

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Історичні записки

Збірник наукових праць

• **Історичні науки**

Випуск 29

Луганськ — 2011

ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць
Випуск 29

Засновано у 2004 році
Вихід із друку – чотири рази на рік

Засновник Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Журнал зареєстровано Міністерством України у
справах преси та інформації

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 8312 від 14.01.2004 р.

Журнал включено до Переліків наукових фахових
видань України (Бюл. ВАК № 11 2009 р.), в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата
історичних наук.

Головна редакційна колегія: Михайлюк В.П., докт. істор. наук (головний редактор), Литвиненко В.Ф., докт. істор. наук (заступник головного редактора), Дорош Т.О., інженер (відповідальний секретар), Біловолов Ю.Г., докт. істор. наук, Бодрухин В.М., докт. істор. наук, Вергунов В.А., докт. с.-г. наук, Добров П.В., докт. істор. наук, Довжук І.В., докт. істор. наук, Євдокимов М.О., канд. істор. наук, Єрхов Г.П., докт. істор. наук, Климов А.О., канд. істор. наук, Крапівін О.В., докт. істор. наук, Пилипчук О.Я., докт. біол. наук, Санжаров С.М., докт. істор. наук, Сергієнко Ю.Г., докт. істор. наук, Соколов І.Д., докт. біол. наук, Ульшин В.О., докт. техн. наук, Фомін А.І., докт. істор. наук.

Історичні записки : збірник наукових праць / гол. ред. В.П. Михайлюк. –
Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2011. – Випуск 29. – 256 с.

У збірнику публікуються праці, що висвітлюють найбільш актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, історії освіти, науки і техніки.

Рекомендовано до друку *Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 7 від “25” лютого 2011 р.)*.

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Редакційна колегія, 2011

© Автори статей, 2011

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2011

СТАТТІ

УДК 930.2(477.62=14)''1866/1884''(045)

Арабаджи С.С.

**ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ЕКСПЕДИЦІЙ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ
ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕКІВ ПРИАЗОВ'Я У ХІХ СТ.**

Розглядаються джерела особового походження, а саме матеріали експедицій, аналізується їх походження та інформативні можливості, як джерел з історії повсякденного життя греків Приазов'я у ХІХ ст.

Ключові слова: джерела, матеріали експедицій, греки Приазов'я, історія повсякденності.

Останнім часом вітчизняна історична наука почала змінювати свої орієнтири. Раніше сторони повсякденного життя здавалися непомітними і звичними, і часто були перекреслені політичною боротьбою, війнами, революціями, сьогодні людина потроху стає головним об'єктом історичних досліджень. Історія повсякденного життя греків Приазов'я є актуальною темою наукового дослідження, але успішна її реалізація можлива лише за умови виявлення та критичного опрацювання усієї сукупності джерел. Джерела, що відображають прямо або побічно аспекти повсякденного життя маріупольських греків зберігаються в різних архівах та бібліотеках. Цілком закономірно, що практично немає свідоцтв, які виходять безпосередньо від греків. Однак є можливість широко використовувати матеріали експедицій дослідників, представників сільської інтелігенції і лікарів, які були активними учасниками обстежень селищ, що проводилися науковими товариствами. Матеріали експедицій містять цінну інформацію, яка відображає господарський уклад грецьких сіл, стан общинних традицій, культури та побуту грецьких переселенців.

Дослідженням джерел з соціально-економічної історії грецьких громад України успішно займається А. Гедьо, виявленням та публікацією С.Калоєров, низка питань стосовно розвитку Південної України в останній чверті ХVІІІ ст. розглядається А. Бойком [1], але, не дивлячись на це, комплексне вивчення джерел з історії повсякденного життя греків Приазов'я ніколи не ставало предметом окремого наукового дослідження.

Метою статті є джерелознавчий аналіз матеріалів експедицій, які зберігаються в фондах Державного архіву Донецької області, Державного архіву Одеської області, Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Російської державної бібліотеки (м. Москва).

У 1866 р. Імператорське товариство любителів природознавства, антропології та етнографії організувало етнографічну виставку в Москві. Для збору матеріалу для цієї виставки організаційний комітет склав програму опису традиційної культури іногородців Росії, яка була вислана місцевим органам влади. Інформацію щодо особливостей побуту маріупольських греків зібрав і відіслав Маріупольський міський голова Акім Аттарінов. Вперше цей опис традиційної культури греків був виданий в «Московских университетских

известиях» у 1868 р. в неофіційному відділі під назвою «Домашний быт Мариупольских греков», тільки прізвище автора було змінено на Анторінов [2]. Другий раз він був опублікований у 1874 р. в «Известиях Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии» [3]. В Державному архіві Донецької області у 107 фондї зберігається рукопис цього опису [4]. Це джерело містить важливі відомості з історії повсякдення греків Приазов'я. Автор детально описав будинки греків: розміри, будівельні матеріали, внутрішнє планування, меблі і підкреслив, що описані споруди будинків добре збереглися в усіх 24 селищах. Зміни в будинках іноді зустрічались, але дуже незначні [2,334-335].

Особливу увагу Аттарінов приділив щоденному раціону переселенців, розписав, яку їжу вживали в дні постів, в «скоромные» та святкові дні: «В скоромные дни ежедневно суп с бараниной, каша пшеничная, которую едят с арьаном (кислое молоко). Суп едят с пшеничным хлебом, печеным не на дрожжах, а пресным, тесто готовится утром на теплой воде, в тесто кладут довольно соли отчего хлеб имеет соленый и приятный вкус. В праздничные дни и в особенности на заговенье и на крестинах готовятся из пшеничного теста с мелко рубленной бараниной ушки (в роде малороссийских вареничков): едят с кислым молоком и пережаренным на бараньем сале луком. В постные дни варят в котле лапшу, в которую кладут для вкуса немного бекмеза, вареного из фруктов и экши, густой сироп из кислых яблок» [2,334]. Також автор розписав які соління греки заготовляли на зиму і описав технологію приготування м'ясних, рибних і молочних продуктів про запас.

Цінні відомості міський голова надав і стосовно дитячих іграшок і зовнішнього вигляду дітей віком від одного до трьох років. На люльки для забави малечі поселенці вішали різні брязкальця і кільця з слонової кістки. Хлопчики від року до трьох на голові носили круглу в'язану тубетейку з пензликами зроблену на азійський манер, сорочку, каптан і червоні саф'янові чобітки. Дівчатка покривалися маленькими паперовими хусточками, носили стьобані каптани з фартушком, черевички і вовняні панчохи [2,338].

Дуже цінний матеріал з історії повсякденного життя греків Приазов'я містить праця дитячого лікаря Є.А. Покровського «Физическое воспитание детей у разных народов преимущественно России. Материалы для медико-антропологического исследования», яка вперше вводиться до наукового обігу [5]. В 1878 р. комітет Московської Антропологічної виставки запропонував Є. Покровському взяти участь у медичному відділі цієї виставки. Лікар розробив і запропонував на обговорення комітету програму збору даних та предметів фізичного виховання дітей у різних народів Росії. Комітет Московської Антропологічної виставки не тільки схвалив програму Покровського, але всіляко, зокрема фінансово, підтримав лікаря. Надруковані екземпляри програми були розіслані губернським статистичним комітетам, редакціям губернських і єпархіальних відомостей, які, в свою чергу, поширили її між повітовими і земськими лікарями, сільськими священиками і народними вчителями. Завдяки сумлінній праці лікарів, вчителів і священиків,

Покровський зібрав солідну кількість найрізноманітніших відомостей (більше 800) з різних куточків Російської імперії. Матеріал про особливості фізичного виховання дітей у маріупольських греків був наданий лікарем Калері. У 1882 р. Покровський завершив свою працю – це було перше наукове дослідження в Росії, присвячене питанням фізичного виховання дітей з медико-антропологічної точки зору. У 1884 р. з ініціативи та на кошти Імператорського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії ця праця була видана.

У шостій главі «Уход за кожей детей у некоторых народов» Покровський описує традицію натирання сіллю маленьких дітей, яка практикувалась в деяких грецьких родинах Маріуполя. Дрібну сіль втирали під пахви, в складки шкіри та інші частини тіла для попередження попрілостей і пітливості. Втирання робили не один раз. Крім того, за свідченням лікаря Калері, у маріупольських греків існував ще й інший, грубий звичай - "карбування" – насічки, які робили на різних частинах тіла дитини ланцетом або бритвою [5,77]. Цей звичай греки застосовували не до всіх дітей, а тільки до повнокровних чи хворобливих, у яких помічали або нервові напади у вигляді перегинання спини, безпричинного плачу, крику, здригання увісні і т.п. Мета карбування, в подібних випадках, полягала в попередженні конвульсій, а при появі останніх – в послабленні нападів. Автор детально описав цей звичай: «Количество насечек делается на спине 20-25, на руках и икрах 2-5. Каждая насечка глубиной в $\frac{1}{2}$ - 1 линии и $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ дюйма. У крепких и полнокровных детей они производятся на всех указанных местах. По окончании этого процесса втирают в ранки мелкую соль, завертывают ребенка в сухую простыню и кладут в теплую воду на $\frac{1}{4}$ или $\frac{1}{2}$ часа, где они иногда и засыпают. На одном и том же ребенке карбование повторяется иногда несколько раз, особенно в продолжение первых 9 дней от рождения» [5,77]. Калері стверджував, що звичай карбування був завезений до Маріуполя греками з Криму, де його використовують й досі.

У дванадцятому розділі «Ровняние и правление тела дитяти» автор вказував, що маріупольські греки «ровняли» своїх новонароджених дітей так само як і росіяни: «Обыкновенно новорожденного берут в печь, где повитуха, размывши его теплой водой с мылом, а иногда напаривши по своему усмотрению, натирает его маслом и затем собственными руками расправляет и исправляет ему голову, туловище, руки, ноги, причем из уст ея сыплются разные пестрые слова. По отношению к голове повитуха зорко наблюдает за тем, чтоб у родившегося младенца она не смотрела криво, косо, клином, не располагалась в стороны и т.п. Во всех этих случаях повитуха старается голову новорожденного выправить и дать ей вид округленности» [5,141]. Покровський акцентував увагу на тому, що в більшості випадків повитух бентежили витягнуті голови, схожі на яйця, які здебільшого були в дітей народжених вниз головою, саме ці голови і підлягали мистецтву виправлення повитух. Наприкінці розділу Покровський описав вплив звичая на здоров'я і форми тіла дітей.

У 1882 р. вийшла праця Едуарда Августиновича «По селениям и колониям Новороссии» [6]. Свої дослідження автор проводив під впливом деяких висновків публіцистів про заходи щодо поліпшення селянського господарства з метою перевірити наскільки вірні наступні висновки: чи визначається якість господарювання від форми власності над землею; чи залежить добробут селян від розміру податків, які вони сплачували і чи справедливо, що існуючі податки на землю применшували добробут народу; як впливали розміри селянських наділів на їх добробут і можливість заощаджувати. Для перевірки цих висновків Августинович відвідав грецькі села Маріупольського повіту й у своїй роботі в окремому розділі «Греческие колонии» описав основні заняття греків, події внаслідок яких переселенці остаточно перейшли до землеробства, особливості землеволодіння та оподаткування, спосіб життя, менталітет, навів відомості про добробут середнього за статками господаря-грека і надав оцінку його майна.

Як приклад Августинович розглянув землеволодіння та особливості господарювання у с. Керменчик. Вся рілля була розбита за якістю та віддаленістю від селища на чотири ділянки, тому кожен грек мав свій наділ не менше ніж у чотирьох місцях. Загальної періодичності посівів не було, сівозміна відбувалася на розсуд господарів, які засівали поля переважно в наступному порядку та розмірі: озимого зерна – одну десятину, пшениці – вісім, ячменю – чотири, проса – одну, льону – одну десятину [6,17]. Грецькі поля вирізнялися занедбаністю. Багато землі пропадало під межами приватних ділянок, серед оброблених полів залишалися незораними шматочки цілини, порослі ковилою, що не піддавалися обробці букером, оранка була вкрай поганою. Августинович підкреслював, що гречанки зовсім не брали участі у польових роботах, це збільшувало витрати грошових коштів на наймання робітниць і уповільнювало й без того повільну роботу чоловіків.

Августинович акцентував увагу на тому, що греки недбало розпоряджалися своїми грошима: коли вони були – дозволяли собі «кутеж», напої й різні смачні м'ясні страви, а коли гроші закінчувалися щодня їли лише кисле молоко, розведене з водою й змішане з тістом або тільки хліб з перцем. Автор вважав, що гречанки погані господині, оскільки приготувати смачну їжу з якої-небудь дрібниці не могли [6,19]. Саме внаслідок недбалого господарювання і способу життя, на думку Августиновича, панувала бідність у грецьких колоніях. Звичайно ж серед греків були й заможні родини, але багатство було отримано не від землеробства, а від торгівлі та інших промислів. Дослідник підкреслював особливу спритність та кмітливість грецького розуму, більш комерційного складу, ніж у росіян і українців. Різниця в рівні життя різко проявлялася й у зовнішньому вигляді грецьких селищ: великі кам'яні будинки багатіїв, криті залізом або черепицею, крамниці разом з іншими будовами надавали селам вид містечок, але поруч з ними знаходилися машені халупи бідняків, що служили доказом загального занепаду побуту хліборобів [6,19].

На початку 80-х рр. XIX ст. Одеське товариство історії та старожитностей розробило програму для опису традиційної культури іноземців Новоросійського краю. Ця програма була надіслана інспекторам народних

училищ Одеського учбового округу, а далі вчителям, які працювали в школах. Вони повинні були описати селища за наступною схемою: 1) місце розташування, відстань села від губернського, повітового міст та найближчих сіл; 2) географічне положення та клімат; 3) історія заснування села, віросповідання та моральність жителів, рівень розвитку освіти; 4) господарський розвиток та рівень життя населення; 5) сімейні та громадські зв'язки, особливості національної психології, внутрішній інтер'єр осель, одяг, особливості харчування та звичаї; 6) старовинні пам'ятки та споруди.

У Державному архіві Одеської області у фонді № 93 «Одеське товариство історії та старожитностей» зберігаються описи грецьких сіл Великої Каракуби та Костянтинівки [7]. Ці описи – матеріали експедицій, відрізняються системністю, завершеністю та містять цінну інформацію з історії повсякденного життя греків Приазов'я.

У 1884 р. вчитель Костянтинівської школи, прізвище якого залишилося невідомим, надіслав описання с. Костянтинівка. В цьому описі автор описував характер греків як запальний та підкреслював, що вони досить самолюбні. Моральна сторона греків заслуговувала повного схвалення з боку дослідника за винятком деяких людей. «В сім'ї не без виродка!», підкреслював він. Домашній побут залежав від матеріального становища греків, відзначав учитель, деякі з них жили на зразок купців: мали будинок з декількома апартаментами, кімнати були прибрані як у російських заможних купців чи поміщиків, у залах стояли віденські меблі, а у вітальнях автору часто траплялося зустрічати навіть м'які меблі. Будинки бідних склалися з однієї кімнати, половину якої займала софа.

На думку вчителя, грекині не вмiли добре готувати, як виняток в грецькому селі можна було знайти жінку, що вмiла пекти добрий хліб. Зазвичай вони пекли хліб прісно-солоний, тобто без дріжджів і опари, просто на воді з сіллю так, що російська людина, яка не звикла до грецького хліба, їсти його не могла. Дослідник акцентував увагу на сімейних взаєминах поселенців, які мали багато особливостей у порівнянні з російськими. У греків панував повний патріархат, а ставлення до старших та родичів було занадто нудотно-шанобливим, автор наводив приклад: «Войдя в дом где собраны гости молодая гречанка или парень обязательно перецелует всем руки, исключая себе равных, затем сын при отце никогда где бы то же было в компании не позволит себе во многих случаях даже сесть, вообще старших стесняются» [7,7 зв.].

Іншої думки стосовно сімейних відносин був вчитель Іван Нестеренко, який описав с. Велика Каракуба: «Касательно семейных связей можно сказать что не прочны, но обширны, так например у каждой почти семьи бывает до сотни родственников, которые живут в нескольких греческих селах, не прочны тем, что хотя и почитается старший в семье, но это только на словах и при посторонних, сами же часто ссорятся, но без драки и часто сын оставляет отца или отец сына» [7,30 зв.]. Дослідник описав і житлові споруди греків. Їх вони будували просторими, утримували в чистоті, але дуже мало господарів жили в них. А взагалі кожен з мешканців будував в тому ж дворі землянку, що складалася з кімнати та сіней та в якій влітку й зимою жила вся родина. В

будинку греки приймали званих гостей та відзначали свята, на кшталт весілля, сватання, хрестин та інші.

І.Нестеренко відзначав, що характер греків суворий, розумово вони мало розвинені, схильні до лінощів і пияцтва, богобоязких жителів дуже мало, це вчитель пояснював тим, що в свята селяни працюють, а церква майже завжди порожня, за винятком небагатьох дідів та бабусь, які завжди бувають у церкві під час богослужіння. Церква в селищі маленька, дуже стара та бідна.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського у фонді Одеського товариства історії та старожитностей зберігається аналогічний опис с. Гурзуф, зроблений Михайлом Закруткіним. Автор звернув увагу на те, що розумовий і моральний розвиток греків був досить обмеженим. Опис містить цінний матеріал щодо ставлення населення до освіти та релігії. Жителі села турбувалися про народне училище та церкву. Їх господарство Закруткін характеризував як «довольно удовлетворительное». Домашній побут селян був задовільним. Харчування греків, на думку дослідника, було досить поживним. Більшу частину року селяни харчувалися їжею тваринного походження [8].

Отже, матеріали експедицій містять різноманітну інформацію, яка стосується різних аспектів повсякденного життя греків Приазов'я. За час, що дослідники проводили в Маріупольському повіті, у них складалася лише загальна картина життя переселенців, вчителі, які працювали в грецьких школах мали своє уявлення про побут і традиції греків. Незважаючи на значний ступінь суб'єктивності інформації, яка міститься в матеріалах експедицій, вона, в той же час, є досить розгорнутою, тобто з поясненнями, чому так чи інакше вважає дослідник, достатньо системною і послідовною.

Література

- 1.Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 245 с.; Калоеров С.А. От Крыма до Мариупольского греческого округа (1652-1783). – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 640 с.; Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. – К., 2000. – 308 с.
- 2.Анторинов А. Домашний быт Мариупольских греков // Московские университетские известия. – 1868. - № 4. – С. 333-340.
- 3.Анторинов. А. Домашний быт мариупольских греков // ИОЛЕАЭ. – Т. 13. – Вып. 1. – Труды этнографического отдела. – Кн. 3. – Вып. 1. – 1874. – С. 44-47.
- 4.Державний архів Донецької області. – Ф. 107. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 56-63.
- 5.Покровский Е.А. Физическое воспитание детей у разных народов преимущественно России. Материалы для медико-антропологического исследования. – М.: Типография А.А. Карцева, 1884. – 388 с.
- 6.Августинович Э. По селениям и колониям Новороссии. – СПб: Тип. т-ва «Общественная польза», 1882. – 71 с.
- 7.Державний архів Одеської області. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 7 зв.
- 8.Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. V. – Спр. 706. – Арк. 1.

Арабаджи С.С. Значение материалов экспедиций в изучении повседневной жизни греков Приазовья в XIX в.

Рассматриваются источники личного происхождения, а именно материалы экспедиций, анализируется их происхождение и информативные возможности, как источников по истории повседневной жизни греков Приазовья в XIX в.

Ключевые слова: источник, материалы экспедиций, греки Приазовья, история повседневности.

Arabadji S.S. The value of the materials of expeditions to explore the daily life of the Greeks of Azov region in the nineteenth century.

Considering the sources of personal origin, namely, the materials of expeditions, analyzing their origins and informative features as sources on the history of everyday life of the Greeks of Azov region in the XIX century.

Key words: source, materials of expeditions, the Greeks of Azov region, the history of everyday life.

УДК 930+94

Барабаш Ю.В.

ВИТРАТИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ У 1920-х рр.

Проаналізовано питання витрат населення Донбасу у 1920-х рр. Висвітлено структуру доходів населення з урахуванням історичних реалій досліджуваного періоду. Показано проблему коливань цінних показників, що помітно впливало на витрати населення Донецького басейну.

Ключові слова: витрати, заробітна платня, інфляція, ціни, спекуляція.

Економічна криза, яка на протязі декількох останніх років охопила світові масштаби, сприяє нестабільній ситуації в розвитку будь-якої сфери життєдіяльності суспільства. Тому окремого розгляду потребує питання витрат населення у скрутний для розвитку країни час. У зв'язку з цим, доречно було б проаналізувати досвід минулого століття, зокрема 1920-х рр., оскільки вказаний період на певному етапі характеризувався залученням в економіку приватного сектору. Цінова політика була нестабільною, що простежується й нині в нашій державі. Вказані проблеми особливо яскраво спалахують на локальному рівні, тому дослідження питання витрат населення на прикладі окремих регіонів, особливо промислових – Донецького басейну – є актуальним і корисним для регіональних розвідок. Історичний досвід минулого не можна повністю підкреслити, але окремі аспекти розгляду вказаної проблеми є саме прикладами у разі запобігання помилок та врахування їх у стратегії соціального розвитку країни. Сьогодні це питання є маловивченим представниками історичної науки, тому актуальність даної теми спричинює необхідність пошуку нових достовірних свідчень.

Серед науковців, які частково зверталися у своєму дослідженні до проблем витрат населення у 1920-х рр., слід зазначити: О.М.Мовчан [15], З.Г.Лихолобову [1], І.О.Кузенко [2], В.П.Стьопкіна [17]. Додаткову інформацію знаходимо й на шпальтах місцевої преси вказаного періоду.

Метою розвідки є аналіз витрат населення Донбасу на забезпечення першочергових потреб у 20-х рр. ХХ ст.

Завданнями є: а) висвітлення структури доходів населення Донбасу з урахуванням історичних реалій досліджуваного періоду; б) характеристика коливань цінових показників, що помітно впливало на витрати населення регіону; в) з'ясування видатків робітничих родин Донецького басейну.

Динаміка зміни прибуткового бюджету в Донецькому басейні у 1920-х рр. була доволі нестабільною, оскільки повсякчас коливалася через не зовсім виважені підходи керівництва щодо встановлення розмірів доходів населення. Головним чином стагнаційні процеси були спричинені економічним підґрунтям, яке країна отримала в спадок від попередніх історичних подій (революційні процеси, громадянська війна) і призвели до голоду, зuboжіння населення. Під час впровадження нових підходів щодо управління державою, керівництво вдалося до нової економічної політики. Загальні процеси супроводжувалися ідеологічними догмами класової рівності. Але постулати були суто теоретичними. На практиці структура доходів різних верств населення дуже різнилася. У свою чергу й витратні бюджети носили диференційний характер.

За даними сучасних дослідників, доходи населення Донбасу можна поділити за професійними категоріями пролетарів, серед яких найвищий рівень заробітку в 1925 р. мали донецькі металісти, потім – хіміки, а за ними – гірняки [2]. Оскільки ці дані стосуються лише Донецька, підкреслимо що, доходи дуже відрізнялися у різних населених пунктах, більш того, вони різнилися на різних промислових підприємствах, зосереджених в одному й тому ж місті. Так, наприклад, в Луганську у 1924 р. місячний заробіток певних робітничих верств складав 9 крб. 50 коп., а вже у лютому 1925 р. збільшився до 14 крб. 15 коп. відповідно встановлених розрядів робітників [7]. Було збільшено зарплатню й шахтарям. Наприкінці січня 1925 р. Луганський союз гірняків уклав колективну угоду з Донвуглем, яка вносила низку покращень в умовах праці гірничим працівникам. Головним було підвищення зарплатні. Якщо у попередній угоді ставка для першого розряду дорівнювала 8 крб., то в новому вона збільшилася до 8 крб. 50 коп. [4].

У лютому 1925 р. на підприємствах Південного машинобудівного тресту ставка 1 розряду була піднята до 15 крб. До лютого 1925 р. ставка-мінімум на заводі Жовтневої революції дорівнювала 10 крб. 50 коп., на Лутугінському заводі – 11 крб. 20 коп. Таким чином, мінімум гартманівців підвищився на 42%, лутугінців – на 33%. По Південсталі ставка-мінімум піднялася з 8 крб. 30 коп. до 9 крб. 30 коп. І хоча там, порівняно, рівень зарплатні був нижчим, робітники користувалися безкоштовним опаленням, світлом та водозабезпеченням. Відповідно підвищилася зарплатня й на заводах об'єднаної промисловості [5].

Загалом поступове зростання зарплатні на підприємствах Луганщини еволюційно виразилося в наступних арифметичних показниках: у січні офіційний заробіток становив 40 крб. 80 коп., у 2-му кварталі – 41 крб. 86 коп., а у серпні досяг 53 крб. 51 коп. [8]. В цілому ж, як встановило Окрпрофбюро, середня заробітна платня робітників на підприємствах Луганщини у 1925 р. досягла по округу 46 крб. [9].

Зовсім іншою була картина доходів в Донецьку. За спогадами одного з робітників 1920-х рр., вже навесні 1924 р. його зарплатня складала 45 крб. і то була велика сума грошей на той час. З них 15 крб. на місяць витрачалися за зйомну кімнату (знімали кімнату утрюх), харчування. Оскільки у 1920-х рр. великої розповсюженості зазнали кооперативи, Центральний робітничий кооператив (далі ЦРК) створив усі необхідні умови для робітничого прошарку. Ціни на харчування там були досить доступні, якість, за спогадами сучасників того періоду, була неперевершеною.

Але селяни не мали подібної можливості в отриманні доступних благ життя, як робітництво [17, 202-203].

В цілому, витрати робітничого прошарку в основному спрямовувалися на продукти харчування (найвищими видатки були на початку 20-х рр., наприкінці досліджуваного періоду дещо зменшилися), взуття, господарські речі. Тратились на спиртові напої та різного роду забавки. Того часу популярності в Донбасі зазнав ігорний бізнес. В залежність від нього потрапляли робітники та фабрично-заводські робітники, частина доходів останніх йшла на казино, преферанс, шменде-фер, винт, мауз та інші комерційні ігри. Цікаво, що з листопада 1921 р. влада офіційно дозволила продаж гральних карт. А доходи комерційних ігорних будинків та клубів йшли у місцевий бюджет [17, 195-196].

Наведемо приклад, який дуже чітко розкриває залежність населення від комерційних ігор, зображений в газеті «Луганська правда» в замітці «Невинное развлечение», автор якої розповідає про відкрити в Красному Лучі у 1927 р. будівлю, спочатку передбачувану для тирю, та господар Ікс розгорнув там гральний зал для гри в «Лото». *«...Усі поспішають виграти, чути сміх, веселу розмову. Все пішло на смарку – газети, журнали» – писав житель Красного Луча – «Заплатив за карту 20 коп. й сиди – накривай цифри. Закрив 5 цифр підряд, кричи: «готово, гони монету»...Грали до тих пір, доки гроші тихенько переходили до кишені власника, який за гру брав 40 коп., а за вечір його дохід складав 150-200 крб. Серед гравців вирізнялися робітники, мілкі службовці, підлітки...Робітник, який програв сьогодні 3 крб., повертається завтра з метою відігратися й знову несе господарю 3 крб...»* [12].

Службовці на перше місце видатків, відповідно дослідження сучасних істориків, ставили «освітні потреби, лікування, придбання засобів гігієни, а також житло і допомогу родичам» [15, 314].

Що ж власне можна було придбати на ті доходи, які отримувало населення регіону? До речі, зазначимо, що, окрім офіційної зарплатні, люди того часу побічно заробляли на здачі в оренду кімнат (наприклад, у 1925 р. донецькі працівники отримували від жильців за дах і харчі 1,8% місячного прибутку, тоді як заробітна плата голови родини у 1926 р. складала 77,8%, а в 1927 р. – 78% загального доходу [2]), займаючись власним господарством, мали виручку від продажу вирощеного урожаю на городах. Жінки та підлітки вдавалися до підробітку та ін.

То ж, період 1920-х рр. позначився коливанням цін. У той час широкого розмаху дістала кооперація. Ціни в кооперативній та приватній торгівлі дуже різнилися. Фунт житнього хліба в Донбасі у червні 1918 р. коштував 6 крб., у січні 1919 р. – 12,5 крб., у березні 1919 р. – 33 крб., а наприкінці 1920 р. ціна

сягнула 700 крб. [17, 188]. Останній високий показник є результатом небувалої на той час інфляції. Гіперінфляція у 1921-1924 рр. зводила нанівець усі спроби полегшити наявні умови життя. У липні 1922 р. в Юзівці один пуд пшеничного борошна коштував 9,5 млн. крб., а десяток яєць – один мільйон. Це була найбільша та найтриваліша гіперінфляція, під кінець якої 50 млн. карбованців радянських грошових знаків міняли на один новий карбованець [3, 190].

За даними дослідниці А.Макарової, у 1925 р. ціни в Луганську значно стабілізувалися. При зарплатні 60-80 крб. на місяць, ринкові ціни того часу проявлялися в наступних цифрах: борошно пшеничне – 3 крб. 50 коп. за пуд (16 кг), сонячне масло – 14 коп за 1 фунт (400 гр), яйця – 70 коп за десяток. Фунт сахарю коштував 26 коп., а м'яса – 16 коп. [14]. Але подібні арифметичні показники піддаються сумніву, особливо щодо суми зарплатні, яку ми вже проаналізували вище.

За даними науковця Донбасу З.Г.Лихолобової, реальна зарплатня робітників України в 1925-26 та 1926-27 рр. збільшилася більш ніж на третину. Це сприяло покращенню рівня життя населення. Робітники мали можливість витратити більше грошей на придбання предметів культурно-просвітницького характеру, меблів. Та в цілому, зростання потреб не сприяло задоволенню їх у повній мірі [1, 47].

Показники в бік зростання середньої зарплатні робітників характерні вже для 1926 р. – до 65,5 крб., а службовців – 144 крб. на місяць [16, 138].

Але тенденція зростання цін у зазначений період все ще була актуальною. У лютому 1925 р. в Луганську зросли ціни на продукти першої необхідності. Картопля зросла з 1 крб. 50 коп. за пуд до 1 крб. 60 коп. Яловичина з 13 коп. до 14 коп. Пшоно з 6 до 8 коп. [6]. Але наприкінці червня 1926 р. ціни на хліб у місті були знижені. Ціна на пшеницю зведена до 1 крб. 10 коп., жито – до 65 коп., ячмінь – 60 коп.

Виступаючи на загальних зборах пайщиків, навесні 1927 р. селяни відмічали, що зниження цін у сільських кооперативах вже відчувалося. Споживач, при купівлі товару чітко помічав різницю між цінами на квітень 1927 р. та місяць тому. Різниця між цінами кооперативу та цінами приватного торговця відчувалася ще різкіше. Приватний продавець у подумках, знижувати ціни чи ні, адже кампанія зі зниження цін йому здавалася тимчасовою. Пайщик-споживач сам контролював кооператив у плані граничних націнок на товари [11].

Оскільки систему громадського харчування робітників на виробництві організовували робкоопи, створювалася система їдалень, яка сприяла забезпеченню обідами робітництва. На обіди в заводських їдальнях останні витрачали наприкінці 1920-х рр. 30% свого родинного доходу.

З 1927 р. у відділі народного харчування також розпочалася кампанія за зниження цін в луганській їдальні № 3. Значно знизилися ціни на обід. Раніше за перше необхідно було заплатити 30 коп., у 1927 р. вже 25 коп., друге раніше коштувало 35 коп., у 1927 р. – 30 коп. Птиця знизилася з 65 коп. до 50 коп. Відносно сніданку, то справи були не ліпші. У той час як ЄРБК знизив ціни на какао та кофе, у відділі народного харчування цього не було.

Станом на квітень 1927 р. відчутно знизилися ціни на одяг. Якщо до зниження демісезонне пальто №503 коштувало 35 крб., то після зниження – 28 крб. Демісезонне дамське пальто №517 коштувало 62 крб., а після зниження ціна впала до 49 крб. 60 коп. Різниця тепер становила 12 крб. 40 коп, що дійсно було наслідком здешевлення [10]. У 1929 р. за 11-13 крб. можна було купити чоловічі туфлі. Такою ж була ціна й на жіночі туфлі. Дитяче взуття коштувало 5-7 крб. Жіночі боти з фетру коштували значно дорожче: 25-32 крб. Жіноче або чоловіче пальто коштувало до 20 крб. [17, 198].

У зв'язку із житловою кризою, у 1927 р. квартплата становила 25 крб. за одну кімнату [13].

Зі згортанням непу, приватна торгівля зазнала краху. Частка приватника в постачанні міського населення, зокрема овочами та картоплею, впала впродовж 1929 – 1930 рр. з 50% до 5% [15, 327]. Такий стан справ сприяв впровадженню нових шляхів економічного розвитку, в результаті чого змінилися витрати з бюджету населення регіону.

Отже, у 20-х рр. ХХ ст. соціально-економічні процеси позначилися нестабільністю, що різко вплинуло на життєвий рівень населення. Від постійного коливання цін на ринку та різницею між цінами, за якими збувався товар в кооперативах, породжувалася диспропорція. Інфляція першої половини 1920-х рр. позбавила населення стабільних доходів, і лише підвищення зарплатні у другій половині досліджуваного часу певною мірою покращило життєвий рівень населення, але далеко не всіх верств. Позитивним моментом у діяльності влади того часу слід підкреслити постійну боротьбу під час кампанії за зниження цін на продукти харчування та на всі предмети широкого вжитку. Все ж, існувала спекуляція, що характерно й для сьогодення.

В подальшому дослідженні маємо за мету проаналізувати дані архівних документів щодо проблем спекуляції в торгівлі у 20-х рр. ХХ ст.

Література

1. Возвращаясь к истокам: Науч.-попул. очерки / Сост. Н.Ф.Бабенко; Редкол.: З.Г.Лихолобова (руководитель) и др. – Донецк: Донбас, 1990. – 199 с.
2. Кузенко І.О. Структура доходів робітничих родин Донбасу в період непу // Історичні і політологічні дослідження. Збірник наукових праць. – 2009. – №2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipd/2009_2/12Kuzenko.htm
3. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки / Пер. з англ. Г.Кьорян, В.Агеев; Передм. Г.Немирі. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.
4. Луганська правда. – 1925. – 29 січня.
5. Луганська правда. – 1925. – 4 лютого.
6. Луганська правда. – 1925. – 5 лютого.
7. Луганська правда. – 1925. – 11 лютого.
8. Луганська правда. – 1925. – 23 жовтня.
9. Луганська правда. – 1925. – 11 листопада.
10. Луганська правда. – 1927. – 15 квітня.
11. Луганська правда. – 1927. – 24 квітня.
12. Луганська правда. – 1927. – 2 серпня.
13. Луганська правда. – 1927. – 19 серпня.
14. Макарова А. Город над Луганью // Ижица. – 2003. – 15 жовтня.

15. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В.Кульчицький: В 2 ч. – Ч 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.

16. Никольский В. Повторение пройденного. НЕП во втором прочтении // Донбасс. – 1991. – №2.

17. Степкин В.П. История Донецка. – Донецк, 2004. – 486 с.

Барабаш Ю.В. Расходы населения Донбасса в 1920-х гг.

Проанализировано вопросы расходов населения Донбасса в 1920-х гг. Освещено структуру доходов населения с учетом исторической реалий исследуемого периода. Показано проблему колебаний ценовых показателей, что заметно повлияло на расходы населения Донбасса.

Ключевые слова: расходы, заработная плата, инфляция, цены, спекуляция.

Barabash Yu.V. Charges of the population of Donbass region in 1920s.

In the article the questions of charges of population in Donbass region in the 1920s are analysed. It is scrutinized the structure of income of population. The hesitation of prices problem is shown. It influenced the charges of population of Donbass region.

Key words: charges, wages (salary), inflation, prices, speculation.

УДК(442)63-6

Баркалова О.М.

ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ЧЛЕНСТВА УГОРЩИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Стаття присвячена вивченню основних результатів членства Угорщини в Європейському Союзі. Проаналізовано економічні, політичні та соціальні наслідки повноправного членства в ЄС.

Ключові слова: Угорщина, Європейський Союз, результати, повноправне членство.

П'яте розширення ЄС відрізняється від попередніх не лише кількісними параметрами, а й якісними. Вперше кількість країн-членів ЄС одночасно збільшилася на десять. Країни, що набули повноправного членства у 2004 році – частини колишнього соцтабору, більшість з них характеризуються відставанням від середніх показників по ЄС за рівнями економічного та соціального розвитку.

Вступ Угорщини в Європейський Союз мав значний вплив на політичну, економічну та соціальну сферу держави. Безумовно, існують як позитивні так і негативні результати приєднання до ЄС.

Вивчення результатів членства в ЄС країн Центральної та Східної Європи було зашкотовано в роботах І.Я. Тодорова та угорських науковців Т.Шигетварі, К. Дезері [1,2,3]. Попри існуючу наявність досліджень у даному напрямку, є підстави констатувати, що існує ціла низка малодосліджених проблем. В першу чергу має серйозний науковий потенціал вивчення громадської думки в Угорщині після набуття повноправного членства в ЄС. Залишається не достатньо висвітленою економічна складова результатів вступу.

Метою представленої статті є висвітлення результатів політичної та економічної інтеграції Угорщини до Європейських Співтовариств.

У політичному плані авторитет Угорщини, безумовно, значно збільшився, вона приєдналася до однієї з найпотужніших політичних структур світу – Європейського Союзу та має своїх представників в усіх ключових органах цієї

організації: Раді Європейського Союзу, Європейському Парламенті, Європейській Комісії, Європейському Суді з прав людини.

Вступ до Європейського Союзу вимагав проведення значної кількості реформ, які власне і стали переходом держав від адміністративно-командного управління до демократичного. Майже за 10 років за сприяння ЄС в Угорщині були проведені реформи у економічній сфері, соціальній та політичній. В першу чергу перетворення були спрямовані на зменшення ролі держави в управлінні економікою, лібералізацію зовнішньої торгівлі та скасування субсидій багатьом підприємствам, скорочення регулювання цін та приватизацію.

У економічному плані наслідки вступу Угорщини до ЄС проявилися найяскравіше. Показники ВВП на душу населення в Угорщині одні з найвищих у групі країн, що вступили до ЄС 1 травня 2004 року. В перший рік членства у ЄС ВВП Угорщини зріс на 700 доларів США на душу населення і склав 14300 доларів США, а рівні інфляції постійно зменшувались, демонструючи найнижчі показники по ЄС. В цілому з огляду на аналіз рівня ВВП можна констатувати, що Угорщина була одним з найуспішніших «новачків».

Розглянемо, як змінилися ціни після набуття повноправного членства у ЄС. У травні 2004 році вступ до ЄС викликав збільшення цін, в середньому на 10 %, в першу чергу підвищення торкнулося пального, алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Підвищення цін на паливо та газ стало причиною зростання цін на комунальні послуги. Така ситуація була пов'язана з підвищенням податків відповідно до акцизів ЄС. Лишилися певні види товарів, ціни на які зовсім не змінилися, в першу чергу це одяг та взуття місцевого виробництва. Приток європейських товарів, у зв'язку з відкриттям ринку, збільшив конкуренцію, тому подорожчання не було масовим. Нові автомобілі європейського виробництва стали навіть на 5 % дешевше, таке зниження цін обумовлювалося повним скасуванням мита на цей вид товару. Спостерігалось також зниження цін на авіаперевезення, це також пов'язано з ростом конкуренції за рахунок доступу європейських кампаній-авіаперевізників. Зазначимо, що незначне збільшення показників інфляції є характерним для більшості країн, що вступили до ЄС у 2004 році. У 2003 році рівень інфляції в Угорщині становив 4,7 %, а у 2004 році цей показник збільшився до 6,8 %.

Позитивним моментом для економіки Угорщини стало значне зростання іноземних інвестицій після вступу до ЄС. В середньому об'єми інвестицій у економіку Угорщини після вступу до ЄС збільшилися на 40 %, причому, основна частка цих коштів спрямовується на розвиток виробництва у різних галузях. Наприклад лише за 2004 рік у економіку Угорщини європейськими інвесторами було інвестовано 2000 млн. Євро, що в двічі перевищує розміри річних інвестицій за попередні 11 років [4].

Сільське господарство – одна з галузей економіки, яка відчула на собі значний вплив європейської інтеграції. По-перше, після набуття повноправного членства у ЄС ринок Угорщини відкривався для безперешкодного доступу сільськогосподарських товарів з інших держав ЄС, значна кількість місцевих виробників була не в змозі конкурувати, велика кількість підприємств просто припинила своє існування. Підтвердженням цього факту є постійне зменшення кількості працівників у цій галузі. В Угорщині у 1995 році у сільському господарстві працювало 120 тис. робітників, у 2005 ця цифра скоротилася до 47 тис. [5]. Внутрішній ринок сільськогосподарської продукції Угорщини не

достатньо ємкий, тому отримання прибутків можливе лише за рахунок експорту.

На думку автора, громадська думка найбільш яскраво демонструє результати вступу Угорщини до ЄС, саме населення виступає у цьому випадку головним арбітром, бо всі переваги або недоліки членства у ЄС в першу чергу торкаються окремо взятого мешканця.

Відношення громадян Угорщини до європейської інтеграції в цілому після вступу було позитивним. В Угорщині 1000 респондентів віком старше 15 років в травні – червні 2004 року було поставлено запитання – “Як Ви ставитесь до членства Вашої країни у Європейському Союзі ?”[6]. 47 % опитаних в Угорщині висловлювали позитивне ставлення, це середній показник. Найбільш оптимістично до членства у ЄС ставилися мешканці Литви та Мальти, майже 60 % опитаних у цих країнах висловлювали позитивне відношення.

Восени 2005 року було проведено також масштабне соціологічне опитування “Євробарометр”, на цей раз воно мало на меті виявити не лише ставлення мешканців до членства країни у ЄС, а й відношення до загальноєвропейських інституцій. Опитування проводилося у всіх країнах Європейського Союзу, респондентами були 1000 громадян кожної з країн старше 15 років. На питання “Чи задоволені Ви власним рівнем життя після вступу країни у ЄС? ”, 73 % відсотки опитаних в Угорщині відповіли “так”, 27 % - виказали незадоволення. Восени 2005 року знову було поставлено питання “Як Ви ставитесь до членства Вашої країни у ЄС? ”, 39 % опитаних висловлювали позитивне ставлення. (Для порівняння, менше всього позитивних оцінок у Великій Британії та Австрії, 29% та 26% відповідно). На питання «яка найбільша проблема існує у Вашій країні», 56 % угорських респондентів відзначали, що це проблема безробіття.

Після набуття повноправного членства у ЄС, відбулась зміна статусу Угорщини як члена ЄС, зросла роль Угорщини у проведенні східної політики ЄС упродовж 2005–2006 років, насамперед це стосується формування нової якісної міжрегіональної політики Євросоюзу й активізації дій Угорщини у розбудові ефективної системи міжрегіонального співробітництва з Україною, включно і головування у Вишеградській групі (2005–2006 рр.). Набуття Угорщиною членства в ЄС вимагало і зміни формату відносин з Україною у багатьох сферах міжнародної співпраці, зокрема це стосується питань прикордонного менеджменту, введення візового режиму, змін у системі торгово-економічних відносин тощо. Така ситуація пов'язана з тим, що Євросоюз тепер мав безпосередні кордони з Україною, і Угорщині, довелося будувати нову систему відносин з Україною, у новому форматі.

З-поміж ініціатив Угорщини міжрегіонального характеру відзначимо так звану Ніредьгазьку ініціативу. Ініціатива є складовою частиною комплексної концептуальної ідеї стратегії безпеки Європейського Союзу, згідно з якою військові, політичні, соціально-економічні, екологічні, культурні виміри є взаємопов'язаними, а стабільності у ширшому часовому вимірі можна досягнути лише проведенням постійних переговорів, реалізацією багатостороннього співробітництва, обміном інформацією, знаннями та досвідом.

За підсумками першого року членства у ЄС Угорщину скоріше можна віднести до країн, які не отримали бажаних преференцій від вступу. Справа в тому, що Угорщина була доволі підготована до членства в ЄС в міжнародному плані, а внутрішня організація виявилася незадовільною. Угорщині не вдалося

скористатися преференціями у використанні європейських грантів для розвитку сільського господарства. За обсягом отримання коштів із спеціальних фондів ЄС, Угорщина опинилася на останньому місці серед 10 країн, що вступили до Євросоюзу у 2004 р. Серйозне випробовування чекало угорських аграріїв, після відкриття кордонів, на ринок країни хлинула велика кількість дешевої продукції із сусідніх країн. За оцінками міністра економіки Угорщини Лароша Бокроша, Угорщина зможе досягнути рівня розвитку «старих» членів ЄС приблизно через 20-30 років. Експерти з Єврокомісії оцінюють цей термін в 35 років.

Безумовно, існує значна кількість проблем, в першу чергу це ще занадто невисокий рівень життя порівняно із розвиненими країнами ЄС, який спричиняє масовий відтік робітників. В Угорщині в найближчі роки може виникнути гостра нестача професійних та робітничих кадрів. Відтік працездатного населення також викликаний широкими можливостями, що відкрилися перед молоддю, яка тепер може навчатися за кордоном, там і працевлаштовуватись. Інша проблема, вона також характерна для багатьох країн Європи, це масове старіння населення. За даними “Євростату” через 5 років кількість пенсіонерів в Угорщині складе в майже 30% [7].

Таким чином, вступ Угорщини до Європейського Союзу значно вплинув на її політичний імідж та дозволив приєднатися до одного з найвпливовіших об'єднань у світі. Угорщина отримала можливість представляти свої інтереси у ЄС через участь в усіх найважливіших інституціях Співтовариства. Власне процес інтеграції до Євросоюзу став потужним поштовхом для розвитку як соціально-економічного так і політичного. В економічному плані Угорщина, на момент вступу була однією з найбільш розвинутих країн у Центральній та Східній Європі, це дозволяє зробити висновок, про успішність проведених реформ в руслі європейської інтеграції. Після офіційного вступу до ЄС у 2004 році намітилося зростання цін та темпів інфляції, але суттєвого негативного впливу на економіку ці процеси не мали. Позитивним явищем після набуття повноправного членства стало збільшення іноземних інвестицій та відкриття європейських ринків для товарів з Угорщини. Відмічався також відтік робочої сили у країни Європи, що спричинило нестачу робітників. У своїй більшості населення Угорщини позитивно оцінювало набуття країною членства у ЄС, за рік після вступу громадська думка суттєво не змінилася.

До головних проблем, що виникли після приєднання до ЄС, мешканці віднесли зростання цін та збільшення рівня безробіття. Для східного сусіда Угорщини – України, приєднання першої до ЄС означала побудову відносин у новому форматі. В цілому можна зазначити, що ЄС обрало Угорщину та Польщу в якості провідників євроінтеграції для України.

Література

1. Тодоров І.Я. Європейська та євроатлантична інтеграція Угорщини / І. Я. Тодоров // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наукових праць/ Відп. редактор О.Я.Пилипчук. Вип. 47. Київ, 2010. – С. 233-240.
2. Szigetvari T. The European Neighbourhood policy. Concept, practice, future and priorities for Hungary/T. Szigetvari. – Budapest: Institute for world economics, Hungarian academy of sciences. – 169 p.
3. Deszeri K. Economic and Political Relations after the EU Enlargement: the Visegrád Countries and Russia, Ukraine, Belarus and Moldova / K. Deszeri//Institute for world economics Working Papers. – 2004. – №147. – P. 54-119.
4. European Union foreign direct investment yearbook 2006 (data 1999 – 2004). – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. – P.32.

5. Agricultural statistics in the European Union (data 1995 – 2005).– Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – P.17.

6. Eurobarometer 2004.1. Public opinion in the acceding and candidate countries. – Brussels: European Commission, 2004.– P.9.

7. Eurostat Yearbook – Europe in figures 2006 – 2007. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – P.117.

Баркалова О.Н. Первые результаты членства Венгрии в Европейском Союзе.

Статья посвящена изучению основных результатов членства Венгрии в Европейском Союзе. Проанализированы экономические, политические и социальные последствия полноправного членства в ЕС.

Ключевые слова: Венгрия, Европейский Союз, результаты, полноправное членство.

Barkalova O.N. The first results of the Hungarian membership in European Union.

The main results of Hungarian membership in European Union are researched in the article. Economical, political and social consequences of full membership are analyzed.

Key words: Hungary, European Union, results, full membership.

ББК ТЗ(0)63-612.31

Богинская И.В., Стецюк Е.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ «БОЛЬШОЙ СТРАТЕГИИ» КНР В XXI ВЕКЕ

Статья посвящена региональному измерению «Большой стратегии» КНР на примере регионов «особенного внимания» - Юго-восточной Азии, Центральной Азии и Африки.

Ключевые слова: региональная политика КНР, «Большая стратегия» КНР.

Современный мир представляет собой эпоху перемен, в которой КНР, ставшая по итогам 2010 г. второй экономикой в мире, уверенно движется к статусу мирового экономического лидера. Превращение Китая в конце XX – начале XXI века в одного из ключевых игроков на международной арене существенным образом повлияло на расклад геополитических сил. Окончание «холодной войны», переход к политике открытости и реформ способствовали осознанию КНР себя в качестве нового центра силы и, как следствие, формированию новых внешнеполитических целей и приоритетов. Регионами «особого внимания» Китая являются Юго-Восточная Азия, Центральная Азия и Африка. В этой связи необходимо исследовать китайскую стратегию, основные интересы и перспективы в рассматриваемых регионах.

Целью данной статьи является анализ моделей внешней политики КНР на примере реализации «Большой стратегии» в региональном измерении.

Следует отметить, что для ряда исследований характерен оптимистичный подход к существующему региональному лидерству КНР, а также позитивная (даже несколько завышенная) оценка глобальных возможностей Китая [9; 11; 18]. О.Борох, А.Ломанов, Д.Мосяков, Р.Турарбекова, Т.Шибко не усматривают проявлений агрессии в китайской внешней политике и полагают, что активное присутствие Китая в Юго-Восточной и Центральной Азии даёт лишь положительный импульс для развития регионов [8; 19; 20; 25, 27].

Другая группа авторов, например Я.Бергер, Б.Ло, И.Макаренкова, А.Салицкий, стремится к «развенчанию мифов» и максимально возможной объективности при прогнозировании и анализе внешнеполитического курса КНР [7; 13-16; 21-23]. М.Мамонов предложил называть «Большую стратегию» КНР «стратегией профилактики внешних угроз» [17].

О.Арин и А.Храмчихин, напротив, в рамках «скептического» подхода негативно отзываються о региональном измерении внешней политики КНР,

описывая его словами «империализм» и «экспансия», и полагают, что ни о каком равноправном сотрудничестве не может идти речь, когда Китаем движут лишь корыстные экономические интересы [6; 26].

Анализ литературы свидетельствует о том, что тема китайской стратегии в отношении азиатских стран-соседей, достаточно разработана преимущественно российскими исследователями, в то время как «африканское направление» остаётся относительно новым и малоизученным. Тем не менее, изучение региональных аспектов «Большой стратегии» КНР представляет большой интерес, т.к. позволяет выделить на их основе различные модели китайской внешней политики.

Источниковая база данного исследования представлена такими выдающимися памятниками китайской мысли, как «Книга пути и благодати» («Дао дэ цзин») и «Искусство войны» («Сунь Цзы бинфа») [10; 24]. Кроме того, её основой являются официальные документы Государственного совета КНР, прежде всего, «Концепция национальной безопасности» 2008 и 2010 гг. [3; 4], белые книги «Политика Китая в Африке» 2006 г. и «Китайско-африканское торгово-экономическое сотрудничество» 2010 г. [1; 2], а также материалы последнего XVII Всекитайского съезда Коммунистической партии Китая в 2007 г. [12]

Китайская «Большая стратегия» традиционно определяется формулой «сильное государство – богатый народ», в соответствии с которой можно выделить три основные цели Китая в международной политике. Первая из них заключается в обеспечении внешнеполитической обстановки, благоприятствующей модернизации и экономическому развитию страны. Вторая цель – защита и расширение сферы национальных интересов в экономике, в области национальной безопасности, в политике и культуре, где Китай будет придерживаться линии на формирование образа КНР как крупной мировой державы, руководствующейся принципами политического реализма. Третья же цель предполагает усиление глобального влияния Китая, повышение его международного статуса и авторитета, утверждение собственного имиджа как ответственного государства [7].

Тысячелетний опыт позволил Китаю понять, что «влияние важнее власти», т.е. стремление к организованному, естественному, дозированному и направленному воздействию на ключевые точки регионов и стран, государств и общественных систем может принести намного больше пользы, чем прямой и силовой политической контроль. Данная стратегия восходит к средневековому понятию «цзинци» («управление миром, помощь народам»); метод ее осуществления – «увэй» («недеяние»), т.е. ничего такого, что прямолинейно, грубо, примитивно, легко бросается в глаза [10, с.34]. Иносказательно этот метод назван «цзими» («ненатянутые поводья»), его суть – не диктат, а дипломатическая направляющая подсказка [10, с.46]. Ещё один древнейший принцип китайской стратегии – «побеждать, не сражаясь», т.е. действовать гибко, используя приемы сотрудничества и борьбы [24, с.82].

Китайские теоретики все чаще обращаются к предложенному американским ученым Джозефом Наем понятию «soft power» («мягкая сила»), подразумевающему использование «нематериальных властных ресурсов» культуры и политических идеалов в интересах влияния на поведение людей в других странах – в отличие от воздействия с помощью «жесткой силы» оружия или денег [5, с.31]. Превращение этой концепции, заимствованной из американской политологии, в компонент официальной партийной политики

произошло на XVII съезде КПК, когда в докладе 6-го Председателя КНР Ху Цзиньтао прозвучал призыв «повышать культурную мягкую силу государства» [12; 23]. Заимствованная идея о несиловом воздействии на другие страны нашла в Китае благодатную почву для культурной адаптации. В китайском изложении она зачастую обретает даосский оттенок – рассуждая о «мягкой силе», современные эксперты часто вспоминают древнюю мудрость: «В Поднебесной самые слабые побеждают самых сильных» [10, с.38].

Китайцев мало волнует традиционное проецирование силы, свойственное великим державам: КНР сохраняет региональный менталитет, несмотря на все более усиливающееся глобальное влияние. Налицо значительное расхождение между тем, что мог бы сделать Китай, и тем, что он хочет делать. Пекин не заинтересован в распространении так называемой китайской модели развития, т.к. лишен осознания «величия миссии» в отношении остального мира. Однако Китай не желает допустить распространения западных ценностей хотя бы в соседних государствах. КНР понимает, что ее сравнительное преимущество заключается в более мягких формах силы, таких как торговля, инвестиции и помощь. Несмотря на модернизацию Народно-освободительной армии, способность КНР проецировать военную мощь за пределы своих границ остается крайне ограниченной, а экономическое влияние гораздо более эффективно и менее рискованно. Стратегия Китая – это выстраивание зависимого и заинтересованного мира младших партнеров, но китайцы – не «мусульмане» и не «американцы», транслирующие свой образ жизни. Ассимилированным народам не предлагается становиться китайцами: с китайской точки зрения это была бы неоправданно большая честь. Китайский проект – скорее, доминирование на дистанции, похожее на отстраненность «золотого миллиарда» от всех прочих, но не настолько жесткое. Китайцы не видят смысла ни в истреблении чужого, ни в его переделке. В отношении прочего мира китайцы могут действовать идеальным на их взгляд образом: не делая его совершенным, но привнося в него гармонию и разумность [15; 18].

По мнению китайского руководства, национальная безопасность напрямую зависит от мощи государства [12; 16]. При этом доминирующим фактором в настоящее время является экономический потенциал государства. В качестве главного условия и основы успешного экономического развития называется «создание мирного окружения» (военно-политический аспект безопасности) и «экономическая интеграция с соседями по региону» (экономический аспект) [3; 4]. Курс на развитие отношений с соседними государствами является одним из приоритетов внешнеполитической концепции современного Китая: произошел отход от идеи «вассалитета» к конструктивному сотрудничеству на основе взаимного уважения [27]. Пекин стремится доказать, что именно он может выступить главным гарантом мира и стабильности в региональном масштабе. События на площади Тяньаньмэнь 1989 г. и угроза дипломатической изоляции заставили Пекин отказаться от идеи распространения коммунизма и заняться интенсивным конструированием пояса добрососедства. Политика современного Китая стала больше ориентирована на региональных партнеров для получения глобальных преимуществ [6].

Юго-Восточная Азия – регион, где Китай традиционно чувствует себя уверенно из-за давних исторических связей, и одновременно направление главного экономического удара Китая, военно-морской флот которого господствует в Южно-Китайском море. КНР, претендуя на роль ведущей державы региона, не может быть в стороне от формирования правил и условий

общего регионального развития. С 1 января 2010 г. функционирует зона свободной торговли Китай–АСЕАН с совокупным ВВП в размере \$6 трлн. Она является крупнейшей по численности населения – около 1,9 млрд. человек – и третьей по экономической мощи после Евросоюза и Североамериканской зоны свободной торговли и включает 11 государств [19]. Особая роль ЮВА во внешнеполитической концепции Китая предопределена тем, что, во-первых, регион, непосредственно примыкая к китайским границам, служит своеобразным «продолжением» Южного и Юго-Западного Китая. Во-вторых, контроль над странами ЮВА необходим расширяющемуся Китаю с геополитической точки зрения – как выход к Индийскому океану, что кардинально изменит его военно-стратегические возможности («бросок на юг»). В-третьих, позитивный ресурс Китая в глазах местного общественного мнения намного больше, чем у какой-либо из великих держав, благодаря многочисленной китайской диаспоре. В этом регионе сегодня проживают около 40 млн. этнических китайцев («хуацяо»), которые практически во всех странах играют ключевую роль в местной экономике [8; 11].

Отношения между КНР и странами-участницами АСЕАН претерпели значительные позитивные изменения от откровенной враждебности и недоверия к активному сотрудничеству в области политического диалога, экономических связей и вопросов безопасности. Китай поддержал идею создания к 2020 г. в регионе новой интеграционной группировки – Восточноазиатского сообщества, которая должна включать в себя Сообщество безопасности, Экономическое и Социально-культурное сообщество АСЕАН [20]. Скорее всего, сотрудничество между сторонами будет развиваться, тем самым минимизируя вероятность конфликта, т.к. интегрированность Китая в региональные политические, экономические и др. процессы обернется против него в случае возникновения очага напряженности в регионе.

Пекин стремится формировать и активно использовать в регионе ЮВА все компоненты «мягкой силы». Это определенным образом выстроенный внешнеполитический курс, привлекательная политическая идеология, экономический альтруизм, использование узнаваемых символов духовной и материальной культуры. Соединенные вместе эти элементы работают на повышение привлекательности образа государства, скрывают истинные цели его политики и позволяют завоевать поддержку со стороны интеллектуальных элит. Образ Китая, как друга и равноправного участника политического процесса в ЮВА, подкрепляется очень выгодным для стран АСЕАН экономическим курсом, цель которого – тесная привязка и зависимость экономик стран АСЕАН от китайского рынка. Зона свободной торговли Китай–АСЕАН предусматривает отмену торговых пошлин практически на все виды товаров для Китая, Сингапура, Таиланда, Филиппин, Малайзии, Брунея и Индонезии. С 2015 г. данная мера вступит в силу для Вьетнама, Лаоса, Камбоджи и Мьянмы [19; 27].

Развертывание комплекса элементов китайской «мягкой силы» в ЮВА происходит достаточно быстрыми темпами. Если эти процессы будут развиваться в том же ключе, то через некоторое время, несмотря на сопротивление прозападных элит, ЮВА после более чем столетнего западного модернизационного периода вернется к традиционным представлениям о Китае как образце для подражания и непререкаемом лидере исторической Большой Восточной Азии. Страны-участницы АСЕАН имеют свои виды на Китай, которые обусловлены геополитическим положением страны и видимыми

экономическими выгодами от сотрудничества со страной, обладающей мощным экономическим потенциалом. По итогам первого «рабочего года» зоны свободной торговли, экспорт Китая в страны АСЕАН составил \$124,45 млрд, а импорт из этих стран – \$138,56 млрд. [15].

Данная модель внешней политики Китая относительно ЮВА сочетает в себе концепцию «мягкой силы» и мощные рычаги двустороннего экономического воздействия, представляя собой успешный образец постепенной и настойчивой «мирной экспансии». Для нее характерна не только историческая память и своеобразная культурно-цивилизационная подоплека китайских действий, но и готовность КНР идти на определенные уступки для выполнения долгосрочных целей регионального лидерства.

В Центральноазиатском регионе (ЦАР) Китай, наряду с Россией, США и Европейским Союзом, является одним из основных игроков. Интересы Пекина в ЦАР довольно масштабны. К ним можно отнести: завоевание прочных экономических позиций; надежное обеспечение китайской экономики энергоресурсами; безопасность в пограничных районах, прежде всего, в Синцзянь-Уйгурском автономном районе (СУАР); поддержание стабильности в регионе; обеспечение дружественных отношений стран региона к Китаю; недопущение попадания ЦАР под контроль государств, враждебных Китаю, и создания военных союзов, направленных против него [21; 22].

Центральная Азия занимает важное геополитическое пространство, но понятие партнерства в данном случае весьма условно, поскольку КНР относится к центральноазиатским государствам скорее как к пассивным объектам своей региональной политики. Во взаимодействии с этими странами Пекин сочетает политику добрососедства (акцент на безопасные границы и трансграничное сотрудничество) с неприкрытым коммерческо-потребительским отношением к их ресурсам, что вообще характерно для политики Китая в разных частях развивающегося мира. Китай особенно болезненно реагирует на нестабильность в соседних странах. Стратегические интересы Китая в Центральной Азии имеют в основном профилактический характер [17]. Пекин хочет положить конец воинственному исламу, но не приемлет доминирования Америки, а также возвращения России в качестве ведущей державы в этом регионе. Политику Пекина в центральноазиатском направлении можно назвать «условным регионализмом» – участие в делах региона на условиях минимальной ответственности [15; 18].

Особенностью «центральноазиатской» модели является удачная комбинация экономических и политических механизмов влияния на ЦАР, высокая ресурсная заинтересованность и практическое отсутствие культурологического аспекта. Данная модель гораздо более прагматична по сравнению с первой и нацелена на достижение регионального лидерства путем активного участия в политических структурах и расширения влияния за их пределами при сохранении относительной «свободы рук».

Имея скудные запасы природных ресурсов, Китай ищет доступ к энергоносителям, драгоценным металлам, питьевой воде, древесине и другому ценному сырью. При этом зависимость КНР от полезных ископаемых России и Центральной Азии часто преувеличивается: Китай также делает ставку на страны Персидского залива и Африку. В поисках доступного и дешевого сырья руководство КНР обратило свое внимание на «черный континент», занимающий сегодня периферийные места в мировой экономике и мировой политике.

В последние годы КНР фактически совершила прорыв в освоении африканского континента, используя различные механизмы сотрудничества. Пока ведущие мировые державы лишь рассуждают о том, что нужно сделать для создания активных политических, экономических и деловых связей с Африкой, КНР настойчиво действует в этом направлении. И по тому, как сегодня Пекин не только пользуется природными ресурсами Африки, но и целенаправленно создает рынок своих товаров и услуг, можно с уверенностью говорить о приоритетности «африканского направления» внешней политики КНР [14].

Китаю удалось обеспечить столь резкий рост сотрудничества с африканскими странами в силу ряда причин:

- возросшая активность китайской экономической дипломатии на континенте, развитая система представительств в странах Африки (бюро торговых и экономических советников);

- практика частых государственных визитов, существующая еще с 1960-х гг., позволяет наладить личный контакт между руководителями, что особенно важно для ряда африканских стран, руководство которых не меняется в течение десятилетий;

- проведение на регулярной основе Форумов по китайско-африканскому сотрудничеству (V Форум состоится в 2012 г. в Пекине);

- опора на традиционных партнеров континента, а также резко возросшая эффективность помощи странам Африки в ее различных формах.

В ноябре 2009 г. в Шарм-эль-Шейхе в рамках IV Форума китайско-африканского сотрудничества были подведены итоги сотрудничества за прошедшее десятилетие, а также оглашены дальнейшие планы китайских вливаний в африканскую экономику. Пекин пообещал выделить \$10 млрд льготных кредитов, создать фонд с уставным капиталом в \$1 млрд для кредитования средних и мелких африканских компаний, списать долги самым безнадежным должникам континента. В обмен на эти вложения китайским компаниям были предоставлены эксклюзивные права доступа к минеральным ресурсам, а также выгодные контракты на возведение объектов инфраструктуры в ряде африканских стран [1; 13].

Провозгласив себя «крупнейшей развивающейся страной», Китай проводит в третьем мире политику, которую можно называть «новым империализмом». Третий мир откровенно рассматривается Китаем в рамках предельно жесткого прагматизма как поставщик ресурсов и рынок сбыта продукции. Богатая разнообразными ресурсами Африка, таким образом, становится первоочередной целью для китайских сырьевых компаний. Около трети китайского импорта нефти приходится на африканские страны. Африканский регион является основным потребителем китайских вооружений, а также играет ключевую роль в плане продовольственной безопасности Китая. К началу 2011 г. КНР создала в Африке около 150 сельскохозяйственных предприятий на арендованных или купленных участках земли [1; 13; 26].

В 2006 г. в Пекине появился правительственный документ «Политика Китая в Африке» (применительно к другим регионам подобных документов не издавалось), в котором изложены направления и механизмы реализации задач стратегического партнерства [2]. Пекин готов сотрудничать с любыми режимами, устанавливая с ними личные, зачастую коррупционные связи. Для многих развивающихся стран «китайская модель» привлекательна сама по себе. Благодаря этому Китаю удастся продвигать свои экономические проекты, в т.ч.

с использованием китайской рабочей силы. КНР направляет в страны Африки инвестиции, займы и персонал, устанавливая экономический контроль над запасами природных ресурсов и трудоустраивая рабочих: на построенных китайцами предприятиях работают китайцы, а не местные жители. При этом вопросы прав человека, коррупции, экологии Китай не волнуют. К тому же, КНР, экспортируя в развивающиеся страны дешевые товары, подрывает их собственное производство и обеспечивает себе большой профицит в торговле с ними. Слабость экономик и коррумпированность режимов африканских стран чрезвычайно облегчает Китаю проникновение на «черный континент» [26].

«Африканскую» модель внешнеполитического курса КНР можно характеризовать однозначно как эгоистично-потребительскую, с доминированием экономического воздействия, построенную на точном расчете для достижения прибыли в кратко- и среднесрочной перспективе.

Рассмотренные модели внешней политики КНР полностью согласовываются со стратегическими целями и интересами данного государства. Объединяющими элементами выступают: многовековые внешнеполитические традиции; склонность к применению «мягкой силы»; особое проецирование китайской мощи; стремление к приобретению ресурсов; корреляция с экономической безопасностью страны. Именно экономический аспект внешнеполитического курса является преобладающим и служит «фоном» для остальных, сопутствующих, форм сотрудничества с регионами. Так, если в «африканском» направлении экономическая составляющая фактически вытесняет иные формы взаимодействия, то для ЮВА представляет значение культурно-цивилизационное «звено», а для ЦАР – политическое. Кроме того, существуют отличия в степени активности и прагматизма КНР и наличии «идеологического фасада». Три вышеназванные модели китайской внешней политики по-своему эффективны. Поскольку каждая из них направлена на реализацию четко определенных целей и предусматривает соответствующий набор средств, не представляется возможным определить наиболее успешную из них, т.к. все модели предполагают увеличение влияния КНР на международную политику.

Литература

1. China–Africa Economic and Trade Cooperation: Issued by the State Council of the PRC, December 2010. – Beijing: Information Office of the State Council, 2010. – [Цит. 2011, 7 апреля] – Доступен с: http://www.gov.cn/english/official/2010-12/23/content_1771603.htm
2. China's African Policy: Issued by the State Council of the PRC, January 12, 2006. – Beijing: Information Office of the State Council, 2006. – [Цит. 2011, 7 апреля] – Доступен с: http://www.gov.cn/misc/2006-01/12/content_156490.htm
3. China's National Defense in 2008: Issued by the State Council of the PRC, January 2009. – Beijing: Information Office of the State Council, 2009. – [Цит. 2011, 7 апреля] – Доступен с: http://www.gov.cn/english/official/2009-01/20/content_1210227.htm
4. China's National Defense in 2010: Issued by the State Council of the PRC, March 30, 2011. – Beijing: Information Office of the State Council, 2011. – [Цит. 2011, 7 апреля] – Доступен с: http://www.gov.cn/english/official/2011-03/31/content_1835499.htm
5. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York: Basic Books, 1990. – 307 p.
6. Арин О.А. Азиатско-тихоокеанский регион: мифы, иллюзии и реальность. – М.: Флинта, Наука, 1997. – 435 с.
7. Бергер Я. Большая стратегия Китая в оценках американских и китайских исследователей // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – №1. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.globalization.su/lib/articles/berger/1167414809.html>

8. Борох О., Ломанов А. Скромное обаяние Китая // Pro et Contra. – 2007. – №6(39). – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.intelros.ru/pdf/pro_et_contra_11_2007/boroh_lomanov.pdf
9. Васильев Л.С. История Востока: В 2 т. – М.: Высш. шк., 1998. – Т. 2. – 495 с.
10. Дао Дэ Цзин. Книга пути и благодати / Пер. с кит. Ян Хин Шуна. – М.: Эксмо, 2009. – 400 с.
11. Дергачев В.А. Особенности китайской геополитики // Вестник аналитики. – 2008. – №2. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.dergachev.ru/analit/9.html#_ftn10
12. Доклад Ху Цзиньтао на XVII Всекитайском съезде Коммунистической партии Китая 15 октября 2007 г. – Пекин: Информационное агентство «Синьхуа», 2007. – [Цит. 2011, 7 апреля] – Доступен с: http://russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930.htm
13. Дюшебаев А. Интересы КНР в Африке // Время Востока. – 2011. – 15 марта. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.easttime.ru/analytic/3/8/933.html>
14. Дюшебаев А. Становление отношений КНР и стран Африканского континента // Время Востока. – 2011. – 26 марта. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.easttime.ru/analytic/3/8/934.html>
15. Ло Б. «Постоянная перезагрузка» Китая // Россия в глобальной политике. – 2010. – №5. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.perspektivy.info/oykumena/azia/postojannaja_perezagruzka_kitaja_2010-11-08.htm
16. Макаренкова И.В. Концепция национальной безопасности Китая // Проблемы национальной безопасности. – 2010. – №17(403). – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2010/VSF_NEW201009161033/VSF_NEW201009161033_p_004.htm
17. Мамонов М. «Стратегия профилактики опасности» во внешней политике КНР // Международные процессы. – 2007. – №3(15). – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.intertrends.ru/fifteen/003.htm>
18. Михеев В.В. Роль Китая в глобализующемся мире // Отечественные записки. – 2008. – №3. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.perspektivy.info/oykumena/azia/rol_kitaja_v_globalizujushhemsamire_2008-09-04.htm
19. Мосяков Д. «Мягкая сила» в политике Китая в Юго-Восточной Азии (Часть 1) // New Eastern Outlook. – 2010. – 4 мая. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.journal-neo.com/php/content.php?id=1045>
20. Мосяков Д. «Мягкая сила» в политике Китая в Юго-Восточной Азии (Часть 2) // New Eastern Outlook. – 2010. – 8 мая. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.journal-neo.com/php/content.php?id=1052>
21. Парамонов В. Геополитика и Центральная Азия // Электронный журнал «Полемика». – №5. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/05/par/>
22. Пашкин Д. Китайско-Центрально-Азиатские отношения в двадцать первом веке // Электронный журнал «Полемика». – №16. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/16/pash>
23. Салицкий А.И. Куда движется Китай? О последнем съезде КПК и перспективах социализма // Перспективы. Фонд исторической инициативы. – 2007. – 15 декабря. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.perspektivy.info/oykumena/vector/kuda_dvizhetsa_kitaj_o_poslednem_sjezde_kpk_i_perspektivah_socializma_2007-12-15.htm
24. Сунь Цзы. Искусство войны / Пер. с кит. Н.И.Конрада. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. – 528 с.
25. Турарбекова Р., Шибко Т. Политика Китая в отношении соседних стран Центральной Азии // Журнал международного права и международных отношений. – 2010. – №3. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1723&Itemid=232
26. Храмчихин А. «Новый империализм» из страны коммунистов // Частный Корреспондент. – 2009. – 23 февраля. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: http://www.chaskor.ru/article/novyj_imperializm_iz_strany_kommunistov_3761

27. Чарьяров А. Китай и АСЕАН: история и современность // Время Востока. – 2008. – 28 ноября. – [Цит. 2011, 5 апреля] – Доступен с: <http://www.easttime.ru/analytic/3/8/531.html>

Богінська І.В., Стецюк К. Регіональні аспекти «Великої стратегії КНР у XXI ст.

Стаття присвячена регіональному виміру «Великої стратегії» КНР на прикладі регіонів «особливої уваги» – Південно-Східної Азії, Центральної Азії та Африки.

Ключові слова: *регіональна політика КНР, «Велика стратегія» КНР.*

Boginskaya I.V., Stecyuk K. Regional aspects of Chinese «Grand Strategy» in XXI century.

The paper is devoted to the regional dimension of the People's Republic of China's "Grand strategy" by the example of "particular attention" regions being South-Eastern Asia, Central Asia and Africa.

Key words: *regional policy of the People's Republic of China, Chinese "Grand strategy".*

УДК 94:364(477.61) «1943/1950»

Бровар О.В.

ВІДБУДОВА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ В 1943-1950 РОКАХ

Висвітлюється процес відбудови культурно-освітньої сфери Донбасу.

Ключові слова: *відбудова, культурно-освітня сфера, Донбас.*

Глобальні соціально-економічні процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, не тільки впливають всебічно на розвиток суспільства, але й вимагають певних змін та навіть докорінної перебудови окремих сфер суспільного життя. В умовах ринкової економіки розвиток духовної сфери, культури об'єктивно повинен відповідати загальним змінам, враховувати всі обставини, умови та вимоги сьогодення. Аналізуючи розвиток культурних процесів на Донеччині, Президент України Віктор Янукович свого часу підкреслив: «Головним напрямком діяльності управління культури є вирішення питань реформування та структурної перебудови галузі. Ініціюється створення закладів інноваційного типу. Інноваційні заклади об'єднують кілька закладів культури. Це дозволяє зберегти робочі місця, посилює можливості закладів культури, розширює їх профіль» [1, с.43]. Певний час і певні обставини вимагають пошуку відповідних рішень, дій і заходів. У цьому контексті постає необхідність пошуку відповідних аналогій у минулому, здатних «підказати» адекватні рішення. Тому є прямий сенс звернутися до періоду відбудови народного господарства у воєнний та післявоєнний період, коли відродження соціальної, культурної сфери в Донбасі, зокрема її культурно-освітнього напрямку відбувалося в дуже непростих та складних умовах.

Таким чином, метою цієї статті є дослідження та аналіз проблем, що постали перед культурно-освітньою сферою Донбасу, шляхів їх вирішення, висвітлення особливостей, досягнень та недоліків, які були притаманні процесу її відродження у період відбудови народного господарства.

У подальшому доцільно продовжити розробку цього напрямку з огляду на ті зміни, що сталися у духовній культурно-освітній сфері під час демократизації суспільного життя в середині 50-х років минулого століття. У радянський період тема відродження культурно-освітньої сфери висвітлювалася тенденційно, однобічно, уникаючи будь-якого критичного аналізу [2-5]. Лише в сучасній історіографії з'явилися роботи, які базуються на поєднанні різних методологічних підходів і використанні матеріалів, що не були раніше в науковому обігу. Це дало дослідникам можливість об'єктивно висвітити

проблему відродження культурної сфери, як в Україні, так і в Донбасі зокрема [6,7].

Головною ознакою розвитку культурних процесів в Донбасі було державно-партійне втручання в усі сфери культурного життя, що було логічним витвором командно-адміністративної системи та означало підпорядкованість культури іншим сферам суспільного життя (передусім, політиці та економіці). Відповідно принципи і механізм культурної політики визначилися цією підпорядкованістю. Проте розвиток культурних процесів в Донбасі в соціалістичну епоху не може бути оцінений однозначно негативно, тому що державне регулювання, яке знайшло вияв в організації системи закладів культури та мистецтва, мало загалом позитивний характер і дало змогу створити підвалини для розвитку культури в регіоні.

Одна з найбільших катастроф в історії людської цивілізації – Друга світова війна призвела майже до повної руйнації виробничої та соціальної сфери Донбасу. Були повністю знищені всі культурно-освітні заклади в найбільших шахтарських містах – Сталіно (сучасний Донецьк), Ворошиловграді (сучасний Луганськ), Макіївці, Єнакієве, Горлівці, Красно армійську [8, с. 51-65].

Населення регіону в період німецької окупації не могли жити тим культурним життям, яким вони жили напередодні Великої Вітчизняної війни. З усіх довоєнних закладів культури окупаційна влада дозволила відновити роботу лише трьом театрам – у Маріуполі, Сталіно, Ворошиловграді [9, с.69].

Але як тільки визволялись райони Донбасу від окупантів, трудящі відновлювали вогнища культури, пам'ятники, поновлювали діяльність гуртків художньої самодіяльності. Для поліпшення керівництва діяльністю культурно-освітніх організацій у лютому 1945 року був створений Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Народних Комісарів УРСР [10, с.112].

Відновлення культурно-освітніх установ Донбасу в перші місяці після визволення здійснювалося силами самого населення, яке працювало у вільний від основної роботи час та у вихідні над створенням вогнищ культури. Силами молоді був відновлений Марківський районний клуб Луганської області через 3 місяці після визволення. У клубі одразу почалася лекційна робота, для мешканців районного центру молодь села Маркове підготувала концерт, також дав кілька виступів ансамбль пісні та танцю частин Радянської Армії місцевого гарнізону. В селі Каменці Старобільського району Луганської області вже влітку 1943 року молодь відбудувала клуб і організувала гуртки художньої самодіяльності. Через місяць після визволення Донецької області було відновлено понад 500 профспілкових клубів, сотні хат читалень і червоних куточків [11, с.60].

Під час окупації біло завдано величезної шкоди соціально-культурним закладам м. Дзержинська Донецької обл. Палац культури, школи, лікарня були перетворені в руїни. Городяни поряд с шахтарями відроджували і культурно-освітні установи. Колектив гірників шахти ім. Дзержинського закликав усіх трудящих міста і району взяти активну участь у відбудування палацу Культури. 21 травня 1944 р. було організовано масовий неділеньник, в якому взяли участь 2000 чоловік. Палац Культури відновив свою роботу вже на початку листопада 1944 р., а найближчим часом побудовано ще 3 нових шахтарських клуби [12, с.324]. З ініціативи молоді с. Павлівка Мар'їнського району Донецької обл. було відбудовано клуб, зруйнований окупантами. Колгоспи села витратили вже в 1944 р. на ремонт та обладнання клубу 5 000 карбованців.

В перші, після визволення, роки культурно-освітні установи шахтарського краю запровадили нові види роботи серед населення. Це були лекції з різних питань, іноді читались декілька лекцій, об'єднаних спільною темою. В сільській місцевості та робочих селищах, у клубах та хатах-читальнях влаштовувалися голосні читки газет, бо їх видавали малими тиражами і далеко не всі, особливо на селі, могли виписати собі газету. У клубах та палацах культури працювали багато численні гуртки художньої самодіяльності, відродилися танцювальні, драматичні і фізкультурні гуртки.

Відновлення культурно-освітніх установ Донбасу проходило інтенсивно. У 1944 році в Донецькій обл. із зруйнованих 14 палаців культури були відбудовані 7, із зруйнованих 384 державних клубів – 224, а із 310 хат читалень відновили роботу 125 [13, с.42]. На кінець 1944 р. в Донецькій і Луганській обл. в сільській місцевості працювало 568 сільських клубів.

Вже в листопаді 1943 р. відновив роботу Будинок народної творчості в м. Ворошиловграді, в квітні 1944 р. в м. Сталіно. Обласні будинки народної творчості керували художньою самодіяльністю Донбасу. Через 9 місяців після визволення Луганської області з 22 до 24 грудня 1943 р. в м. Ворошиловграді був проведений огляд художньої самодіяльності.

У визволених районах джерелом була народна ініціатива в організації виступів гуртків художньої самодіяльності. Але дуже погано було з репертуаром. Те, що зберігалось від довоєнного часу, те й виконувалося в більшості гуртків.

Репертуар гуртків художньої самодіяльності збагачувався завдяки широкій допомозі гуртків художньої самодіяльності червоноармійських частин. З новими піснями, віршами, танцями, скетчами знайомили учасників художньої самодіяльності фронтові бригади артистів. В інших гуртках писали власні твори.

Перша річниця визволення Донбасу широко святкувалась у Донецькому краю. Лише в Донецькій обл. в 1944р. гуртки художньої самодіяльності дали 4 315 вистав, 3 200 концертів, а в м. Сталіно була проведена олімпіада, яка виявила численні народні таланти.

Робота культосвітніх установ, як і культурної сфери в цілому, перебувала під постійним пильним наглядом партійних органів. Так, наприклад, в січні 1945 р. Сталінський обком КП(б)У провів спеціальну нараду з питань мистецтва і культурно-масової роботи в області. Відзначені були успіхи у відбудові культосвітніх установ України, вказані недоліки в роботі. В заходах з надання допомоги художній самодіяльності підкреслювалась необхідність шефства колективів театрів і філармоній, над гуртками художньої самодіяльності [1,1 с. 63].

Весною 1945 р. в Донецькій області був проведений обласний огляд самодіяльності профспілкових хорів і вокалістів. Огляд відбувався в 7 містах області і в ньому взяли участь 40 хорів і 180 солістів.

Партійна лінія в культурно-освітній політиці спрямовувалася на утвердження нових аксіологічних орієнтирів, що виходили з уявлень керівництва країни про характер радянського суспільства і перспективи його росту. Цінність орієнтації «соціалістичної культури» Донбасу як-то патріотизм, трудові традиції, «войовничий атеїзм», інтернаціоналізм, колективістська домінанта визначали основні тенденції розвитку культурних процесів у регіоні. Четвертий п'ятирічний план, так званий «план відбудови і подальшого розвитку народного господарства», передбачав значні завдання по відновленню

культурно-освітніх установ. Уся робота цих установ Донбасу була спрямована на організацію виконання п'ятирічки. Крім того, суттєво посилювався адміністративний контроль за діяльністю культурно-просвітніх установ. 24 травня 1946 р. пленум Сталінського обкому КП(б)У прийняв постанову, в якій йшлося про необхідність забезпечення високого рівня лекційної пропаганди, особливо серед шахтарів, а з 1 серпня 1946 р. до штату партійних і радянських органів вводилась посада інспектора з культурно-просвітницької роботи [14, с. 88-99].

Також в травні 1946 р. бюро Луганського обкому КП(б)У обговорило стан культурно-освітницької роботи в шахтарських районах області – Лисичанському, Старобільському, Марковському, а вже в червні відбулася обласна нарада культпрацівників, в якій прийняло участь 1 200 чоловік [15, с. 324].

Однак, етап роботи культ просвітніх установ далеко не завжди був задовільним і це дуже непокоїло партійне керівництво і уряд. 14-16 травня 1946 р. відбувся Пленум ЦК КП(б)У, який обговорив питання про стан культосвітньої роботи серед робітників підприємств Ворошиловграда, Маріуполя та в селах Миколаївської обл. В обговоренні питання взяли участь 20 чоловік, серед виступивших в дебатах був голова комітету у справах культосвітніх установ при Раді Міністрів УРСР Пашин, заступник начальника управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У Назаренко, заступник голови Ради Міністрів УРСР Мануїльський, голова Президії Верховної Ради УРСР Гречуха [16, с. 149-153].

Через тиждень – 24 травня відбувся пленум Донецького обкому КП(б)У, який обговорив питання про стан культурно-освітньої роботи серед населення області, це ж питання обговорювалося і на бюро обкому, міськкомів і райкомів. у відділах пропаганди та агітації. [17, с. 353] В червні 1946 р. XII сесія обласної ради Луганської обл. обговорювалося питання про роботу сільських і селищних рад по культурному обслуговуванню сільського населення. В цій же області в 1946 р. працювали 258 сільських та 131 робітничий клуб, 368 хат читалень і 659 червоних кутків. Кожен колгосп зобов'язали мати культурну установу.

Посилення контролю з боку партійних та державних органів мало певний вплив на стан роботи культурно-освітніх установ: якщо до січня 1946р. в Луганській обл. 102 клуби було зайнято не за призначенням, то на кінець року залишилося зайнятими не за призначенням лише 27, а в Донецькій обл. – 21 [11, с.64].

В Донецькій обл. в 1946 р. було збудовано 51 клуб, але 21 клуб не мав свого приміщення, частина клубів знаходилася в непридатних приміщеннях [18, арк. 44].

Навіть працівники шахти ім. Сталіна тресту «Ворошиловградвугілля» були вимушені користуватися клубом сусідньої військової частини, бо свого клубу не мали. Це тривало доти, поки міськком партії не подарували гірникам кіноустановку [19, арк. 1].

Напруженим було і становище з кадрами. Так, наприклад, у Луганській обл. лише близько 25 % працюючих культосвітніх установ мали спеціальну освіту, а з вищою освітою працювало 2,8 % керівників [14, с.66]. Щоб хоч якось виправити становище, обласний культвідділ облвиконкому Луганської обл. та клубний сектор облпрофради у 1946 р. двічі організували двомісячні курси, де навчалися 95 чоловік керівників художньої самодіяльності.

Незадовільним було і фінансування потреб культури, хоча по мірі відновлення економіки, держава намагалася нарощувати кошти на покращення матеріальної бази культурно-просвітницьких закладів. Так, наприклад, якщо у 1944 р. в Сталінській області на культурно-освітню роботу було виділено 4 млн. 396 тис. карб., то в 1947 р. відпущено грошей майже вдвічі більше - 7 млн. 571 тис. карб., а у 1950 р. – 13 млн. 427 тис. карб. [20, с. 151]. При цьому мав місце звичайний переподіл цих коштів на інші потреби, зокрема на виробництво, а сама культурно-освітня галузь фінансувалась за залишковим принципом. Навіть ці, не такі все й великі, кошти витрачалися не на зміцнення матеріальної бази, а на агітаційно-пропагандистську роботу. Ось, наприклад, кошторис на задоволення культурних запитів працівників обкому профспілки вугільників на 1947 р. по Донецькій обл. на лекції було витрачено 304 тис. карб., 414 тис. карб., 350 тис. карб. на проведення державних свят, 1 млн. 700 тис. карб. на проведення вечорів з радянською тематикою, на художню самодіяльність – 700 тис. карб., на перегляд кінофільмів, які на той час були надмірно заідеологізовані – 12 млн. 700 тис. карб., на перегляд вистав і концертів – 2 млн. 300 тис. карб., на роботу серед дітей – 600 тис. карб., на екскурсії лише 10 тис. карб. і на 244 тис. 418 карб. придбали картини художнього фонду для оформлення клубів і палаців культури. Проте, ані копійки не було виділено на придбання інвентарю або музичних інструментів. Такі непропорційні витрати мали наслідком те, що клубів, де існували оркестри народних інструментів, налічувалося лише 40%, а з духовими оркестрами ще менше – 3,5 %. У 40 % клубів Донбасу взагалі не було жодних музичних інструментів [21, с. 223].

Робота культосвітніх установ велась в двох напрямках: поліпшення якості роботи вже працюючих установ і створення нових. Так, наприклад, у 1948 р. було відкрито 67 клубів у сільській місцевості, в 1949 р. тільки і Донецькій обл. було збудовано 75 клубних установ, а в 1950 р. у Донбасі налічувалося 1 845 клубів, що на 1 900 одиниць (більш ніж вдвічі) менше ніж у довоєнному 1940 р. Хоч у 1949 і 1950 рр. проводилося велике будівництво клубних установ, але багато дрібних і невідповідних не відбудовувались і закривались. Таке становище з мережею клубів призвело до того, що з січня 1950 р. Рада міністрів УРСР приймає спеціальне рішення «Про стан і заходи щодо поліпшення будівництва клубних приміщень у сільській місцевості» [22, с.1]. У 1948 р. в сільській місцевості Донбасу було збудовано 67 клубів. Так, наприклад, нові клуби було збудовано в колгоспах ім. Горького і «Партизан» приморського району Донецької області.

У безпосередній діяльності клубів виділялося декілька напрямів роботи:

1) Лекції, доповіді, колективні читання та бесіди, робота агітбригад, тематичні вечори;

2) Спектаклі, концерти, кіносеанси, робота з дітьми;

3) Художня самодіяльність.

До першої групи увійшли види діяльності, основною метою яких була пропаганда та агітація, яким держава надавала особливої уваги. Від клубів вимагалось проводити якомога більше лекцій, теми яких були доволі різноманітні: громадсько-політичні, природно-наукові, технічні, агрозоотехнічні, літературні, художні, музичні. Так в лекційній секції клубу шахти «Червона зірка» тресту «Чистяковантрацит» Луганської обл. налічувалося 22 чоловіки – інженерно-технічні працівники, лікарі, вчителі,

юрисконсульт. Крім неї існувало ще 3 секції пропагандистського напрямку [3, с. 5, 9, 11, 15].

Найбільш масовою формою роботи культосвітніх установ, як і раніше, займалася художня самодіяльність.

У 1948 р. у гуртках художньої самодіяльності брало участь 86 897 чоловік, які відвідували 5 844 гуртки, без профспілкових гуртків. У 1950 р. у Донбасі в кількісному відношенні гуртків художньої самодіяльності працювало менше, всього 5 689, на 195 менше, ніж у 1948 р., але кількість членів гуртків художньої самодіяльності збільшилася на 5 392 чол. і становила 92 219 чол. У 1950 році в Донецькій області було проведено 8330 концертів художньої самодіяльності які відвідали 900 000 тисяч чоловік. У Луганській області драматичні гуртки провели 16 702 вистави які переглянули 2 112 352 глядача [11, с. 69].

Отже, після звільнення Донбасу, культурно-освітнім закладам регіону, не зважаючи на численні труднощі, вдалося відновити свою роботу. Проте, більш-менш повноцінна робота цих установ розгорнулася лише по закінченні війни. Однак, як організаційна, так і творча діяльність клубів та палаців культури, постійно знаходилася під жорстоким контролем партійних та радянських органів, ідеологічний тиск у перші повоєнні роки посилювався, що було зумовлено вимогами поточного моменту – будь-якими засобами мобілізувати всі сили на виконання «п'ятирічного плану відбудови і подальшого розвитку народного господарства СРСР» і боротьбою проти найменших спроб вільнодумства, «українського буржуазного націоналізму» та «космополітизму». Матеріальне становище, кадрове забезпечення залишалися протягом всього зазначеного періоду незадовільним, оскільки переважна кількість коштів, виділених на потреби культурно-освітньої роботи, витрачалась на організацію пропагандистських заходів.

Література

1. Янукович В.Ф. Инфраструктура промышленного региона. Теория. Практика. Перспективы. – Донецк, ИЭПИ НАН Украины, 1999. – с.43.
2. Горійчук І.В. Передовий шахтарський клуб. – Сталіно : Сталінське обласне видавництво, 1951.
3. Метелев А. Шахтёрский клуб – Сталино.: Сталинское областное издательство, 1957.
4. Мельников М.М. В шахтёрских клубах. Сталино.: Сталинское областное издательство, 1959.
5. Бохарев В. Патрига Д. К истории становления и развития клубного дела и музыкально-художественного творчества трудящихся Донбасса за годы советской власти. - К.: Инст. пов. квалификации работников культуры. 1989.
6. Шевченко Л.А. культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40-50 рр. // Український історичний журнал. 1992. № 7-8 с. 38-49.
7. Бровар О.В. Вугільна промисловість Донбасу у 40-66-х рр. ХХ ст. Проблеми соціального розвитку. – Донецьк.: Юго-Восток. 2009.
8. Нюрбергский процесс. Сборник материалов. Т.4. – М.: Политиздат, с. 51-65.
9. Лихачова Л. Титаренко О. Діяльність театрів України під час Великої Вітчизняної війни // Історичні та політичні дослідження. 2009. № 1 (41) с. 67-71.
10. Культурне будівництво в Українській РСР в 2-х томах. Т.2 //червень 1941-1960. Збірник документів та матеріалів. / Ред. Килимник О.І. К.: Держполітвидав, 1961.
11. Ляшенко Г.П. Успіхи культурного будівництва в Донбасі у післявоєнний період. – Донецьк. 1958.
12. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Донецька область.: Ред. Пономарьов П.О. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АНУСР, 1970.
13. Кігінько Р.І. «Розквіт культури донецького краю». – Донецьк: Донецьке книжкове видавництво, 1960.

14. Восстановление Донбасса. 1946 – 1950. Документы и материалы – К.: Издательство политической литературы Украины, 1966. с.88-99.
15. Очерки истории Ворошиловградской области партийной организации. / Ред. Шараев Л.Б. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1979 с. 324.
16. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України 1976 с. 149 – 153.
17. Очерки истории Донецкой областной партийной организации. / Ред. Ерхов Г.П. – Донецк.: Донбасс 1978 с. 353.
18. Державний архів Донецької області. Ф. 326, сп. 1 спр. 103 арк. 44.
19. Державний архів Луганської області. Ф.П. – 179 сп. 3 спр. 389 арк. 1.
20. История рабочих Донбасса в 2-х т. / Ю.Ю.Кондуфор (гл. ред.) – К.: Наукова думка, 1981 Т.2, с.151.
21. Герасимова М.С. Дозвілля в повсякденному житті населення Донбасу в 1945-1953 рр. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 13-14 – Донецьк, 2007. – с. 218-233.
22. Радянська Україна. Орган ЦК КП(б)У, Верховні Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР 5 січня 1950.
23. Янукович В.Ф. Инфраструктура промислового регіона. Теория. Практика. Перспективы. – Донецк, ИЭПИ НАН Украины, 1999. – с.43.
24. Горійчук І.В. Передовий шахтарський клуб. – Сталіно : Сталінське обласне видавництво, 1951.
25. Метелев А. Шахтёрский клуб – Сталино.: Сталинское областное издательство, 1957.
26. Мельников М.М. В шахтёрских клубах. Сталино : Сталинское областное издательство, 1959.
27. Бохарев В. Патрига Д. К истории становления и развития клубного дела и музыкально-художественного творчества трудящихся Донбасса за годы советской власти. - К.: Инст. пов. квалификации работников культуры. 1989.
28. Шевченко Л.А. культурно-ідеалогічні процеси в Україні у 40-50 рр. // Український історичний журнал. 1992. № 7-8 с. 38-49.
29. Бровар О.В. Вугільна промисловість Донбасу у 40-66-х рр. ХХ ст. Проблеми соціального розвитку. – Донецьк.: Юго-Восток. 2009.
30. Нюрбергский процесс. Сборник материалов. Т.4. – М.: Политиздат, с. 51-65.
31. Лихачова Л. Титаренко О. Діяльність театрів України під час Великої Вітчизняної війни. // Історичні та політичні дослідження. 2009. № 1 (41) с. 67-71.
32. Культурне будівництво в Українській РСР в 2-х томах. Т.2 //червень 1941-1960. Збірник документів та матеріалів. / Ред. Килимник О.І. К.: Держполітвидав, 1961.
33. Ляшенко Г.П. Успіхи культурного будівництва в Донбасі у післявоєнний період. – Донецьк. 1958.
34. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Донецька область.: Ред. Пономарьов П.О. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АНУСР, 1970.
35. Кігінько Р.І. «Розквіт культури донецького краю». – Донецьк: Донецьке книжкове видавництво, 1960.
36. Восстановление Донбасса. 1946 – 1950. Документы и материалы – К.: Издательство политической литературы Украины, 1966. с.88-99.
37. Очерки истории Ворошиловградской области партийной организации. / Ред. Шараев Л.Б. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1979 с. 324.
38. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України 1976 с. 149 – 153.
39. Очерки истории Донецкой областной партийной организации. / Ред. Ерхов Г.П. – Донецк.: Донбасс 1978 с. 353.
40. Державний архів Донецької області. Ф. 326, сп. 1 спр. 103 арк. 44.
41. Державний архів Луганської області. Ф.П. – 179 сп. 3 спр. 389 арк. 1.
42. История рабочих Донбасса в 2-х т. / Ю.Ю.Кондуфор (гл. ред.) – К.: Наукова думка, 1981 Т.2, с.151.
43. Герасимова М.С. Дозвілля в повсякденному житті населення Донбасу в 1945-1953 рр. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 13-14 – Донецьк, 2007. – с. 218-233.
44. Радянська Україна. Орган ЦК КП(б)У, Верховні Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР 5 січня 1950.

Броварь О.В. Восстановление культурно-образовательной сферы Донбасса в 1943-1950 годах.

Освещается процесс восстановления культурно-образовательной сферы Донбасса.

Ключевые слова: восстановление, культурно-образовательная сфера, Донбасс.

Brovar' O.V. Renewal of cultural and educational sphere of Donbas is in 1943-1950.

Lights up the process of renewal of cultural and educational sphere of Donbas.

Key words: renewal, cultural and educational sphere, Donbas.

УДК 94(477) «1929/1939»

Гогохія Н.Т.

ДИСКУРС ДИТИНИ У ПРОСТОРІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УРСР(1929-1939 рр.): ПОЛІТИКА І ПОВСЯКДЕННІСТЬ

Визначаються основні елементи офіційного дискурсу дитини, аналізується формування і використання образу «вірного ленінця» у комунікаційному просторі УСРР та наслідки політизації дитячого повсякдення.

Ключові слова: дискурс, тоталітаризм, повсякденність, «вірні ленінці», ідентичність.

Зміни у ставленні до дитини в різних суспільствах на різних етапах існування певний час були предметом досліджень в першу чергу етнографів та антропологів[1]. У соціальній історії та психоісторії еволюція дитинства як наукова проблема постала відносно недавно, але розвідки в цій галузі є помітними подіями в сфері гуманітарних наук як на Заході, так і в межах пострадянського простору[2]. Для соціального історика зв'язок між образом дитини, існуючим в соціумі, та іншими відносинами, що виникають у політичній, культурній та інших царинах його існування, є очевидним. Особливо рельєфно такий зв'язок простежується у тоталітарному суспільстві, де діти стають не тільки об'єктами ідеологічної пропаганди, але й активними ретрансляторами засвоєних ідей. Розглядаючи дитину як об'єкт комуністичного виховання, більшовицька влада намагалась закріпити в ній саме ті якості, які випливали з державної ідеології. Створений офіційною ідеологією образ «вірного ленінця» прописував обов'язкові сценарії поведінки в тих або інших ситуаціях[3]. Соціальний простір дитинства був компонентом всіх сфер суспільного життя, але лишається питання де, як і в якому статусі діти брали в ньому участь і які це мало наслідки. І сам образ дитини і, відповідно, погляд на доступні дитині види діяльності формувалися за допомогою створення і функціонування фіксованих значень у межах обговорення проблем дитинства, тобто у дискурсі дитини.

Найчастіше дискурс розуміють як широку сукупність текстів, що існують і розглядаються у нерозривній єдності, як частина і втілення певної суспільної практики, свідомо соціальна дія елітних груп, що здійснюється у певному історичному контексті, в межах конкретної інтелектуальної та ідеологічної традиції[4]. Дослідники Е. Лакло і Ш. Муфф звертають увагу на те, що дискурс є сукупністю фіксованих значень в межах специфічної галузі, які створюються і змінюються у повсякденній дискурсивній практиці[5, с.47, 56]. Дискурсивні практики формують соціальний світ[5, с.45], вони спонукають діяти певним чином, в той же час, обмежуючи можливості для альтернативних дій. Дискурс формується завдяки фіксації значень навколо «вузлових точок», центральних знаків, понять, у відповідності до яких впорядковуються і набувають значення інші знаки[5, с.57].

Дослідження процесу формування значень можливо за допомогою методу, що отримав назву дискурс-аналіз. Метою дискурс-аналізу є не тільки з'ясувати

що саме і як було сказано, але й визначити причини й соціальні наслідки різноманітних висловлювань (дискурсивних конструкцій). Виробництво значень в повсякденному житті відіграє важливу роль у підтримуванні соціального порядку. Оскільки саме в процесі дискурсивної практики визначається що саме вважати за істину, а що такою не є, відтворення та зміна значень є політичним актом. Дискурс формує ідентичності, соціальні відносини і розуміння світу. Дискурсивні практики тоталітарної доби виробляли і видозмінювали ідею дитини і дитинства, формували і закріплювали уявлення, установки, сценарії діяльності. Саме дискурс-аналіз дає підстави для висновків про їх зміст[6, с.125].

Дискурс дитини займав значне місце в просторі суспільно-політичної комунікації республіки у 1929-1939 рр., і мав значний вплив на формування ставлення до дитини, розуміння її місця в суспільстві. Він реалізовувався в різних жанрах (твори для дітей, матеріали дитячої преси, методичні рекомендації, промови офіційних осіб, в основному партійних та комсомольських лідерів з питань виховання та дитячого руху взагалі). Процес політизації теми дитинства в офіційному дискурсі УСРР у 1929-1939 рр. є предметом дослідження. Мета – виявлення складових дискурсу дитини та аналіз їх реального втілення у повсякденному житті дітей республіки.

Вузловими точками політичного аспекту дискурсу були такі загальноживані поняття як «класова боротьба за дитину», «комуністичний вплив на дитину», «комуністичне виховання», «нові люди», «майбутні комсомольці і більшовики», «більшовицька зміна», «юні помічники партії», «участь у загальній роботі», «завдання радянських дітей», «обов'язки юних ленінців». До нього входили такі основні блоки змістів: питання класової належності дитини, питання виховної політичної роботи, що включала політичну просвіту (виховна ідеологічна робота) та політичну діяльність (участь у масових кампаніях влади), і використання владою образу дитини для створення власного позитивного іміджу.

Дитина уявлялась як своєрідне поле битви між силами добра і зла – більшовиків та їх класових ворогів. З одного боку, дитина, з точки зору політичних переконань, сприймалась як певна «*tabula rasa*», яка не має власного досвіду класової боротьби, сформованої психіки, і є «вдячним матеріалом» для «правильного» комуністичного виховання. Вона легко сприймає все нове і є природним союзником соціалістичної влади. Діти активно позиціонувались як позитивні персонажі (представники всього нового та передового). Щодо них використовувалось поняття «нові люди»[7, с.29]. Але реальне життя, на відміну від теорій, демонструвало іншу картину. Детермінованість політичних поглядів дітей родинним оточенням була очевидна більшовицьким керівникам. Родина розглядалась ними не тільки як «фортеця всіляких релігійних забобонів»[8, с.5], культурної відсталості та ідеологічного невігластва, але й джерело відверто ворожих впливів на дитину. В одній із своїх промов у березні 1932 р. секретар ЦК ВКП(б) П. Постишев, обґрунтовуючи необхідність «партійного виховання» піонерів, навів такий доказ: «якщо ви прислухаєтеся до дітей, то вловите в їх настроях відбиток усіх тих настроїв, які є у окремих робітників, службовців, колгоспників, селян-одноосібників. Погляди й настрої тієї частини батьків, яка зв'язана з вихідцями з дрібної буржуазії, з середовища дореволюційного чиновництва, із уламків класів, що раніш панували, передаються до певної міри й дітям цих родин, а через них проникають у дитяче середовище»[7, с.13].

Численні звіти про політичні настрої на селі під час колективізації фіксували випадки «антирадянських настроїв» серед дітлахів, які влада списувала на рахунок «класово-ворожих впливів» родинного оточення. В одному із сільських піонерзагонів діти одноосібників з молодших груп відмовились йти на заняття «на знак протесту проти вимоги до їх батьків виконати взяті на себе держзобов'язання по хлібозаготівлі»[9]. У лютому 1933 р. на Всеукраїнській нараді з питань комуністичного дитячого руху обговорювались випадки, коли діти «цілими групами, школами голосували проти колективізації (Київщина, Мелітопільщина),...під час заворушень на селі, що спостерігалися по деяких округах в зв'язку з перекручуванням партійної лінії...деякі групи дітей, поруч з жінками, відігравали вельми активну роллю – били в дзвони, йшли на чолі антирадянських демонстрацій, розбивали вікна в сільрадах, розбирали разом з дорослими реманент, насіння, коней (Бердичівщина, Шепетівка, Тульчин)»[10]. На думку керівників дитячого руху це свідчило про «певне піднесення активності класового ворога в боротьбі за дітей»[10].

У матеріалах преси, що висвітлювали хід колективізації та класової боротьби на селі (особливо під час Голодомору) частими були сюжети, присвячені антирадянським настроям дітей куркулів[11, с.8]. Автори подібних матеріалів, як аргумент для своїх висновків використовували народні прислів'я: «від коріння лишилося насіння», як у сюжеті про шкідництво у колгоспі сина померлого куркуля Макара Биковця, в якого ще «на початку колективізації серце луснуло»[12, с.9]. Навіть попри знамените висловлювання вождя про те, що «син за батька не відповідає» описування конфлікту між радвладою та її противниками завжди супроводжувалось посиленням на їхнє соціальне походження. До кінця 1930-х рр., малюючи негативні образи дітей, автори художніх творів підкреслювали їх «класову чужість». Поема Л. Топчія «Останній бій» (1939 р.), присвячена боротьбі з антисемітизмом в дитячому середовищі, змальовувала відразливий образ хлопця-антисеміта («сина крамаря-бакалійника, що жирував і знущався з бідних»)[13, с. 10-11]. У творах популярного дитячого письменника О. Копиленка «Дуже добре» (1936 р.) і «Десятикласники» (1939 р.), присвяченим будням однієї з київських шкіл, всі вчинки дітей висвітлювались з класової точки зору настільки схематично і прямолінійно, що навіть радянські літературні критики відзначили, що так у житті не буває[14, 19-25]. Але це не завадило книжкам витримати кілька перевидань і вважатися прикладом гарної дитячої літератури.

Обговорення класово-ворожих впливів на дитину активізувало змістовні площини, пов'язані з протиставленням між сімейним вихованням, яке зображувалось як застаріле, відстале і реакційне, і суспільним, передовим, комуністичним. Влада не була впевнена, що без пильного контролю з боку держави над вихованням зростаюче покоління обов'язково свідомо вибере більшовицьку ідеологію. «Класова боротьба» за вплив на дітей розглядалась як основний напрямок педагогічної роботи. У червні 1929 р. відбулась I Всеукраїнська конференція ЛКСМУ, де обговорювались і питання дитячого руху. У стенограмі виступу голови Центрального Бюро комуністичного дитячого руху на одній сторінці чотири рази повторюється фраза «оволодіння нашими дітьми класовим ворогом»[15, арк.94]. У тексті цієї промови слова «класова боротьба», «класовий ворог», «класово-чужі елементи», «контрреволюція», «білогвардійці», «розкладницька робота» вживались 30 разів[15, 94, 95, 96, 99, 104, 105, 107]. Враховуючи, що виступ було присвячено питанням дитячого виховання, можна зрозуміти, наскільки міцно вони

пов'язувалися з класовою боротьбою. З часом, як вважали керівники та методисти дитячого руху ця проблема лише загострювалась[16, с.3]. Голова Центрального Бюро Дитячої Комуністичної Організації А. Север'янова на IX з'їзді ВЛКСМ (1931 р.) підкреслила, що «куркульство, попи, сектанти, відмираючи класи тягнуть свої цупкі лапи у дитяче середовище...класова боротьба переноситься і у дитяче середовище...вперта боротьба за дітей ...за стовідсоткове охоплення їх нашим впливом ще попереду»[17, с.43-44]. У промові члена бюро ЦК ВЛКСМ С. Салтанова на VII Всесоюзній конференції ВЛКСМ (1932 р.) констатувалось: «Ми маємо жорстоку класову боротьбу за молодь»[18]. Цей вислів використовувався як головний аргумент для розгортання основних положень про роботу з дітьми в майбутньому. В УРСР поняття класової боротьби забарвлювалось «націоналістичними проявами» у педагогічній сфері[19]. Сталінська теза про загострення класової боротьби по мірі розгортання соціалістичного будівництва мала свої наслідки і у виховній сфері. Арешти у 1937 р. всього республіканського керівництва дитячого руху (на чолі з секретарем ЦК ЛКСМУ Сергієм Андрєєвим і головою відділу Юних Піонерів при ЦК ЛКСМУ Григорієм Фурманом) активізували тему шкідництва ворогів у галузі виховання дітей України[20].

Класова свідомість і революційна активність були тими рисами, які хотіла бачити влада в образі «вірного лєнінця». Характерним для дискурсу дитини був наголос на наявності у дітей трудящих тієї самої «революційної чуйності» та «здатності зірвати машкару з ворога», які після промови Й. Сталіна «Про роботу на селі» так часто згадувало республіканське керівництво і преса. Ідея, що класові риси характеру є спадковими, особливо рельєфно позначилась в текстах, присвячених темі викриття дітьми ворогів народу. Особливо плідною для таких сюжетів стала кампанія знищення куркуля як класу. В піонерській пресі 1930-1934 рр. матеріали про участь піонерів у розкуркуленні, викритті та затримці ворогів народу – куркулів були обов'язковими[21]. Доносительство на односельців у пресі називалось «справою чести». Розповідь про Шуру Чобітка, піонера с. Краснопілля, що передав уповноваженому міськпарткому заяву, в якій повідомив, де знаходяться вкрадені куркулями 15 кг пшениці, увінчував заклик брати з нього приклад. Інший піонер Краснопілля Герасим Покулитий «заявив матері, коли ти не здаш усього зайвого хліба державі, я вважатиму, що ти підкуркульниця. Мамо! Я ніколи не буду сином підкуркульниці. Так піонер...розмовляв з матір'ю. Через день мати...здала державі 26 пудів хліба». У тому ж селі піонери організували «галерею злісних нездатників хліба», викрили п'ять ям із захованим куркулями хлібом. Автором цього нарису у журналі «На роботі» (1933 р.) було зроблено висновок, що досвід цих піонерів «повинні використати піонери України»[22, с.7]. Піонери харківської 49-ї ФЗС у підшефному селі Прудянці під час хлібозаготівель викрили 10 ям, в які «куркульня ховала хліб», читали колгоспникам газети, проводили розмови тощо[23]. Можна тільки уявити якою трагедією для дитини оберталась така її діяльність в голодуючому селі. Але саме ці трагедії використовувались владою задля ескалації класової ворожнечі. Образи забитих односельцями дітей – Микити Сліпка, Наді Ринді та ін. міцно увійшли до піонерського пантеону в республіці. Редакція журналу «Дитячий рух» влітку 1933 р. звернулася до комсомольців, ватажків піонерів із закликом: «на прикладах юних героїв Миті Гордієнка, Микити Сліпка й інших піонерів, що показали себе героями в боротьбі з ворогами колгоспної власності, що відважно стерегли колгоспне добро і затримували злодіїв – куркулів, виховайте юними

більшовиками і ваших піонерів»[24]. Феномен створення і популяризації радянських новомучеників – піонерів-героїв, а також численні випадки наслідування їхнього прикладу, свідчить про бажання дітей відповідати образу «вірного лєнінця».

Тема боротьби дітей з ворогами піднімалась і під час інших кампаній. Їх залучали до викриття ворогів народу у системі освіти (нацьковуючи на вчителів), під час процесів над українською інтелігенцією, антитроцькістських кампаній тощо, закликаючи боротись з «лівими» і «правими ухилами». Республіканська преса з цього приводу регулярно повідомляла, що «як усі трудящі, як увесь народ, наші діти – піонери й учні – ненавидять ворогів Радянського Союзу, ворогів партії»[25]. Листи і вірші самих дітлахів, присвячені викриттю ворогів народу, посівши значне місце на шпальтах журналів і газет під рубрикою «спроби пера» або «творчість наших читачів», їх насиченість негативними метафорами, повторенням газетних штампів, свідчать, що виховання в дітях класової ненависті приносило свої плоди[26].

В республіканському комунікаційному просторі у 1929-1939 рр. сформувався образ «вірного лєнінця», який відрізнявся чіткою класовою ідентичністю. Фоном розвитку дискурсу дитини виступали проблеми модернізації, культурної відсталості, необхідності побудови нового суспільства і створення нової людини. Змістовний рівень дискурсу включав кілька ключових ідей. Це «зовнішня загроза», «класова боротьба за дитину», «турбота більшовицької держави про дітей», «вірний лєнінець» тощо. За допомогою ідеї «класової боротьби за дитину» обґрунтовувалась необхідність класового, комуністичного виховання. В свою чергу «комуністичне виховання» задавало такі рамки обговорення проблем дитинства, як відповідність виховному ідеалу, який включав широке коло знань, вмінь і навичок, які лічать справжньому «вірному лєнінцю». Наголошення робилось на особливих духовних якостях дитини – вірності обов'язкам, відданості справі партії, жертвності, здатності ставити спільні інтереси вище особистих. У дискурсивних практиках доби тоталітаризму світ дорослих реалізовував власні, а не дитячі мрії про майбутнє, йшов назустріч своїм, а не дитячим бажанням. Політизація дитячої повсякденності у зазначений час відбувалась згідно запропонованої владою логіки, яка не завжди відповідала власне дитячим інтересам.

Література

1. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения. / Пер. с англ. и коммент. Ю.А. Асеева. Сост. и послесловие И. С. Кона. – М.: Наука, 1988. – 429 с., ил.
2. Демоз Л. Эволюция детства // Психоистория / Л. Демоз. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 512 с. – с. 14 – 110; Кон И.С. Ребенок и общество/ И.С. Кон // Эл. ресурс доступен в режиме: http://www.neuronet.ru/sexology/book15_1_22.html; Куруленко Э.А. Историческая эволюция детства: Социокультурный аспект / Э. А. Куруленко // Эл. ресурс доступен в режиме: <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/1998web1/soci/199810702.html>.; Келли К. «Школьный вальс»: повседневная жизнь советской школы в послесталинское время / К.Келли // Антропологический форум. – 2004. – № 1. – С. 104-155.
3. Гогохія Н. Дитина в тоталітарному суспільстві: образ «вірного лєнінця» в офіційному дискурсі УРСР в кінці 1920-х – 1930-х рр./ Н. Гогохія // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21. – с. 42-49.
4. ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. – М. : Прогресс, 1989. – С. 113.
5. Йоргенсен М. В., Філліпс Л.Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / М.В. Йоргенсен / пер. С англ. – 2е изд., испр. – Х. : Гуманитарный центр, 2008. – 352 с. с.47, С.56.
6. Павлюк Л. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2007. – С.125.

7. Постишев П. Робота з дітьми – більшовицька гордість. – Х. : Молодий більшовик, 1934. – С.29.
8. Литвинів Ст. Робота гуртка «юних безвірників». – Х. : ДВУ, 1929. – С.5.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.7. – Оп.1. – Спр.857. – Арк. 41.
- 10 ЦДАГО України . – Ф.7. – Оп.1. – Спр. 994. – Арк.98.
11. Молдаванов І. Куркульські діти говорять мовами своїх батьків // На роботі –1933. – №6. – С. 8.
12. Сафо С. Так працював ворог // На роботі. – 1933. – №6. – С.9.
13. Топчий Л. Останній бій // Піонерія. – 1939. – №5. – С.10-11.
14. Івич А. Три повісті о школі // Литературное обозрение. – 1940. – № 9. – С. 19-25.
15. ЦДАГО України – Ф.7. – Оп.1. – Спр.422. – Арк. 94.
16. Ханчин В. Политическое просвещение в пионеротряде / Под ред. М.В. Крупениной. – М.-Л. : Молодая гвардия, 1930. – С.3
17. Северьянова А. Два мира – две системы воспитания. Доклад на IX съезде ВЛКСМ «О работе среди детей». – М. – Л. : Молодая гвардия, 1931. – С.43-44.
18. На зміну. – 1932. – №64. – 21 липня. – С.3.
19. Викоринити націоналістичні перекошеня // Дитячий рух. – 1933. – № 11. – С. 1; Проти шкідницької роботи українських націоналістів, проти націоналістичних перекошень на ділянці КДР // Піонервожатий. – 1934. – №23-24. – С.30.
20. Досвід Червоної Москви піонерорганізації України // Піонервожатий. – 1934. – №23-24. – С.17; Викрити все негідне// Піонервожатий. – 1937. – № 6. – С.1-3.
20. У піонерський похід за соціалістичний урожай, за четверту більшовицьку весну, за хлібозаготівлі 1933 р. До юних піонерів і школярів, до всіх дітей Радянської України / На роботі. – 1933. – №4. – С.3-5.
21. На зміну. – 1932. – №65. – 24 липня. – С.1.
22. Малицький Б. Використати досвід краснопільців // На роботі. – 1933. – №2. –С.7.
23. Фейдман Ж. Шефи // На роботі. – 1933. – №6. – С. 4.
24. Юні дозорці більшовицького врожаю // Дитячий рух. – 1933. – №11. – С.5.
25. Роз'яснювати піонерам політичні події // Піонервожатий. – 1937. – №1– С.5
26. Гайдар Ф. Товаришеві Кірову//Піонерія. – 1935.– №4. – С. 10; Марш ударників// Піонерія. – 1935. – №8. – С.17; Піонерські вірші про Кірова // Піонерія. – 1935. – №11. – С. 5; На смерть Горького // Піонерія. – 1936. – №9. – С.42; Ворошилов Клим // Піонерія. – 1938. – №2. – С.44; На кордоні // Піонерія. – 1938. – №11. – С.27.

Гогохія Н. Дискурс ребенка в пространстве общественно-политической коммуникации УССР(1929-1939): политика и повседневность.

Исследуются основные элементы официального дискурса ребенка, анализируется формирование и использование образа «верного ленинца» в коммуникационном пространстве УССР (1929-1939) и последствия политизации детской повседневности.

Ключевые слова: дискурс, тоталитаризм, повседневность, «верные ленинцы», идентичность.

Gogokhiya N. Discourse of the child in the space of sociopolitical communication of USSR(1929-1939): politics and everyday life.

The basic elements of the official discourse of the child are determined, formation and use of image of "a faithful Leninist" in the USSR space communications(1929-1939) and the consequences of politicization of children's everyday life are analyzed.

Key words: discourse, totalitarianism, everyday life, "the faithful Leninists", identity.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Висвітлюється увага дослідників до аналізу позиції держав-переможниць щодо української державності, що виявилася на Паризькій мирній конференції (18 січня 1919 – 21 січня 1920) пояснюється значущістю її рішень для повоєнного світовлаштування та долі української державності зокрема.

Ключові слова: конференція, дипломатія, державність, Антанта, Париж.

Розгортання складних процесів новітнього українського державотворення, зокрема, непомірно довгий у часі пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики незалежної України ставить завдання ґрунтовного вивчення традицій та уроків дипломатичної діяльності самостійницьких урядів України, процесу формування зовнішньополітичних концепцій українських державних утворень на різних етапах історії. Особливо багатий і повчальний для сьогодення досвід дипломатичної боротьби на захист української державності накопичено в період національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр., що заслуговує на увагу насамперед багатогранністю процесу та багатовекторною зовнішньополітичною активністю українських урядів.

Тому цілком закономірно останнім часом помітно поживавився інтерес до історії української дипломатії зазначеного періоду: значно інтенсифікувалися пошук і опрацювання дослідниками різноманітної джерельної бази з даної тематики та ґрунтовне, всебічне висвітлення найважливіших її сторінок.

Особлива увага дослідників до аналізу позиції держав-переможниць щодо української державності, що виявилася на Паризькій мирній конференції (18 січня 1919 – 21 січня 1920) пояснюється значущістю її рішень для повоєнного світовлаштування та долі української державності зокрема.

Становище представників України (УНР та ЗУНР) на Паризькій мирній конференції до цього часу не знайшло однозначного визначення в науковій та навчальній літературі. В ній йдеться про “делегацію” (С. Варгатюк, М. Держалюк, О. Кучик, ін.) або “місію” (В. Матвієнко, О. Павлюк, Н. Городня, В. Лозовий) УНР на Паризькій мирній конференції.

Як показала Н.Городня, хоча Надзвичайна дипломатична місія УНР до Парижу розглядалася Радою Міністрів одночасно в якості делегації на Мирний Всесвітній конгрес, вона не отримала на конференції офіційного визнання, а отже і статусу делегації. В конференції брали участь тільки держави, які оголосили війну або порвали відносини з Німеччиною та її союзниками. Українська місія входила до групи держав, що не вважалися ворожими до країн Антанти, але не були визнані ними. За інформацією українського представника на конференції М. Лозинського, їх зносили з мирною конференцією зводилися до того, що вони послали ноти, меморандуми тощо, на що діставали з секретаріату повідомлення, що нота одержана і буде представлена на розгляд. Окрім того, представники цих делегацій проводили зустрічі й наради з різними членами делегацій держав Антанти [1, с. 105-106].

Натомість визначення місця представників УНР та ЗУНР на Паризькій мирній конференції як «делегатії» [2] створює враження про її рівноправне становище з делегаціями країн-переможниць. Аналіз ставлення держав Антанти до української державності, що виявився під час роботи Паризької мирної конференції, знайшов відображення як в дослідженнях і мемуарах учасників

конференції й тогочасних керівників УНР та ЗУНР (В. Винниченка, І. Мазепи, А. Марголіна, В. Панейка, Є. Левицького, М. Лозинського та ін) [3], так і в працях істориків наступних поколінь: в еміграції (М. Стахіва, І. Борщака, Д. Решетара) [4], в Радянському Союзі (Б. Штейна, А. Скаби, Р. Симоненка, І. Хміля) [5], в Україні після здобуття нею незалежності (О. Павлюка, М. Литвина, Н. Городньої, О. Кучика, В. Шамраєвої, М. Держалюка, С. Варгатюка, В. Соловійова, Ю. Довгана та ін.) [6]. Відтак, слід відзначити, що це питання вивчалось дослідниками здебільшого побіжно або в рамках більш масштабних проектів. Крім того, в багатьох працях предметом дослідження виступає не політика держав Антанти, а зовнішня політика УНР та ЗУНР.

Дослідники відзначають, що “українське питання” як самостійне мирною конференцією ніколи не розглядалось. Натомість значну увагу було приділено вирішенню долі окремих українських територій – Закарпаття, Буковини й особливо Східної Галичини (що входили до складу Австро-Угорщини), що було пов'язано із зусиллями мирної конференції визначитися щодо повоєнних кордонів Чехословаччини, Румунії та Польщі. В “14 пунктах” В. Вільсона народам Австро-Угорщини було обіцяно гарантоване місце в Лізі Націй і “найширшу можливість автономного розвитку” (п. 10), у той час як відновлювана Польща повинна була включати в себе “усі території з безсумнівно польським населенням” (п. 13) [7]. У зв'язку з цим в історіографії відзначається прагнення лідерів ЗУНР зберегти якомога більшу автономію для своєї держави, оскільки, на їхню думку, “східногалицьке питання” розглядалось Антантою і США як окрема міжнародна проблема й мало більше шансів на позитивне для ЗУНР розв'язання, ніж “загальноукраїнське”.

Не погоджуємося з М. Держалюком, який вважає, що за рік роботи мирної конференції українські інтереси жодного разу не потрапляли в центр уваги та обговорення її учасників, приналежність українських земель до складу Росії, Польщі, Румунії, Чехії не підлягала сумніву [8, с. 177]. Якщо це може бути справедливим щодо Наддніпрянської України, то питання про майбутнє Східної Галичини не було таким однозначним. Фактично доля ЗУНР вирішувалася на Паризькій мирній конференції.

Як зазначає О. Павлюк, проблема Східної Галичини посідала чільне місце в роботі Паризької мирної конференції. Розбіжності й суперечки, які існували між Англією, Францією і США в підходах до побудови нового міжнародного порядку і боротьбі за вплив у повоєнній Європі яскраво виявилися в їхньому ставленні до ЗУНР.

В центрі уваги дослідників спроби врегулювання керівними органами конференції українсько-польського збройного конфлікту за Східну Галичину. Цій проблемі присвячено докторську дисертацію та монографію М. Литвина [9], дослідження О. Красівського, Л. Зашкільняка, О. Павлюка, І. Кучика, Н. Городньої, В. Бондарчука, Л. Чорній [10], воно знайшло висвітлення в узагальнюючих роботах з історії України та міжнародних відносин [11].

Широке висвітлення в науковій та навчальній літературі знайшло питання про діяльність спеціальних дипломатичних місій Антанти по досягненню перемир'я між воюючими сторонами, призначених керівними органами конференції, переговори про перемир'я між УНР та Польщею. При цьому діяльність місій часто характеризується як антиукраїнська [12]. Характерною є оцінка Я. Йосипшина [12, с. 77], що міжсоюзницька місія діяла не для того, щоб знайти компроміс між українцями й поляками, а щоб нав'язати українцям чужу волю.

Зауважмо, що у викладенні фактичного матеріалу до цього часу зустрічаємо серйозні помилки в учбовій літературі. Прикладом може служити підручник “Новітня історія України, 1900-2000” [13, с. 212], автори якого оцінюють зовнішню політику ЗУНР як неефективну й непослідовну, наводячи для цього дуже суперечливі аргументи, наприклад, щодо згоди уряду ЗУНР на вимогу комісара Паризької мирної конференції французького генерала Л. Бартелемі підписати угоду з Польщею про перемир'я (лютий 1919 р.).

Стосовно т.зв. “угоди Бартелемі”, дослідники цього питання (С. Литвин, В. Головченко, С. Варгатюк [14] та ін.), навпаки, відзначають непоступливість галичан, які відмовлялися прийняти вимоги комісії на чолі з ген. Бертелемі. Це, на думку С.Петлюри, було “непоправним фактом”, що загальмував галицьку справу та наніс тяжкий удар ідеї української державності. На думку С. Петлюри, хоч роз'єднавча лінія, запропонована комісією на чолі з ген. Бертелемі в Ходорові й не відповідала в цілому інтересам галичан, її прийняттям досягалося фактичне визнання України з боку Антанти; відкривалася можливість створення бази для підвозу амуніції з Європи; виникала можливість спертися на Європу у боротьбі з більшовиками [15, с.226].

Історики визнають, що переломним в бойових операціях польсько-української війни був період, коли проти Галицької армії виступив 60-тисячний корпус ген.Галлера, сформований у Франції з польських військовополонених для боротьби з більшовиками [13, с. 211]. У зв'язку з цим особливу увагу привертає питання: чому великі держави, що виступали посередниками у припиненні збройного конфлікту, врешті надали військову підтримку Польщі, дозволивши їй використати армію Галлера проти українців.

Н. Городня на основі аналізу протоколів мирної конференції показала драматичність обговорення Верховною радою конференції питання про використання на українському фронті армії Галлера. Спочатку Рада зайняла щодо Польщі дуже жорстку позицію, пригрозивши припинити їй будь-яку допомогу. Однак врешті це рішення зазнало змін під впливом складної ситуації, що склалася в Польщі: конфлікту між сеймом, що виступав за відправлення армії Галлера до Львова, і прем'єром Падеревським, який намагався дотриматися обіцянок, даних союзникам; загрози відставки Падеревського, загального залізничного та поштового страйків. Як заявив тоді В.Вільсон, непоступливість великих держав польській громадській думці матиме результатом революцію в Польщі [1, с. 152-153].

Л. Радченко не погоджується з тезою М. Стахіва та Н. Жировського про те, що українська справа в Парижі мала всі шанси на успіх, коли б В. Вільсон та Е. Хауз підтримали її. Американський президент, стверджують вони, в принципі не заперечував проти незалежності України, але Франція, біла Росія, Польща зірвали його плани [16, с. 105]. Проте Л. Радченко показує невідповідність гасла про самовизначення націй з реальною політикою В. Вільсона.

За визначенням А. Марголіна, “все, що робила Паризька мирна конференція”, суперечило словам В. Вільсона [17, с. 133].

О. Павлюк відзначає гострі англо-французькі суперечності, що виявилися з другої половини березня 1919 р., коли проблема Східної Галичини стала предметом особливо інтенсивних обговорень в керівних органах конференції. У той час як Франція після провалу своєї інтервенції на півдні України почала відверто заохочувати Варшаву до швидкого силового вирішення польсько-українського конфлікту, Англія і США лишали останнє слово за конференцією

і виявили незадоволення політикою Франції й агресивністю Польщі. З іншого боку, вони проводили подвійну політику, дозволивши транспортування армії Галлера, що пояснювалася, з одного боку, прагненням підштовхнути Варшаву до боротьби з Радянською Росією, з іншого – небажанням на цьому етапі вирішувати на користь Польщі проблему Східної Галичини.

Отже, історики пов'язують рішення про надання повноважень армії Галлера проводити військові дії на Галицькому фронті з нестабільною внутрішньою ситуацією в Польщі, а також встановленням радянської влади в Угорщині, що було розцінено багатьма як початок світової революції, прагненням Радянської Росії надати їй підтримку, а великих держав сформуванню “санітарний кордон” навколо Росії (С. Кульчицький, В. Верстюк, О. Павлюк [18] та ін).

Деякі дослідники акцентують увагу на тому факті, що виникала можливість надання Радянською Росією військами допомоги Угорщині через територію Східної Галичини шляхом її угоди з ЗУНР.

Про це писав вже В. Винниченко, який, аналізуючи причини надання великими державами допомоги Польщі у боротьбі із ЗУНР весною 1919 р., розглядав їх в контексті результатів світової війни та перспектив світової революції [19, с. 394]. За словами В. Винниченка, то був момент “надзвичайно важливий, критичний і дуже сприятливий для соціалістичної революції в цілій Європі... Якби Угорщина змогла отримати підтримку Радянської Росії, вона сама могла б допомогти Баварії й Берлінові. В результаті Німеччина б миру з Антантою не підписала і Європа розбилася б на два табори: буржуазний і соціалістичний”, тож результати війни могли бути переглянуті [19, с. 324].

Військова ситуація в Галичині була ж такою, що уряд ЗУНР був готовий “з ким-хоч піти в угоду, щоб не допустити перемоги поляків і вдержати Галичину в українських руках”. Його порозуміння з українським радянським урядом щодо пропуску більшовицьких військ на Угорщину створювало можливості “зламати перегородку між Угорщиною й Росією, ...втягти в процес соціальної революції Галичину, Польщу, Чехію”, стіна між Сходом і Заходом Європи таким чином ламалася, що в той критичний момент було вирішальним чинником для європейської революції [19, с. 325-328].

В. Винниченко та інші науковці (І. Нагаєвський, М. Литвин, К. Науменко) [20] пишуть про переговори з цього приводу між більшовиками і лідерами ЗУНР в травні-червні 1919 р. І. Нагаєвський вважає, що відмова Петрушевича врятувала не лише Угорщину, але й усю Європу від поширення більшовизму, хоч Антанта цього факту ніколи не оцінила [21, с. 211]. Про переговори між представниками ЗУНР та РНК Росії пише також Л. Радченко на основі аналізу праць зарубіжних істориків (М. Стахів, Н. Чайковський та ін.) [16, с. 102].

Хоча представництво ЗУНР залишилось єдиним іноземним в Будапешті після комуністичної революції 21 березня 1919 р., вказує В. Головченко, пропозицію Х. Раковського від 9 травня 1919 р. про перемир'я та спільний наступ проти Польщі й Румунії Є. Петрушевич відкинув, натомість 30 травня уряд ЗО УНР виніс на розгляд Паризької мирної конференції план розташування у Східній Галичині й Буковині контингенту антантівських військ, а в разі неможливості – надання ЧСР мандату на окупацію регіону до остаточного вирішення “східногалицького питання” [22, с. 376-377].

Натомість М. Держалюк відзначає багато спільного між революціями в Угорщині й Східній Галичині, зауважує, що в цей час український визвольний рух отримав моральну підтримку від Угорської радянської республіки. УНР і

ЗУНР ставали союзниками проти імперіалістичних зазіхань інших держав [8, с. 197].

Значний вплив на ставлення держав Антанти до української державності в Галичині мала орієнтація керівників ЗУНР на Німеччину й Австрію під час війни (цей факт підкреслює В. Головченко) [22, с. 376] та зв'язки з переможеними державами по її завершенні. Це питання проаналізувала в своєму дослідженні В. Соловйова [23], яка показала, що й під час роботи Паризької мирної конференції посольства України в Берліні і Відні прагнули переконати Німеччину й Австрію, що УНР залишається надійним політичним і перспективним партнером.

Деякі дослідники (О. Павлюк, В. Головченко, В. Лозовий) пов'язують підписання листопадової угоди (1919 р.) між Українською галицькою і Добровольчою арміями з тиском на делегацію ЗУНР з боку мирної конференції. Як відзначає О. Павлюк, союз галичан з А. Денікіним не був несподіванкою, до цього їх підштовхувало ставлення держав Антанти. Рух до порозуміння з білою Росією на ґрунті ідеї федерації розпочався вже в травні 1919 р. на тлі ворожості Заходу до загальноукраїнської справи [24, с. 366, 372].

Що стосується Наддніпрянської України, то її доля фігурувала на конференції в контексті вирішення російської проблеми. Це питання вивчала Н. Городня, яка на основі аналізу значного масиву архівних та опублікованих матеріалів Паризької мирної конференції прийшла до висновку, що протягом усього 1919 р. держави Антанти показали свою готовність сприяти процесу відновлення єдності Росії і наполягали на створенні союзу антибільшовицьких сил. В цих умовах Директорія, що безкомпромісно відстоювала лінію на незалежність України і відкидала можливість федерації, поставила УНР в умови, коли вона перебувала в конфлікті з усіма можливими союзниками, яких підтримувала Антанта проти більшовиків. Якщо в перші місяці конференції (приблизно до кінця французької інтервенції в Україні), “великі держави” рахувалися з фактом існування УНР, починаючи з квітня-травня 1919 р. з нею перестали рахуватися. Для держав Антанти завжди вирішальне значення мав фактор реальної сили, а також взаємодії антибільшовицьких сил [1, с. 136- 137].

В. Матвієнко на сторінках “Української дипломатичної енциклопедії” зазначав, що попри всі зусилля місії, великі держави дивились на українське питання в контексті загально-російських проблем. Представники країн Антанти постійно й послідовно переконували вітчизняних делегатів у необхідності відмовитись від домагань самостійності України й погодитись на федерацію з Росією. Інтерес до України зростав у західних держав лише тоді, коли армії УНР вдавалося здобути успіх на фронті, як приміром у липні-серпні 1919 р. під час наступу українських військ на Київ, але такі перемоги були епізодичними й нетривалими, щоб змінити загальне ставлення Антанти та США до української справи. Антанта погодилася б визнати за Україною приблизно те ж місце, яке посідала в регіоні колишня Російська імперія лише в разі створення над Дніпром міцного й життєздатного державного організму, спроможного нейтралізувати поширення більшовизму та стабілізувати ситуацію. Але керівникам вітчизняного визвольного руху так і не вдалося переконати Захід у доцільності закріплення за Україною ключової ролі у створенні системи регіональної безпеки на Сході Європи шляхом організації Балто-Чорноморського Союзу. На перешкоді цьому, серед інших обставин, був і переважно лівосоціалістичний характер урядів УНР, який мав наслідком

тривалу невизначеність зовнішньо-політичних державних пріоритетів [25, с. 390].

Дослідники (М. Держалюк, О. Павлюк та ін.) наголошують на тому, що в березні-квітні 1919 р. (після революції в Угорщині, наступу більшовицьких військ на Україну, евакуації союзного десанту з півдня України) надії на визнання незалежності УНР були остаточно перекреслені. Союзники зробили основну ставку на російські антибільшовицькі сили, а також на зміцнення санітарного кордону проти більшовизму, підвалини якого становили західні українські землі, окуповані Польщею, Чехією, Румунією [8, с. 178; 26, с. 370-371].

На поч. літа 1919 р. конференція визнала Колчака як правителя всієї Росії, тож офіційно визнавалося, що українське питання є внутрішньою проблемою цієї держави. Проте оскільки держави-переможниці вважали за необхідне створити на території Росії єдиний антибільшовицький фронт, українське питання продовжувало фігурувати в цьому контексті. Зміна ситуації на Паризькій мирній конференції щодо українського питання та її вплив на діяльність української дипломатії знайшли побіжне висвітлення в праці учасника Паризької мирної конференції А. Марголіна, а також сучасних дослідників Н.Городньої, М. Держалюка, В. Лозового [27]. Спеціальних праць з цього питання немає.

А. Марголін показав, що у зовнішній політиці Франції в той час панували дві орієнтації. Перша – на відновлення єдності Росії “з автономіями для народностей”, яку обстоювало міністерство закордонних справ; друга – на створення великої Польщі, яка підтримувалася військовими колами і особливо прем'єром Дж. Клемансо. Ці орієнтації ніколи не протистояли одна одній. Вони діяли паралельно, підстраховуючи одна одну. Суть була в тому, щоб мати з часом сильну опору проти німців в особі того чи іншого могутнього союзника. Лише невелика група депутата Франклен-Буйона і журналіст Пелісьє залишалися ширими прихильниками домагань уенерівської дипломатії.

Що стосується британських політиків, то переважна більшість їх беззастережно вірила Денікіну і вважала найкращим шляхом боротьби з більшовиками з'єднання чи навіть злиття української армії з його армією, а ідеалом державного устрою для України – федерацію з Росією [25, с. 151-155].

А.Марголін також висвітлив суттєві зміни в позиції української дипломатичної місії в Парижі. Частина членів місії (А. Марголін, О. Шульгин, В. Панейко, В. Липинський, ін.) перестали вірити в підтримку Антанти й пропонували змінити міжнародну тактику боротьби за державність України – вступити в контакти з представниками О. Колчака в Парижі, погодитися на федерацію з Росією, добиватися визнання лише для частини українських земель. На думку В. Липинського і В. Панейка, передусім для Західної області УНР, не пов'язуючи це з міжнародним визнанням Наддніпрянської України. Інша група на чолі з головою місії Г.Сидоренком вважала будь-які розмови про спільні дії з Колчаком і федерацію шкідливою для української національної справи, тож непохитно стояла на позиції незалежності [25, с. 164]. Доречно відзначити, що третю позицію представляв С. Петлюра, який, як свідчать публікації його промов та листів, у цей час наполягав на українсько-польському перемир'ї в Східній Галичині на користь поляків з метою отримати підтримку великих держав для Наддніпрянської України. Питання як реагувала українська дипломатія на наполегливі поради представників держав Антанти та США досягти угоду з Колчаком в історіографії висвітлено недостатньо. Знаходимо

лише побіжну інформацію про це в роботах Н. Городньої, М. Держалюка, В. Лозового. Відповідно до неї, голова української місії рішуче відкинув будь-яку співпрацю з Колчаком, у той час як західні держави підштовхували УНР до федерації з Росією. Представляє значний інтерес аналіз В. Лозовим рішень Карлсбадської конференції (6-14 серпня 1919 р.) послів і голів закордонних місій УНР, на якій предметом всебічного обговорення стала альтернатива “самостійність-федерація”. Виходячи з реального становища, було запропоновано формулу подальшої дипломатичної роботи – “говорити про федерацію, а робити самостійність”. Карлсбадська конференція констатувала, що невдачі Української Народної Республіки на міжнародній арені є результатом внутрішнього становища України, тому зміцнення української державності, проведення послідовної демократичної внутрішньої політики мало посилити позиції УНР за кордоном. У своїх висновках нарада рекомендувала у зовнішній політиці орієнтуватися на визнання УНР Англією та США. Але більш реальною визнано політичну лінію на порозуміння з найближчими сусідами [25, с. 10].

Значну увагу дослідники приділяють питанню про вплив рішень конференції на долю української державності та аналізу причин провалу української дипломатії в Парижі.

На думку В. Винниченка, аргумент представників Антанти, висловлений дипломатам УНР про те, що “їм не вистачає найголовнішого аргументу – сили” був лише відмовкою. Антанта добре знала, що в українців не було національно-свідомої буржуазії чи аристократії, яка б з національного патріотизму хотіла своєї державності. Тож справедливо вважала, що підтримка української національної державності була б в даний момент підтримкою її соціального ворога, оскільки більшість української нації симпатизувала більшовикам [19, с. 413-414].

Серед причин невдачі уенерівської дипломатії в Парижі М. Стахів називає неприпустиме запізнення з формуванням та акредитацією української делегації на мирну конференцію, яка зібралася там в повному складі лише до 15 березня 1919 р. До цього часу польські діячі, насамперед Р. Дмовський, вже провели величезну агітаційну роботу, щоб переконати уряди Великобританії, Франції, США в штучності існування УНР як австро-німецької інтриги [16, с. 104].

Приклади підривних пропагандистських акцій, спрямованих на дискредитацію УНР, отримали широке висвітлення в роботах І. Нагаєвського, Д. Решетара, О. Кучика та інших дослідників. Саме вони, на їх думку, обумовлювали невдачі УНР на дипломатичному фронті.

Л. Радченко оцінює події більш реалістично: в політиці Заходу в 1919 р. домінувало прагнення створити новий баланс сил, тож гору брали геополітичні розрахунки. Саме з цих причин ідеї В. Вільсона про самовизначення націй виявилися цілком відкинуті. Доля Східної Галичини у цьому відношенні не виключення: кордони Угорщини, наприклад, були визначені таким чином, що третина угорців опинилася в складі інших держав [16, с. 103]. Головною причиною неприхильності держав Антанти до незалежності України дослідниця вважає те, що, незважаючи на остаточну невизначеність шляхів вирішення російського питання, “великі держави” були більш схильні підтримувати відновлення єдності Росії, ніж національні рухи, направлені на створення незалежних держав і її розкол [1, с. 136-137].

На думку Є. Камінського, в позиції Парижа і Лондона щоразу брали гору імперські традиції. Обидві країни не мали ні бажання, ні намірів вести справу

до миру на національних принципах. Якраз навпаки: обидві країни володіли заокеанськими імперіями; Британія мала власну ірредентистську проблему в Ірландії, французи заручилися підтримкою Петрограда щодо підпорядкування собі Рейнської області в обмін на розв'язання рук Росії в польському та інших питаннях (угода від 11 березня 1917 р.) [28, с. 21-28]. Окрім того, намагання Директорії добитися офіційного статусу на Паризькій мирній конференції наштовхнулися на сприйняття Антантою і США УНР як стратегічного союзника і вассала Берліну [28, с. 21-28].

Водночас дослідники критично аналізують численні прорахунки та непослідовну політику українських урядів, що мали вплив на політику держав-переможниць до України. Це такі фактори як лівизна Директорії (В. Винниченко, А. Денікін, Л. Радченко, В. Головченко та ін.), слабкість українського національного руху (Л. Радченко, Н. Городня, І. Лисяк-Рудницький, О. Павлюк, В. Лозовий та ін.), відсутність зваженої зовнішньої політики урядів Директорії (Дж. Решетар, В. Головченко, О. Павлюк та ін), зв'язки українських дипломатів з Німеччиною й Австрією (В. Соловйова, Л. Радченко, Р. Боровський) тощо. Наводяться й інші аргументи: невідповідність членів української місії до роботи на такому форумі, яким була мирна конференція; чвари в українській дипломатичній місії, що були відомі учасникам конференції і псували її імідж; серйозні суперечності між УНР і ЗУНР, в тому числі в принципових питаннях незалежності-федерації, зовнішньополітичної орієнтації тощо [17, с. 134; 29, с. 75-76].

Важливим, на нашу думку, є висновок американського дослідника українського походження К. Варваріва, до якого він прийшов на основі аналізу численних матеріалів зовнішньої політики США: ні в американських урядових колах, ні в суспільній думці не спостерігалось ніякої українофобії, як це визнають українські дослідники. Більше того, Україна була не єдиною країною колишньої Російської імперії, яка прагнула отримати симпатії і підтримку США і не здобула її. Єдине, що керувало політикою США – це національні інтереси [30, с. 381]. Вважаємо це зауваження доречним при оцінці політики щодо України усіх великих держав, які також переживали надзвичайно складний період своєї історії, тож визначальними для них були їх національні інтереси.

Таким чином, хоч “українське питання” на Паризькій мирній конференції знайшло відображення у значній кількості історіографічних джерел, слід відзначити, що й до цього часу відповідний фактичний матеріал часто подається неточно, оцінки тогочасних процесів залишаються суперечливими й упередженими, предметом дослідження виступає переважно зовнішня політика УНР та ЗУНР, а не політика держав Антанти щодо України. Має місце певний суб'єктивізм при аналізі “українського питання” на мирній конференції, що поклато відбиток на оцінки політики західних держав як “антиукраїнської”. До цього часу в історіографії відсутній комплексний аналіз роботи Паризької мирної конференції та проблем, що на ній розглядалися. У той час як дослідники розглядають “українське питання” в контексті російської проблеми та формування кордонів Польщі, Румунії, Чехословаччини, доцільно було б вивчити його як складову усього комплексу проблем, що вирішувалися на конференції державами-переможницями, що дало б краще розуміння місця України в тогочасному світі.

Література

1. Городня Н.Д. Політика країн Антанти та США щодо державності в Україні в 1917–1919 / Н.Д. Городня // Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 222 с.
2. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Т. 5. Скрентон, 1964; Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917-1920 рр.) / О.С. Кучик // Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 214 с.; Варгатюк С.В. Зовнішня політика Директорії УНР / С.В. Варгатюк // Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 165 с.
3. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Ч. 3; Марголін А. Украина и политика Антанти / А. Марголін. – Берлин, 1934; Панейко В. З'єднані держави Східної Європи, Галичина і Україна супроти Польщі й Росії / В. Панейко. – Відень, 1922; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – Т.3; Levitski E. La guerre polono-ukrainienne en Galicie et l'avenir de la Republique Ukrainienne l'Ouest / E. Levitski – Berne, 1919; Losynski E. Notes sur les relations ukraino-polonaises en Galicie pendant les 25 dernieres annees (1895-1919) / E. Losynski. – Paris, 1919, ін.
4. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Т. 5. Скрентон, 1964; Borschak E. L'Ukraine a la Conference de la Paix / E. Borschak – Paris, 1938; Reshetar J. The Ukrainian Revolution, 1917-1920. A Study of Nationalism / J. Reshetar – New York, 1972.
5. Скаба А.Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов (январь-июнь 1919) / А.Д. Скаба. – К., 1949; Штейн Б. Русский вопрос на Парижской мирной конференции (1919-1920) / Б. Штейн. – М., 1949; Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 році (Паризька мирна конференція і антирадянська інтервенція в Україні) / Р.Г. Симоненко. – К., 1962; Хміль І. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність УРСР (1917-1920) / І.Х. Хміль. – К., 1962.
6. Павлюк О.В. Східна Галичина в європейській політиці, 1918-1919рр. / О.В. Павлюк // Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 199 с.; Павлюк О. Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. Політика великих держав / О. Павлюк // Нариси історії дипломатії України. – К., 2001. – С. 369-379; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998; Городня Н. Їм потрібні були сильні союзники. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року / Н. Городня // Політика і час. – 1995. - №11. – С.75-80; Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917 – 1920 рр.) / О.С. Кучик // Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001; Держалюк М.С. Дис...; Шамраєва В.М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії / В.М. Шамраєва // Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 201 с.; Яблонський В.М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918 – 1920 рр. / В.М. Яблонський // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 20 с.; Довган Ю.Л. Політика Франції, Великої Британії та США щодо національної державності України в 1917 – 1920 рр. у вітчизняній та українській зарубіжній історіографії / Ю.Л. Довган // Дис. ... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 254 с.
7. Мировые войны XX века. – Кн. 2: Первая мировая война. Док. и материалы. – М., 2002. – С. 451.
8. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 рр. / М.С. Держалюк – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
9. Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр./ М.Р. Литвин // Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Львів, 1999. – 36 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – 469с.
10. Красівський О. Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речі Посполитої 1918-1923 рр. / О. Красівський // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999; його ж. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протистояння (листопад 1918 – липень 1919). – Львів, 1999; Городня Н. Політика великих держав щодо українсько-польської війни (1918-1919 рр.) / Н. Городня // Вісник Київського університету. Історія. – Вип. 33. – К., 1995. – С. 133-138; Зашкільняк Л. Польсько-українська війна 1918-1919 рр. у висвітленні сучасної польської історіографії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 15-21; Бондарчук В. Проблема ЗУНР на Паризькій мирній конференції / В. Бондарчук, Л. Чорній // Там само. – С. 252-255.
11. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак – К., 1996; Дещинський Л.Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Л.Є. Дещинський, А.В. Панюк. – Львів, 2001; Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001; Знахоренко О. Українсько-польська війна 1918-1919 / О. Знахоренко // Українська дипломатична енциклопедія. – 2004. – Т. 2. – С. 633-634 та ін.

12. Йосипшин Я. Симон Петлюра: Польща і Антанта / Я. Йосипшин // У 70-річчя паризької трагедії 1926-1996. Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К., 1997; Баран В. Історія України / В. Баран, Я. Грицак, О. Зайцев // Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів, 1996.
13. Новітня історія України (1900 – 2000) / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.М. Литвин, ін. – К.: Вища школа, 2002. – 718 с.
14. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. – К.: Вид-во імені Олега Теліги, 2001. – С.348; Головченко В. Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) // Українська дипломатична енциклопедія: В 2 т. – Т. 1. – С. 375-378; Варгатюк С. Дис.... – С. 151.
5. Симон Петлюра: Статті / Упоряд. та автор передмови О. Климчук / С. Петлюра. – К.: Дніпро, 1993. – 342 с.
16. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. / Л. Радченко. – Харків, 1996. – 300 с.
17. Марголін А. Украина и политика Антанты: Записки еврея и гражданина / А. Марголин. – Берлин: С. Ефрон, 1922. – 397 с.
18. Коваль М. Історія України: Матеріали до підручника для 10-11 класів середньої школи / М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносов. – К.: Райдуга, 1992. – С. 143; Історія України. Курс лекцій: У 2 кн. – Т. 2. – К.: Либідь, 1992. – С. 166; Павлюк О. Східна Галичина в європейській політиці 1918-1919 рр. / О. Павлюк // Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – С. 15.
19. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції, (марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / В. Винниченко В. – 3-х ч. – К.; Відень, 1920. – Ч.3. – 535 с.
20. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Ч. 3. – С. 400; Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993. – С. 211; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко – Львів: Олір, 1995. – 368 с.
21. Нагаєвський І. Вказана праця.
22. Головченко В. Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) / В. Головченко // Українська дипломатична енциклопедія: В 2 т. – Т. 1. – С. 376-377.
23. Соловйова В.В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917-1920 рр. / В.В. Соловйова. – Донецьк: Юго-Восток, 2004. – 172 с.; Соловйова В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921рр. / В.В. Соловйова. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 393 с.
24. Нариси з історії дипломатії України. – К.:Альтернативи, 2001. – 733с.
25. Матвієнко В. Дипломатія УНР доби Директорії / В. Матвієнко // Українська дипломатична енциклопедія. – К.: Знання України, 2004. – С. 390.
26. Павлюк О. Україна на Паризькій мирній конференції 1919 р. Політика великих держав / О. Павлюк // Нариси історії дипломатії України. – К., 2001. – С. 370-371.
27. Лозовий В. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919) / В. Лозовий // Автореф.... канд. іст. наук. – К., 1998. – 20 с.
28. Камінський Є. Автореф. ... докт. іст. наук. – С. 21, 27, 28.
29. Записна книжечка О.Жуковського з 1919 року // Український історик. – 1986. - №1-2. – С. 75-76.
30. Warvariv С. America and the Ukrainian National Cause, 1917-1920 / С. Warvariv // The Ukraine, 1917-1921. A Study in Revolution. – Harvard, 1977. – P. 381.

Дацкив И.Б. Украинский вопрос на Парижской мирной конференции: историографический аспект.

Освещается внимание исследователей к анализу позиции государств-победительниц относительно украинской государственности, которая оказалась на Парижской мирной конференции (18 января 1919 – 21 января 1920) объясняется значимостью ее решений для послевоенного мироустройства и судьбы украинской государственности в частности.

Ключевые слова: конференция, дипломатия, государственность, Антанта, Париж.

Datskiv I.B. The Ukrainian question at Parisian peace conference: a historiography aspect.

In this article lights up the special attention of researchers to the analysis of position of states-victresses in relation to the Ukrainian state system that appeared at Parisian peace conference (18 January 1919 – 21 January 1920) explained meaningfulness of its decisions for Post World War arrange and fate of the Ukrainian state system in particular.

Key words: conference, diplomacy, state system, the Atlanta, Paris.

**ВОДНЕ ПРАВО: ІСТОРИКО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ
РОЗВИТКУ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ**

Висвітлено та проаналізовано процес зародження та розвитку водного права в світі з найдавніших часів.

Ключові слова: водне право, законодавчі акти, В.А. Григор'їв.

„Flumina omnia sunt publica”
(лат. усі річки можуть бути
у вільному використанні громадян).
(З Пандектів¹).

Водне право - це сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини в сфері охорони і раціонального використання водних ресурсів (водні відносини); є підгалуззю комплексної галузі екологічного права України [15]. Нормативну основу водного права становить водне законодавство, принципи положення тут закріплені ст. 13 Конституції України [1, с. 6]. Головним кодифікаційним актом є Водний кодекс України від 6 червня 1995р. № 213/95-ВР; водні відносини регулюються також Законом України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1995р. № 1264-ХІІ [3], та ін. нормативно-правовими актами. Норми водного права містяться в міжнародних договорах, законах, судових прецедентах, а також в звичаях. Варто зазначити, що водному праву притаманні риси як публічного права, так і приватного. Водне право має свій метод регулювання, що складається з низки способів та прийомів, які в свою чергу впливають на суспільні відносини. Дана підгалузь екологічного права регулює суспільні відносини шляхом приписів. Крім того, водне право розглядається також як галузь юридичної науки та навчальної дисципліни і має власну багатовікову історію [10].

Метою даної статті є здійснення комплексного історико-наукового аналізу процесу становлення та розвитку водного права в світі, зокрема на теренах України. Дослідження ґрунтується на загальних закономірностях та специфічних особливостях походження водного права, його суть, особливі форми, а також його розвиток і функціонування у відповідний історичний період, в окремій державі, у хронологічній послідовності.

Правове регулювання відносин в сфері права власності на водні ресурси має багату історію. Протягом всієї історії люди користувалися певними нормами, чи точніше звичаями по врегулюванню відносин, що виникали з приводу інституту права власності (право володіння, користування і розпорядження) на водоймища. Першою державою, де можна спостерігати формалізовані відносини в сфері водних справ є Стародавній Єгипет. На початку IV тисячоліття до н.е. населення Єгипту проживало окремими громадами, ради і старійшини яких займалися розподілом води, створенням іригаційних систем. Так само, приблизно в IV тисячоліття до н.е., у нижній течії рік Тигр і Євфрат, на півдні Месопотамії (Межиріччя) проживав народ, що називався шумери. Достеменно невідомо чи були шумери корінними жителями

¹ Пандекти (грец. всеохоплюючий) – те саме, що і дигести [19, с. 496]. Дигести (лат. digesta, від digero – розподіляю, розміщую в порядку) – зведення уривків з творів римських юристів; основна частина візантійської кодифікації права (видана в 533р.), відомої пізніше як Зведення цивільного права (Corpus juris civilis) [13, с. 208].

цієї території, чи прийшли здалеку, проте внаслідок географічного положення також почали вводити врегульовану систему відносин в сфері водних благ. Постійна необхідність регулювати розливи великих річок, осушувати затоплені і зрошувати засушливі райони спричинила необхідність спорудження великої і складної іригаційної системи. Вперше виникає примітивна техніка по обслуговуванню річок.

В письмових джерелах Стародавнього Єгипту та Месопотамії (Межиріччя) часто зустрічаються приклади на підтвердження наявності спорів в сфері водних відносин, а також встановлення та регулювання відносин з приводу права власності на водоймища, та інші суперечки, що мали місце в даній сфері правовідносин. Отже, це є беззаперечним доказом наявності певних, ще неписьмових, проте чітко викарбуваних в свідомості людей, у формі звичаїв, правил по використанню, володінню та розпорядженню водними ресурсами.

Наступна могутня країна, що не оминула застосувати водне право - держава Стародавнього Риму (753 р. до н.е. – 476 р. н.е.). В Кодексі Юстиніана² (VI ст.) згадується про порядок використання водоймищ, їх класифікація, права та обов'язки берегових власників. До речі, перша згадка і визначення поняття „підземні води” припадає на добу могутньої Римської імперії, де права земельних власників включали в себе також і права на підземні води. В Стародавньому Римі ще не існувало чіткого розмежування між державними та суспільними інтересами. Дане поняття знайшло своє місце набагато пізніше, тим самим включило в себе ідеї державної влади з її складними та різноманітними задачами. Замість спеціальних органів державної влади (наприклад, фінансової установи, відомства по сільському господарству тощо), на які покладається обов'язок по контролю за дотриманням тих чи інших норм по врегулюванню відносин у відповідній сфері суспільних відносин, римляни мали лише інтердикти (укази), що і забезпечували громадянам право володіння, користування та розпорядження природними благами. Правом власності на природні блага міг скористатися будь-який член суспільства. Якщо конкретно виокремити водні ресурси з-поміж усіх природних благ, то право власності на них були закріплені в спеціальних водних законах. Даний закон, як ми можемо пересвідчитися, включав, по-перше, чітку класифікацію всіх водоймищ (джерельна вода; стічні води; чиста і мутна вода; вода з колодязя тощо); по-друге, конкретні права та обов'язки, якими наділялись певні групи населення (в залежності від роду, достатку та ін. привілеїв); по-третє, правила спорудження водних укріплень та споруд на берегах водоймищ. У якості земельних і водних сервітутів передбачалося право забора води з сусідської ділянки, право гнати скотину до водопою, добувати глину на чужій земельній ділянці, що цілком ймовірно могла б бути прибереговою. Відомий радянський професор-романіст І.Б. Новицький зауважив наступне: „при высыхании пруда сервитутный пользователь терял право пользования его высохшим ложем. Иное нарушало бы условие узупфрукта³ – сохранение целостности самой субстанции, которой являлся водоем” [6].

² Кодекс Юстиниана – часть законодательной компиляции Юстиниана; содерж. в себе импер. конституц., вошедш. в К. Григориана, Гермогениана и Феодосия и сохр. силу до Юстиниана, доп. позд. новеллами и видоизмененные согласно потребностям времени [18].

³ Пользовладение (рим. название узупфрукт) – форма обладания имуществом, при кот. Управомоченому лицу предоставлено право на получение выгод от чужой вещи путем ее употребления или извлечения из нее доходов или плодов [17].

Після падіння Римської імперії настала епоха Середньовіччя. Держави, що утворилися на території Римської імперії, були дофеодальними. У дофеодальній державі продовжували існувати рабовласники і раби. З часом відбувається перехід до феодальних відносин, що призвело до виникнення класу феодалів і феодально залежного населення. Феодалізм є суспільно-економічною формацією, що змінює рабовласницьку. Головною і домінуючою галуззю феодальної економіки є сільське господарство. Тому панівним класом у феодальному суспільстві є клас, який зосереджує у своїх руках право власності на землю – клас землевласників. Таким чином, період Середньовіччя характеризується розвиненими нормами по земельним питанням, а також з усім, що пов'язано з нею, в тому числі і водою. Відтак, прикладом є Саксонське зерцало⁴, якому притаманні специфічні риси в сфері водних відносин. Саксонське зерцало передбачало безліч податків за користування водоймищ на користь короля та великих феодалів. Наприклад, на користування певних водоймищ цілком могли мати місце королівські регалії. Дуже розповсюджено було використання права та привілеїв феодалів, також виключні права впливових міст на річкове судноплавство. Існувало таке поняття як „берегове право” феодала - це такий феодал, котрий набував право власності на законних підставах на майно, що було винесено на берег, власником якого він автоматично стає.

В Європі, у другій половині XVII ст., вже почала вводитися практика застосування укладання договорів щодо вільного пересування річками. Феодали, які мали право власності на річкові басейни отримували торговельне мито, за проходження водами, що знаходились в їхній власності, отже говорити щодо „водних свобод” великих міст було б неправильно і зарано. Варто звернути увагу, що будь-яке будівництво і експлуатація об'єктів водного господарства завжди регулювалася водним правом.

Внаслідок свого географічного положення, голландці широко застосовували так зване „дамбове право”. Крім того, вся іригаційна система обкладалась податками. Ненавмисне пошкодження водозахисних споруд в Голландії каралось смертю [8].

Окреме місце займає розвиток водного права в Азіатських країнах (Китай, Індія) та країнах Близького Сходу (Персія і Туреччина). Китаю притаманний патріархальний деспотизм; за вченнями Конфуція (що збереглися в Китаї протягом двадцяти чотирьох століть), імператор вважається батьком свого народу, що є його сім'єю, а китайська імперія є його виключною власністю. Земля і вода вважаються власністю імператора, на які у громадян імперії можуть виникати право користування.

В Індії ні земля, ні вода не є предметом приватної власності. Користування водними ресурсами визначається на загально громадських принципах. Варто зауважити, що перебуваючи в якості колонії Великобританії Ост-Індія, все ж не змінювала своїх переконань в праві власності на водні ресурси. Важливим є факт, що право користування водним фондом Індії, громадяни мала не в однаковому обсязі, так як Індія є кастовою державою.

Персія і Туреччина – держави, де питання води є життєво важливим. Всі майнові права в цих державах знаходяться під контролем релігії, що

⁴ Саксонське зерцало – наиболее влиятельный средневеков. Германский судебник. Сост. на нижнее-герман. Наречии, он представлял собою изложение местного, еще не записанного обычного права [16].

відображаються в Корані⁵. Існує декілька ключових принципів, покладених за основу усіх постанов держав Близького Сходу:

вода не визнається приватною власністю, проте право користування водою є необмеженим, за виключенням якщо вода наявна в достатній кількості;

якщо вода наявна в недостатній кількості, право на користування нею має той, хто раніше за всіх почав користуватися водою;

якщо вода в недостатній кількості, а визначити хто є „першим” користувачем водоймища неможливо, перевага буде надана в залежності від стану землі під зрошення тощо.

Промисловий переворот та інтенсивна урбанізація – характерні риси Європи к. XVIII – поч. XIX ст. Як наслідок, в суспільствах, ключову роль вже відіграє не земельна власність, а право власності на самі підприємства. Внаслідок виокремлення приватної власності на землю, європейське законодавство чітко розмежувало водні об’єкти за характером їх використання на приватну та публічну форми власності. Згідно з нормами Французького цивільного кодексу, право власності на судноплавні річки разом з земельними територіями в межах найбільш широкого русла покладається на державу. Італійський Цивільний кодекс 1865 року визначив, що всі річки держави є виключно державною власністю (в приватній власності могли бути лише штучні канали). В законодавстві Іспанії з 1876 р., зазначається, що виключною власністю держави є річки, а джерела, озера, дощові води є власністю приватних осіб, що ж стосується підземних вод, то право власності на такі води набуває особа, що їх виявила. Уряд Австро-Угорщина визначив річкові акваторії власністю держави лише з точки зору судноплавства [7].

У Франції передбачався поділ водоймищ між королівським доменом і володіннями заможних сеньйорів. Згідно Муленському едикту усі судноплавні річки є королівською власністю. З часом водоймища набули як публічних, так і приватних рис. Характерною особливістю французького законодавства став чіткий розподіл всіх річок на судноплавні та несудноплавні. Причому перші, за Цивільним кодексом 1879р., прираховувалися до власності держави, в особі спеціально уповноважених державних органів.

В Бельгії всі ріки вважалися власністю держави. Використання водоймищ, наприклад, в сільськогосподарських цілях було можливо лише за наявності спеціального державного письмового дозволу на таке використання чи володіння, але не розпорядження. Німецьке законодавство на предмет водних відносин, засноване на нормах римського права, проте дещо адаптоване до відповідного історичного періоду.

В XIX ст. внаслідок формування загальноєвропейського „водного” ринку, відбувається процес свободи судноплавства річками та озерами, і всі перепони, що регулювали водні відносини ще за епохи Середньовіччя, були відмінені.

Законодавство, що регулювало земельні відносини, пов’язані з водоймищами, спочатку різнилися між собою (Цивільний кодекс Наполеона 1804 р.). Приватна власність на землю поширювалася на ліс, надра, водоймища та повітряний стовп. Загалом, це стало суперечити інтересам держави, і як результат цього невдоволення, були встановлені певні обмеження

⁵ Коран (араб. кур’ан, букв. - читання) – „священна книга” мусульман; збірник релігійних догм, міфів та правових положень ісламу [13, с. 362].

⁶ Домен (франц. Domaine, від лат. Dominium - володіння) – спадкове земельне володіння короля в країнах Європи за середньовіччя [13, с. 224].

природокористування власника. До обмеження права власності схилялися законодавці Швейцарського цивільного кодексу 1907 р. та ін.

В XIX ст. водні відносини в світі регулювалися, як правило, цивільним законодавством, хоча часом спостерігається тенденція прийняття спеціальних водних законів, в ряді європейських країн. У Великобританії в 1876 році був прийнятий Закон щодо запобігання забрудненню вод. В другій половині XIX ст. Франція та Іспанія також приймають спеціальні закони в сфері використання та охорони водних ресурсів. І вже внаслідок технічного прогресу XX ст. подальший розвиток водних відносин призвів до виділення самостійної галузі водного права. З цього часу, спочатку більш розвинені держави, а потім і всі інші починають приділяти все більше уваги цій галузі права. Починають формуватися відповідні управління, відомства, департаменти, до відання яких відноситься регулювання правовідносин в сфері водного права, організовуються міжнародні конференції на захист збереження та відновлення світового водного фонду, підписуються міжнародні договори з приводу співпраці в водній сфері тощо.

Процес становлення водного права на теренах сучасної України був досить складним та болючим. По-перше, внаслідок подій 1917 р. – Великої Жовтневої соціалістична революції, відбулася зміна форми державного правління. Майже кожного року влада переходила з одних рук в інші, кожен новий „господар” встановлював нові закони, правила, організовував відмінну структуру державних органів, визначав перспективні пріоритети розвитку держави. Все це не могло не відобразитися на становлення та розвиткові законодавства в сфері водних відносин. Спочатку, водне право УРСР 20 рр. XIX. ст. взагалі визнавалося як підгалузь цивільного права [11, с. 10]. Значним недоліком водного права того часу було те, що законодавець майже не рахувався з соціальним значенням вод. Вся система водного права даного періоду будувалася, головним чином, з точки зору приватних інтересів. Таким чином, навіть судноплавні річки були визначені приватною власністю. Згодом, керівництво старого режиму дійшло висновку, що має бути проведена реформа водного законодавства, так як відчувалося значне відставання. Для вирішення нагальних проблем, по-перше, був запозичений досвід європейських країн (переклад водних законів австрійського, французького, баварського, старого прусського), що був на крок попереду в своєму розвитку, по-друге, підписаний закон „Про проведення каналів з метою осушення і зрошення”, також законопроект „Про водні товариства”. Нажаль, всі ці заходи втілювалися так непевно та повільно, що істотного впливу на розвиток водного права не справляли. Ключовими „лозунгами” законотворців даної галузі були: „Народ повинен отримати з вод все те, що з неї можна отримати” і „Все води признаны достоянием государства” [11, с. 15]. В старому російському законодавстві взагалі довгий час не існувало чіткого і єдиного визначення водного права.

Одним з перших, хто почав запроваджувати та розвивати систему водного законодавства в УСРР із широким використанням кращого із світового досвіду був Василь Архипович Григор'їв (1872-1927рр.). Як згадує професор Є. Оппоків: „Василь Григор'їв був найкращим знавцем не тільки в УСРР, а мабуть і в цілому СРСР, водного права й водного законодавства так нашої країни, як і різних інших країн, і що чимало зробив у справі законодавчого впорядкування водного господарства УСРР” [19]. Завдячуючи наполегливій, відданій праці та широкому загальному юридичному досвіду Василя

Архиповича в царині водної справи, був докладно розроблений та складений проект першого Водного кодексу УРСР. Крім того, В.А. Григор'їв розробив і склав низку проектів законоположень, що були успішно прийняті та набули загального вжитку в системі водного господарства („Про меліоративні товариства”, „Про санітарну охорону води”, „Про врегулювання будівлі гребель” тощо, інструкції, курси лекцій). Варто згадати ще той факт, що Василь Архипович переклав на державну мову один законопроект, що належить до спадщини європейських країн (Водний кодекс Пруський, Водний кодекс чеський, італійський закон „Про відведення води” тощо), отже він, таким чином, увібрав все найкорисніше і відобразив в законодавстві УРСР. Завдячуючи зусиллям Василя Архиповича Григор'їва, УРСР почала свій відлік в галузі становлення та розвитку водного права.

З часом питання врегулювання водного законодавства, як в світі, так і в УРСР, а згодом і в Україні, як самостійної і незалежної держави врегулювалося, хоча й має свої прогалини та неточності. З плином часу кожна розвинена держава має відповідний орган, до компетенції якого відноситься відання водних справ, водне законодавство – кодекси, закони, положення, судові прецеденти, міжнародні договори тощо. Узгоджена система водного права повинна бути на високому рівні в кожній країні, адже вода є виразником, що поєднує держави, і таким чином змушує до співробітництва двох чи більше держав.

Отже, історико-наукове дослідження зародження та становлення водного права показало, що воно має древні витoki та надзвичайно багату та різноманітну історію в залежності від історичного періоду та місцевості, що віднайшло своє місце в сучасному суспільстві. Вода завжди була, є і буде тим середовищем, що поєднує різні країни та народи, незалежно від економічних та інших інтересів, а також пріоритетів останніх. Саме тому люди з давніх-давен приділяли воді особливого значення. Спочатку були звичаї, потім, усвідомивши значущість та важливість води в суспільних та міжнародних відносинах, люди почали вдаватися до письмових законів по становленню інституту водного права.

Станом на сьогодні, сфера водних відносин є врегульованою галуззю юридичної науки та підгалуззю екологічного права. З боку держави приділяється увага по вдосконаленню законодавства в цій сфері, на жаль не на досконалому рівні, проте маємо надію на поліпшення умов в сфері водних відносин.

Література

1. Конституція України. Конституція Автономної Республіки Крим : Зб. нормат. актів. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 80 с.
2. Водний кодекс України від 6 червня 1995р. № 213/95-ВР.
3. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1995р. № 1264-ХІІ.
4. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / УААН, ДНСТГБ. – К.: Аграрна наука, 2008. – Ч. 2. – С. 511-512; портр. – (Іст.-бібліогр. сер. „Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”; Кн.. 24.)
5. Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – С. 227.
6. Новицкий И. Б. Римское право / И.Б. Новицкий. - М.: Ассоциация „Гуманитарное знание”, 1993. - С. 103 – 110.
7. История Европы / Пред. ред. коллегии А.О. Чубарьян. - М.: Наука, 1993. - Т. 3. - С. 193.
8. Аннерс Э. История Европейского права / Э. Аннерс. - М.: Наука, 1994. - С. 275 - 278.

9. Дембо Л. И. Основные проблемы советского водного законодательства / Л.И. Дембо. - Л. : Изд-во Лен. гос. ун-та, 1948. - С. 8 - 12.
10. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / Ю. С. Шемшученко, М. І. Єрофеев, Ю. С. Шемшученко. - К., 1989.
11. Программа работ по водному законодательству и проект учреждения инспекции мелиорации по водному хозяйству Украины (12 октября – 27 октября 1922гг.). – ЦДАВО України. – Ф. Р – 27. Наркомзем УСРР. – Оп. 3. – од. 34. – 16 арк.
12. Краткое изложение законоположений по мелиоративной части /Справка управления Мелиозема/ 22 октября 1923г. – ЦДАВО України. – Ф. 27. Наркомзем УСРР. – Оп. 15. – од. 91. – 5 арк.
13. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука [член-кореспондент АН УРСР]. – К., 1974. – 775 с.
14. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка [акад.. НАН України]. – К. : „Юридична думка”, 2007. – С. 155.
15. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр.енцикл.», 1998. – Т. 1 : А-Г. – С. 498.
16. Энциклопедический словарь / под ред. : К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. - СПб. : Тип. акц. о - ва „Изд. дело, бывшее Брокгауза – Ефрона”, 1900. - Т. 28 : Саварни-Сахарон. – С. 105.
17. Энциклопедический словарь / под ред. : К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. - СПб. : Тип. акц. о - ва „Изд. дело, бывшее Брокгауза – Ефрона”, 1898. - Т. 24 : Повелительное наклонение-Полярные координаты. – С. 393.
18. Энциклопедический словарь / под ред. : К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. - СПб. : Тип. акц. о - ва „Изд. дело, бывшее Брокгауза – Ефрона”, 1895. - Т. 25 : Коала-Конкордия. – С. 536.
19. Опоків Є. Григор'їв В. [Некролог] / Є. Опоків // Меліоративне питання. - 1927. - 12 (грудень).

Диденко О.Н. Водное право: историко-научный анализ развития в мировом измерении.

Показан и проанализирован процесс зарождения и развития водного права в мире с древних времен.

Ключевые слова: Водное право, законодательные акты, В.А. Григорьев.

Didenko O.M. Water Law: historical and scientific analysis of the global dimension.

In article it is researched and analyzed the process of origination and development of water legislation in the world from the ancient times.

Key words: Water Law, Acts, V.A. Hryhoriv.

УДК 930+94

Довжук І.В., Алєйников І.М.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Висвітлюються новітні технології в галузі інформатизації архівної справи та нагальні завдання сучасної науки щодо реалізації галузевої програми створення електронної версії Національного фондового каталогу з подальшим наданням доступу до нього через Інтернет.

Ключові слова: інформатизація, архівна галузь, офіційний сайт.

Одним із найважливіших стратегічних напрямків розвитку архівної справи є системна інформатизація галузі. Розвиток інформаційного суспільства докорінно змінює умови розвитку архівної справи, вимагає трансформації окремих напрямів науково-практичної діяльності архівних установ, розвитку відповідних положень архівознавства, узгодження теоретичних та практичних складових науково-інформаційної діяльності архівів, формування власної документально-інформаційної інфраструктури та інформаційну підтримку державотворчих процесів, соціальної сфери суспільства, української науки та культури.

Відмова від ідеологічних чинників як фізичного, так і інтелектуального доступу до інформації сприяє зростанню темпів формування архівних електронних ресурсів в Україні, розвитку системи документальних комунікацій, прискоренню темпів обігу інформації у світових мережах, виникають нові форми організації документів, зокрема веб-сайти, електронні архіви, разом з тим ускладнюється система регулювання сфери інформатизації.

Питанням розвитку інформатизації архівної справи присвячена велика кількість праць відомих архівознавців. Ми зупинимося лише на деяких з них. Перш за все потрібно згадати про Г.Боряка, який у своїй статті «Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи» розглядає процеси інформатизації в Україні з точки зору не тільки співпраці з міжнародними організаціями, але й власні здобутки архівної системи України в галузі інформатизації. Автор подає коротку історію розвитку процесів інформатизації в Україні [1]. Не менш важливе значення для вивчення досліджуваної проблеми мають інші публікації Г.Боряка, в яких розглянуто основні форми репрезентації архівних ресурсів у мережі Інтернет [2, 3]. Л.Дубровіна у своїх працях «Національна архівна інформаційна система: Структура даних» та «Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні» розглянула основні тенденції та перспективи розвитку процесів інформатизації в архівній справі [4, 5]. Необхідність створення та змістовного оформлення вебсторінки офіційного сайту Державного комітету архівів України як кроку на шляху інтеграції України в міжнародний інформаційний простір з метою розкриття складу та змісту документів Національного архівного фонду обґрунтувала А.Кисельова [6].

Основна мета статті – висвітлення новітніх технологій у галузі інформатизації архівної галузі.

У зв'язку з цією метою необхідно вирішити такі завдання:

- показати здобутки в інформатизації архівної галузі;
- розглянути перспективи подальшого розвитку цього напрямку;
- визначити основні проблеми, які є в процесах інформатизації.

Останнім часом спостерігається певний поступ у розбудові базових елементів розгалуженої інформаційної системи національного рівня, над створенням якої працюють упродовж останніх трьох років: кількість персональних комп'ютерів у державних архівах України, збільшилася зі 150 до 240 (для прикладу: два роки тому у Польщі на 900 архівістів припадало 700 машин); 1/3 з них об'єднана у 14 локальних мереж; у 2-х установах (Держкомархів і Держархів Чернігівської області) працюють виділені сервери. Сервером Держкомархіву обслуговуються Комітет, 3 центральних архіви та УНДІАСД.

Електронною поштою користуються 35 архівних установ. Деякі з них, незважаючи на заборону Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ, продовжують користуватися послугами безкоштовних поштових серверів в Інтернеті, як українських, так і російських (ukr.net, mail.ru). Двадцять одна архівна установа має доступ до ресурсів Інтернет, з них дев'ять підключені через постійне з'єднання (виділені лінії): крім центральних установ у Києві, це – Івано-Франківський, Хмельницький, Чернігівський та Закарпатський архіви. У семи архівах України (ЦДАГО, ЦДАМЛМ, ЦДІАЛ; Донецькій, Рівненській, Харківській областях та у місті Києві) створено відповідні підрозділи з інформаційних технологій [1, 33-35].

Не можна не відзначити зусилля і позитивний досвід трьох архівів

(Донецької, Чернігівської областей та міста Севастополя), які, крім Комітету, створили власні веб-сайти. Показово, що на донецькому сайті з'явилася перша серед регіональних архівів Інтернет-виставка (до 60-річчя звільнення Донбасу), Севастопольський і Донецький архіви публікують десятки фотодокументів зі своїх колекцій. Нагадаємо, що Севастополь першим опублікував електронну версію свого короткого довідника та виставив в Інтернеті анотації до 14 фондів; поступово з'являються на цих сайтах повнотекстові публікації, базовані на архівних фондах. Що ж до новин, то всі зазначені архіви оновлюють їх нерегулярно і зараз перебувають на рівні листопада-грудня 2010 р. [2, 148].

Отже, уже накопичений різноманітний практичний досвід у створенні електронних ресурсів інформації в системі. Однак він ще не має належного розвитку. Аналіз сторінок державних архівів областей на сайтах обласних державних адміністрацій говорить про невикористання безкоштовних можливостей для популяризації і ресурсів, і послуг, що надаються архівами, не кажучи вже про невиконання вимог Указу Президента України від 31 липня 2000 р. № 928 та низки урядових постанов (Постанови КМУ від 4 січня 2002 р. № 3, 29 серпня 2002 р. № 1302, 24 лютого 2003 р. № 208) щодо створення веб-сайтів, а також наказу Держкомателерадіо та Держкомзв'язку від 25 листопада 2002 р. № 327 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади». Протокольне рішення засідання Урядового комітету соціального, науково-технічного та гуманітарного розвитку від 11 грудня 2003 р. звертає увагу керівників на незадовільне виконання доручень, передбачених зазначеними нормативними документами [4, 8-10].

Сторінки на сайтах ОДА мають лише 7 архівів, з них більшість є короткими довідками на рівні телефонного довідника, у кращому випадку з викладом функцій державного архіву (Кіровоград, Черкаси), або з біографічною довідкою і портретом керівника (Рівне).

Надалі стрижневим напрямком є реалізація галузевої програми створення електронної версії Національного фондового каталогу з подальшим наданням доступу до нього через Інтернет. Саме цим шляхом рухаються провідні архівні служби і національні архіви країн світу. За останні два роки у європейському сегменті Інтернету список країн, що оприлюднили у Мережі фондові архівні каталоги загальнонаціонального рівня, значно поповнився. До Великобританії, Німеччини, Угорщини, Швеції, Швейцарії, Хорватії, Польщі, Чехії додалися Португалія, Іспанія, Ліхтенштейн, Туреччина, нові фрагменти фондових каталогів різних відділень Національного архіву Франції. Загалом же в Європі функціонують близько 100 архівних баз даних, з яких 36 створені у Великобританії, 19 – у Франції, 11 – у Німеччині. Найбільш же інтенсивно у цьому напрямку останнім часом працювали саме ті країни, що стали новими членами Євросоюзу, оскільки високий рівень представлення архівних інформаційних ресурсів держави у світовій мережі є одним із суттєвих чинників євроінтеграції.

Що ж ми маємо на сьогодні у цій сфері? Передусім, певний поступ: понад 70 тис. фондів (бл. 40% від загального обсягу НАФ) опрацьовано і надіслано до Центру інформаційних технологій Держкомархіву. Дев'ять архівів – ЦДАМЛМ України, ЦДІАК України, ЦДІАЛ України, ЦДНТА України, державні архіви Волинської, Донецької, Херсонської, Чернігівської областей та Державний архів м. Києва повністю завершили або завершують цю роботу. З іншого боку, якість наповнення баз не завжди є задовільною; а у трьох областях (Івано-

Франківська, Одеська, Тернопільська) і досі не розпочалися роботи з наповнення бази за програмою «Архівні фонди України».

Створення інформаційної системи «Центральний фондовий каталог», за рішенням колегії Держкомархіву від 25 липня 2001 р. визнане одним із пріоритетних напрямів галузі [6, 62].

Паралельно в рамках Державної програми розвитку мережі Інтернет в Україні центром інформаційних технологій Держкомархіву розроблено програму створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000-2005 рр. Вона передбачала: на першому етапі – створення центру Web-ресурсів галузі в Держкомархіві з побудовою локальної мережі, уведенням в експлуатацію серверів і надання центральним та іншим архівам, розташованим у Києві, доступу через них до Інтернет; на другому етапі – упровадження поштових, Web-серверів і серверів баз даних у регіональних архівах; на третьому – побудову галузевої мережі передачі даних. При цьому потужний комунікаційний центр у Держкомархіві забезпечує супровід Web-серверів архівів, адмініструвану надійну і швидку передачу інформації з галузевої мережі в Інтернет з розвинутою системою її захисту. Зрозуміло, ця програма вимагала серйозного цільового фінансування.

Отже, в умовах інформативного вибуху, що набув глобального характеру на зламі століть, своєрідної революції в комп'ютерних технологіях на одне з чільних місць архівістики висуваються проблеми інформатизації архівної справи. Інформатизація є важливим чинником входження архівної системи України у світовий інформаційний простір.

Перспективи розвитку ресурсів архівного порталу пов'язані зі створенням належних умов для розвитку архівної справи в державі та формування інформаційного суспільства в Україні. Найбільш актуальними завданнями на найближчу перспективу є забезпечення своєчасної актуалізації інформаційної складової архівного порталу, розширення функціональних можливостей, удосконалення його інформаційного наповнення, збільшення переліку послуг, що пропонуються в порталі, популяризація архівного порталу в Україні та за її межами.

Подальша робота із сайтом Державного комітету архівів України має розвиватися у декількох напрямках: передусім слід створити інструмент повноцінного пошуку у межах архівного порталу, що є першою передумовою оптимізації режиму користування його ресурсами; удосконалити англomовну версію порталу й забезпечити її постійний, а не ситуативний супровід; запровадити якісно новий інформаційний ресурс (і більш потужний, ніж усі наявні на сьогодні) у вигляді БД пофондового рівня – електронної версії Центрального фондового каталогу України; удосконалити діалог з користувачами, зокрема, створити окремі сторінки з назвами «Найбільш типові запитання», «Сторінка користувача», в яких розробити зворотний зв'язок із користувачами; необхідно також передбачити опитувальник дослідників з різних питань, що дозволить оперативно реагувати на актуальні потреби користувачів і вимоги часу; в окремому розділі надати повний перелік безоплатних і платних послуг, що їх надають архівні установи, а також прейскурант цін на платні послуги; організувати на архівному порталі електронну архівну крамницю, позначати ключові позиції значком «New»; зробити розділ «Публікації», а також сторінку «Форум» інтерактивними для обговорення актуальних питань, удосконалити карту порталу.

Не можна не наголосити на ще одному важливому напрямі, що потребує

розвитку: це проблеми розвитку архівної теорії та архівознавства як спеціальної історичної дисципліни у контексті тих комунікаційних процесів, що змінюють світ. Архівна галузь, на жаль, поки ще не готова до кардинального стрибка в цьому напрямі, однак необхідність наукового прогнозування розвитку суспільства прямо пов'язана з готовністю архівної справи до нових технологій зберігання «документальної пам'яті» України.

Більшість із зазначених програм і проектів уже реалізуються силами архівних установ. Серйозно ж прогнозувати розвиток інформаційних технологій у галузі можна лише за умови гарантованого фінансування технологічного фундаменту інформатизації – програми створення Інтернет-ресурсів державних архівів. Без цього нам доведеться обмежитися програмою-мінімумом: побудовою електронної версії Центрального фондового каталога.

Література

1. Боряк Г. Документальні архівні та інформаційні системи: до проблеми інтеграції / Г.Боряк // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доп. та повідомл. архівної конф. 15-16 березня 1995 р. – К., 1996. – С.33-42.
2. Боряк Г. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів / Г.Боряк // Архіви України – 2002. – №4-6. – С.141-169.
3. Боряк Г. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи / Г.Боряк – К., 1995. – 348 с.
4. Дубровіна Л. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л.Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т.3. – С. 6-17.
5. Дубровіна Л., Сохань О. Національна архівна інформаційна система: Структура даних / Л.Дубровіна. Матеріали для обговорення. – К., 1994. – 46 с.
6. Кисельова А. Відкриті інформаційні ресурси архівного порталу України: структура, наповнення, моніторинг / А.Кисельова // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С.58-70.

Довжук І.В., Алейников І.М. Информатизация архивной отрасли Украины: достижения и перспективы развития.

Освещаются новейшие технологии в отрасли информатизации архивного дела и насущные задачи современной науки в деле реализации отраслевой программы создания электронной версии Национального фондового каталога с дальнейшим предоставлением доступа к нему через Интернет.

Ключевые слова: информатизация, архивная отрасль, официальный сайт.

Dovzhuk I.V., Aleinikov I.M. Informatization of archival sector in Ukraine: achievements and perspective development.

Highlights the newest technologies in the field of providing an information of archives affair, and urgent assignments of contemporary science as for realization the project of creation the electronic variant of National fund catalogue with further access to it through the Internet.

Key words: informatization, archival sector, official website.

**МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ТИПУ АГРАРНОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20-і рр. ХХ ст.)**

Проаналізовано основні методи та підходи, які дозволяють розкрити причини, особливості та механізми формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції у радянській Україні упродовж 1920-х рр.

Ключові слова: *методи, підходи, соціально-історичний тип, аграрна інтелігенція.*

У процесі розбудови громадянського суспільства незалежної України важливу роль відіграє національна еліта, провідною частиною якої є інтелігенція. Саме на останню покладаються завдання щодо розробки напрямів і методів демократичних перетворень у країні, зокрема, реформістських кроків у різних сферах народного господарства. Визначальне місце у генеруванні, а також реалізації цих кроків у сільськогосподарській сфері належить аграрній інтелігенції, яка традиційно доносила і зараз доносить агрономічну культуру і знання до населення, а також є берегинею культурно-історичної спадщини українського народу.

Довгий час методологічні засади історичної науки перебували у стагнації. Та й у наш час проблема методології історичних досліджень є відкритою. Тому актуальність теми дослідження обумовлена не лише сучасними вимогами українського суспільства, але й теоретико-пізнавальними потребами вітчизняної історичної науки. Недостатнє розкриття проблем аграрної інтелігенції 20-х рр. ХХ ст. в історичних дослідженнях обумовило необхідність вивчення цієї теми, що дозволяє скласти більш повне уявлення про політичні, соціокультурні й економічні процеси, які відбувалися в Україні у вказаний період.

Інтерес науковців і доцільність проведення історичних паралелей з метою осмислення набутого як позитивного, так і негативного досвіду минулого, що передбачає врахування попередніх прорахунків та помилок і недопущення їхнього повторення у майбутньому, робить актуальним визначення конкретної методології дослідження процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст.

Втім, не можна сказати, що методологія сучасної історичної науки не розвивається. Розробкою нових методологічних принципів і підходів займаються і вітчизняні, і зарубіжні історики. На нашу думку, оригінальними і науково обґрунтованими працями у цьому напрямку є дослідження Н. Яковенко [1], О. Кузьміна [2], О. Медушевської та М. Рум'янцевої [3] тощо. Тим не менше, автори названих розвідок аналізували лише загальні основи, методи і принципи наукового пошуку в галузі історії. Методологія і методика вивчення порушеного нами питання досі залишалася поза увагою науковців, що й обумовило наше звернення до цієї проблеми та визначило предмет даної статті.

Мета статті – з'ясувати основні методи та принципи дослідження процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст.

Дослідження життя та діяльності аграрної інтелігенції в Україні вказаного періоду, як життя окремої соціальної групи, повинно відбуватися у контексті всього суспільного буття, у різноманітності усіх його проявів – соціальних,

економічних, політичних, духовних, культурних, правових; а також в усталених нормах соціальної поведінки. Іншими словами, доцільним представляється дослідження повторюваних чи масових проявів суспільного буття, адже саме вони мають визначений вплив на історичний розвиток не лише конкретної соціальної групи – носія цих проявів, але й усього суспільства, усього народу. Тобто об'єктивно назріла необхідність відійти від хронологічного перерахування історичних подій і сконцентрувати увагу на проблемності, що передбачає аналіз частих, повторюваних, характерних явищ. Саме така постановка питання дасть змогу виявити та проаналізувати типові риси життя і діяльності аграрної інтелігенції як соціальної групи у конкретному просторі і часі.

Визначення соціально-історичного типу аграрної інтелігенції як соціальної групи можливе через дослідження та врахування усієї структури детермінант суспільних процесів, оскільки йдеться про такого носія історичної дії, соціальної активності, який завжди має конкретний характер, тобто є одночасно елементом певної соціальної системи і продуктом культурно-історичного розвитку. Поза соціально-історичними обставинами його формування та діяльності не можна зрозуміти природу суб'єкта. Тому для розуміння природи аграрної інтелігенції необхідно дослідити соціально-історичні умови її життя і діяльності.

Відтворення і повторюваність діяльності, її фіксованість і масовість поступово набувають характеру норм, які, засвоюючись особистістю, стають внутрішніми регуляторами її поведінки у такій соціально-професійній групі, як аграрна інтелігенція. Різні системи соціально-економічних цінностей суспільства детермінують різні соціально-психологічні характеристики цієї групи. В узагальненому вигляді вони втілюються у певну систему особистісних рис соціальної групи, які є відображенням умов її життя і діяльності у конкретних просторі і часі. Зміни політичних, соціальних і культурних обставин супроводжуються змінами системи особистісних рис такої соціальної групи, як аграрна інтелігенція, що обов'язково повинно бути предметом аналізу.

Безперечно, дослідження процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції повинно базуватися на вивченні побутово-сімейної та позасімейної сфер повсякденного життя фахівців-аграрників, що, у свою чергу, дасть змогу проаналізувати зміни у їх морально-психологічному стані. Адже аграрник (представник аграрної інтелігенції) усвідомлює свою належність до суспільства і свої суспільні інтереси через належність до соціально-професійної групи, якою виступає аграрна інтелігенція. На основі особистих контактів між членами цієї групи, а також із членами інших соціальних груп (селянами, робітниками, службовцями, представниками інших груп інтелігенції тощо) у них виникає низка емоційно-психологічних відносин.

Наявність різноманітних поглядів взагалі на інтелігенцію унеможливорює дати їй якесь одне вичерпне і незаперечне визначення, котре могло б слугувати вихідним пунктом у дослідженнях щодо виникнення, сутності, місця і ролі інтелігенції у суспільстві України. Напевно, мають рацію Л. та Ю. Гаврилюк, котрі стверджують, що інтелігенція як явище не піддається суворому визначенню, а формула цього поняття – поняття-передчуття, яке включає у себе елемент конвенційності [4, с. 18].

Втім, найважливішою функцією інтелігенції є зберігання та відтворення соціально значущої інформації. Інтелігенція застосовує її для оцінки та

створення власної картини світу. Така картина світу, як правило, використовується усіма іншими соціальними верствами суспільства, котрі у певному сенсі є “німими”. Зміни ж у радянському суспільстві 20-х рр. та політика більшовиків того часу були спрямовані на забезпечення аграрною інтелігенцією ефективною і швидкою комунікації між партійно-державною номенклатурою та селянськими масами.

Варто зауважити, що досі в історичній літературі немає сталого визначення аграрної інтелігенції і тих, кого слід до неї відносити. Одні дослідники розуміють під нею інженерів і техніків, зайнятих у сільському господарстві, агрономів, зоотехніків, ветеринарних лікарів, керівний апарат сільськогосподарського виробництва, а також діячів науки відповідного профілю і зараховують їх до науково-технічної інтелігенції (Г. Брега, Н. Варварцев, Н. Комаренко [5, с. 99]). Інші виокремлюють аграрну в рамках виробничої інтелігенції, зайнятої у сфері матеріального виробництва, та зачисляють до її лав інженерно-технічних робітників і спеціалістів сільського господарства (агрономів, зоотехніків, ветеринарних лікарів) (М. Руткевич [6, с. 17]). Автори монографії “Проблемы изменения социальной структуры советского общества” [7] пропонують відносити агрозоотехнічних робітників до техніко-економічної групи інтелігенції. Науковець О. Мізерницький зараховував агрономів за радянської доби до “сільської інтелігенції” [8, с. 3, 12-14].

Проаналізувавши альтернативні підходи до проблеми, вважаємо за доцільне дати власне визначення об’єкту нашого дослідження.

Перш за все, ми виходили з того, що аграрна інтелігенція є елементом соціальної структури суспільства України. Отже, під “аграрною інтелігенцією” ми розуміємо соціальну групу людей, які професійно займаються розумовою, головним чином, складною, творчою працею в аграрній сфері, розвитком і розповсюдженням агрономічної культури, виконують специфічні функції управління на сільськогосподарському виробництві; а також внутрішньо диференційовану соціально-професійну групу, котра складається з людей, для яких розумова праця в галузі сільського господарства є професією та єдиним або принаймні головним джерелом існування. Вона представлена агрономами, агро- та зоотехніками, землемірами, землевпорядниками, лісоводами, ветеринарами, полеводами, садоводами, керівним апаратом сільськогосподарських закладів та організацій, науковцями відповідного профілю, котрі володіють специфічними знаннями і мають відповідну освіту. (Зауважимо, що якщо переважна більшість представників “старої” аграрної інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст. мали вищу освіту, то серед аграрників “нової” генерації відсоток дипломованих спеціалістів був меншим.)

Варто відзначити, що, беручи до уваги національну традицію, інтелігенція – це, як правило, освічена верства суспільства, котра виступає суб’єктом культури. Це не просто “люди переважно розумової праці”, “кваліфіковані спеціалісти”, які мають дипломи, а культурна еліта нації, якісна характеристика котрої не вичерпується певною сумою знань і рівнем професійної підготовки, а включає в себе творче ставлення до культури та почуття морального обов’язку перед народом. Втім, наявність спеціальної або вищої сільськогосподарської освіти все ж таки була формальною ознакою належності до аграрної інтелігенції. Її формальність полягала у тому, що фізично та психологічно для отримання відповідної суми агрономічних знань потрібен був час і належні умови, однак обставини 20-х рр. і нетерпіння

більшовиків якнайшвидше досягти омріяних висот комунізму вимагали негайного влиття хоч би і недипломованих, однак ідеологічно витриманих і соціально “чистих” людей до лав інтелігенції, котрі ефективною працею довели своє право називатися аграрниками.

В історіографії міцно утвердилося визначення, яке стало домінуючим по відношенню до нової генерації інтелігенції, – “нова радянська” інтелігенція. Однак ми вважаємо за доцільне використовувати терміни “нова” та “радянська” аграрна інтелігенція як синоніми з метою більш чіткого контрастування із визначеннями “стара” чи “дорадянська” інтелігенція й уникнення можливого питання про існування “старої радянської” інтелігенції.

При дослідженні порушеного нами питання варто мати на увазі, що у 20-і рр. паралельно відбувалися два процеси: “перевиховання” “старої” аграрної інтелігенції, під яким ми розуміємо цілеспрямований процес зміни радянською владою духовно-культурного світу і побуту дореволюційних аграрників, та “виховання” “нової” аграрної інтелігенції, що передбачало майже штучне створення такої когорти радянських спеціалістів сільського господарства, які б за всіма параметрами відповідали ідеологічним уявленням більшовиків про “безликих робітників розумової праці”, “слухняний прошарок”. Результатом цього став загальний занепад усталених моральних цінностей і нівелювання духовності у більшій частині “нової” аграрної інтелігенції. Для формування такого висновку доречним уявляється використання діалектичного закону “переходу кількісних показників у якісні”, адже форсована підготовка великої кількості кадрів сільського господарства радянської формації так і не переросла у духовно-культурну і наукову якість.

На нашу думку, важливим аспектом є дослідження життя і діяльності аграрної інтелігенції як “агента впливу” радянської влади на селянські маси. Агент впливу – це соціальна роль індивіда, групи, а то й інституту, який виконує функції, суть яких сам не завжди усвідомлює [9].

Зауважимо, що за характером своєї праці, роллю і місцем у процесі вироблення сільськогосподарської продукції, її суспільному розподілі, а також за соціальними функціями аграрна інтелігенція України була і сільською, і міською. Проживала вона також і в селах, і в містах. Тому доцільним виявляється зробити порівняльний аналіз життя і діяльності аграрної інтелігенції у селі та в місті.

Методологічною базою для вивчення процесу формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції є історична антропологія, теорія, в межах якої можна висвітлити морально-психологічне становище аграрної інтелігенції як соціально-професійної групи в умовах складних взаємовідносин її представників і влади, а також норми й аномалії її повсякденного життя. Розуміння культури як способу життя, як процесу створення духовних і матеріальних цінностей, повага й увага до усіх проявів життя людини – це ті позиції, які мають бути методологічними засадами даного дослідження. У контексті історичної антропології є логічним використання двох напрямів – соціальної антропології та історії повсякденності.

Соціальна антропологія – це напрям сучасних історичних досліджень, предметом яких є соціальні групи, їх структура, мобільність, роль у суспільстві тощо. Всебічне розуміння історії неможливе сьогодні без використання історії повсякденності. Адже суспільство – це не просто сукупність індивідів, груп чи верств, це система загальноприйнятих ними стосунків, вироблення яких хоч і відбувається на індивідуальному рівні, передбачає суспільну адаптацію з

урахуванням державної політики й ідеології, національно-культурних традицій, а також щоденних життєвих практик [10, с. 7]. Слідом за вченими наукової школи “Анналів”, які започаткували дослідження історії повсякденності з наукових позицій та у її структурі виділяли, у першу чергу, так звану “матеріальну базу людського життя” – харчі, житло, одяг, техніку, гроші й інші фактори, які раніше не стояли в центрі відомих історичних досліджень, треба показати, як жили представники аграрної інтелігенції, як трансформувалося їхнє повсякденне життя на прикладі окремих подій у житті конкретних особистостей. Історія повсякденності передбачає, передусім, процес олюднення побуту, психологізацію щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави та суспільства в цілому крізь призму особистісного сприйняття умов життя. Повернення людини в центр історії дає можливість реалізувати сучасний і перспективний пріоритет філософії історії (не людина для суспільства, а суспільство (і держава) для людини), а також з мікроісторичної точки зору розкрити ідеальну та матеріальну складові буття такої соціально-професійної групи як аграрна інтелігенція на основі дослідження життєвих шляхів окремих її представників.

Методологічними принципами дослідження виступають принципи об’єктивності, історизму, науковості.

Принцип об’єктивності вимагає адекватного відображення відносин між владою та аграрною інтелігенцією, між різними групами всередині останньої, між державою та людиною в цілому у зазначений період. У даній роботі він полягає у з’ясуванні об’єктивної істини про зміни, перш за все, у повсякденному житті аграрників. Адже ці зміни безпосередньо вказують на доцільність чи необґрунтованість політичних і соціально-економічних перетворень у радянській Україні 1920-х рр.

Принцип історизму передбачає вивчення й аналіз історичних явищ з точки зору їхнього розвитку. Тобто життя і діяльність аграрної інтелігенції повинні досліджуватися з урахуванням конкретних обставин місця і часу, відповідних процесів того періоду.

Принцип науковості дозволяє на основі узагальнення теоретичного та відібраного різнопланового фактичного матеріалу дійти відповідних висновків. Оцінка політики радянської влади щодо інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст. здійснювалася з позицій принципу соціального гуманізму, оскільки найоб’єктивнішим критерієм гуманності держави є доля людини у конкретному суспільстві, а також ступінь задоволення її найнеобхіднішим.

Застосування у роботі комплексного підходу дає можливість підійти до висвітлення історії аграрної інтелігенції з різних сторін. Він дозволяє виявити взаємозв’язки багатьох чинників, які впливали на життя і діяльність аграрної інтелігенції, а також одержати об’ємне уявлення про об’єкт дослідження. Системний підхід зумовлює розгляд проблеми як цілісного складного процесу в усій його багатогранності та взаємозв’язках із іншими процесами в житті держави і суспільства.

Теоретичні принципи і дослідницькі підходи до вивчення конкретної проблеми починають діяти із застосуванням пізнавальних засобів – наукових методів.

Як загальнонаукові нами використані критичний метод, методи аналізу та синтезу, порівняльний, класифікації. Критичний метод дає змогу з позицій сучасної історичної науки об’єктивно підійти до аналізу проблеми. Аналіз і синтез доповнюють один одним і разом ефективно використовуються під час

підготовки дослідження. Методом аналізу відбувається розкладання цілого на складові елементи та з'ясовуються зв'язки між ними. Синтез дозволяє поєднати одержані при аналізі частини в єдине ціле з метою більш глибокого вивчення проблеми. Завдяки застосуванню цих методів можна визначити різні точки зору всередині більшовицької партії на роль аграрної інтелігенції у радянському суспільстві, неоднорідність самої інтелігенції у ставленні до нової влади, а також ступінь єдності людей, які входили до кожного з цих соціальних суб'єктів, за цілою низкою характерних ознак. Порівняльний метод дає можливість на підставі найбільш типових рис порівняти явища та процеси, котрі відбивалися на житті і діяльності аграрної інтелігенції, наприклад, у часовому вимірі – у дожовтневий період та у 20-і рр., у просторовому вимірі – в місті та в селі. Наприклад, можна зіставити умови життя аграрної інтелігенції дорадянського і радянського періодів, простежити коливання у матеріальному становищі серед різних груп всередині останньої. Це допомагає з'ясувати сутність процесів того часу та віднайти причинно-наслідкові зв'язки між ними. Метод класифікації, як одна з форм аналізу, сприяє при характеристиці джерел. Метод аналогії та екстраполяції дозволяє відтворити картину буття аграрної інтелігенції у конкретному просторі і часі, виявити чинники, які визначили їхню роль у суспільстві радянської України. Історична герменевтика та семіотичний аналіз допомагають нам зрозуміти культурну специфіку періоду, що досліджується, в історії України.

Просопографічний аналіз, який застосовується при вивченні життєвих стратегій, політико-ідеологічних уподобань аграрників, спричинених зміною соціальної структури суспільства та зміною міжособистісних стосунків, сприяє дослідженню духовно-культурних і матеріально-побутових основ життя аграрної інтелігенції. Відзначимо тільки, що об'єктом нашого дослідження є така соціально-професійна група, представники якої мали різний соціальний статус у суспільстві та навіть у межах своєї групи, були різних вікових категорій, жили і в селах, і в містах України.

Із групи міждисциплінарних методів доцільним є використання статистично-аналітичного для обробки й аналізу кількісних показників наявності в країні агрономічних кадрів, коливання їх заробітної плати тощо. Отримані таким чином результати варто відображати у таблицях і діаграмах. Метод контент-аналізу допомагає систематизувати публікації у періодичній літературі 20-х рр. ХХ ст. та віднайти саме ті з них, які розкривають різні аспекти повсякденного життя аграрної інтелігенції.

У дослідженні необхідно використовувати і спеціальні методи, властиві історичному пізнанню. Метод історичного контексту дає змогу дослідити конкретно-історичну ситуацію 1920-х рр. Застосування проблемного методу дозволяє структурувати роботу відповідним чином. Бібліографічний та евристичний методи є потрібними при дослідженні історіографії та джерельної бази.

Таким чином, застосування у нашому дослідженні зазначених вище методів і підходів дозволяє неупереджено та достовірно розкрити процес формування соціально-історичного типу аграрної інтелігенції радянської України упродовж 20-х рр.

Предметом подальших наукових розвідок з порушеної у статті проблеми може стати визначення методології та методики дослідження при аналізі морально-психологічного стану представників аграрної інтелігенції України 20-х рр. ХХ ст.

Література

1. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 375 с.
2. Кузьмін О. Історичний процес: теорія та методологія дослідження / О. Кузьмін. – Житомир : М. Косенко, 2003. – 187 с.
3. Медушевская О. Методология истории / О. Медушевская, М. Румянцева. – М. : ИАИ РГУ, 1997. – 73 с.
4. Гаврилюк Л.В., Гаврилюк Ю.М. Українська інтелігенція і суспільство / Л.В. Гаврилюк, Ю.М. Гаврилюк // Вчені записки Харківського гуманітарного інституту “Народна українська академія”. – Харків, 2001. – Т. 6-II: Громадянськість інтелігенції: шляхи формування у кризовому суспільстві. – С. 17-20.
5. Интеллигенция советской Украины (некоторые вопросы историографии и методологии исследования) : Монография / [Г.С.Брега, Н.Н.Варварцев, Н.В.Комаренко и др.]; Ред. кол. : Ю. Курносов. – К. : Наукова думка, 1988. – 189 с.
6. Руткевич М.Н. Социальная дифференциация и интеграция / М.Н. Руткевич // Вестник РАН. – 1991. – № 7.
7. Проблемы изменения социальной структуры советского общества / Под ред. Ц.А. Степаняна и В.С. Семенова. – М. : Наука, 1968.
8. Мізерницький О. На шляхах радянзації / О. Мізерницький // Радянська освіта. – 1927. – № 11.
9. Костенко Л. Враження типового совка від статті Івана Дзюби “Пастка. Тридцять років із Сталіним. П’ятдесят без Сталіна” [Електронний ресурс] / Л. Костенко. – Режим доступу : http://kpu-kiev.kiev.ua/news.php?message_id=1211
10. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.) : Колективна монографія / [Ю.П. Волосник, В.В. Головка, М.С. Дорошко та ін.] Відп. ред. С.В. Кульчицький : В 2 ч. – Ч 1. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.

Дорош Т.А. Методология и методика исследования процесса формирования социально-исторического типа аграрной интеллигенции советской Украины (20-е гг. XX в.).

Проанализированы основные методы и подходы, которые позволяют раскрыть причины, специфику и механизмы формирования социально-исторического типа аграрной интеллигенции в советской Украине на протяжении 1920-х гг.

Ключевые слова: *методы, подходы, социально-исторический тип, аграрная интеллигенция.*

Dorosh T.A. Methodology and Method of Research of Process of Forming of Agrarian Intelligentsia’s Social-Historical Type in Soviet Ukraine (20th years of XX century).

Basic methods and approaches, allowing to expose reasons, specific and mechanisms of forming of agrarian intelligentsia’s social-historical type in Soviet Ukraine during 1920th, are analyzed.

Key words: *methods, approaches, social-historical type, agrarian intelligentsia.*

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОНБАСУ ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)

На основі аналізу широкого кола архівних матеріалів досліджено становище театральної інтелігенції Донбасу в часи німецько-фашистської окупації 1941-1943 рр. Визначені складові соціокультурної політики окупаційної влади. Проаналізовано соціально-економічний стан робітників театру, їх рівень заробітної плати та умов праці.

Ключові слова: німецько-фашистська окупація, інтелігенція, театральна інтелігенція.

В Радянському Союзі театр окупованої України, як і все, що виростало на окупованих землях, об'являлось актом зради, співробітництва з ворогом, проявом націоналізму. За радянською концепцією населенню під гнітом окупантів було не до мистецтва, тому театри працювали лише для німців. Історію театрального життя науковці навіть не фальсифікували, а, взагалі, не зважали на неї: «про що мовчать, того начебто не існувало». Лише в 90-х роках з'являються деякі публікації, а в 1998 році ґрунтовне дослідження В.М.Гайдабури «Театр, захований в архівах...». В цій праці автор на основі архівних джерел та свідчень сучасників тих років доводить, що, не дивлячись на тяжкий час, театр в окупованій Україні існував і розвивався.

За свідченням фашистської пропаганди, першими паростками «відродження нормального життя» на окупованих територіях завжди ставало відкриття кінотеатрів та міських театрів. Цими справами займалися місцеві відділи культури, які зразу по створенні брали на особливий облік усіх культпрацівників, що залишилися в окупації. Це був поширений пропагандистський крок, щоб прикрити справжні цілі захоплення українських земель. На фоні закритих магазинів та величезних спекулятивних цін на ринках відкриття культурних закладів сприймалося більшістю населення, спочатку, негативно, лише українська інтелігенція раділа відродженню культури в національному дусі. Згодом ейфорія перших днів змінилася буднями окупації: населення сприйняло функціонування культурних установ як засіб відволікання від жахів буденного життя, а націоналістичні сили – як спосіб збереження українських традицій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1941-1943 рр., що пояснюється часом існуванням окупаційного режиму на території Донбасу.

Мета роботи – на основі вивчення певного масиву архівних джерел, періодичних видань та нової літератури розкрити становище української інтелігенції на території Донбасу у роки окупації.

Окремі аспекти українського театрального життя за часів німецько-фашистської окупації знайшли відображення в працях М. Ковалю [1], І. Тарнавського [2], Є. Горчакової [3], В. Гайдабури [4], М. Бистрої і Є. Проценко [5]. Проте запропонована автором проблематика, на жаль, в українській історіографії немає чіткого відображення.

Треба відзначити, що німецькі кола в відродженні культури в окупованій Україні вбачали пропагандистський крок своєї окупаційної політики. Так, в донесенні №6 айнзацгрупи поліції безпеки і СД в СРСР за жовтень 1941 року вказувалось: «Створення або відновлення роботи театрів, кіно, виступи оркестрів, хорів, заснування читальних установ досягли далекосяжного відволікання і з вдячністю були сприйняті населенням країни» [6]. Культуру нашого народу нацистська окупаційна влада намагалася поставити на

обслуговування своїх потреб та потреб вермахту. З початком окупації українських територій нацисти задекларували початок національно-культурного відродження в Україні. Цими справами займалися місцеві відділи культури. Ними бралися на особливий облік усі культпрацівники [7].

Підґрунтям для роботи українського театру в окупації стає легітимність, надана йому німецькою окупаційною владою, яка була зацікавлена в існуванні сцени як розваги для своїх вояків. За висловом Гітлера: «артистам на окупованих східних територіях, котрі вимушені грати під німецькою владою, необхідна бодай часткова компенсація з огляду на складні обставини»[8]. Німці дають митцям роботу, хліб, ті ж «морально» сплачують борги.

Хоча відвідували театр як українці так і німці, але мистецькі уподобання їх розрізнялись. Так, кількість відвідування оперно-балетних, опереткових вистав становить таке співвідношення: німці – 70%, українці – 30%. Але відвідування драматичного театру прямо протилежне: німці – 30%, українці – 70%. Так, театр опери та балету став мистецьким капітолєм німців, який постійно відвідували найвищі військові та партійні чини.

У перші роки окупації було відкрито багато театрів по багатьом містам України. Навіть по селах організовувались аматорські гуртки [9], які власноруч із сміття робили декорації. Проте, не дивлячись на примарну картину добробуту і мистецького розвитку, становище самих служників Мельпомени було вкрай тяжким.

За працівниками театру постійно слідкували. За спогадами режисера Харківського українського драматичного театру ім. Т. Шевченка М. Терещенка, під час окупації серед артистів, які працювали у театрі, було багато агентури гестапо. На артистів, які вважались «неблагонадійними», постійно доносили колаборанти [10]. Кожен день в театрі проводився перегук [11]. Усі робітники мали свій номерний знак, який вішали з початком робочого дня на табельну дошку і забирав після завершення роботи [12]. Згідно з розпорядженням Орткомендатури, заборонялося на контрольних дверях пропускати осіб, що не працюють в театрі. Артистам видавалися службові посвідчення українською і німецькою мовами, що вони дійсно працюють в театрі, які вони пред'являли [13]. Всі завцехів і відділів повинні були подавати в канцелярію відомості про з'явлення та запізнення робітників на роботу до 9 годин ранку [14]. За самовільний ухід з роботи на працівників накладався штраф у розмірі 100 руб [15]. Артистам заборонялося торкатися всіх без винятку електроприладів і апаратури, приходити в нетверезому стані на роботу, робити виїзні концерти без дозволу дирекції тощо [16]. Секретар вів спеціальний табель, зарплату нараховували, тільки після затвердження табеля, з урахуванням всіх порушень [17]. Міра покарання за порушення дисципліни мала різні градації: позбавлення пайка (на 2-3 дні, інколи на 10 днів), грошовий штраф, зняття з посади, направлення на біржу праці до Німеччини [18]. Зокрема, за зрив танців та за халатне ставлення до роботи дирижера театру оштрафували на 200 руб. і зняли продпайок за три дні [19]. Усі працівники театру одержували продпайки, у той же час актори голодували, бо кількість продуктів була мізерною: на день 210 г хліба, 5 г жирів, 50 г м'яса [20]. Також могли отримати картку на буфет, однак, стан його в театрі був поганим. За документами театру, кількість продуктів, яка виділялась Продовольчим відділом Юзівської міської управи була недостатньою. Крім того, якщо заявка на продукти була подана не вчасно, то могли й відмовити у видачі [21]. Страви часто подавалися холодними, несвіжими [22]. Десятки заяв у різні пори року йшли директору від працівників

з проханням відпустити з роботи на певний час, щоб потрапити до села, за придбанням харчів [23]. Оскільки продуктів не вистачало, хормейстер театру Е.М.Панаєва брала у хор артистів, які зовсім не вмiли співати. Незважаючи на те, що репетиції проходили під наглядом німців, вона вмiло приховувала їх. Все це робилося, щоб люди могли отримати пайок артисту хору, який складався з: 100 г хлібу, 100 г сухої трави замість чаю, 100 г крупи та 200 г тушонки [24].

Біографії театральних працівників цікавили керівні органи та установи. За наказом, персонального відділу Юзівської міської управи постійно надсилали особисті справи та автобіографії працівників театру [25]. Тому особисті справи артистів велись досить ретельно російською та німецькою мовами. У звітах обов'язково відзначалося прізвище, ім'я, ім'я по батькові, дата народження, місце народження, родинний стан, освіта, основна професія, посада, домашня адреса, з якого часу людина працює в театрі, національність. Серед національностей в списках переважали українці, росіяни, зустрічались поляки, білоруси, естонці, навіть німці [26]. Робітники театру здавали так звані особисті листки та автобіографії. В особових листках необхідно було відповісти на питання, на зразок анкети. Окрім загальних питань: прізвище, дата народження тощо, зустрічались питання: походження, до якої партії належала людина, чи була піддана репресіям з боку радянської влади тощо. Зокрема артист опери тенор Бойко Михайло Іванович відзначав, що він критично ставився до радянської влади так як неодноразово зазнавав переслідувань від комуністів [27]. В цих листках зазвичай писали просте походження, тобто робочий, селянин, ні в яких партіях участі не брав. Однак в декількох листках люди писали, що вони комуністи, дворяни тощо [28]. Слід зазначити, що ці листки в звітах були з помітками. Цілком можливо, що так як вони, за наказом, відходили до Юзівської міської управи, відповідні органи вчасно реагували. Помісячно велися списки на отримання пайка російською та німецькою мовами, в яких обов'язково вказувалися, окрім особових даних, вказувалися сімейне положення, кількість дітей, роки народження членів сім'ї тощо [29].

За цих умов, не дивно, що досить часто в звітах театру за 1942-1943 рр. можна зустріти заяви на ім'я директора театру з проханням звільнити від роботи у зв'язку з від'їздом до "Великої Німеччини" [30]. У Німеччину частіше запрошували артистів, що найбільш сподобались під час фронтових концертів, вистав. До того ж артистам в самому театрі пропонували співати на німецькій мові. Були організовані курси німецької мови для всіх бажаючих [31]. Пропонувалися також курси підвищення кваліфікації, але вони були дуже дорогими. Так, середня зарплата балерини в театрі у 1942-1943 рр. становила 200 руб. на місяць [32], а один академічний час, наприклад, курсів з ритміки та пластики коштував 20 руб. Загальна сума навчання в місяць становила – 6 520 руб. [33]. Заробітна плата артистів хору коливалась від 150 до 500 руб. [34]. Потрібно відзначити, що матеріальне заохочення за працю було вкрай мізерним. Тому артисти неодноразово просили адміністрацію підвищити заробітну плату. Добре було вже те, що ці прохання інколи задовольняли [35]. Крім того робітникам театру передбачався деякий соціальний захист. Зокрема, коли робітник отримував травму, дирекція постановляла виплачувати йому зарплатню в повному обсязі, до його повного одужання [36]. Передбачалось надання декретної відпустки на 2 тижні [37].

Отже, національно-культурного відродження на українських землях в умовах «нового порядку» не відбулось. Всі ті заяви, що в великій кількості окупанти були лише вдалою пропагандою окупаційної влади. Провідні театри

Донбасу працювали для задоволення потреб військових. Проте становище театральних діячів, що задовольняли культурні потреби вояків-окупантів було вкрай тяжким. Керівництво всіляко обмежувало їх у правах. Рівень соціального забезпечення був на такому рівні, аби театральна інтелігенція могла працювати хоча б не вмираючи від голоду.

В подальшому проблематика становища театральної інтелігенції потребує більш ретельного аналізу, зокрема, у питаннях соціального забезпечення працівників на території рейхскомісаріату Україна.

Література

1. Коваль М. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів // Український історичний журнал. – К. – 1993. – № 9. – С. 13-28; Коваль М. Доля української культури за "нового порядку" 1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – К. – 1993. – № 11-12. – С. 15-38.
2. Тарнавський І.С. Німецько-фашистський окупаційний режим у Донбасі (1941-1943 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 1999. – 22 с.
3. Горчакова Е.П. Исповедь перед Богом. – Донецк: Каштан, 2006.
4. Гайдабура В. Учні мельпомени в часи п'їтьми // Український театр. – 2001. – №4-5.; Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах: Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. – К., 1998.
5. Бистра М.О., Проценко Є.О. Театральне життя на території Сталінської області в умовах нацистської окупації / М.О. Бистра, Є.О. Проценко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2008. - № 1-2. – С. 70-76.
6. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). – в 3-х тт. / Упоряд. В.М.Косика. – Л.: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1997. – Т.2. – С. 238.
7. Бистра М.О., Проценко Є.О. Театральне життя на території Сталінської області в умовах нацистської окупації / М.О. Бистра, Є.О. Проценко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2008. - № 1-2. – С. 71.
8. Гайдабура В.М. Театр, захований в архівах: Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941-1944): Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі. – К., 1998. – С. 72.
9. Державний архів Київської області – Ф. Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 60.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 454. – Арк. 10.
11. Горчакова Е. П. Исповедь перед Богом. – Донецк: Каштан, 2006. – С.46.
12. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.70.
13. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.36.
14. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.136; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.10.
15. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.30.
16. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.53,98; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.23.
17. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.136.; Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-2011. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 20-20 зв., 21-21 зв.
18. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.27,273; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.79; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.5; Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним. – К., 2004. – С.173.
19. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.121.
20. Степкин В. П. Жизнь при немцах: на родине и на чужбине Донбасс (1941-1943 гг.): Историко-краеведческий очерк. – Донецк, 2003. – С.21.
21. ДАЛО. – Ф. Р-2011. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк. 19 зв.
22. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.26; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.186; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.116-117.

23. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.23-28,37-38,66-71,72,74- 76,79,87,89,93,151; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.7,14,27,5051,56-58,63,71-71,83,86,103,110-112; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.32-33,57,107 і т.д.
24. Горчакова Е. П. Исповедь перед Богом. – Донецк: Каштан, 2006. – С.47.; Бистра М.О., Проценко Є.О. Театральне життя на території Сталінської області в умовах нацистської окупації / М.О. Бистра, Є.О. Проценко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2008. – № 1-2. – С. 73.
25. Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним. – К., 2004. – С. 173.
26. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.17. – Арк.1,3-3зв.,4-4зв.,5-5зв., 6-6зв.,8-16зв.; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.93-97зв., 99-104зв.
27. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.81-91зв.
28. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.1-5.
29. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.18,55; ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.25.
30. Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним. – К., 2004. – С. 177.
31. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.9-10.
32. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.7.
33. ДАДО. – Ф.6417. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.7,131.; Бистра М.О., Проценко Є.О. Театральне життя на території Сталінської області в умовах нацистської окупації / М.О. Бистра, Є.О. Проценко // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2008. - № 1-2. – С. 71.
34. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.62.
35. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.44, 45, 47.
36. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.110.
37. ДАДО. – Ф.1580. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.126.

Дьяконихин А.В. Положение украинской театральной интеллигенции в период немецко-фашистской оккупации (1941-1943 гг.).

На основе анализа широкого круга архивных материалов исследовано положение театральной интеллигенции Донбасса в годы немецко-фашистской оккупации. Определены составляющие социокультурной политики оккупационных властей. Дан анализ социально-экономического положения работников театра, их уровень заработной платы и условий труда.

Ключевые слова: немецко-фашистская оккупация, интеллигенция, театральная интеллигенция.

Dyakonikhin A.V. Position of Ukrainian theatrical intelligentsia in the period of fascist occupation (1941-1943).

On basis of wide range of archival materials' analysis the situation of Donets Basin's theatre intelligentsia in the years of German and fascist occupation has been investigated. The components of occupying officials' social and cultural policy has been determined. The theatre employees' social and economic status, the level of their wage and conditions of work has been analysed.

Key words: fascist occupation, intelligentsia, theatrical intelligentsia.

ООН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА РУБЕЖЕ XX-XXI вв.

Рассматривается роль ООН в системе международных организаций, актуальные проблемы взаимодействия международных структур различных уровней. Среди них выделяются такие проблемы как проведение мирных переговоров по прекращению военных конфликтов в различных регионах мира, борьбу с продовольственными трудностями, ВИЧ/СПИДом и другими инфекционными заболеваниями. Автор ставит вопрос о необходимости повышения действенности деятельности ООН на основе объединения усилий международных организаций в современных условиях.

Ключевые слова: международная организация, глобализация, действие, координация, регионы конфликты, переговоры, мирный процесс.

В начале третьего тысячелетия Организация Объединенных Наций предстала перед дилеммой – определить пути трансформации своей деятельности на фоне сложившихся новых реалий развития мировой цивилизации. На юбилейной 50-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, а также на ее Саммите по случаю встречи третьего тысячелетия. Генеральный Секретарь ООН, академик Международной академии информации Кофи А.Аннан предложил их участникам объемный доклад о роли Организации Объединенных Наций в XXI веке.

В одном из его разделов он подчеркивал, что время требует «чтобы мы по-новому взглянули на то, как мы ведем наши общие дела и заботимся об удовлетворении наших общих интересов... На национальном уровне мы должны управлять лучше, а на международном уровне мы должны научиться управлять лучше сообща» [1].

В условиях мировой глобализации проблема управления международными делами являются сутью реформирования ООН в решении стоящих перед всеми народами задач.

Исследование проблем деятельности Организации Объединенных Наций в современных условиях, ее сотрудничество с другими международными организациями в отечественной и зарубежной исторической науке не получило еще достаточного уровня. Среди авторов публикаций следует назвать Баймуратова М.А., Борко Ю.А., Бикон Боб, Качуренко Ю.А., Ковалевского В.В., Козака Ю.Г., Крапивина А.В., Кравченко С.М., Кольяра Г.К., Попова В.И. и др. [2]. Среди зарубежных авторов следует выделить книгу экс. Генерального Секретаря ООН господина Кофи А.Аннана «Мы народы. Роль Организации Объединенных Наций в XXI веке».

Указанные ученые касались лишь отдельных проблем деятельности ООН и других международных организаций в современных условиях. Процесс их взаимодействия на международной арене изучен еще недостаточно.

В связи с этим автор настоящей статьи ставит следующие задачи:

- рассмотреть актуальные проблемы сотрудничества ООН и ведущих международных организаций на рубеже XX-XXI столетий;
- проанализировать в рамках возможностей статьи важнейшие направления сотрудничества ООН и других международных организаций;
- показать уровень эффективности их взаимодействия в различных регионах;
- сделать выводы о сотрудничестве ООН и международных организаций на современном этапе исторического развития мирового сообщества.

После большого успеха ООН в ходе деколонизации многих стран мира после окончания II Мировой войны, на ее деятельность наложила тяжелый отпечаток «холодная война». Противостояние «Запада» и «Востока», длившегося несколько десятилетий, давление на развитие международных отношений сверхдержав, которые нередко игнорировали деятельность ООН, во многом снизили эффективность ее действий по ликвидации военных конфликтов в различных районах мира, в борьбе с голодом, ВИЧ / СПИДом и другими инфекционными болезнями, в оказании более весомой поддержки развивающимся странам в экономической и гуманитарной сферах. Безуспешной оказалась деятельность ООН по прекращению военных конфликтов на Ближнем Востоке (Палестина, Ирак, Кипр, курдская проблема), остаются действующими сегодня 17 межэтнических конфликтов в Африке, а также противостояние Пакистана и Индии из-за Кашмира, не прекращаются боевые действия в Шри-Ланке и на Филиппинах.

Совет Безопасности ООН не выработал действенного подхода к их разрешению, не принимает при этом превентивных мер.

Ухудшается продовольственное положение в мире. Из почти 7 млрд. населения планеты более 1 млрд. человек сегодня голодают. Недавние обращения Генсека ООН г-на Пан-ге-Муна к правительствам стран мира (которые имеют большие объемы производства зерна и других продуктов питания) об оказании продовольственной помощи целому ряду районов мира указывают на чрезвычайную остроту существующей проблемы.

Более широкими и системными должны стать решительные меры Организации Объединенных Наций по преодолению ВИЧ-СПИД и других инфекционных заболеваний, уносящих жизнь сотен тысяч, прежде всего молодых людей. Немало острых проблем в экономической жизни народов Земли. Развивающийся в последнее время финансово-экономический кризис требует от элиты мирового сообщества более глубокого научного подхода к проблемам развития современной экономики, к преодолению многих стереотипов хозяйственной деятельности. Особо актуальным остается развитие экономики постколониальных стран, которым необходим больший динамизм и результативность.

Среди злободневных гуманитарных проблем в деятельности ООН следует выделить задачу преодоления современного радикализма и религиозного экстремизма, этнических противоречий, широкого распространения общечеловеческих ценностей таких как: равенство прав человека, уважение традиций и культур народов, веротерпимость, справедливость и гуманизм.

В решении столь приоритетных общемировых задач ООН важную роль могут занять другие международные организации, такие как Международная организация труда (МОТ), Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ), Всемирная организация торговли (ВОТ), региональные международные организации, различные экономические международные институты и ТНК, неправительственные международные организации и институции. Координация действий ООН с другими международными организациями, которая бы объединяла их усилия на пути мирового развития, является чрезвычайно необходимой.

Особое значение в этом для Организации Объединенных Наций имеют региональные международные структуры, признанные на континентах (РМО). Наиболее авторитетными среди них являются Европейский Союз (ЕС), Организация американских государств (ОАГ), Организация африканского

единства (ОАЕ), Лига Арабских государств (ЛАГ) и другие. Эти международные структуры решают важные региональные задачи, имеют большое влияние на современные международные отношения.

Следует признать, что в предыдущие годы ООН всерьез не придавала большого значения развитию сотрудничества с РМО. В свое время экс-Генеральный Секретарь Организации Объединенных Наций Б.Б.Гали считал его «философским вопросом», что указывает на слабое место в деятельности ООН.

Активное сотрудничество с региональными международными организациями не только объединяет усилия мирового сотрудничества в решении важных жизненных проблем человечества, но и в значительной мере упрощает и облегчает сторонам действовать более реалистично и успешно.

Некоторый опыт в этом направлении деятельности уже накоплен, и его необходимо всемерно расширять. Примером тому служит развернувшиеся в последние годы контакты ООН и Организации Африканского единства в связи со сложной обстановкой на континенте. Как известно, вот уже около 3-х десятилетий здесь продолжаются военные конфликты в основном на этнической и религиозной почве. Остается сложная обстановка с ВИЧ/СПИДом, широко распространена бедность.

Генеральная Ассамблея ООН в своей резолюции 54/234 учредила Специальную рабочую группу содействия обеспечению мира и устойчивого развития в Африке. При поддержке Генеральных Секретарей ООН и ОАЕ Комиссия утвердила Программу сотрудничества обеих международных организаций. Ее первоочередными задачами являются:

- а) достижение готовности к чрезвычайным ситуациям и быстрое реагирование на них;
- б) обеспечение в странах континента демократии и прав человека;
- в) преодоление кризиса в области здравоохранения с особым упором на борьбу с ВИЧ/СПИД и малярией;
- г) облегчение долгового бремени, аннулирование задолженности и приток ресурсов;
- д) осуществление договора о создании Африканского экономического сообщества;
- е) образование населения африканского континента;
- ж) обмен информацией.

Согласно Программе подразделения ООН и ОАЕ обязывались действовать совместно по осуществлению намеченных мер [3].

Кроме того ООН приняла на себя обязательства по совершенствованию структурной перестройки Организации Африканского Единства. Здесь, прежде всего – создание Центра по урегулированию конфликтов, подразделений по гуманитарным вопросам, отделов по сотрудничеству и согласованию политики.

Организация Объединенных Наций также обязалась содействовать ОАЕ в разработке демографической политики в Африке.

Спланированные меры ООН и ОАЕ, исходя из конкретных условий и обстоятельств, в значительной мере претворяются в жизнь. В ходе их, например, для прекращения военного конфликта между Эфиопией и Эритреей была развернута сеть военных наблюдателей, а затем и миротворцев во временной зоне безопасности, расположенной вдоль границы между этими государствами.

Организация Объединенных Наций и ОАЕ в последние годы активно сотрудничали по урегулированию конфликта в Демократической Республике Конго. В Миссии наблюдателей ООН в этой стране были учреждены 13 должностей специалистов по различным направлениям посреднической работы. Итогом совместной деятельности ООН и ОАЕ в 2000-2001 году стали компромиссные решения правительства Конго, способствующие ослаблению напряженности в стране [3].

Полезную деятельность ООН проводит при поддержке ОАЕ по подготовке местных кадров для осуществления операций по поддержанию мира на африканском континенте. Они обучаются непосредственно в Колледже ООН в итальянском городе Турине.

3 апреля 2000 года совместно ООН и ОАЕ в Нигерии созвали совещание представителей правительств африканских стран для принятия Проекта борьбы с малярией на континенте и выработке мер по его практическому осуществлению. На этом Саммите были представлены 44 из 50 сталкивающиеся с малярийной проблемой африканские государства. По его завершению была подписана Абурджийская декларация и План действий по сокращению заболеваний и смертности от малярии. 25 апреля был провозглашен общеафриканским Днем борьбы с малярией [4].

В рамках борьбы с пандемией ВИЧ/СПИД представители ООН совместно с ОАЕ и другими субрегиональными организациями участвовали в специальном совещании министров здравоохранения африканских государств, которое состоялось в мае 2000 года в Буркина-Фасо. Принятые здесь документы определили согласованные на перспективу практические меры по борьбе с этой опасной инфекционной болезнью. Было решено в каждой стране создать организационные структуры по осуществлению профилактических и лечебных мер борьбы со СПИДом. При этом ООН обязалась оказывать необходимую современную техническую поддержку.

Активизация контактов ООН с Организацией Африканского Единства в последние годы повысила ее авторитет на континенте. Однако, объективно оценивая их, следует подчеркнуть, что эти важные и необходимые шаги нельзя считать достаточными. По числу конфликтов, остроте продовольственных проблем, инфекционных заболеваний, особенно малярией и ВИЧ/СПИД, Африка, к сожалению, занимает первые позиции в мире. ООН вместе с другими международными организациями призвана более настойчиво и последовательно содействовать народам континента в скорейшем преодолении постколониального кризиса в экономике, политике и гуманитарной сфере. Мировое сообщество в целом должно быть глубоко заинтересовано в динамичном развитии африканских государств, ибо в не столь отдаленном будущем они со своими ресурсами и потенциалом может занять ведущее место в развитии человечества.

Значительные шаги на рубеже тысячелетий Организация Объединенных Наций предприняла по согласованию своих международных действий с Лигой Арабских государств. Этому во многом содействовало ее представительство при ООН, а также структуры Организации Объединенных Наций в ряде арабских регионов. Ближневосточное агентство ООН для помощи палестинским беженцам (БАПОР), Ирако-Кувейтская миссия ООН по наблюдению (ИКМООНН), Индо-Пакистанская миссия ООН по наблюдению в Кашмире и др. [4].

Большое значение для контактов Организации Объединенных Наций и Лиги Арабских государств имела рабочая встреча Генсека ООН Кофи Аннана с Генсеком ЛАГ Абдель Магидом осенью 1999 года в Нью-Йорке. Она содействовала расширению согласованных действий руководящих звеньев ООН и ЛАГ по решению злободневных проблем развития арабских стран. Это Палестина, Ирак, продовольственная и гуманитарная помощь населению в зоне конфликтов. При этом был оформлен и получил развитие процесс сотрудничества Лиги арабских государств и Мировой продовольственной программы ООН (МПП). Рамки согласованных действий между ними определяются операциями проводимых МПП в 14 арабских странах, что охватывает оказание помощи примерно 10 млн. бедняков и лиц, уязвимых с точки зрения обеспеченности продовольствием. На эти цели были задействованы ресурсы на общую сумму более 500 миллионов американских долларов [4].

Расширилось также сотрудничество ООН и Лиги арабских государств по оказанию помощи палестинским беженцам. Ближневосточное агентство Организации Объединенных Наций (БАПОР) при поддержке ЛАГ собрало в 1999 году, опираясь на богатые арабские страны-доноры, около 10 млн. долларов США для материальной поддержки палестинцев в изгнании [4].

Однако анализ деятельности сотрудничества ООН с Лигой арабских государств указывает на отсутствие материалов о мерах по прекращению конфликтов в ближневосточном регионе, в районе индийского штата Кашмир, а также о противостоянии Ирака и коалиции западных стран. Никак не умаляя значения совместных действий ООН и ЛАГ, следует однако подчеркнуть их недостаточность по самым сложным проблемам жизни арабского Востока. Военные действия здесь продолжаются, унося тысячи жизней людей.

Сегодня оказалось так, что ООН не учитывала в своей деятельности определенный отход ряда мусульманских стран от общемирового процесса развития. Важным аргументом в этом стали события 11 сентября 2001 года, когда фундаменталисты от ислама провели ужасную террористическую атаку воздушных пассажирских лайнеров на Всемирный торговый Центр в Нью-Йорке, которая унесла жизни около 7 тысяч мирных граждан из 80 стран мира. Столь безрассудный акт теперь втянул мир в жестокую схватку здоровых сил с международной сетью терроризма и его центрами в ряде арабских стран.

К сожалению, Совет Безопасности ООН многие годы безучастно наблюдал за активным ростом терроризма и его организации во многих районах мира. В Европе – это Ирландия, Испания, Россия и балканские страны; в Азии – Филиппины, Шри-Ланка; в Африке – Ливия, Египет, Судан и Алжир; в Америке – Колумбия; на Ближнем Востоке – Турция, Ливан, Израиль, Палестина, Йемен; на Среднем Востоке – Иран, Пакистан. Разветвленная сеть очагов воинствующего терроризма указывает на то, что только общими усилиями всех народов мира при активном участии международных организаций, и, прежде всего ООН, можно отвести столь опасную беду в жизни человечества.

Особое место в деятельности Организации Объединенных Наций занимают сейчас контакты с Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). 7 декабря 1998 года Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию 53/85 о сотрудничестве. В ней признается растущий вклад ОБСЕ в установление и поддержание международного мира в европейском регионе [5].

Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе был предоставлен в ООН статус наблюдателя. В ходе координации сотрудничества ООН сосредоточила свои действия в миротворческих усилиях в Абхазии, Грузии и Таджикистане, а ОБСЕ продолжала играть ведущую роль в Республике Молдова (Приднестровье), Южной Осетии, Нагорном Карабахе. При этом улучшилась координация действий, что позволило более эффективно использовать ресурсы международного сообщества в интересах тех стран, которым оказывалась материальная помощь [6].

В феврале 1999 года Совет Европы, ОБСЕ и Организация Объединенных Наций провели в Страсбурге новое координационное совещание, на котором были рассмотрены актуальные вопросы сотрудничества. Исходя из плана договоренностей, в мае того же года в Праге при участии Европейской экономической комиссии ООН был проведен Седьмой экономический форум ОБСЕ, обсудивший вопросы экологической безопасности на континенте в процессе развития энергетических систем. Практические меры по осуществлению решений форума затем были рассмотрены на специальных научных и деловых семинарах под эгидой ООН. Их выводы и предложения были доведены до глав правительств европейских государств [5].

Программы развития ООН активно поддерживаются в Центральной и Восточной Европе. Оказанная помощь Хорватии, Боснии и Герцеговине могут служить другим наглядным примером совместных действий структур ООН и ОБСЕ. В этом регионе они провели большую результативную работу по возвращению беженцев, покинувших свою родину в ходе военного конфликта в начале 90-х годов теперь уже ушедшего в историю XX столетия [5].

Вместе с тем необходимо подчеркнуть, что ООН и ОБСЕ не все удалось сделать для того, чтобы Европа стала мирным континентом нашей планеты. Такие регионы как Косово, Македония, Чечня, Абхазия, Нагорный Карабах, действия баских и ирландских боевиков являются горячими точками в Европе. Их прекращение является неотложной задачей соответствующих государств и таких влиятельных международных организаций – ООН и ОБСЕ. Главным здесь является повышения действенности проводимых миротворческих мероприятий с четким соблюдением требований международного права и необходимостью политического разрешения существующих проблем.

Таким образом, успешная деятельность Организации Объединенных Наций в новом столетии во многом зависит от ее согласованных действий с различными международными структурами. Сложившаяся сегодня система международных организаций в мире предусматривает как объединяющее начало, так и активное повышение роли специальных и региональных международных структур. Первые шаги им навстречу ООН в последние годы делает все более последовательно. Важно при этом, чтобы все другие международные организации делали такие же шаги. В условиях глобализации и наличия многих острых мировых и региональных проблем нет другого пути как сплачивать народы всего мира в их стремлении к миру и благополучию.

Литература

1. Кофи А. Аннан. «Мы – народы». Роль Организации Объединенных Наций в XXI веке. Международное издательство «Информациология». – Москва, 2000. – 132 с.
2. Баймуратов М.А. Международное право: Учеб. /М.А. Баймуратов. – Харьков: Одиссей, 2003. – 752 с.; Борко Ю.А. Европейский Союз на пороге XXI века: Выбор стратегии развития. – М.: Эдиториал, УРСС, 2001. – 471 с.; Дікон Боб і др. Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту. – К.: Основи, 1999. –

396 с.; Качуренко Ю.А. Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів 1986-1990 рр. – К.: Україна, 1993. – 552 с.; Козак Ю.Г., Ковалевський В.В. Міжнародні організації: Навч. посіб. для студентів ВУЗів. – К.: ЦУЛ, 2003. – 287 с.; Крапивин А.В. Трансформація в рамках Організації Об'єднаних Націй // Міжнародна європейська безпека. – Донецьк, 2009. – С.110-116; Кравченко С.М. и др. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 336 с.; Кольяр К. Международные организации и учреждения. – М.: Прогресс, 1972. – 632 с.; Попов В.И. и др. ООН как инструмент по поддержанию и укреплению мира. – М.: Международные отношения. – 1980. – 261 с.

3.ООН. Генеральная Ассамблея. Distr: General 19 Oktober 2000, Russian. – С.2-7, 16-20.

4.ООН. Генеральная Ассамблея. Distr: General 21 September 2000, Russian. – С.3-4, 15-16.

5.ООН. Генеральная Ассамблея. Distr: General 9 November 1999, Russian. – С.1-6.

Ерхов Г.П. ООН у системі міжнародних організацій на межі ХХ-ХХІ ст.

Автор розглядає роль ООН в системі міжнародних організацій, актуальні проблеми взаємодії міжнародних структур різних рівнів. Серед них виділяються такі проблеми як проведення мирних переговорів з припинення військових конфліктів в різних регіонах світу, боротьбу з продовольчими труднощами, ВІЛ / СНІДом та іншими інфекційними захворюваннями. Автор ставить питання про необхідність підвищення дієвості діяльності ООН на основі об'єднання зусиль міжнародних організацій в сучасних умовах.

Ключові слова: міжнародна організація, глобалізація, дія, координація, регіони конфлікти, переговори, мирний процес.

Erhov G.P. In the UN system of international organizations at the turn of the XX-XXI-centuries.

The author considers the role of the UN system, international organizations, the current problems of interaction of international organizations at various levels. Among them are issues such as peace negotiations to end armed conflicts in various regions of the world, the fight against food shortage, HIV / AIDS and other infectious diseases. The author raises the question of the need to improve the efficiency of UN activities on the basis of joint efforts of international organizations in the modern world.

Keywords: International organizations, globalization, action, coordination, conflict region, the talks, the peace process.

УДК 930+94

Євдокимов М.О.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА – КЛЮЧОВА ПОДІЯ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ

Розкриваються причини, що спонукали, Б. Хмельницького, впродовж більше шести років просити Москву прийняти Україну під «царську руку», а також аналізуються деякі аспекти взаємин між Запорозької Січчю і дипломатичною службою Росії в XVII ст., уточнюються також підсумки Переяславської ради.

Ключові слова: Б. Хмельницький, гетьман, Запорозьська Січ, повстання, поляки, татари, турки, Переяславська рада, цар.

Проходять роки, десятиліття, сторіччя після історичних подій великої визвольної боротьби українського козацтва під керівництвом Богдана Хмельницького, але не припиняються дискусії дослідників того героїчного часу, причин що викликали цю боротьбу, її результатів. Особливо збільшилося число публікацій на дану тему як в періодичному друці, так і професійних історичних журналах у зв'язку з 415-ми роковинами в 2010 р. з дня народження знаменитого гетьмана України Богдана-Зиновія Михайловича, що підтверджує ту істину, що Хмельницький назавжди залишився в історії України як неабиякий лідер національно-визвольної війни 1648 – 1657 років, як засновник української республіки, що поклав початок тісних взаємин козацтва, його предводителів з російським царем Олексієм Михайловичем, його посланниками і намісниками.

Проблема полягає в тому, що в історичних працях учених як минулих сторіч, так і сучасних недостатньо оцінена значущість в розвитку української козацької державності, політичних і матеріальних вимог повсталого козацтва. Багато ще суперечливих тлумачень як підсумків Переяславської ради, так і взаємин козацької верхівки на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким з центральною владою Російської держави в середині XVII століття. Практичне усунення суперечливих думок, знаходження достовірних фактів минулого сприятиме вибудовуванню в даний час справедливих взаємовигідних відносин між двома незалежними державами – Україною і Російською федерацією.

Для аналізу проблеми, що торкнулася в заголовку статті, її автор спирався на виводи і висновки таких видатних істориків минулих років, як С.М. Соловьев, В.О. Ключевський, М.І. Костомаров, М.С. Грушевський, Д. Яворницький; сучасних учених: І.В. Довжука, А.П. Реєнта, І.А. Коляди, та ін.

Мета статті – продовжити дискусію, яка відбулася в Україні і за її межами напередодні 415-х роковин з дня народження Б. Хмельницького, з тим щоб сприяти проясненню підсумків Переяславської ради і їх значення для вдосконалення як внутрішньої, так і зовнішньої політики України в XXI столітті.

Після спливу століть історики знов повертаються до родоводу Б. Хмельницького, до обставин його народження, виховання і змужніння, а також причин, які підштовхнули цю неабияку людину підняти повстання проти всіх поневолювачів українського народу: спочатку поляків, а після кримських татар, турок і ногайської орди. І це справедливо: без наукового вивчення всіх обставин національно-визвольної війни, ролі в ній Богдана Хмельницького, його виховання і становлення як гетьмана Запорозької Січі не можна правильно оцінити підсумки війни, що зумовили долю українського народу на подальші сторіччя. Так, історик В.П. Потоцький у виданні «Хто є хто в українській історії» пише: «... засновник української козацької республіки Богдан-Зіновій Михайлович Хмельницький народився в сім'ї православного шляхтича Михайла Хмельницького, який мав посаду чигиринського підстарости. На батьківському хуторі Богдан здобув домашню освіту, трохи повчився у парафіяльній школі і 1608 році вступивши до єзуїтської колегії у Львові, де протягом п'яти років з успіхом опановував науки і мови» [1, с. 59].

Таким чином, Б. Хмельницький був достатньо освідченим на той час православним шляхтичем. Проте в юні роки на нього, мабуть, виявила вплив і польсько-єзуїтська колегія, оскільки після закінчення навчання в ній він вступив в реєстрове козацтво і добровільно взяв участь в польському поході 1618 р. на Москву, під час якого познайомився з польським королем Владиславом IV. Потім у складі чигиринської сотні він в 1620 році бився з турками під Цецерею, де загинув його батько, а сам Богдан опинився в полоні у турок. За два роки мати насилу викупила його з неволі. Неодноразово потім Хмельницький входив до складу посольств запорожців, що виїжджали до Варшави, до двору польського короля. В кінці 1638 року його вибрали чигиринським сотником. Він добре володів польським, російським, турецьким і татарськими мовами. Тобто в 40 років він був добре ознайомлений не тільки з вдачами, але і політичними намірами Москви, Варшави, Стамбулу і Криму відносно Малоросії.

В кінці 1640-го року у Хмельницького виник конфлікт з поляками - старостой О. Конєцпольським і підстаростою Д. Чаплінським, які всемірно докучали козацькому сотникові і зрештою відібрали у нього батьківський хутір

Суботово. На нашу думку, це було початком, поштовхом, що спонукав Богдана і його сина Тимофія умовити запорожців знищити в 1647 році польський гарнізон, що стояв в Січі. Саме з цієї події і почалося повстання в Україні. На початку 1648 року Хмельницького було обрано гетьманом і він відкрито почав скликати козаків на майбутню війну. Потім, як пише історик С.М. Соловйов «... козацтво розгулялось широко, його діяльність, його боротьба з кримцями, турками і поляками з'явилася на першому плані, виключно оволоділа неподільно народною увагою і уявою; тут козак Хмельницький трохи не зробився засновником нової держави, родоначальником нової династії» [2, с. 137]. (Переклад на українську мову наш. – М.Є.).

Гетьманщина стала багатостановим соціальним організмом, основну масу його населення складало вільне селянство. Проте усі ці заходи гетьманської адміністрації, як правило, були підпорядковані інтересам козацтва – привілейованого стану. Б. Хмельницький єдино правильним вважав шлях союзу козацтва з селянством. Він розумів, що різко розмежувати селянство і козацтво неможливо [3, с. 86-87].

Ляхи і росіяни, росіяни і євреї, католики і уніати, уніати і православні, братерства і архіереї, шляхта і посполство, посполство і козацтво, козацтво та міщанство, реєстрові козаки і вільна голота, городове козацтво і Запоріжжя, козацька старшина і козацька чернь, нарешті, козацький гетьман Б. Хмельницький і козацька старшина – всі ці суспільні сили в Малоросії, стикаючись і плутаючись в своїх відносинах, попарно ворогували між собою, і всі ці парні ворожнечі, що ще приховані або вже розкрилися, переплітаючись, затулювали її політичне і соціально-економічне життя в такий складний вузол, розплутати який не міг жоден державний розум ні у Варшаві, ні в Києві, ні в Москві.

Повстання Б. Хмельницького, як повідомляє історик В.О. Ключевський, було спробою розрубати цей вузол козацькою шаблею. [6, с. 348]. Успіхи Богдана перевершили його міркування: він зовсім не думав розривати з Річчю Посполитою, хотів тільки налякати зарозумілих панів, видати йому його кривдників О. Конецпольського и Д. Чаплінського, а тут вся Малоросія опинилася в його руках. Він сам признавався, що йому вдалося зробити те, про що він і не подумував. У нього почала паморочитися голова, особливо за обідом. Сам Б. Хмельницький любив чарку, часом і надмірну. Однак, як відмічає відомий дослідник козацтва Д. Яворницький «... козаки не забувались до того, щоб ставити пияцтво і розгул в переваги гідному козаку і особливо ... старшині» [4, с. 248]. Отже гетьман не пропивав свого розуму. Він розумів, наприклад, яке важливе місце для України мала Молдавія, яка була на той час васалом Османської імперії та безпосередньо межувала з його новоутвореною державою. До того ж молдавського господаря В. Лупула підтримував польський уряд, який планував використати Молдавію у своїй боротьбі проти повстанців. І гетьман справедливо, на нашу думку, вирішив питання пов'язанні з Молдавським князівством не тільки військовими методами. Свідченням цього стали два військові походи на Молдову: у серпні 1650 р. та у травні – червні 1652 р., а також дипломатія Хмельницького. У серпні 1652 р. син Б. Хмельницького Тимош узяв шлюб із дочкою Лупула Розандою. Василь Лупул став союзником козацької держави [5, с. 88-90]. Б. Хмельницькому увидалося вже Українське князівство по Віслу з великим князем Богданом на чолі; він називав себе «єдиновладним самодержцем руським», загрожував всіх ляхів

перевернути вверх ногами, всю шляхту загнати за Віслу і тому подібне [6, с. 110].

Водночас, як пише М. Костомаров, Хмельницький сподівався, що Росія, побачивши ослабленість Польської держави, не стані зволікати з виступом проти неї [7, с. 620]. Однак, відразу цього не відбулося. Тому Б.Хмельницький дуже досадував на московського царя за те, що той не допоміг йому з самого початку повстання, «не виступив негайно проти Польщі». Тільки після двох подальших поразок повсталих, нарешті, на початку 1653 року в Москві вирішили прийняти Малоросію в підданство і воювати з Польщею. Але і тут Москва зволікала зі справою ще майже рік, тільки влітку оголосила Хмельницькому про своє рішення, а восени зібрався земський собор «... щоб обговорити справу по чину, потім ще почекали, поки гетьман потерпів нову невдачу під Жванцем, знову виданий своїм союзником-ханом, і лише в січні 1654 р. відібрали присягу від козаків» [6, с. 111].

Але раніше слід врахувати, що союз з поляками по розрахунках зрадника – Кримського хана Іслам-Гірея, був вигідніше для татар, чим з козаками Б. Хмельницького. Іслам-Гірей, отримавши з польського короля великий викуп, повернувся з-під Жванця з величезною здобиччю. Тисячі українців і українок, схоплених на шляху проходження татар на арканах були відведені до Криму, а потім продані у рабство [9, с. 181]. Б. Хмельницький не зважився одночасно вести боротьбу і з поляками, і з татарами. «Він, – писав М.І. Костомаров, – примушений був мовчати. Одна надія у нього залишилася тоді на царя московського» [7, с. 622].

І 6 січня 1654 р. Б. Хмельницький приїхав в Переяславль; наступного день приїхав писар Січі Виговський, з'їхалися полковники і сотники. 8 числа вранці Виговський прийшов до посла царя Олексія Михайловича Бутурліну і оголосив, що у гетьмана Б. Хмельницького з полковниками, суддями і осавулами була таємна рада, і полковники, судді і осавули «під государеву високу руку підклонились».

Після таємничої ради і цього ж дня призначена була явна. З раннього ранку почали бити в барабан і били цілу годину, щоб збирався народ. Коли зібралося багато людей, зробили круг просторовий, куди увійшов гетьман під бунчуком, з ним судді, осавули, писар і всі полковники. Гетьман став посеред круга, військовий осавул велів всім мовчати, і гетьман сказав: «Пани полковники, осавули, сотники, все Військо Запорозьке і всі православні християни! Відомо вам всім, як Бог звільнив нас з рук ворогів, що женуть церкву Божию і що озлоблюють все християнство нашого східного православ'я. Ось вже шість років живемо ми без государя, в безупинних бранях і кровопролиттях з гонителями і ворогами нашими, що хочуть викоренити церкву Божию, щоб ім'я російське не пом'янулося в землі нашій, що вже дуже нам всім наскучало, і бачимо, що не можна нам жити більше без царя. А православний великий государ цар східний єдиного з нами благочестя, грецького закону, єдиного сповідання, єдино ми тіло церковне з православ'ям Великої Росії, розділ маючи Ісуса Христа. Цей великий государ, цар християнський, зглянувшись над нетерпимим озлобленням православної церкви в нашій Малій Росії, шестирічних наших моленій безупинних не знехтувавши, тепер милостиве своє царське серце до нас схиливши, своїх великих ближніх людей до нас з царською милостію своєю прислати бажав; якщо ми його із старанністю полюбимо, *то окрім його царської високої руки, благодішайшого притулку не*

обрящем; якщо ж хто з нами не згоден, то куди хоче – вільна дорога» [3, с. 573-574]. (Курсив наш. – М.Є.)

Тут народ заволав: «Волім під царя східного православного!» «Краще в своїй благочестивій вірі померти, ніж ненависникові Христову, поганину дістатися!» Потім полковник переяславський Тетеря, ходячи в крузі, питав на всі сторони: «Чи все так зволяєте?» «Все одностайно!» - лунала відповідь. Гетьман почав знову говорити: «Будь так, та Господь Бог наш укріпити нас під його царською міцною рукою!» Народ на це заволав одноголосно: «Боже, утверди! Боже, укріпи!» «Щоб ми навіки всі єдино були» [3, с. 574].

Ця цитата, що відтворює справжню атмосферу, в якій проходила Переяславська рада, справжні слова Б. Хмельницького дозволяють нам зробити висновок, що возз'єднання Україна з Росією було не спонтанним актом, а добре продуманою стратегією гетьмана на століття. Того ж дня гетьман повідомив до Москви про вирішення Переяславської ради і просив, щоб цар «... нас милістю і великими щедротами своїми государевими прямих і вірних слуг і підданих жалувати і милувати бажав» [3, с. 575].

Примітно, що в цьому ж листі гетьман свідомо змінив царський титул, назвавши царя самодержцем не «всієї Русі», а самодержцем «всієї Великої і Малої Русі». Запропонована Б. Хмельницьким редакція царського титулу була позитивно зустрінута російським урядом, і вже через місяць, 9 лютого 1654 р. в грамоті, де повідомлялося про народження спадкоємця, Олексій Михайлович назвав себе самодержцем всієї Великої і Малої Росії [4, с. 190].

Як бачимо, об'єднання України з Росією було добровільним, а його ініціатива виходила з української сторони – Богдана Хмельницького і широкого круга народонаселення Малоросії. Воля гетьмана, воля Війська Запорозького, більшості українського народу зумовили історичну долю українців аж до 1991 року. З складу спочатку Російській імперії, потім СРСР Україна вийшла зміцнілою в повних своїх межах незалежною державою. Хоча деякі історики наполягають, що «... рішення Переяславської ради передбачали не «возз'єднання» Україні з Росією, а, повторимо, прийняття царської протекції [4, с. 94]. Кожен у вільній Україні може мати з даного питання свою думку. Але ж возз'єднання України з Росією відбулося. І це факт. Гетьман Хмельницький протягом короткого часу створив нову державу, аналогів якого ще не знала Європа. «У українській козацькій республіці люди були вільними, все населення дістало можливість обробляти землю. У разі війни чоловіки мали з'явитися до війська зі своєю зброєю. Вільні громадяни мали право брати участь у радах, обираючи сотників, полковників, гетьмана і старшини» [1, с. 62]. Військо Запорозьке увійшло до складу Російської держави на договірних початках і на правах самої широкої автономії, зберігши практично незмінний вигляд свого державного устрою.

Таким чином, вчорашні безправні кріпосні добре знали, за які свободи вони йшли битися і з ляхами, і татарами, і турками, битися і перемагати в ім'я возз'єднання з Росією. Авторитет Богдана Хмельницького у них був настільки високий, що його передсмертне побажання передати гетьманську булаву своєму 16-річному синові Юрієві було прийняте більшістю українців як непорушний заповіт.

У подальших дослідженнях з даної тематики, на наш погляд, слід освітити питання, наскільки прав був Б. Хмельницький, наполягаючи на передачі гетьманської булави своєму неповнолітньому синові, знаючи його нестійкий характер і недосвідченість в стосунках з Росією, а також те, що обрання

гетьмана, за домовленістю з Москвою, передбачалося вільним, на всій території вільною від татар, турок і поляків Малої Росії.

Джерела та література

1. Потоцький В.П. Хто є хто в українській історії / В.П. Потоцький. – Х.: ВД «Школа», 2010. – 160 с. (Історичний архів: Маленькі таємниці великої історії).
2. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. V. Т. 9-10. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев отв. ред.: И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев. – М. : Мысль, 1990. – 718 с.
3. Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани / Реєнт О.П., Коляда І.А. – Харків: Фоліо, 2008. – 415 с.
4. Д. Яворницький. Історія запорозьких козаків. – Т.1. / Яворницький Д. – К. : Наукова думка, 1990. – 307 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.9, кн.1. – К.: Наукова думка, 1996. – 880 с.
6. Ключевский В.О. Сочинения. В 9-ти т. Т. 3. Курс русской истории. Ч. 3. / В.О. Ключевский / Под ред. В.Л. Яника; Послесловие и коммент. составили В.А. Александров, В.Г. Зимица. – М.: Мысль, 1988. – 414, [1] с.
7. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький: Історична монографія. / М.І. Костомаров – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 843 с.
8. Довжук І.В. Нова історія України (середина XVII – початок XX ст.): Підручник / І.В. Довжук – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 732 с.
9. Очерки истории Украины / П.П. Толочко, Н.Ф. Котляр, А.А. Олейников [и др.]; под общей ред. П.П. Толочко. – К.: «Киевская Русь», 2010. – 480 с.: ил.

Евдокимов Н.А. Переяславская Рада – ключевое событие в историческом процессе воссоединения России с Украиной.

Раскрываются причины, побуждавшие Б. Хмельницкого на протяжении более шести лет просить Москву принять Украину под «царскую руку», а также анализируются некоторые аспекты взаимоотношений между Запорожской Сечью и дипломатической службой России в XVII в., уточняются также итоги Переяславской рады.

Ключевые слова: Б. Хмельницкий, гетман, Запорожская Сечь, восстание, поляки, татары, турки. Переяславская рада, царь

Evdokimov N.A. Pereyaslavskaya Radya – a key event in the historical process of reunion of Russia with Ukraine.

Revealed the causes which impel B. Khmelnytsky for over six years to ask Moscow to Ukraine under the "royal hand, and explores some aspects of the relationship between Zaporozhskoy Sech and Diplomatic Service of Russia in the XVII century, specified as the outcome Pereiaslav soviet.

Key words: B. Khmelnytsky, hetman, Zaporozhye Sech, uprising, Poles, Tatars and Turks. Pereyaslav soviet king.

БРОНЕТАНКОВА ТЕХНІКА НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШІ РОКИ ДРУГОВОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Дається аналіз виникнення та еволюції бронетехніки Вермахту у передвоєнні роки та у перші роки Другої світової війни, аналізуються критерії, за якими відбувся розвиток броньованої техніки Німеччини у даний період.

Ключові слова: Друга світова війна, бронетанкова техніка Німеччині, війська Вермахту у роки війни.

Багато дослідників погоджуються з думкою, що винахід танка мотивувався не бажанням створити потужне наступальне озброєння, а появою в роки Першої світової війни дротяних загород, які в комбінації із стаціонарними стрілецькими і кулеметними вогневими точками, представляли непереборні перешкоди для піхотних та кавалерійських частин. Отже, армії була потрібна машина здатна долати будь-які перешкоди і служити прикриттям для піхоти. І перше вживання бронетехніки британцями проти німецької армії у вересні 1916 р. у битві на річці Сомма, довело ефективність танків. Це послужило своєрідним відправним моментом розвитку бронетехніки по обидві сторони Атлантики.

Не дивлячись на те, що «пальма першості» на даному етапі належала англійцям, напередодні Другої світової війни найбільших успіхів в еволюції бронетехніки досягла безпосередньо Німеччина. Серед усіх європейських держав багато революційних інженерних «знахідок» було вперше застосовано саме німецькими конструкторами. Найбільш примітним є той факт, що Німеччина, як сторона, яка розпочала військовий конфлікт, дала поштовх до розвитку даної галузі і решті країн-учасникам. Все це і обумовило актуальність даного дослідження.

Дана тема носить вузький, специфічний характер і причин тому декілька. По-перше, у післявоєнний період даною тематикою радянські дослідники практично не займались. Виходячи з відомої фрази, що «історію пише переможець» можна зробити висновок, що радянській науці, як стороні переможниці, не було особливого інтересу до технологічних інновацій Німеччини, яка програла війну. А по-друге, можливо, виною тому був факт негласного запозичення у Німеччини ряду технічних інновацій, особливо у сфері наступальних видів озброєння. Досить пригадати ситуацію з ракетами ФАУ і схожість, яку легко побачити навіть не фахівцю, між німецьким STG-44 і радянським АК-47.

Тому, перші роботи з даної тематики почали з'являтися з середини 80-х років ХХ століття [1], причому більшість з яких носили в основному мемуарний характер [2], а цілісних аналітичних робіт, як і раніше, не було. І лише на переломі ХХ і ХХІ століть з'явилися дослідження, які використовували різні підходи, розглядали не лише еволюцію німецької бронетехніки, а і всю історію техніки Другої світової війни. Це роботи К.Максея, М.Хюза, К.Менна, К.Бішопа [3]. Інший спектр наукових робіт був присвячений питанням технічного порівняння бронетехніки всіх воюючих сторін, у тому числі і Німеччині. Серед дослідників даних робіт можна назвати Дж.Форти, П.Чемберлена, Х.Дойла, Ж.Шаріта, Ф. де Ланнуа [4]. Що характерно, більшість робіт була написана зарубіжними дослідниками, хоча останнім часом до даної тематики звернулися і російські вчені. Серед робіт на дану тему слід виділити

дослідження Ф.В.Меллентіна, М.С.Барятінського, М.А.Дмитрієва, Д.А.Тараса, С.Л.Федосєєва [5]. В той же час, дана тема продовжує бути актуальною і сьогодні, а питань для детального аналітичного дослідження залишається ще багато.

Головною метою статті є висвітлення зародження і розвиток німецької військової бронетанкової техніки у період від її створення напередодні початкових бойових дій і до її розвитку в перші роки Другої світової війни, тобто з 1935 - 1937 рр. і до кінця 1942 року.

Головне питання, над яким працювали всі військові конструктори, звучало таким чином: яким повинен бути танк, щоб його ефективність перевершувала витрати на його виробництво? Відповідь на це питання була неоднозначною. Саме тоді і сталося розділення передової конструкторської думки на ряд напрямів, за трьома основними критеріями, яким повинна була відповідати сучасна бронетанкова техніка, а саме: вогнева потужність, броньовий захист, маневреність.

Над ідеальним співвідношенням цих трьох критеріїв конструктори працюють і сьогодні. Але у передвоєнні роки німецькі інженери, усвідомивши проблематику даного завдання, прийняли єдине вірне на той час рішення - створювати такі військові машини, які найбільше відповідали умовам ефективного ведення «сучасної» війни з урахуванням даних трьох основних критеріїв. Саме тому розвиток бронетанкової техніки Вермахту в передвоєнні роки і в початковий період Другої світової війни пішов у даному напрямку.

Отже, критерій перший - вогнева потужність. Здійснення його виконання згодом дало миру новий тип бойової техніки - самохідні артилерійські установки (САУ). У її основі практично завжди лежить шасі від діючого танка, решта частки САУ створювалася заново. Це мотивувалася тим, що вогнева турельна башта, яка обертається, не могла вмщати в собі знаряддя крупного калібру або витримати його вагу, а також вагу боєкомплекту. Ранні модифікації самохідних установок не мали цілісного броньованого захисту екіпажу і були забезпечені броньованими пластинами з переду та з боків (як, наприклад, «Marder-II»), хоча і випускалися практично до кінця війни у зв'язку з їх дешевим виробництвом.

У цілому в даний період (до кінця 1942 р.) було введено в дію декілька САУ. Серед найбільш відомих треба відзначити САУ «Ferdinand», згаданий вже «Marder», а також «Nashorn» і «Panzerjager». Крім того, слід пригадати і про 150-мм САУ «Бізон», що випускалася з 1940 по 1943 роки. Але дана машина, яка створена на базі легкого танка 38(t), була всього лише вкрай дешевим варіантом великокаліберного знаряддя на танковій платформі із слабким броньовим захистом. Що стосується «Panzerjager», то ця машина також не може похвалитися видатною історією. Будучи першою у своєму класі, її почали випускати з 1941 р. на шасі першого серійного танка «Panzerjager-I» з 47-мм протитанковим знаряддям РАК 36 L/43.4. У порівнянні з подальшими САУ, ця 6,5-тонна машина володіла непоганою швидкістю, але мала слабе бронювання - товщина броньових листів рідко досягала 14-мм. Тому детальніше зупинимося на перших трьох машинах.

Важка самохідна артилерійська установка «Ferdinand» («Фердинанд») є одною з самих сильно озброєних і могутньо броньованих представників німецької бронетехніки того періоду. В пізніших модифікаціях інколи іменувалася «Елефант» (німець. «слон»).

Не дивлячись на свою нечисленність, вона мала дуже широку популярність. САУ «Фердинанд» була розроблена в середині 1942 р. (хоча

остаточно роботи були завершені на початку 1943 р.), багато в чому була імпровізацією на базі шасі важкого танка «Tiger» розробки Фердинанда Порше. Дебютом «Фердинанда» стала Курська битва, де бронювання цієї САУ продемонструвало свою малу поразку для вогню радянської основної протитанкової і танкової артилерії. Броньовий корпус САУ, що дістався їй «у спадок» від важкого танку, був зібраний з листів катаної та поверхнево загартованої броні завтовшки 85 мм (лоб), 82 мм (верхня частина борту і корма) і 60 мм (нижня частина борту). У лобовій частині бронювання було посилене додатковим 105-мм листом (сумарне бронювання в лобовій частині корпусу досягало 190 мм). Основним озброєнням САУ була 88-мм гармата РАК-43, яка була встановлена в нерухомій рубці.

Серія «Marder» (німець. «куниця») була розроблена для підвищення мобільності протитанкової артилерії, шляхом установки її на різні шасі. Найбільш вдалою була визнана САУ на шасі напівброньованого тягача, в кормовій частині якого у частково броньованому бойовому відділенні була встановлена 75-мм гармата РАК 40/І. Після випробувань дослідного зразка машина була прийнята на озброєння як «Marder-I», а всі подальші варіанти машини мали в своїй основі ідею модифікації вже наявних компонентів. Фактично «Marder-I» була першою німецькою САУ із заднім розташуванням бойового відділення.

«Nashorn» - «Насхорн» (німець. «носоріг») - протитанкове САУ, яка була створена в 1942 р., паралельно з САУ «Хуммель». Проте остання була введена в дію значно пізніше, і по суті, була не винищувачем танків, а 150-мм самохідною гаубицею. «Носороги» випускалися на комбінованому шасі від Pz.Kpfw-III і Pz.Kpfw-IV. По ранній документації САУ проходила як «Хорнісс» (німець. «шершень») і була перейменована в січні 1944 року. Проте у серію «Насхорн» був запущений лише в 1943 р., і всього було випущено 493 машини даного типу [6, с. 172]. Недоліком САУ було легке бронювання, проте 88-мм гармата (аналог знаряддя «Фердинанд») компенсувала цей чинник високою вогневою потужністю.

Другий критерій - це броньовий захист екіпажу, який не наносить серйозного збитку маневреності і що дозволяє встановити знаряддя середнього калібру. Все вищезазначене відноситься виключно до класичного наступального танку, який прийшов на озброєння до Європи після Першої світової війни, коли відбулася практично повна відмова від багатотонних «мастодонтів» у зв'язку з їх неефективністю. Виняток становили лише британські танки «A22f-Черчилль VII», але їх функціональність обмежувалася вживанням лише як саперний і піхотний танк підтримки.

Аналізуючи даний критерій розглянемо танки серії з «Panzer-II» до «Panzer-VI Tiger». Танк «Panzer-II», був розроблений в 1937 р. і в різних модифікаціях його виробництво продовжувалось до 1942 року. На початку війни такі танки складали 38 відсотків танкового парку Вермахту [7, с. 105]. У боях вони виявилися слабкішими по озброєнню і бронюванню практично всіх танків аналогічного класу: французьких, радянських, і навіть польських. Проте лише в 1942 р. їх вивели зі складу танкових полків і частково використовували або в штурмових артилерійських бригадах, або на другорядних ділянках фронту.

Сконструйований пізніше, середній танк «Panzer-III» став наймасовішим танком Вермахту. Він є єдиним німецьким танком, який знаходився у серійному виробництві впродовж всього періоду Другої світової війни. Машина

була розроблена фірмою «Крупп» в 1937 р. на основі вивчення недоліків моделі «Panzer-II», з урахуванням необхідності збільшення живучості машини, без втрат її маневреності. Танки цієї марки випускалися в 10 модифікаціях. Так в пізніх модифікаціях активно використовувалась броня як на танках Т-34, різні варіації кулеметів, мортири. Ці бойові машини використовувалися Вермахтом з першого дня Другої світової війни до середини 1944 р., проте одиночні танки воювали аж до капітуляції Німеччини. Саме знахідки залишків танків цього типу характерні на території сучасної України.

Середні танки типа «Panzer-IV» також були одними з наймасовіших. Вони були сконцентровані в дивізіях, які діяли на напрямках головних ударів і застосовувалися у всіх військових операціях. На початку нападу на СРСР Вермахт мав 440 таких танків, і до середини 1943 р. «Panzer-IV» став основним танком на Східному фронті [7, с. 183]. Танк випускався серійно в декількох модифікаціях, починаючи з 1937 р. аж до 1945 р., був озброєний короткоствольною гарматою, проте так і не став гідним конкурентом англійським «Кромвеллям» і радянським Т-34 внаслідок низької вогневої потужності. Слід зазначити, що ранні моделі даної машини за швидкістю практично не поступалися англійським крейсерським танкам, які стали на той час одними з наймобільніших машин. А після ряду модифікацій і установки довгоствольної гармати знизилася його маневреність і, особливо, прохідність із-за збільшення ваги. Тому як наступний етап розвитку в 1941 році виникає новий середній танк «Panzer-V Panther».

Танк «Panzer-V Panther» був розроблений фірмою MAN в 1941 - 1942 рр. як основний. По німецькій класифікації «Пантера» вважається за середній танк. Проте в СРСР «Panzer-V Panther» відносили до класу важкої бронетехніки. Озброєння танка було представлене 75-мм довгоствольною гарматою КWK 42. Виникає питання: чому для створення гідної відповіді радянському танку Т-34, який з'явився на фронті в 1941 р., німецькі конструктори не поставили більш потужне знаряддя? Вибір відносно невеликого калібру визначався бажанням отримати високу скорострільність і великий боєзапас, який був розміщений в середині танка. Крім того, з гарматою був спарений 7,92-мм кулемет MG-34, а другий кулемет розміщувався в лобовій частині корпусу. Ще один кулемет MG-42 практично у всіх модифікаціях розташовувався на командирській башті, з можливістю його заміни на зенітний MG-34. Цікавим засобом оборони від піхоти танки моделей 1942 р. почали оснащуватися 56-мм мортіркой (автоматичним казнозарядним мінометом) з димовими, осколковими і уламково-запалювальними зарядами.

Бойовим дебютом «Пантери» стала битва на Курській дузі, а згодом танки цього типа активно використовувалися Вермахтом і військами СС на всіх європейських театрах військових дій. На думку ряду експертів, «Пантера» є кращим німецьким танком Другої світової війни і одним з кращих у світі. У той же час танк мав ряд недоліків, був складним і дорогим у виробництві та експлуатації. На базі «Пантери» випускалися самохідно-артилерійська установка (САУ) «Ягдпантера» і ряд спеціалізованих машин для інженерних і артилерійських частин Вермахту.

Що стосується найвідомішої машини часів Другої світової війни, то це без сумніву є німецький важкий танк «Panzer-VI Tiger I», розроблений в 1941 - 1942 рр. фірмою «Хеншель» під керівництвом Ервіна Адерса. Вперше танки «Тигр I» були використані в бою в серпні 1942 р. під Ленінградом, а масово почали застосовуватися після битви на Курській дузі і використовувалися Вермахтом аж

до закінчення війни. На момент створення машина була сильною по озброєнню і бронюванню серед всіх танків світу, і таке положення зберігалося як мінімум до листопада 1943 року. Основна зброя «Тигра І» - це 88-мм гармата КWK 36 L/56, яка не мала істотних проблем в ураженні будь-якого бронеоб'єкту на будь-яких дистанціях бою і ракурсах, аж до появи на полі бою радянських танків KB-85 і ІС-1.

Високий ступінь броньового захисту танка «Тигр І» забезпечував екіпажу високі шанси на виживання в бою, навіть у разі, коли танк був підбитий супротивником, що сприяло збереженню кадрів танкістів. Важкий танк «Тигр І», без сумнівів, був одним з найвдаліших конструкцій, прийнятих на озброєння Вермахтом. До достоїнств машини слід віднести потужне озброєння і бронювання, продуману ергономіку, якісні прилади спостереження і зв'язку. Проте «Тигр І» мав і недоліки, до яких відносилися висока складність і вартість його виробництва, низька можливість для ремонту машини.

І, нарешті, третій критерій - мобільність. Тут слід зазначити, що даний чинник почав грати вирішальну роль з початком розробки Вермахтом тактики блицкригу – швидкої війни. Всі військові аналітики погоджуються на єдиній думці про те, що збройні сили Німеччини у 1939 р. були тактично більш грамотними, ніж будь-яка інша армія того часу. Ні британська, ні французька, ні тим більше радянська армії не були конкурентноздатними в плані нових засобів ведення бойових дії і темпів просування сил противника углиб ворожій території. Більшість європейських військовокомандуючих опиралися на досвід попередньої світової війни - ведення затяжних позиційних (окопних) боїв із застосуванням артилерії. Проте перші ж бої Другої світової війни спростували дане твердження.

Необхідно відзначити такий важливий факт, який істотно вплинув на розвиток німецької бронетанкової техніки. Це вживання штурмових, мобільних підрозділів - «кампфгруп» (Kampfgruppe), причому як в наступальних, так і в оборонних операціях. Саме тому, для створення високої мобільності даних частин, була потрібна обширна механізація. Проте оснащення кампфгруп машинами на напівгусеничному і гусеничному ході і бронетранспортерами (зокрема, широко відомими «Ганомагами» Sd.Kfz.251) не задовольняло всіх потреб даних підрозділів. Тому стало необхідним створення легких танків і САУ підвищеної мобільності.

В перші роки Другої світової війни на озброєнні Вермахту знаходилися легкі танки 35(t), які вироблялися чеською фірмою «Шкода» з 1935 р. Вони мали позначення «LT-35» або «Panzer-35». У великій за розміром башті, яка була змонтована в середній частині корпусу, були встановлені 37-мм напівавтоматична гармата і 7,92-мм кулемет. Для управління вогнем командир танка мав у своєму розпорядженні телескопічний приціл і перископ. Корпус був коробчатої форми прямокутного перетину з вертикальним розташуванням броньових листів, які з'єднувалися за допомогою заклепок. Не дивлячись на те, що танк призначався для безпосередньої підтримки піхоти, товщина броньових листів була невеликою і не перевищувала 28 мм. У конструкції танка були використані нові для того часу технічні рішення, які підвищували його експлуатаційні характеристики: запуск двигуна за допомогою стислого повітря, пневматичний сервопривід, що полегшував управління трансмісією і гальмами, 12-швидкісна планетарна коробка передач.

Танк «Panzer II L.» - «Лухс» (німець. «рись») - це легкий розвідувальний танк, який почали випускати з вересня 1943 р. як модифікація класичного танка «Panzer II». Може виникнути справедливе питання: чому «Panzer II» відносять до середніх

танків, а його модифікацію «Лухс» - до легких? Відповідь проста, але неоднозначна. В історії розвитку бронетанкових військ Вермахту, як і армій інших країн, у процесі еволюції відбувалося декілька етапів класифікації. Іншими словами, коли в 1938 - 1939 рр. формувалися танкові сили Німеччини, то у порівнянні з чеськими танками «LT-35», «LT-38», які були розроблені раніше, і тим більше з німецькими «Panzer I», дана машина могла бути віднесена до типу середніх танків. Проте цю застарілу типологією вже не використовують, оскільки танки «Panzer II» і «Panzer III», які були створені пізніше, в неї ніяк не вписувалися - адже за логікою речей їх слід було б віднести до важких танків, якими вони ніяк бути не могли.

Відповідно німецькими конструкторами згодом було вирішено про перекласифікацію. Також необхідно відзначити, що в деяких іноземних джерелах німецькі машини відносилися до різних типів бойової техніки. Прикладом тому є часте віднесення в радянській літературі німецьких машин до відповідної типології, яка були прийнята в Червоній Армії, як наприклад з «Пантерою». Така ж ситуація спостерігалася і в американській літературі, де танки «Тигр» відносили до класу «надважких» машин разом з «Шерманом-файрфлай» і «M26 Pershing». Проте незабаром і американці відмовилися від цієї класифікації.

Танки «Panzer II L.» брали участь в боях як на Східному, так і на Західному фронтах у складі розвідувальних бронетанкових підрозділів, а також у складі танкових дивізій Вермахту і СС. Всього даних машин було випущено 104 екземпляри. На передню частину корпусу танку встановлювалися додаткові броньові плити. Невелика кількість танків були обладнані радіостанціями і антенами, і використовувалися як розвідувально-комунікаційні танки. Останні варіанти «Лухс» передбачали установку 50-мм зброя, але в серійному виробництві були лише моделі з 20-мм. Існували модифікації, що мають відкриті башти на зразок самохідної установки «Мардер» і озброєні 50-мм зброями, але поступати на фронт вони почали лише в 1943 р. і кількість їх була невеликою [7, с. 190].

Отже, підводячи підсумки, як можна охарактеризувати даний період в історії німецької бронетанкової техніки? Після серйозної втрати, нанесеної Німеччині підсумками Першої світової війни, а також умови Версальського мирного договору, які позбавляли можливості німцям не лише мати сучасну армію, але і займатися технологічними дослідженнями, Німеччина проте змогла піднести Європі неприємний «сюрприз». До 1939 р. вона створила не просто одну з найефективніших армій Європи, але і пустила її по небаченому до селі шляху розвитку - створення потужної, але зовсім не багаточисельної, добре оснащеної, мобільної бронетанкової армії, здатної однаково ефективно вести бойові дії в будь-яких умовах. Зрозуміло, любий аналітик може сказати: «Це шлях держави, яка жадає війни, живе нею і яку вона обов'язково або розв'яже або спровокує». І він буде правий. Але певні технічні досягнення Німеччини на цьому шляху заслуговують на належну увагу. Вживання бронетехніки Вермахтом дійсно було настільки ефективним, що змусило багато європейських країн переглянути своє відношення до даного роду військ. У числі таких країн був і Радянський Союз. Досить пригадати аргументи маршала С.М.Будьонного на користь кавалерійських частин зразка громадянської війни і скількох зусиль було витрачено на введення нового танка Т-34 своєму конструктору М.І.Кошкіну.

Вельми показовим є і той факт, що за рівнем виробництва бронемашин Німеччина майже завжди відставала від інших воюючих країн, що чітко просліджується з таблиці [8, с. 250].

ВИРОБНИЦТВО БРОНЕТАНКОВОЇ ТЕХНІКИ В 1941 - 1945 рр.

Країна	Вироблено (од.)				
	1941 р.	1942 р.	1943 р.	1944 р.	До травня 1945 р.
Німеччина	3805	6189	10700	18300	-
США	6123	27200	38500	20500	11300
Англія	4841	9233	7500	4600	1700
СРСР	6590	24448	30100	33274	15450

Причин, які могли б пояснити таке протиріччя, тим більше для країни з агресивною зовнішньою політикою, не багато. По-перше, обмеженість Німеччини у ресурсах ініціювала велику раціональність в їх використанні. По-друге, Вермахт підтвердив відому ідею про те, що кількість не завжди відповідає якості. Інше питання, що війна 1941 - 1945 рр. поступово почала набувати затяжного характеру - саме тут і позначилася відсутність потужної виробничої бази для Німеччини, яка мали велику кількість механізованих військ.

З іншого боку, якщо розглядати хронологію подій Другої світової війни з боку Німеччини, то дивуєшся темпам її розвитку у даний період. До кінця 1942 р., коли відбувалися успішні бойові дії на всіх фронтах, німецька бронетехніка продовжувала еволюціонувати. Даний період можна назвати своєрідним «ренесансом технічного прогресу» в німецькій армії. Були створені одні з найефективніших наступальних танків - «Тигр І» і «Пантера»; повним ходом йшов розвиток самохідної артилерії, і даний процес не припинявся аж до самого закінчення війни. Йшла спільна механізація піхотних частин для збільшення їх оперативності і мобільності. Тобто, німецька конструкторська думка у даний період практично повністю реалізовувала свій потенціал. А невдачі, які почали переслідувати Вермахт після 1943 р. можна пояснити перш за все тим, що у інших країн учасниць Другої світової війни цей потенціал теж був досить великий, та і правила війни, які були задані Німеччиною, незабаром були прийняті всіма воюючими сторонами.

Проте Німеччина винесла хороший урок з підсумків Другої світової війни і характерним є той факт, що, наприклад, танк «Leopard» сучасної німецької армії має у своїй конструкції безліч технологічних елементів, прототипи яких вперше були створені в роки Другої світової війни і випробувані на танках серії «Panzer V» і «Panzer VI». Технічна думка не пройшла дарма. Проте в даному питанні залишається ще досить багато цікавих питань і моментів для істориків і військових аналітиків, вивчення яких дозволить глибше досліджувати проблематику Другої світової війни з різних сторін і в різних аспектах.

Література

1. Германская история в новое и новейшее время //Под ред. Сказкина С.Д., Гинценберга Л.Н. - М.: Наука, 1970. - 187 с.; Тюшкевич С.А., Зверев Б.И., Куманев Г.А. Вторая мировая война: Итоги и уроки. - М.: Воениздат, 1985. - 447 с. та інші.

2. Гудериан Г. Танки - вперед!: Мемуары. - Смоленск: Русич, 2003. - 496 с.; Гот Г. Танковые операции: Мемуары. - Спб.: Полигон, 2005 та інші.

3. Максей К. Танк против танка: Иллюстрированная история войн XX века. - М.: Эксмо, 2007. - 192 с.; Хьюз М., Мэнн К. Военная техника Второй мировой войны - Танк "Пантера" - Спб.: ЭКСМО, 2007. - 96 с.; Бишоп К. Танковые дивизии Вермахта 1939 -1945. - М.: ЭКСМО, 2006. - 198 с. та інші.

4.Форти Дж. Германская бронетехника во Второй мировой войне. - М.: Астрель, 2001. - 207 с.; Чемберлен П., Дойл Х. Энциклопедия немецких танков Второй мировой войны. - М.: Харвест, 2003. - 271 с.; Чемберлен П., Дойл Х., Полный справочник немецких танков и самоходных орудий Второй мировой войны. 1939 - 1945. - М.: АСТ, 2008. - 274 с.; Шарита Ж., де Лануа Ф. Немецкие танковые войска 1935 - 1945. - М.: Астрель, 2005. - 288 с.; де Лануа Ф. Немецкие танки на Украине: 1941 год - Минск: ПРОК, 2006. - 176 с.

5.Меллентин Ф.В. Танковые сражения. Боевое применение танков во Второй мировой войне. - М., 1998. - 416 с.; Барятинский М.С., Дмитриев М.А. Танки Второй Мировой. Книга III: Вермахт. - М.: Техника молодежи, 2000. - 65 с.; Тарас Д.А. Бронетанковая техника Вермахта: танки и САУ. - М.: Харвест, 2007. - 240 с.; Федосеев С.Л. Танки Первой мировой войны: Иллюстрированный справочник / С.Л.Федосеев. - М.: ООО «Изд-во Апрель»: ООО «АСТ», 2002. - 288 с. та інші.

6.Чемберлен П., Дойл Х. Энциклопедия немецких танков Второй мировой войны. - М.: Харвест, 2003. - 271 с.

7.Форти Дж. Германская бронетехника во Второй мировой войне. - М.: Астрель, 2001. - 207 с.

8.Шарита Ж., де Лануа Ф. Немецкие танковые войска 1935 - 1945. - М.: Астрель, 2005. - 288 с.

Есип И.М. Бронетанковая техника Германии накануне и в первые годы Второй мировой войны: аналитический взгляд.

Дается анализ возникновения и эволюции бронетехники Вермахта в предвоенные годы и первые годы Второй мировой войны, анализируются критерии по которым осуществлялось развитие бронированной техники Германии в данный период.

Ключевые слова: Вторая мировая война, бронетанковая техника Германии, войска Вермахта в годы войны.

Yesip I.M. The bronetankovaya technique of Germany the day before and in the first years of World War II: analytical look.

The author in the article gives the analysis of origin and evolution of bronetankovaya technique of Germany the day before and in the first years of World War II, analyses criteria on which development of the reserved technique of Germany was carried out in this period.

Key words: World War II, bronetankovaya technique of Germany, troops of Germany in the years of war.

УДК 333 439+447

Жулканич Н.М.

АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ КІНЦЯ ХХ ст.

В статті проаналізовано загальні закономірності аграрних перетворень у 90-х роках ХХ ст. в країнах Центральної і Східної Європи та національну специфіку й особливості аграрного реформування в Угорщині. Відзначено, що жоден з постсоціалістичних урядів Угорщини впродовж 90-х років не зміг здійснити аграрні перетворення, які б відповідали інтересам селянина-господарника і сприяли піднесенню сільського господарства країни.

Ключові слова: аграрні перетворення, реформа, селянин, історичні етапи, політична ситуація.

Багатовекторність зовнішньої політики України передбачає, поряд зі збереженням зв'язків зі Сходом, приєднання країни до європейських політичних і економічних структур. У цьому плані особливе значення має оптимальне використання досвіду аграрних перетворень постсоціалістичних країн-сусідів нашої держави, особливо в контексті приєднання їх до агропродовольчого ринку високорозвинених країн Європи.

Соціально – економічні і політичні зміни у 90-х роках ХХ ст. в країнах Центральної та Східної Європи, які в минулому належали до країн так званого соціалістичного табору, мали значний вплив на формування аграрних відносин. В свою чергу аграрні перетворення в них мають як спільні закономірності, так і

національну специфіку. Переваги колективного господарювання, націоналізації землі, планового та командно-адміністративного управління сільськогосподарським виробництвом не знайшли підтвердження в жодній з цих країн.

На даний час в Україні надзвичайно актуальним є питання завершення аграрної, в т.ч. земельної реформ. Тому, значну зацікавленість викликає вивчення досвіду реформування аграрної сфери і земельних відносин в постсоціалістичній Угорщині. Угорщину та Україну об'єднують схожість історичних шляхів розвитку економічної і культурної співпраці, спільність давніх історичних традицій, навиків населення в аграрному господарюванні, підходи і специфіка трансформації аграрної сфери, утвердження засад ринкової економіки. Стартові переваги тут в порівнянні з Україною полягали у менш тривалому існуванні командно-адміністративної системи господарювання, збереженні певних засад приватного землеволодіння, лібералізації та відкритості економіки, вищому ступені її товарності.

Аналіз здійснення аграрних перетворень в Угорщині неодноразово ставав предметом розгляду зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, Ш.Алмаші, А.Балян, І.Егре, М.Кріль, І.Семененко [1,2,4,5,6] та ін. Проте, питання можливості використання зарубіжного досвіду в Україні все ще потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є аналіз особливостей аграрних перетворень в Угорщині у 90-их рр. ХХ ст. та обґрунтування можливості використання Україною позитивних аспектів угорського досвіду реалізації аграрних реформ.

Радикальні політичні зміни на зламі 80-90-х рр. ХХ ст. створили сприятливі умови для проведення системних економічних реформ в Угорщині. Із зміною політичного курсу в Угорщині та здійсненням реорганізації основ виробництва на базі розформованих сільськогосподарських підприємств було створено господарські організації різних юридичних форм власності і значне число одноосібних господарств. Така сама ситуація мала місце і в Україні після проголошення незалежності. Проте, якщо аграрна політика України однаковою мірою заохочувала розвиток господарських організацій нового типу і селянських (фермерських) господарств, то в Угорщині з політичних міркувань перевагу було надано одноосібному господарюванню, з усіма витікаючими з цього негативними наслідками.

Основною особливістю аграрних перетворень в Угорщині було офіційне визнання приватної власності на землю. Навіть в соціалістичний період історії країни тут існувала незначна частина приватних господарств. Угорські селяни ще тоді відчували певну економічну свободу, в них збереглися історично сформований менталітет до аграрного виробництва, почуття господаря.

На початок 90-х рр. в Угорщині нараховувалося близько 136 держгоспів та 1250 колективних господарств [6,с.38]. Технологічне забезпечення та рівень виробництва й економічної підтримки аграрної сфери були досить високими. Поряд з ними функціонували індивідуальні господарства, засновані на хвилі «кадарівської економічної відлиги», що стала добрим підґрунтям наступних перетворень.

Основними умовами проведення земельної реформи в Угорщині були: не спричинити соціальної напруги в ході її проведення та максимально зберегти великі розміри землекористування. Найбільш дискусійним було питання щодо власності на землю. Уряд вирішив його наступним шляхом:

- реституцію землі (повернення ділянок колишнім землевласникам) було замінено частковою грошовою компенсацією;

- землі колишніх кооперативів юридично закріплювалися за ними на основі викупу та контрибуційних сертифікатів за принципом «земля повинна належати тим, хто на ній працює»;

- здійснення приватизації землі лише через спеціальні земельні аукціони;

- індивідуальний підхід до приватизації державних господарств.

Після зміни політичного курсу в 1990 році аграрна політика країни була спрямована на ліквідацію кооперативної власності. У 1994 році сільськогосподарські виробничі кооперативи, які збереглися, вели господарювання лише на 475 тис.га.угідь (7,7% від загальної кількості сільгоспугідь). При цьому, зазначені угіддя були вже не власністю кооперативу, а належали безпосередньо його членам або особам, які придбали сільгоспугіддя за контрибуційними сертифікатами.

З метою відновлення історичної справедливості - практично розпаювання майна держави, громадяни Угорщини мали право на отримання контрибуційних сертифікатів, які могли бути спрямовані на придбання сільськогосподарських угідь. У результаті цього власниками земель стали і такі громадяни, які нічого спільного не мали з виробництвом сільськогосподарських продуктів. Лідеру Партії дрібних селян Тордян Й. не вдалося здійснити свій задум провести приватизацію сільськогосподарських угідь країни за принципом реституції, тобто з відновлення права власності колишніх власників. Здійснити її в Угорщині було б досить проблематично. Згідно з законом 1967 року власники сільськогосподарських угідь - члени кооперативу, мали можливість продати громадському господарству свої угіддя, і до початку 70-х років близько половини членів кооперативу саме так і вчинили, тобто вони, в переважній більшості, вже один раз отримали вартість своїх земель, проданих в кооперативну власність.

В цілому треба констатувати, що після зміни політичного курсу в Угорщині, великомасштабний сектор сільського господарства країни практично був ліквідований. Сформовані нові господарські організації, на чолі яких стояли, як правило, колишні керівники розформованих держгоспів і сільськогосподарських кооперативів, не змогли замінити потенціал колишніх сільськогосподарських підприємств. Ефективність виробництва продукції рослинництва й тваринництва в одноосібних господарствах була нижчою показників кооперативів і держгоспів, які збереглися, а також показників господарських товариств - нової організаційної форми в сільському господарстві. Створювані в масовому порядку одноосібні господарства (у 1994 році їх кількість становила близько 1,5 млн.), здебільшого були карликовими і нежиттєздатними. З 1675 тис. одноосібних господарств у 1994 році 1201 тис. мали угіддя менше 0,5 га на одне господарство, а 300 тис. здійснювали господарювання в межах 1 га [1,с.46].

Проведення реформи сприяло швидкому розвитку сімейних та індивідуальних господарств ринкового типу, які стали домінуючими у тваринництві, овочівництві та садівництві. Відповідно до 59 закону щодо земельного реформування (1989 р.) у процесі приватизації землі більш ніж 1,5 млн. громадян Угорщини придбали земельні ділянки загальною площею 683 тис.га. В той же час, близько 590 тис. га сільськогосподарських угідь не було повернуто колишнім власникам [9,с.68].

Приватизація землі привела до роздроблення землі між численними власниками. На кінець 1996 року сформувалося три групи власників землі: державна (20%), члени кооперативів (30%), приватні власники (50%) [10,с.34]. Без сумніву такий шлях крім позитивних наслідків мав і певні прорахунки. Відсутність належного контролю та прозорості, незадовільна організація здійснення приватизації землі на основі компенсації або контрибуційних сертифікатів дозволила іноземним юридичним та фізичним особам через підставних осіб, в обхід заборони закону, придбати значні земельні масиви. Вільна купівля-продаж контрибуційних сертифікатів спричинила численні випадки придбання сільськогосподарських угідь за куплені контрибуційні сертифікати.

Певними особливостями відзначалася і приватизація майна державних господарств в Угорщині. За часів соціалізму держава забезпечувала їх новими технологіями, обладнанням, виробничою та соціальною інфраструктурою. Тому ці господарства, здебільшого, залишилися у державній власності. Частину з них перетворили на державні холдингові компанії. Частина була приватизована на основі конкурсу, в якому брали участь, в першу чергу, керівництво та працівники. Близько 20% держгоспів стали власністю зарубіжних інвесторів [3,с.63].

У 1992 році було прийнято Закон про трансформацію кооперативів (Закон №2), який передбачав різні варіанти реформування. Серед можливих - трансформування кооперативів у інші види підприємств, акціонування кооперативів, вихід членів кооперативу з паюванням майна і землі між всіма бажаними вийти. Заслуговує на увагу, а можливо і реалізації досвіду Угорщини в Україні, процес надання права вільного ринкового обігу кооперативних часток (паїв). До того ж, держава стимулювала концентрацію цих паїв з допомогою спеціальних податкових пільг та кредитів. Щодо концентрації земельних угідь, варто відзначити, що ринкова ситуація була вкрай несприятливою для пересічних землевласників. Через законодавчу заборону власності на землю та купівлю землі іноземцями, а також заморожування на три роки власності на землю, набуту шляхом компенсації, найбільшого поширення набула практика оренди землі. Тому в середині 90-х років близько 60% земель сільськогосподарського призначення оброблялася орендарями.

Практичний досвід засвідчив, що деколективізація призвела до руйнування кооперативного сектора сільського господарства, який традиційно виробляв більшу частину сільськогосподарської продукції. Загалом, місце продовольчого господарства в економіці країни визначається участю у створенні валового внутрішнього продукту. В Угорщині він становив у 1991 році 14,2%, у тому числі сільське господарство - 8,6%, харчова промисловість - 5,6%, а в 1994 році відповідно - 11,5%, 6,4%, 5,1%, тобто частка продовольчого господарства зменшилась на 25,5% [4,с.6].

В результаті розвалу «угорської моделі» сільського господарства зменшення виробництва сільськогосподарської продукції впродовж 1990-1995 рр. досягло 30% [7,с.65,89]. Останнє було частково зумовлено втратою стійкого ринку збуту сільськогосподарської продукції у зв'язку із розпадом Ради економічної взаємодопомоги.

Серед важливих особливостей аграрної реформи в Угорщині слід назвати значний приплив іноземних інвестицій, що було зумовлено загальними позитивними змінами, які відбувалися в угорській економіці. Іноземні

інвестиції складала понад третину інвестицій в основний капітал. Серед ключових чинників, що забезпечили Угорщині приплив прямих іноземних інвестицій слід відзначити: відносну стабільність макроекономічних умов та сприятливе економічне законодавство; сприятливий податковий клімат і використання спеціальних стимулів залучення інвестицій (промислові та агропарки тощо); наявність гнучкого ринку праці, з відповідною заробітною платою та фаховою підготовкою працівників.

На відміну від українського сільського господарства, яке виявилось найменш привабливою сферою інвестування, реструктуризоване угорське сільське господарство приваблювало потенційних інвесторів. Значні суми у розвиток сільськогосподарського виробництва Угорщини інвестували зарубіжні інвестори, зокрема з ФРН, Голландії, Франції. Лише ЄС в рамках спеціальної програми підтримки підприємництва виділив у 90-х роках 5,7 млн.екю [1,с.55].

Умовою залучення великих інвестицій в сільське господарство вважається відкриття земельного ринку перед іноземним капіталом. Угорщина в цьому плані домоглася отримання мораторію на 7 років після вступу до Європейського Союзу (у 2004 р.). Однак, формування великих, за принципом капіталістичних, сільськогосподарських підприємств, в яких домінуючу роль відіграватиме іноземний капітал, може призвести до того, що високий агроекологічний потенціал Угорщини (дана перспектива повинна насторожувати і Україну) стане сировинною базою сільського господарства країн Західної Європи.

В цілому, аграрна реформа в Угорщині мала певні позитивні результати. Однак, з огляду на значні обсяги фінансової, технічної і політичної підтримки, що її одержало угорське село, результати могли бути значно кращими. Ринкові перетворення в країні почалися задовго до краху соціалістичної системи. Однак, «угорська модель» соціалістичного сільського господарства, яка себе виправдала в період прокомуністичного правління, за кілька років була фактично знищена. Державні господарства та кооперативи, що залишилися, функціонували в досить складних економічних умовах. В аграрній сфері Угорщини поступово формувалася «південноамериканська модель» сільського господарства. Остання характеризується обмеженою кількістю великих за розміром фермерських господарств – основних товаровиробників, та значною кількістю «карликових», низькотоварних селянських господарств, заснованих на фізичній праці власника та членів його сім'ї.

Отже, із завершенням приватизації землі перед урядом Угорщини постали нові соціально-економічні проблеми. В першу чергу це руйнування в процесі деколективізації великого сільськогосподарського виробництва, поява значної кількості одноосібних низькорентабельних господарств. Аналізуючи ефективність реформування сільського господарства Угорщини у 90-х роках ХХ ст. слід зауважити, що основним показником-мірилом її є ефективність використання основного засобу виробництва в землеробстві - землі. Показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в кооперативних сільськогосподарських підприємствах, що залишилися після деколективізації 90-х років, продовжували перевищувати показники господарювання одноосібних селянських господарств. До прикладу, середня урожайність озимої пшениці по країні в середині 90-х років складала 4,6 т/га, у кооперативах - 4,8 т/га, у господарських товариствах – 5 т/га, а у одноосібних господарствах лише близько 3 - 3,5 т/га [8,с.76,79]. Аналізуючи інші економічні показники

функціонування господарств різних форм власності, можемо зробити висновок, що одноосібне господарювання в Угорщині не довело своєї ефективності. Крупні за масштабом виробництва підприємства виявилися більш спроможними адаптуватися до вимог ринку, витримувати конкуренцію, забезпечувати експорт сільськогосподарської продукції. Одноосібні ж господарства продовжували залишатися орієнтованими на вимоги внутрішнього ринку. Тому політика уряду, спрямована на максимальну підтримку одноосібного власника, яка мала місце в різні роки в Угорщині не витримала перевірки часом.

В цілому в 90-х роках минулого сторіччя в Угорщині проводилася досить суперечлива аграрна політика, яка перебувала під значним впливом політичних факторів. В цей період, як зазначає дослідник І.Семененко, «ні право-, ні лівоцентристський уряд не виробили механізму здійснення своїх намірів в галузі аграрної реформи в країні» [6,с.40].

Зміна політичного курсу в Угорщині в кінці 80-х років об'єктивно обумовила зміни загальної аграрної політики. Цей період історії країни характерний створенням цілого ряду партій опозиційного, ліберального напрямку: зокрема, Угорського Демократичного Форуму (УДФ), Партії незалежних селян, Союзу Вільних Демократів, Союзу Молодих Демократів. Окремі з них – УДФ - розпочали розробку нового політичного та економічного курсу розвитку країни. Створення нових та відновлення колишніх демократичних партій означало формування «де-факто» в Угорщині багатопартійної системи. Демократичні сили країни зібралися за «круглим столом» із керівництвом Угорської соціалістичної робітничої партії, де фактично відбулася мирна передача влади, що в подальшому було закріплено в результаті виборів до парламенту Угорщини в 1990 році.

З формуванням нового політичного курсу з 1990 року на провідні позиції у правлячій коаліції виходять представники Партії незалежних дрібних селян. Це зумовило переорієнтацію аграрної політики на підтримку дрібних одноосібних приватних селянських господарств. Прийнятий правоцентристським урядом курс на суцільну деколективізацію і розформування більшої частини господарств державного сектора галузі повинен був забезпечити підтримку правих партій з боку власників створених 1,5 млн. одноосібних господарств. Однак, підхід новостворених політичних партій, їх програми щодо реорганізації аграрної політики в цілому, та сільського господарства зокрема, подеколи відзначалися відсутністю реального розуміння ситуації. Тож, поряд із втратою східного ринку у зв'язку з ліквідацією РЕВ (близько третини виробленої в Угорщині продукції сільського господарства експортувалася у свіжому чи переробленому вигляді на східний ринок), саме згортання угорської моделі сільського господарства через припинення діяльності сільськогосподарських підприємств (кооперативів), призвело до того, що в 1994 році обсяг вироблених сільськогосподарських продуктів у країні скоротився в порівнянні з 1990 роком на 30%.

У період 1994-1998 років аграрна політика країни здійснювалася переважно за принципами ідеологічної платформи правлячої Угорської соціалістичної партії, що прийшла до влади в результаті виборів. Лівоцентристському уряду вдалося здійснити певні успішні кроки щодо стабілізації економіки Угорщини та покращення рівня життя населення. В подальшому, в період керівництва країною правоцентристським урядом у 1998-2002 роках, домінуючими складовими економічної політики держави стають

заходи, спрямовані на вступ Угорщини до Європейського Союзу та стратегія реструктуризації сільського господарства в інтересах одноосібних власників, однак з ухилом на розвиток в них товарного виробництва сільськогосподарських продуктів.

Отже, як підтверджують матеріали дослідження, жоден з постсоціалістичних урядів Угорщини впродовж 90-х років не зміг здійснити аграрні перетворення, які б відповідали інтересам держави і селянина-господарника, забезпечили зростання виробництва продуктів продовольства в країні, адаптацію її аграрної політики і сільського господарства до вимог Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Останнє, саме питання адаптації сільського господарства країни до вимог САП ЄС, може стати предметом подальших наукових досліджень.

Для України доцільним є вивчення здобутків і прорахунків подальшого аграрного реформування Угорщини, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень нашої держави.

Література

1. Алмаші Ш. Досвід розвитку підприємництва в аграрній сфері Угорщини та використання його в Україні/ Ш.Алмаші./ Докторська дисертація на здобуття наук.ступ. канд.е.н.: 08.07.02-економіка сільського господарства і АПК. – Київ, 2007. – 241 с.
2. Балян А.В. Земельна реформа в країнах Центрально-Східної Європи/ А.В.Балян та ін.// Економіка АПК. – 1996. - № 4. – С. 79-85.
3. Губені Ю. Аграрна реформа в Чеській Республіці: від «оксамитової революції» до європейської інтеграції/ Ю.Губені. – Львів, 2002 – 363 с.
4. Егрі І. Досвід розвитку продовольчого господарства Угорщини в умовах ринкової економіки та можливості його використання в Україні/ І.Егре /Автореф.... наук.ступ.к.е.н.: 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – К., 1998.с- 18 с.
5. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ - початок ХХІ ст.)/ М.М.Кріль. - К.: Знання, 2008. – 357 с.
6. Семененко І.С. Досвід реформування сільського господарства в Угорщині і його використання в Україні/І.С.Семененко/ Дис....канд.еко.наук.: 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – К., 1994. – 243 с.
7. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Statistikai Zsebkönyv. - Budapest. - KSH. – 1995. - 189 old.
8. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Statistikai Zsebkönyv. - Budapest. – 1997. - 179 old.
9. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Statistikai Zsebkönyv. - Budapest. - KSH. – 1999. - 269 old.
10. Review of Agricultural Policies: Hungary. – Paris: OECD, 1997. – 134 p.

Жулканич Н.М Аграрные преобразования в Венгрии конца ХХ в.

Проанализированы общие закономерности аграрных преобразований в 90-х годах ХХ века в странах Центральной и Восточной Европы и национальную специфику и особенности аграрного реформирования в Венгрии. Отмечено, что ни один из постсоциалистических правительств Венгрии на протяжении 90-х годов не смог осуществить аграрные преобразования, которые бы отвечали интересам крестьянина-хозяйственника и способствовали подъему сельского хозяйства страны.

Ключевые слова: аграрные преобразования, реформа, крестьянин, исторические этапы, политическая ситуация.

Zhulkanych N.M. Agrarian transformations in Hungary in the end of the 20-th century.

The article analyzes the general laws of agrarian reforms in the 90-s of the twentieth century in Central and Eastern Europe and the national particularities of agrarian reform in Hungary. It was noted that none of the socialist government of Hungary in the 90-s was able to implement agrarian reforms, which would meet the interests of peasant and business executives and would improve country's agriculture.

Keywords: agrarian transformation, reform, peasant, historical stages, the political situation.

**МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МВС УКРАЇНИ ПЕРІОДУ
СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ**

Здійснено комплексний аналіз діяльності МВС України щодо його участі в миротворчих операціях упродовж усього періоду становлення й розвитку незалежної держави.

Ключові слова: *миротворча діяльність, миротворчі операції, міжнародні миротворчі місії, нормативно-правова база, організаційно-управлінська діяльність.*

За сучасних умов основним гарантом міжнародного миру та безпеки є ООН. Наслідком цього слід вважати значну зацікавленість світової спільноти у кваліфікованими миротворчими силами. Після проголошення незалежності Україна як держава - член Організації Об'єднаних Націй (ООН) та держава - член Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), враховуючи геополітичну ситуацію у Європі та світі, а також власні військово-політичні можливості, розпочала активну участь в операціях із підтримання миру та безпеки.

Відповідно до Закону України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», наша країна розглядає участь у міжнародних миротворчих операціях як важливу складову своєї зовнішньої політики [1]. Упродовж усього періоду становлення та розвитку нашої держави активну участь у реалізації зазначеного зовнішньополітичного напрямку діяльності держави бере МВС України. Це зумовлено тим, що на сучасному етапі основним змістом миротворчих операцій, які проводяться під егідою ООН, є підтримання громадської безпеки і правопорядку, охорона прав і свобод громадян на території конфлікту, тобто виконання поліцейських функцій. Відповідно, дедалі вагомішу роль у реалізації визначених перед миротворцями завдань відіграють представники поліцейських (міліцейських) підрозділів [2].

Таким чином, зазначена проблема є актуальною і заслуговує на серйозну увагу з боку українських науковців.

Питанням миротворчої діяльності присвячено низку праць, у яких висвітлюються окремі аспекти миротворчої діяльності України. Зокрема, Р.Біркович, аналізуючи проблеми реформування ООН, описує окремі миротворчі операції, учасником яких була Україна, Г. Шелест аналізує діяльність українських миротворців на Близькому Сході, А. Гуменюк приділяє увагу політико-правовим аспектам миротворчої діяльності України. Генезу законодавства України щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях досліджувала О.В. Мещерякова. Адміністративно-управлінські аспекти участі МВС України у міжнародних миротворчих операціях розглядали у своїх роботах В.О. Заросило, І.М. Коропатник, М.Н. Курко, М.О. Міхеєв, О.О. Телічкін.

Водночас, досвід миротворчої діяльності МВС за роки незалежності нашої держави потребує систематизації та аналізу нормативно-правового й організаційного забезпечення зазначеного напрямку діяльності МВС. Відтак, основною метою цієї статті є комплексний історико-правовий аналіз формування та розвитку нормативно-правової бази, управлінських та організаційних аспектів діяльності МВС України щодо участі в миротворчих операціях упродовж усього періоду становлення та розвитку незалежної держави.

Розпочинаючи безпосереднє висвітлення проблеми, зазначимо, що національна нормативна база, якою визначена участь України в миротворчих операціях, почала формуватися відразу після здобуття незалежності, а саме у 1992 р. – із затвердженням Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 року за № 2538-ХІІ «Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії» [3].

На думку В.О. Заросила, в розвитку миротворчої діяльності МВС України можна виокремити три етапи. Перший – це прийняття принципів рішень щодо відправлення працівників органів внутрішніх справ України до міжнародних миротворчих операцій та поступове створення певної нормативно-правової бази для зазначеної діяльності. Тривав перший етап із 1994 до 1996 року [4].

Починаючи з 1994 року представники МВС України беруть участь у міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН, ОБСЄ та ЄС. Направлення миротворчого персоналу МВС України вперше відбулося 21 травня 1994 року, коли українських правоохоронців було відряджено до місії ООН на території колишньої Югославії. Цей крок мав підґрунтям Постанову Верховної Ради України від 19 листопада 1993 року за № 3626-ХІІ «Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів», відповідно до якої МВС було доручено виділити до 20 осіб для їх можливого використання в силах цивільної поліції Сил ООН у колишній Югославії [5].

Необхідно зазначити, що перед МВС України з самого початку участі в міжнародних миротворчих операціях постала необхідність розглядати та розв'язувати надзвичайно багато питань, пов'язаних із участю працівників органів внутрішніх справ України в міжнародних миротворчих місіях. На цьому напрямку своєї діяльності Міністерство щонайперше спрямувало свої зусилля на розроблення необхідної нормативно-правової бази, здійснюючи координувальну функцію всієї миротворчої діяльності працівників органів внутрішніх справ України та організаційні заходи щодо практичної підготовки й відправлення кандидатів до міжнародних миротворчих операцій.

Протягом 1993–1998 рр. основним нормативно-правовим актом, на підставі якого МВС України здійснювало відбір, підготовку та направлення працівників органів внутрішніх справ до миротворчих операцій ООН в у різних регіонах планети, була зазначена вище Постанова Верховної Ради від 19 листопада 1993 року «Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів». Принагідно зазначимо, що процес формування нормативно-правової бази та вдосконалення організаційної діяльності набув більш чітких обрисів у травні 1996 року після того, як за результатами першого, до речі, візиту у квітні 1996 року до місії ООН у колишній Югославії одного з керівників МВС (а саме заступника міністра внутрішніх справ України генерал-майора міліції М.І. Ануфрієва) було підготовлено розпорядження МВС України від 14 травня 1996 року за № 107, відповідно до якого було заплановано здійснити низку заходів, спрямованих на підвищення рівня підготовки миротворців-поліцейських [6]. Наступним визначальним етапом на шляху розвитку миротворчої діяльності став листопад

1998 р., коли за узгодженням із МЗС України МВС започаткувало участь у миротворчих операціях ОБСЄ [7].

У подальшій діяльності Міністерства щодо належної організації миротворчої діяльності були враховані недоліки перших років, більш предметного застосування набув закордонний досвід. Основними правовими документами, на підставі яких було вжито заходів із підготовки працівників органів внутрішніх справ до участі в складі міжнародних миротворчих місій, стали розпорядження та службові доручення МВС України [8-9].

У результаті активної діяльності МВС України у 1996–1998 роках було сформовано певну систему відбору та підготовки працівників органів внутрішніх справ до міжнародних миротворчих місій. Цей період можна визначити як етап становлення миротворчої діяльності МВС. Визначною подією цього історичного етапу стало прийняття Конституції України, що дозволило більш фахово та системно провадити роботу щодо формування нормативно-правової бази та вдосконалювати систему відбору й підготовки працівників органів внутрішніх справ до міжнародних миротворчих операцій. Результатом цієї роботи стало створення в структурі Національної академії внутрішніх справ України Центру підготовки кадрів до міжнародних миротворчих місій ООН [10].

На третьому етапі розвитку миротворчої діяльності МВС, який розпочався з 1998 року і, на нашу думку, триває до сьогодні, вагомим кроком на шляху формування нормативно-правової бази, який суттєво вплинув на подальше його вдосконалення, став Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», прийнятий Верховною Радою України 23 квітня 1999 року. Оцінюючи його значущість, можна висновувати, що він заклав підвалини законодавчої бази в галузі миротворчої діяльності всіх причетних до цієї важливої справи органів державної влади та управління незалежної України.

У подальшому нормативно-правова база миротворчої діяльності МВС була доповнена Указом Президента України від 1 лютого 2000 року за № 153 «Про порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях» [11], відповідними постановами Кабінету Міністрів України.

Характеризуючи нормотворчу діяльність безпосередньо МВС, необхідно зазначити, що протягом 2000-2003 рр. було підготовлено низку розпоряджень та наказів, якими впорядковано систему відбору, підготовки, навчання та відправлення працівників органів внутрішніх справ до міжнародних миротворчих операцій. Так, 29 січня 2000 року МВС України направило на місце розпорядження «Про порядок відбору кандидатів для участі у міжнародних миротворчих місіях ООН» [12], яким було частково упорядковано систему відбору кандидатів. Також із метою вдосконалення нормативного забезпечення миротворчої діяльності 18 квітня 2001 року був підписаний наказ МВС України за № 286 «Про затвердження положення про миротворчий персонал працівників органів внутрішніх справ України, осіб, звільнених з органів внутрішніх справ за віком або вислугою років, та відібраних для участі у міжнародних миротворчих операціях». У наказі набули втілення питання проходження служби миротворчим персоналом, відрядження та повернення працівників та інші питання. [13].

Як уже зазначено, певний вплив на формування нормативно-правової бази миротворчої діяльності МВС мав суб'єктивний чинник. Підтвердженням цього слід вважати те, що потому, як у травні 2000 року в миротворчих підрозділах МВС України у Косово побував тодішній міністр внутрішніх справ України

Ю.Ф. Кравченко, був підготовлений наказ МВС України від 31 травня 2000 року за № 342 «Про затвердження Положення про миротворчий персонал працівників органів внутрішніх справ України, відряджених для участі у міжнародних миротворчих операціях, Порядку відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ України для участі в міжнародних миротворчих операціях, Положення про комісію МВС України з відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ України для участі у міжнародних миротворчих операціях та її склад», яким упорядковано цілу низку питань, які стосувалися відбору, підготовки та відправлення працівників органів внутрішніх справ до міжнародних миротворчих місій [14].

У цьому аспекті також необхідно підкреслити значущість наказу МВС України від 07.12.2003 за № 1490 «Про організаційне забезпечення миротворчої діяльності МВС України», яким було затверджено низку положень та інструкцію щодо визначення порядку відбору, організації проходження служби працівниками органів внутрішніх справ, військовослужбовцями внутрішніх військ МВС України, котрі перебувають у відрядженні у складі миротворчих підрозділів МВС України та підрозділів міжнародної цивільної поліції в миротворчих місіях Організації Об'єднаних Націй, Організації з Безпеки та Співробітництва в Європі, Європейського Союзу, інших міжнародних організацій [15].

У подальшому важливим кроком на шляху вдосконалення миротворчої діяльності став Указ Президента України від 15 червня 2009 року, яким було затверджено «Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України», – документ, який за своїм сенсом визначив перспективне, стратегічне бачення подальшої миротворчої діяльності нашої держави. Серед позитивних моментів цього документа варто відзначити розширення кола міжнародних організацій, із якими Україна готова спільно працювати для забезпечення миру та стабільності [16].

Загалом за роки незалежного розвитку нашої держави поступово сформувалася національна нормативна база, якою визначено участь України у миротворчих операціях. На додаток до вищезазначених нормативних актів, сюди необхідно віднести цілу низку указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України, меморандумів взаєморозуміння між Україною та ООН та угод, якими регламентовано миротворчу діяльність у тих регіонах світу, до яких були направлені миротворчі підрозділи нашої держави.

Таким чином, можна висновувати, що впродовж 1992-2009 років було в цілому сформовано нормативно-правову базу для участі працівників органів внутрішніх справ України в міжнародних миротворчих операціях.

Визначаючи основні напрямки діяльності МВС у ході проведення миротворчих операцій, маємо вказати, що основними завданнями українських миротворців стало виконання поліцейських функцій із охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю, функції прикордонної поліції, провадження слідчих дій, патрулювання зон відповідальності, припинення масових порушень громадського порядку.

Для забезпечення виконання цих завдань МВС України протягом усього періоду незалежного розвитку нашої держави здійснило низку управлінських та організаційних заходів. Передусім була сформована система управлінських органів МВС України, відповідальних за опрацювання та визначення рішення про участь МВС України в міжнародних миротворчих операціях, а також створено механізм кадрового забезпечення участі працівників органів

внутрішніх справ України в міжнародних миротворчих операціях. З 1993 р., коли розпочалася робота з відбору та підготовки направлення першої групи працівників органів внутрішніх справ України до місії ООН на території колишньої Югославії, цими питаннями опікувався відділ зовнішніх зносин МВС України (назву подано в термінології того часу).

Головному управлінню кадрів (ГУК), яке в 1995 р. було реорганізовано в Головне управління по роботі з особовим складом (ГУРОС), було доручено відбирати та вивчати кандидатури працівників органів внутрішніх справ України, котрих могло бути відібрано як кандидатів для направлення до миротворчих місій. До підготовки пропозицій Міністерства внутрішніх справ України відносно доцільності направлення миротворчих контингентів і персоналу для участі в міжнародних миротворчих операціях були залучені й структурні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України [17].

У 2000 році у зв'язку зі збільшенням кількості працівників органів внутрішніх справ, які підлягали направленню до міжнародних миротворчих операцій, у складі Департаменту роботи з персоналом МВС України було створено відділ організаційного та методичного забезпечення участі в міжнародних миротворчих операціях МВС України. Наступним кроком стало створення у травні 2001 р. наказом МВС України Спеціального миротворчого центру при МВС України. У грудні 2001 р. зазначений Центр було передано в підпорядкування Національної академії внутрішніх справ України, де наразі він і перебуває. Отже, було сформовано систему управлінських органів МВС України, відповідальних за опрацювання та визначення рішення про участь МВС України в міжнародних миротворчих операціях, та створено механізм кадрового забезпечення участі працівників органів внутрішніх справ України у міжнародних в миротворчих операціях [18].

На сучасному етапі в МВС України завдання щодо координації роботи структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України та забезпечення координації дій інших міністерств і відомств України, міжнародних організацій, інших структур, задіяних у забезпеченні миротворчої діяльності представників МВС України, належать до компетенції Департаменту кадрового забезпечення. На нього покладений контроль за аналітичною й організаційно-методичною роботою стосовно участі МВС та інших міністерств і відомств держави у міжнародній миротворчій діяльності України, за вивченням досвіду інших держав, а також контроль за своєчасним розробленням відомчих нормативних документів, проектів нормативних актів державної влади, якими регламентовано участь представників МВС України в миротворчих операціях.

Принагідно зазначимо, що протягом усього періоду МВС поступово нарощувало свої зусилля на шляху миротворчої діяльності. У 1996 році вперше кількість працівників органів внутрішніх справ, котрі брали у миротворчих операціях, перевищила 40 осіб. У 1997 році наші миротворці вперше відбули до Анголи. 1998 року українських правоохоронців запрошують до участі в місії ОБСЄ у Косово. У 1999 році кількість миротворців-правоохоронців зростає до 100 осіб у різних країнах та місіях. У 2000 році як знак визнання високого професіоналізму поліцейського персоналу України в миротворчій діяльності нашої державі пропонувано направити перші спеціальні миротворчі підрозділи до Косово. Відтак, із жовтня 2000 року в провінції Косово несе службу Спеціальний миротворчий підрозділ, який діє на підставі Резолюції Ради Безпеки ООН та Меморандумів взаєморозуміння між Україною та ООН від 20

грудня 2000 року й від 13 березня 2001 року. Кінологічний миротворчий підрозділ, направлений до Косово у тому ж 2000 році, став єдиним у світі формуванням такого типу, а результати діяльності вповні засвідчили його ефективність і дієздатність.

Із 2000 року участь України у миротворчій діяльності незмінно розширюється з кожним роком. Підтвердженням цього варто вважати хронологію миротворчої діяльності МВС: у 2001 році українські миротворці вперше прибули до Східного Тимору; у 2002 році – до Конго; у 2003 році Україні було запропоновано взяти участь у першій миротворчій місії Європейського Союзу в Боснії та Герцеговині, й уперше українські правоохоронці почали працювати в місії ЄС; у 2004 році представників МВС України було направлено до Ліберії та місії ОБСЄ в Македонії; у 2005 році наші миротворці вперше відбули до місії ООН у Судані. Найновішим прикладом слугує запрошення від Секретаріату ООН щодо направлення миротворців МВС до місії ООН на Гаїті.

Зазначена тенденція має своє продовження. Починаючи з 2004 року, зростає загальна чисельність працівників органів внутрішніх справ України, які беруть участь у миротворчих операціях. Так, упродовж 2000 – 2007 років у складі Спеціальних миротворчих підрозділів пройшли службу 216 військовослужбовців внутрішніх військ, серед них 78 офіцерів та 138 прапорщиків. До того ж, якщо в чотирьох місяцях у 2004 році налічувалося 202 особи, то у 2008 році в міжнародних миротворчих місіях перебуває вже 222 представники МВС України, з яких 220 у місіях ООН (Косово – 187, Судан – 10, Ліберія – 14, Конго – 5, Східний Тимор – 3, Грузія – 1 та 2 – у Місії ОБСЄ в Македонії).

Нині миротворчий персонал МВС України бере участь у миротворчих операціях у Косово (миротворчий персонал МВС вивели звідти ще у 2008 році й нині там перебуває один представник – начальник Інтерполу місії), Ліберії, Судані, Конго, Східному Тиморі, Боснії та Герцеговині, Кот-Д'Івуарі, на Кіпрі – кількість миротворців із числа представників МВС України становить понад 200 працівників.

Отож, починаючи з 1994 року, в міжнародних миротворчих операціях, що проводилися під егідою ООН, ЄС та ОБСЄ, взяло участь понад дві тисячі працівників міліцейського відомства [19]. Загалом МВС України брало участь у одинадцяти миротворчих операціях ООН, п'яти миротворчих операціях ОБСЄ та двох миротворчих операціях ЄС (деякі з них тривають дотепер) [18, с. 124].

Розширення географії та збільшення чисельності українських правоохоронців, які беруть участь у миротворчій діяльності, стало результатом визнання високого рівня професіоналізму наших працівників та їх відповідального ставлення до виконання своїх завдань.

Характеризуючи загальні здобутки МВС України на ниві миротворчої діяльності, необхідно зазначити, що за період участі представників МВС України в миротворчих операціях надійшли виключно позитивні оцінки їх діяльності. При цьому українські миротворці здобули високий авторитет у керівництва UNMIK та колег із інших країн. Завдяки тому, що під час виконання службових завдань військовослужбовці внутрішніх військ виявили відмінну професійну підготовку, високий рівень виконавчої дисципліни, впевненість та рішучість, за що неодноразово були захоочувані керівництвом Миротворчої місії ООН. На їхньому рахунку сотні успішних операцій, безліч

затриманих злочинців, вилучених зброї, боєприпасів, наркотиків, урятованих життів.

Також свідченням поцінування українських правоохоронців є той факт, що чимало наших працівників посідали й посідають у місіях керівні посади вищого рівня. Вважаємо доречними такі приклади. Так, кандидатуру полковника міліції Олексія Олексійовича Теличкіна, в результаті конкурсного відбору в серпні 2006 року Секретаріатом ООН було відібрано на посаду головного поліцейського радника місії ООН у Грузії, де Олексій Теличкін проходив службу до завершення місії в 2009 році, очолюючи поліцейський компонент цієї місії ООН. Уже у листопаді 2009 року його кандидатуру було відібрано та затверджено Департаментом миротворчих операцій Секретаріату ООН, а згодом направлено на посаду офіцера - координатора підготовки місцевої поліції миротворчої операції ООН у Ліберії. Полковник міліції Олег Степанович Савченко з 1999 до 2000 року обіймав посаду командира регіону місії ООН у Боснії та Герцеговині (280 підлеглих із 28 країн), а у 2000-2001 роках перебував на посаді начальника штабу згаданої місії (2500 підлеглих із 34 країн). Підполковник міліції Петро Володимирович Горпинчук у період з 2003 по 2005 рік обіймав посаду начальника штабу місії ООН у Конго. 2009 року Петра Горпинчука знову направлено до місії ООН у Конго, де він працює на посаді начальника Департаменту роботи з персоналом місії. Підполковник міліції Юрій Олександрович Дерев'янченко з 19 квітня 2009 року після проходження конкурсного відбору в Секретаріаті ОБСЄ за рекомендаціями МЗС України був відряджений у розпорядження Секретаріату ОБСЄ та призначений на професійну посаду консультанта з підготовки представників правоохоронних органів місії ОБСЄ в Сербії. Майора міліції Олександра Сергійовича Коренюка в серпні 2008 року було направлено до миротворчої операції ООН у Косово, де він працював на посаді начальника Інтерполу цієї миротворчої операції.

Як ми вже зазначали, українські миротворці зарекомендували себе як досвідчені, технічно підготовлені фахівці, їм доручають виконання найбільш відповідальних завдань. На жаль, навіть високий професіоналізм не зміг стати оберегом для українців. Від початку участі МВС України в міжнародній миротворчій діяльності (з травня 1994 року) один працівник загинув та двадцять отримали поранення, вісім працівників МВС України отримали тілесні ушкодження під час виконання службових обов'язків у миротворчих місіях, п'ять із яких визнані тяжкими.

Найбільш трагічними для українських миротворців стали події 17 березня 2008 року в Косовській Митровиці. Необхідно вказати, що ці трагічні події можна було передбачити, утім, на нашу думку, із боку керівництва Місії не було вжито всіх необхідних заходів для збереження життя та здоров'я миротворців. Як наслідок, – розлючений натовп закидав гранатами миротворців, котрі не могли застосовувати вогнепальну зброю у відповідь на напад, хоча й мали її при собі. Воєнізовані підрозділи, які мають забезпечувати безпеку миротворців, перейшли до радикальних дій лише тоді, коли з'явилися поранені. Серед них було 22 українці. Один наш співвітчизник старший лейтенант Ігор Кіналь, отримавши не сумісні з життям поранення від гранати, яка розірвалася практично під ним, помер за кілька годин. Загалом під час сутички постраждало 102 миротворці з різних країн.

З огляду на здобутки МВС на ниві миротворчої діяльності, необхідно вказати, що в сучасних умовах керівництво нашої держави все більше уваги

приділяє питанням миротворчої діяльності та участі в ній працівників міліції. Щороку 29 травня, відповідно до Указу Президента України від 30.04.2003 року, в Україні святкується Міжнародний день миротворців Організації Об'єднаних Націй. Також у 2004 році Президентом України підписаний Указ «Про День вшанування учасників бойових дій на території інших держав».

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що результати миротворчої діяльності, в їх числі й за участю МВС, дозволяють висновувати, що за роки незалежності Україна стала одним зі світових лідерів миротворчого руху. Починаючи з 1993 року, реалізуючи послідовну політику України з виконання взятих на себе зобов'язань як держави-члена ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, МВС здійснило системні управлінські та організаційні заходи, які дозволили досить ефективно виконувати завдання щодо участі МВС України в миротворчих операціях. Це уможливило визначення структури цього процесу, його напрямів, напрацювання необхідної нормативно-правової бази; відпрацювання системи кадрового забезпечення участі в міжнародних миротворчих операціях; формування підрозділів, що його забезпечують.

За сучасних умов діяльність працівників органів внутрішніх справ України, військовослужбовців внутрішніх військ МВС України в міжнародних миротворчих операціях сприяє зростанню та зміцненню авторитету України на міжнародному рівні, забезпечуючи підвищення ефективності багатостороннього міжнародного співробітництва у зонах конфліктів, які загрожують міжнародному миру й безпеці, надаючи працівникам органів внутрішніх справ, військовослужбовцям внутрішніх військ можливість розширити досвід роботи в умовах міжнародного співробітництва. Зазначене дозволяє резюмувати, що питання участі працівників органів внутрішніх справ України в міжнародних миротворчих операціях є одним із найважливіших завдань та пріоритетних напрямів діяльності МВС.

Виходячи з цього перспективами подальших розвідок у даному напрямку є проблеми удосконалення нормативно-правового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення участі України у міжнародному миротворчому русі.

Література

1. Про участь України в міжнародних миротворчих операціях: Закон України від 23.04.1999, № 613-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №№ 22-23. – Ст.202.
2. Мещерякова О.В. Генеза законодавства України щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях / О.В. Мещерякова // Право і безпека – 2009. – № 4. – С. 1-5.
3. Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії: Постанова Верховної Ради України від 03.07.1992, № 2538-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>
4. В.О. Заросило Адміністративно-управлінські аспекти розширення участі та збільшення чисельності працівників органів внутрішніх справ України у міжнародних миротворчих операціях / В.О. Заросило // В і с н и к Запорізького юридичного інституту. – 2009. – № 1. – С. 82-90.
5. Про збільшення чисельності батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах ООН на території колишньої Югославії та надіслання групи військових спостерігачів: Постанова Верховної Ради України від 19.11. 1993, № 3626-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>
6. Про вдосконалення організації системи підготовки працівників органів внутрішніх справ України у миротворчих місіях ООН: Розпорядження МВС України від 14.05.1996, № 107 / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

7. Про участь українського персоналу у місії ОБСЄ з верифікації в Косово: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.1999, № 313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Про учбово-організаційні збори кандидатів на посади поліцейських спостерігачів в колишній Югославії : Розпорядження МВС України від 10.04. 1996, №2167/Бч. / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

9. Про проведення екзаменаційного збору працівників органів внутрішніх справ України з метою тестування на предмет володіння англійською мовою та вміння керувати автомобілем для їх подальшого відбору та направлення до складу підрозділів цивільної поліції ООН у колишній Югославії: службове доручення МВС України від 18.09.1997, №501 / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

10. Про створення в Національній академії внутрішніх справ України Центру підготовки кадрів до міжнародних миротворчих місій ООН: Наказ МВС України від 24.02.1998, № 113 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mvs.gov.ua/mvs/control/

11. Про порядок розгляду пропозицій щодо участі України в міжнародних миротворчих операціях: Указ Президента України від 01.02. 2000, № 153/2000. // ВВР. – 2000. – № 19. – Ст. 144.

12. Про порядок відбору кандидатів для участі в міжнародних миротворчих місіях ООН: Розпорядження МВС України від 29 січня 2000 року № 27/Ан. / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

13. Про затвердження положення про миротворчий персонал працівників органів внутрішніх справ України, осіб, звільнених з органів внутрішніх справ за віком або вислугою років, та відібраних для участі в міжнародних миротворчих операціях: Наказ МВС України від 18.04.2001 № 286 / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

14. Про затвердження Положення про миротворчий персонал працівників органів внутрішніх справ України, відряджених для участі у міжнародних миротворчих операціях, Порядку відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ України для участі в міжнародних миротворчих операціях, Положення про комісію МВС України з відбору та направлення працівників органів внутрішніх справ України для участі у міжнародних миротворчих операціях та її склад: Наказ МВС України від 31.05. 2000, № 342 / Поточний архів Донецького юридичного інституту.

15. Про організаційне забезпечення миротворчої діяльності МВС України: Наказ МВС України від 07.12.2003, № 1490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mvs.gov.ua/mvs/control/.

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України» від 24.04.2009, Указ Президента України від 15 червня 2009 р. № 435/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guds.gov.ua/>

17. Заросило В.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення участі працівників органів внутрішніх справ в міжнародних миротворчих операціях: монографія / В.О.Заросило. – Черкаси: Вид. «Беденко В.П.», 2009. – 414 с.

18. Міхеєв М.В. Аспекти адміністративно-правового механізму прийняття рішень МВС України про направлення персоналу до міжнародних миротворчих операцій / М.В. Міхеєв // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. –2010. – №2. – С. 122-130.

19. Голубовська С. Мир для чужої країни / С. Голубовська // Моменти [додаток до громад. тижневика «Іменем Закону»]. – 2009. – № 3. – С. 4.

Зозуля Е.В. Миротворческая деятельность МВД Украины в период становления и развития независимого государства.

Осуществлен комплексный историко-правовой анализ формирования и развития нормативно-правовой базы, управленческих и организационных аспектов деятельности МВД Украины относительно его участия в миротворческих операциях в течение всего периода становления и развития независимого государства.

Ключевые слова: миротворческая деятельность, миротворческие операции, международные миротворческие миссии, нормативно-правовая база, организационно-управленческая деятельность.

Evgen Zozulya. Legal and organizational support for peacekeeping Internal Affairs of Ukraine during the period of formation and development of independent state.

Presented a comprehensive historical and legal analysis of the formation and development of legal framework, administrative and organizational aspects of the MIA of Ukraine concerning its participation in peacekeeping operations throughout the period of formation and development of an independent state.

Key words: *peacemaking, peacekeeping operations, international peacekeeping operations, regulatory framework, organizational and management activities.*

УДК 94(477)«12-13»

Клеймьонова О.О.

**ПОЛІТИКА ЛИТОВСЬКИХ КНЯЗІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV – НА ПОЧАТКУ XV СТ.**

Розглядаються особливості суспільно-політичного та релігійного розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського, реформи литовських князів у другій половині XIV – на початку XV ст.

Ключові слова: *Велике князівство Литовське, українські землі, взаємовпливи, державність, правові традиції, толерантність, унія.*

У другій половині XIV ст. триває активна боротьба Литви та Польщі за Галицько-Волинські землі. Брак джерельної інформації, спричинений, значною мірою, реаліями постмонгольської доби, зумовив наявність білих плям в історії польсько-литовського періоду, що стало підґрунтям для активних дискусій стосовно характеру литовської експансії, політичної історії українців протягом XIV – XV ст. Парадоксальним представляється стрімке і відносно «тихе, мирне» включення українських земель Великим князівством Литовським, яке за рівнем правової культури, релігійності значно поступалося давньоруським князівствам. Останнім часом акцентується договірний характер переходу українців під литовську зверхність.

Перебування українських земель у складі інших держав, різна історична доля окремих груп українського населення цих регіонів – все це зумовлює розмаїття політичних традицій, що фіксуються на теренах сучасної України. Вирішення питання стосовно того, чи мали литовські правлячі кола свідому мету зібрати усі руські землі воедино; реконструкція основних етапів розвитку українських земель у складі Литовської держави, їхнього державно-політичного устрою стає актуальним завданням для сучасної історичної науки.

Дана проблематика в контексті дослідження історичного значення литовської доби в історії українського державотворення займала важливе місце у працях М.Грушевського, О.Єфименко, Н.Полонської-Василенко, Д.Дорошенка та ін. Історіографічний огляд літератури, що висвітлює особливості господарства, суспільних відносин і політичного устрою Литовської держави протягом XI – XIV ст. зроблено В.Пашуто [11]. Концептуальний перегляд литовсько-польського періоду в долі українського народу поставила за мету Н.Яковенко. Плідно працюють над цією проблематикою В.Замлинський, М.Котляр, В.Смолий, О.Гуржій, О.Русина та інші дослідники. Питання про статус українських земель у складі Литовської держави, взаємовплив державотворчих процесів широке висвітлене в історичній літературі однак і сьогодні знаходить різну оцінку.

Більшість земель Південно-Західної Русі були приєднані Литовською державою за часів князювання Ольгерда та Кейстута. Легкість, з якою литовські князі нібито встановлювали свою владу, дослідники часто пов'язують

з прагненням українського народу звільнитися з-під татарської влади. Дійсно, монгольська навала негативно вплинула на економічний та політичний розвиток, ментальність давньоруського населення. Штучне «прискорення», яке іноземне вторгнення надало процесу формування поліцентричної державної структури Русі, супроводжувалося послабленням політичних зв'язків між руськими князівствами, посиленням відцентрових тенденцій і в подальшому зумовило розходження шляхів історичного розвитку окремих регіонів. В цей період Київ втрачає свій столичний статус і привабливість для князів [4, с.64, 78-79]. У зв'язку з цим підпорядкування Гедиміном Київщини не видається чимось надто особливим, особливо якщо взяти до уваги, що представляв з себе Київський князь того часу, - це був один з тих бідних князків, які ледве трималися зі жменю руського населення, що уціліло після татарських погромів на степовій околиці [10, с.25]. Втім, ординська спадщина на західноукраїнських землях є менш вагомою, ніж, наприклад, у Північно-Східній Русі, проте аж до кінця XIV ст. литовські князі мали зважати на зверхність Орди.

Занепад Києва і переміщення центру суспільно-політичного життя у Галицько-Волинські землі, їх пізніша інкорпорація Литовською державою, сприяли посиленню на цих територіях західних впливів і сприйняттю західних моделей та принципів суспільно-політичного життя [3, с.266]. Таким чином, відбулося ніби приєднання до європейського політичного процесу.

Фактором, який прискорив державотворчі процеси в Литві був потужний тиск ззовні, з боку німецьких лицарів. У другій половині XIII – на початку XV ст. Литовська держава зростала за рахунок східнослов'янських земель, що увійшли до її складу. Деякі дослідники навіть називають Велике князівство Литовське – Литовсько-Руською державою, оскільки 9/10 її території і населення становили східні слов'яни. Протягом XIV – XV ст. на ґрунті давньоруської мови сформувалася «руська мова», що стала в Литві офіційною.

Населення Південно-Західної Русі істотно переважали литовців за рівнем соціополітичного розвитку. Самі ж литовські князі потребували тих матеріальних і людських ресурсів, які мали руські землі [7, с.13]. Л.Гумільов зазначає, що за князювання Ольгерда утворилася могутня держава з литовською династією, з переважно руським населенням і вигадливою сумішшю західної і давньоруської культур [5, с.146].

У цьому сенсі відмітимо наслідування литовцями багатьох рис економічного та політичного побуту давньоруських земель. Вони приймають православну віру, засвоюють початки організації, військової справи, культури, потрібні для вирішення політичних завдань. Саме в руській громадськості литовські князі, за усіма ознаками, могли черпати більше сили і засобів для встановлення своєї влади. Тут до їхніх послуг була організована адміністрація, ряд певних посад і звань, якими затверджувалася князівська влада над суспільством, військовий люд, міське та сільське населення – «наряд чи щось подібне було на той час у Литві» [10, с.16-17]. Литовські феодали запозичували в Русі ті елементи правового і політичного устрою, яких не вистачало їхній державі. Своєрідним проявом синтезу громадських стосунків стало визнання литовською феодальною елітою широких імунітетних прав за боярством східнослов'янських земель і відмова від істотного перерозподілу в них феодальної власності [15, с.93]. У XIV ст. Литовсько-Руська держава представляла симбіоз декількох політичних організацій. Частково такий характер вона зберігає і в наступний час. Головним скріпленням литовсько-руського союзу виступає Великокнязівська влада [10, с.38]. В соціальному і

політичному відношенні українські землі залишили за собою старі історичні традиції, організацію, міцні навички самостійного політичного побуту. У складі Литовсько-Руської держави зберігалась навіть їх зовнішня відособленість, індивідуальність, що лише з часом і при тому повільно і поступово піддавалося переробці під впливом загального з Литвою історичного життя [12, с.63].

Українські історики схиляються до оцінки другої половини XIV ст. як «оксамитової доби литовсько-руського співжиття в одній державі», коли домінували давньоруські політичні традиції, право, духовна культура, відбувалося «ослов'янення» литовських правителів. Однак помірно позитивні оцінки литовської доби спостерігаємо тільки до кінця XV ст., яке стає своєрідним політичним рубежем у генезі етнічної державності. З кінця XV ст. особливу роль в житті українських земель починають відігравати Московське князівство та Кримське ханство.

Більшість істориків сходиться на тому, що Велике князівство Литовське було своєрідною федерацією земель-князівств, деякі називають його «Staatenstaat» («держави держав»). Під останнім розумілася така форма сполучення, коли зверхність суверенної держави виявлялася в тім, що залежні від неї держави, маючи дуже широку незалежність у внутрішніх справах, на зовні підлягали певним обмеженням: давати до розпорядження суверенній державі своє військо або платити данину [6, с.114]. Рюриковичі здебільшого залишалися на своїх місцях і продовжували разом із боярами правити вже як васали Великого князя Литовського. В свою чергу, литовський князь не міг втручатися в адміністрацію або приймати апеляції на присуд удільного князя і тільки у разі війни запрошував удільних князів приєднатися до нього. Однак вже за князювання Ягайла замість удільних князів – постали воєводства, котрі поділялися на повіти. Земля тепер належала уряду і підпорядкував нею Великий князь [1, с.142].

Стосовно Вітовта можна сказати, що його політичний кругозір охоплює усі руські землі і стосунки [12, с.85]. Цей литовський князь зробив важливий крок на шляху централізації Великого князівства Литовського. Він здійснив ряд заходів щодо політичного об'єднання Литовської держави, це сприяло посиленню залежності українських та білоруських земель від Литви. Однак, на думку О.Русиної, традиційні уявлення про «централізаторський курс» Вітовта є надто спрощеними та вразливими в багатьох аспектах і, «генеровані з підсвідомою орієнтацією на гаданий литовсько-руський антагонізм (у формі боротьби між литовським «господарем» і князями – речниками інтересів окремих українських земель», вони мають бути відкориговані [14, с.83]. Серед жертв ініційованих ним централізаторських акцій стали володарі українських удільних князівств, зокрема Волинського, Київського, Сіверського, Подільського. Упродовж 1393 – 1395 рр. Вітовт одного за одним позбавив їх влади, замінивши намісниками або залежними від нього князями-державцями [16, с.143].

Вже за Городельським привілеєм 1413 р. православні князі й пани усувалися від участі у великій князівській раді і не могли займати вищі адміністративно-управлінські посади. На воєводства в Полоцькій, Вітебській, Київській та Подільській землях було призначено виключно литвинів-католиків, що зробило владу Вітовта на Україні «чужою, зовнішньою». Результати унії унеможливлювали міцне об'єднання литовсько-руських земель загальним державним зв'язком і тим самим прирікали на безсилля пізніші спроби протиставити Польщі литовсько-руські землі як особливе політичне

ціле [12, с.95-96]. Якщо у другій половині XIV ст. на більшості приєднаних територій не спостерігається будь-яких помітних змін в їхньому політико-адміністративному устрої і можна казати про те, що обмежена українська державність ще трималась у формі територіальної влади князів, які підпорядковувалися Великому литовському князю на засадах сюзеренітету-васалітету, то після адміністративної реформи Вітовта і замінам у територіальних князівствах династій на простих намісників була остаточно ліквідована сама українська державність [3, с.283].

Політика литовських князів щодо православної церкви мала деякою мірою прагматичний характер. На етапі формування Великого князівства Литовського вони прагнуть заручитися підтримкою руської православної шляхти. Ми бачимо, що Гедимін не заважав поширенню християнства. Взагалі він відрізнявся особливою толерантністю в політичних питаннях і не лише поважав давні народні звичаї, але й був заступником грецької віри, дозволив своїм синам – Ольгерду та Любарту – охреститися [2, с.17]. Ягайло, ставши польським королем, «пойде паки въ Литву во отчество свое, въ Вилню, и тамо всю Литву и Жмудь на вьру христіанскую приведе, и да охотнейшихъ ихъ ко крещенію сотворить, коемуждо крещенному бьлую одежду даяше; сего ради мнози ко крещенію бьжаху» [13, с.351]. Про Вітовта літопис розповідає: «...преже убо был князь Витовт христьянин, а имя ему Александр, и отвержеса православної вере, хрестьянства, и приать латынскую веру, княженья ради великого...» [9, с.145].

Релігійний фактор суттєво впливав не тільки на правове становище населення, але й на внутрішньодержавну та зовнішню політику Великого князівства Литовського. Так, щоб укріпити свою владу на підкорених землях, литовський князь Ольгерд повинний був підкорити собі православну церковну ієрархію, для чого послав у Константинополь посольство з метою одержання дозволу на організацію окремої Литовської митрополії, тим самим він відновлює спроби відокремити литовську Русь від церковного підпорядкування московському митрополитові і затвердити місцеперебування його в Києві. Ольгерд вимагав митрополита для Києва, Смоленська, Твері, Малої Русі, Нижнього Новгорода, тобто не лише для областей власне литовських, але й тих, де були невдоволені московським князем і митрополитом [8, с.52].

Толерантність у релігійних справах, характерна для другої половини XIV ст., була обумовлена тим фактом, що литовські правителі потребували підтримки православної шляхти. Це знайшло свій відбиток у прийнятті православ'я частиною політичної еліти, у численних династичних шлюбах литовських князів із православними князнями. Отже, протягом перших десятиліть литовського володарювання православна церква мала привілейоване становище, політика щодо православних у Великому князівстві Литовському може бути визначена як доволі толерантна, відбувалося сприйняття литовцями православної віри на державному рівні. В подальшому спостерігаємо поступове обмеження прав православних.

Л.Гумільов припускає, що якби литовці зуміли злитися з підкореною більшістю культурного населення своєї держави, то вони утворили б велику державу. Але цьому на заваді стала солодка спокуса – католицька Польща, що вже увібрала до себе неабияку частку європейської цивілізації [5, с.104].

Кревська унія призвела до поступової ліквідації самостійності південно-західних князівств. Після 1387 р. литовцям-католиками заборонялося брати шлюб із православними русинками. З цього часу Ягайло став гонителем

грецької віри. На щастя, як пише Д. Бантиш-Каменський, деякі князі литовські, зокрема Володимир Ольгердович київський, його брати Скиргайло та Дмитрій, залишилися «християнами нашої церкви, заступниками єдиновірних» [2, с.25]. Шлюбні угоди стають своєрідним індикатором великокнязівської політики на цьому етапі. Так, якщо протягом XII – XIII ст. шлюби між литовцями і русичами – одиничні, то в подальшому (по XIV ст. включно) спостерігаємо збільшення їх кількості і різкий спад після прийняття Литвою католицизму. Характерно, що з розподілом релігій збільшується кількість шлюбів між Гедиміновичами і Рюриковичами, цей факт можна пояснити тим, що князі, опинившись в Литві, отримували в управління міста та землі [8, с.48].

Отже, період другої половини XIV ст. характеризується збереженням у складі Великого князівства Литовського суспільного ладу та правового устрою українських земель, традицій державотворення часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Значним на перших етапах був політичний вплив українських князів і бояр. На фоні взаємовпливу традицій державотворення відмітимо і характерну толерантність, яку виявляли литовські правителі у релігійних питаннях. На рубежі XIV – XV ст. змінюється статус самої Литовської держави. Головним результатом правління Вітовта і проведених ним реформ стає посилення великокнязівської влади і залежності українських земель від Литви. Подальшими напрямками дослідження проблеми є історіографічне дослідження концепцій щодо розвитку українських земель у складі Речі Посполитої.

Література

1. Аркас М.М. Історія України-Русі / Аркас М.М. – Одеса : Маяк, 1994. – 392 с.
2. Бантыш-Каменский Н.Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Бантыш-Каменский Н.Д. – К., 1903. – 656 с.
3. Бодрухин В.М. Українська державність удільної доби (XII – XIV ст.): Монографія / Бодрухин В.М. – Луганськ : Вид-во СНУ ім.В.Даля, 2002. – 304 с.
4. Горский А.А. Русские земли в XIII – XIV веках: Пути политического развития / Горский А.А. – М. : Наука, 1996. – 128 с.
5. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь : в 2 т. / Гумилев Л.Н. – М. : Ин-т ДИ-ДИК, 1997. – Кн. 2. – 508 с.
6. Дорошенко Д.І. Нарис історії України : в 2 т. / Дорошенко Д.І. – К. : Глобус, 1992. – Т.1. – 238 с.
7. Иванов Н.М. История Литовско-Русского государства в именах и датах: Историко-генеалогическое исследование-обобщение / Иванов Н.М. – СПб. : Книга, 2003. – Кн.1. – 300 с.
8. Иванов Н.М. История Литовско-Русского государства в именах и датах: Историко-генеалогическое исследование-обобщение / Иванов Н.М. – СПб. : Книга, 2003. – Кн.2. – 180 с.
9. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки // ПСРЛ. – Т. 16. – СПб., 1889. – 241 с.
10. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / Любавский М.К. – М., 1915. – 409 с.
11. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства / Пашуто В.Т. – М. : АН СССР, 1959. – 531 с.
12. Пресняков А.Е. Лекции по русской истории / Пресняков А.Е. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1939. – Т. 2; Вып. 1. Западная Русь и Литовско-Русское государство. – 248 с.
13. Прибавление к Ипатьевской летописи // Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Т. 2. – СПб., 1908. – 433 с.
14. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / Русина О.В. – К. : Альтернативи, 1998. – 320 с.

15. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского : Монография / Шабульдо Ф.М. – К. : Наукова думка, 1987. – 183 с.

16. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Яковенко Н. – К. : Критика, 2005. – 584 с.

Клейменова О.А. Политика литовских князей на украинских землях во второй половине XIV – в начале XV в.

Рассматриваются особенности общественно-политического и религиозного развития украинских земель в составе Великого княжества Литовского, реформы литовских князей во второй половине XIV – в начале XV в.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, украинские земли, взаимовлияния, государственность, правовые традиции, толерантность, уния.

Klemyonova O.A. Lithuanian princes' policy in Ukrainian lands in the second half of XIV-th - at the beginning of XV-th century.

The features of social, political and religious development of Ukrainian lands in the Great Duchy of Lithuania, reforms of the Lithuanian princes in the second half of XIV-th - at the beginning of XV-th century are examined.

Key words: the Great Duchy of Lithuanian, Ukrainian lands, mutual relations, state system, legal traditions, tolerance, union.

УДК 930+94

Корольова Г.І.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАНОВИЩА СЕЛЯН УКРАЇНИ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ (друга половина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 р.)

На підставі аналізу радянських нормативно-законодавчих актів Радянського Союзу та Української РСР повоєнного періоду простежені зміни правового становища колгоспного та одноосібного селянства.

Ключові слова: нормативно-законодавчі акти, повоєнний період, селянство, правове становище.

Загальновідомо, що у системі права визначальне значення мають закон та законодавчі акти. Панування закону і повага до прав людини є основою співробітництва між громадянами та взаємовідносин між державою і громадянами у кожній демократичній країні. Сьогодні, у період розбудови громадянського суспільства в Україні, існує проблема подолання правового нігілізму. Значний вплив на формування сучасних моральних норм громадян України мають правові норми, що були запроваджені у радянському суспільстві після Другої світової війни.

Аналіз історіографії теми засвідчує, що в сучасній історичній науці є значний корпус наукових досліджень про останню добу функціонування сталінського режиму [1-3]. Проте помітний обмежений перелік літератури, у якій би було здійснено комплексний історичний аналіз законодавчих норм, що визначали становище селян України у зазначений період. На нашу думку, зазначена тема потребує більш серйозного дослідження, адже післявоєнні роки були найбільш складним і суперечливим періодом у житті українського села.

Метою нашого дослідження є аналіз радянських нормативно-законодавчих актів Радянського Союзу та Української РСР (Законів УРСР, Постанов Верховної Ради УРСР, Указів, Державних програм та ін.), які набули чинності у повоєнний період (друга половина 40-х рр. ХХ ст. – 1953 рр.). Розгляд правових норм дозволить простежити трансформацію правового становища колгоспного та одноосібного селянства України у зазначений період.

Зауважимо, що у Радянському Союзі правова база удосконалювалася на основі пріоритету союзного законодавства, директив партійних з'їздів, рішень пленумів ЦК КПРС та спільних актів партійних і радянських органів. Практично на всіх етапах існування радянської держави норми, що регламентували участь селян у суспільно-політичному житті країни, їх трудову діяльність, майнове становище та освітній рівень, вирішувалися на державному рівні. Пошук шляхів утілення в життя декларуючої ідеї союзу робітничого класу та селян радянська влада розпочала ще у 20-30-х рр. ХХ ст. Однак тільки Конституція УРСР 1937 р. проголосила селян повноправними громадянами держави.

Значні зміни в правовому становищі мешканців сіл відбулися наприкінці 40-х - початку 50-х рр. ХХ ст. Загалом протягом 1947-1952 рр. уряд СРСР прийняв більше 40 вагомих постанов з питань розвитку сільського господарства. З одного боку, радянське законодавство подовжило систему жорсткого регламентування становища селян у різних сферах суспільного життя, незмінними залишилися і загальні принципи економічних стосунків колгоспників і держави. Однак, з іншого боку, у повоєнний час компартійне керівництво намагалося вже інакше моделювати майбутнє сільськогосподарської галузі. Почала здійснюватися нова концепція «поліпшення становища» селян у правовому вимірі. Це відповідало потребам змін, що визначали загальні настрої у суспільстві після здобуття перемоги у Другій світовій війні. Однак трансформація законодавства стосовно селян виявилася суперечливим процесом.

Загальна регламентація відносин держави з колгоспами у повоєнний час здійснювалась на підставі правової системи 30-х рр. ХХ ст. Подальшому впровадженню адміністративно-командного стилю в державному керівництві колгоспами слугував Примірний статут сільськогосподарської артілі, прийнятий II Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників та затверджений РНК Союзу РСР та ЦК ВКП(б) 17 лютого 1935 р. В основі колгоспного права перебувала ідея, що сільгоспартіль - єдина правильна форма господарства при соціалізмі. Статут чітко визначав взаємовідносини держави та колгоспів, організацію та діяльність артілей, права й обов'язки її членів. Формально земля і засоби виробництва знаходились у колективному користуванні членів артілі й повинні були «забезпечити краще життя колгоспників». Проте Статут, проголошений «основним законом колгоспного життя», був способом управління колгоспами державно-партійним керівництвом. Колгоспи стали основною ланкою соціально-економічної структури села, що забезпечувала необхідний обсяг сільгоспродукції [4].

Фактично в атмосфері протистояння СРСР країнам Заходу, засухи і неврожаю 1946 р. уряд зберіг політику військового часу по відношенню до села. Держава ще у 1933 р. запровадила систему обов'язкових поставок сільгоспродукції колгоспами, які за своєю суттю були податком, що розраховувався з кожного гектару посіву, а з 1940 р. – з орної землі. 31 липня 1946 р. Постанова Ради Міністрів СРСР за № 1213 «Про заборону колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам продажу і обміну зерна, борошна та печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі з урожаю 1946 року» заборонила селянам його продаж на ринках до виконання плану здачі хліба державі по області в цілому. Порушники, на перший раз каралися штрафом у розмірі 300 руб., а при повторній провині притягалися до правової

відповідальності. Незаконно продані продукти передавалися органам Міністерства заготівель СРСР [5].

Крім того, на післявоєнний період було поширено дію постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 р., яка встановлювала підвищений обов'язковий мінімум трудоднів для колгоспників, невиконання якого без поважної причини загрожувало притягненням до суду або виключенням з колгоспу. Але постанова Ради Міністрів УРСР від 5 липня 1947 р. за № 1063 «Про проведення сільськогосподарського податку на території східних областей Української РСР в 1947 р.» внесла істотне уточнення: мінімум трудоднів зберігався лише для працездатних колгоспників [6]. Вирішенню проблеми продовольчої кризи повинні було сприяти нові норми цивільно-правового законодавства. У 1946 р. уряд затвердив заходи зі «збереження хлібних ресурсів країни». Була скасована практика приймання зерна держустановами, що знаходилося на полях або складах колгоспів під фіктивні квитанції приймальних пунктів [7].

Деякі спроби перебудови життя селян в умовах переходу до миру були окреслені у постанові Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. «Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артїлі в колгоспах». Документ відзначив поширення фактів «розбазарювання» земель колгоспів і колгоспної власності, зловживання партійно-радянських органів, порушення виборності правлінь і голів колгоспів. Колгоспам повинні були повернути землю, незаконно зайняту підприємствами, установами та колгоспниками, присадибні ділянки яких перебільшували норму. Занепокоєння влади викликав той факт, що присадибні господарства нерідко перетворювалися на головне джерело доходу колгоспника [8].

Для контролю за дотриманням Статуту сільгоспартїлі та розв'язання проблем колгоспного будівництва у жовтні 1946 р. була створена Рада у справах колгоспів при Раді Міністрів СРСР (1946-1953 рр.). Його головою став член політбюро ЦК ВКП(б) А.А. Андрєєв. Рада мала своїх представників в областях країни, які фактично виконували роль контролерів з центру і були незалежними від місцевої влади.

Узагалі система відомчого контролю розпочиналася з Міністерства сільського господарства СРСР, якому підпорядковувався аналогічний орган республіканського рівня. У свою чергу Міністерство сільського господарства УРСР діяло через обласні управління, районні відділи сільського господарства та місцеві ради. Ці установи діяли виключно адміністративними методами, до дрібниць регламентували господарське життя колгоспів. Постійне втручання в економіку колгоспів здійснювали також і партійні органи, які стежили за виконанням партійних і державних постанов.

У серпні 1946 р. Верховна Рада України прийняла Закон про IV-й п'ятирічний план (1946-1950 рр.). Треба зазначити, що у Радянському Союзі панувало уявлення про державний план як головний закон розвитку економіки. Державне керівництво колгоспами значною мірою зводилася до системи планування показників сільськогосподарського виробництва, які виводилися з суспільно необхідної кількості продукції без урахування економічних та кліматичних умов для її виробництва.

Дефіцит робочої сили у сільському господарстві викликав необхідність підвищити технічну озброєність колгоспів. Пленум ЦК ВКП(б) у лютому 1947 р. прийняв постанову «Про заходи підйому сільського господарства в післявоєнний період», а у квітні 1949 р. Рада міністрів СРСР і ЦК ВКП(б)

прийняли постанову про трирічний план розвитку суспільного тваринництва (1949–1951 рр.) [9]. Сучасні дослідники розглядають ці постанови як фундаментальні проекти, які були спрямовані на якісні зміни у сільському господарстві. Проте вони не передбачали всіх необхідних заходів для механізації праці у колгоспах та радгоспах, змін у принципах організації та оплати праці. Все ж таки за основними показниками план був виконаний, виробництво тваринницької продукції збільшилося у 1,5 рази.

У пошуках виходу із складного становища сільського господарства влада іноді удавалася до малоймовірних рішень. 19 квітня 1948 р. з'явилася розгорнута постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) про заходи щодо поліпшення організації, підвищення продуктивності та упорядкування оплати праці в колгоспах. Документ проголосив основною формою артільної праці бригаду. З метою підвищення відповідальності кожного члена бригади за продуктивність праці за бригадою закріплювалися персональний склад, земельні ділянки, худоба, сільгоспмашини та ін. На практиці ж ці норми сприяли впровадженню системи кругової поруки серед колгоспників. Разом з тим видавалося розпорядження про відміну низьких норм оплати за трудовні та «зрівнялівку» в нараховуванні трудовнів, марну витрату прибутків колгоспів. Але фактично практика «зрівнялівки» була збережена, що зводило нанівець матеріальну зацікавленість селян.

Реформа аграрного сектора господарства, основою якої було підвищення економічної зацікавленості селян у результатах праці, висувалася як невідкладне завдання. У 1949 р. готувалася постанова «Про заходи щодо зміцнення фінансового господарства, збільшення грошових доходів та неділимих фондів у колгоспах», у 1950 р. – «Про заходи щодо подальшого розвитку тваринництва в колгоспах і радгоспах». Але ці проекти не були прийняті. Для їх реалізації була потрібна зміна економічних стосунків між державою і колгоспами та вкладення у сільське господарство значних інвестицій. Але це не відповідало поглядам Й. Сталіна на роль сільського господарства як головного джерела розвитку промисловості.

У таких умовах на початку 50-х рр. ХХ ст., незважаючи на високі (8 %) темпи щорічного приросту валової продукції сільського господарства, Радянському Союзу не вдалося виконати п'ятирічний план у галузі сільського господарства.

Найважливішим засобом для підпорядкування селян були різноманітні заходи примусу. На додаток до зловісної 58-ї статті Кримінального кодексу після війни вийшли нові укази. Ініціатором нової масової кампанії був Перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов. 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР оприлюднила Указ «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР» (скасовано 10 березня 1956 р.) [10]. Спецпереселенців під вартою відправляли в малообжиті райони Півночі, вони втрачали право на навчання у вищих навчальних закладах, паспорт та роботу відповідно до кваліфікації. А вже 2 червня 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР видала таємний Указ «Про виселення у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» [11]. Виселення здійснювалося органами МВС на підставі рішень загальних колгоспних зборів. За припущенням російського дослідника М. Бугая, нова репресивна хвиля охопила понад 500 тис. селян із України та Західної Білорусії. На осіб, висланих за межі

УРСР, поширювалася дія постанови РНК СРСР від 8 січня 1945 р. «Про правове становище спецпереселенців».

Подальший пошук шляхів зміцнення економіки базувався на ідеї, що при соціалізмі більш ефективно працюють великі виробничі структури. На підставі постанови ЦК КПРС від 30 травня 1950 р. «Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі» в Україні була прийнята постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 14 липня 1950 р. «Про укрупнення дрібних колгоспів в Українській РСР» [12-13]. Метою кампанії проголошувалося підвищення рентабельності сільського господарства, збільшення доходів колгоспів і водночас зменшення витрат на адміністративно-управлінський персонал завдяки укрупненню засобів виробництва. Наприкінці 1951 р. загальна кількість колгоспів в Україні зменшилась на 42,4 % (19 427 колгоспів).

Таким чином, укрупнення колгоспів стало важливою віхою в подальшій концентрації соціалістичного сільськогосподарського виробництва. Але реально цей процес звівся не до корінних змін в організації і технології виробництва, а до простого механічного об'єднання керівництва великої кількості гоміздких артілей. У цілому колгоспи не стали схожими на велике, єдине, організоване й механізоване підприємство на селі, як це задумувалось теоретично. Крім того, централізація управління сприяла підвищенню партійного впливу на колективні господарства. Фактично це призвело до подальшого відсторонення селян від засобів виробництва.

У повоєнний період (до 1953 р.) у цілому податкова система в СРСР залишилася практично незмінною, центральне місце в ній займав прибутковий податок. Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. уряд здійснив низку заходів щодо зниження податків із фізичних осіб та деяких податків, що перекладалися в цінах на населення. Однак, для подальшого покриття фінансових витрат державні органи здійснювали пошук джерел надходження коштів, серед яких поряд з державними позиками застосовувалося підвищення сільськогосподарського податку на продукцію колгоспників.

Уперше за післявоєнний період, згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про прибутковий податок з колгоспів» від 11 липня 1948 р., колгоспи повинні були сплачувати прибутковий податок із отриманого доходу. Ставки податку встановлювалися залежно від виду діяльності і становили від 6 % до 15 % оподаткованого доходу, що призвело до їх суттєвого підвищення. Указ встановив термін сплати податку з урахуванням специфіки виробництва в сільському господарстві таким чином: до 1 червня – 30 % річної суми податку, до 1 жовтня – 30 % і до 1 грудня – 40 %. Постанова була скасована лише в 1958 р. [14].

Упровадженню нововведень була присвячена постанова Ради Міністрів УРСР від 7 червня 1952 р. № 1708 «Про проведення сільськогосподарського податку в Українській РСР в 1952 році». Уперше законодавча норма встановила, що до сплати податку зараховуються доходи колгоспників, отримані на трудовні у грошовій та натуральній формі, а сам розподіл натуральних і грошових прибутків колгоспників здійснювався в останню чергу - після завершення усіх інших розрахунків господарств. Така практика не застосовувалась навіть у роки війни. Крім того, цей документ скасував пільги для господарств сільських учителів, лікарів та інших спеціалістів [15].

Докорінно порядок обкладання податком сільського населення було здійснено відповідно Закону СРСР «Про сільськогосподарський податок» від

8 серпня 1953 р. та постанови Ради Міністрів Української РСР від 1 вересня 1953 р. № 1796 «Про проведення сільськогосподарського податку в Українській РСР у 1953 році» [16-17]. Оподаткування господарств колгоспників здійснювалося за фіксованими ставками з однієї соті гектара присадибної землі, що знаходилася в особистому користуванні колгоспного двору, незалежно від розміру загальної суми доходів колгоспників. Ставки податку залежали від площі посівів сільгоспкультур, урожайності та ринків збуту. Наприклад, у РРФСР ставка коливалася від 3 до 14 руб.; у західних областях УРСР - від 2 до 6 руб. та від 5 до 12 руб. у східних.

Таким чином, аналіз податкової політики СРСР дає можливість визначити, що зміну податкової політики у 1953 р. можна порівняти з переходом від продрозверстки до продподатку на початку 20-х рр. ХХ ст. Але 1953 р. і формально не був «повоєнним роком», адже після закінчення Другої світової війни минуло вже 8 років.

У повоєнні роки проводилася уніфікація законодавства Української РСР з нормативними актами західних областей, Буковини й Закарпаття. Цивільне законодавство спрямовувалося передусім на зміцнення права державної власності. Так, протягом 1945-1946 рр. за допомогою адміністративно-правового регулювання була здійснена націоналізація землі, підприємств, банків та засобів зв'язку. Нормативні акти регламентували проведення як земельної реформи, так і кампанії з організації сільгоспартілей (1947-1950 рр.). 2 квітня 1947 р. за № 714 вийшла постанова Ради Міністрів УРСР «Про обов'язкову поставку вовни державі селянськими господарствами Закарпатської області Української РСР». Посилення тиску на успішні селянські господарства продовжувалося й через виконання постанови від 23 серпня 1947 р. за № 1391 «Про оподаткування селянських господарств західних областей Української РСР». Господарства цих областей притягалися до обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі за нормами, які перевищували встановлені на цих територіях: щодо зерна, соняшника, сої, картоплі, овочів, сіна, м'яса, молока - на 50%, а щодо вовни - на 100% [18-19].

Для цивільно-правового регулювання в Українській РСР велике значення мала постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1947 р. «Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі і промислові товари» [20]. Реформа ввела відкриту торгівлю за єдиними державними цінами та змінила грошову систему. Роздрібні ціни зросли втричі. Крім того, заощадження у формі внесків в ощадкасах і облігаціях мали переважно городяни, селяни ж тримали свої заощадження на руках. Тому перехід від низьких пайкових цін на товари широкого споживання до більш високих єдиних державних виявився у місті м'якшим, ніж на селі.

У повоєнні роки певні зміни відбулися в цивільно-правовому регулюванні особистої власності. Погані житлові умови або відсутність житла тяжко впливали на становище селян. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1948 р. «Про право громадян на купівлю та будівництво індивідуальних житлових будинків», встановлювались єдині норми регулювання права громадян на житло. Кожний громадянин міг купити чи побудувати на правах особистої власності 1-2 поверховий будинок із площею до 60 кв. м і максимальною кількістю кімнат – 5. За умов порушення норм виконком міг припинити будівництво або знести споруду.

Цивільне право встановило норму, за якою не підлягали вилученню на покриття недоїмок громадян з податків та неподаткових платежів житлові будинки, господарські будівлі, худоба, дитячі речі тощо. Норма мала велике значення для пересічного селянина, адже сплатити сільгосподаток вони не завжди мали можливості.

Треба зазначити, що законодавство повоєнного часу зберігало умови, які ставили колгоспників у нерівне становище з іншими громадянами країни. З одного боку, у повоєнний час зберігав чинність Указ від 26 червня 1940 р., згідно з яким всі радянські трудівники не мали права самовільно залишати роботу, що на якийсь період обмежувало їх право на вибір виду діяльності та місця проживання (до 1956 р.). Але городяни мали на руках паспорт, який засвідчував їх особу. У травні 1949 р. право переходу на іншу роботу за місцем проживання було надано вагітним жінкам та матерям, що мали дітей віком до 1-го року. З іншого боку, селяни не тільки не мали права виходу з колгоспу за власним бажанням, а й навіть паспортів. За постановою РНК СРСР від 27 грудня 1932 р. органи НКВС видавали внутрішні паспорти тільки міським жителям, працівникам державних установ та робітникам радгоспів. Селянину ж видача паспорта передбачалася в окремих випадках, наприклад, для навчання за умови наявності довідки від голови колгоспу. Так робітничо-селянська держава «закріпила» селян за колгоспами аж до 1958 р., коли вони вперше отримали паспорти [21].

У повоєнний період з правового регулювання трудових відносин були усунені обмеження воєнного часу. Скасовувались трудова мобілізація і трудова повинність, а також щоденні понаднормові роботи. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. «Про відпустки робітникам і службовцям» відновлювалося право працівників на чергові й додаткові відпустки. Але ця норма стосувалася перш за все городян. До того ж, колгоспники не мали права на державне пенсійне забезпечення через старість, за винятком голів колгоспів, спеціалістів сільського господарства і механізаторів, що перейшли в колгоспи з МТС, та інвалідів війни [22].

Суттєві зміни відбулися в регулюванні кримінально-правового захисту соціалістичної власності. Укази Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян» посилювали покарання за цей злочин - від 10 до 25 років позбавлення волі. Уперше встановлювалася кримінальна відповідальність за неза�вництво [23].

У групі господарських злочинів, згідно з Указом президії Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1948 р. «Про кримінальну відповідальність за виготовлення самогону», особи, стосовно яких було доведено цей факт, мали бути покарані до 6 років виправно-трудоxв таборів із конфіскацією майна. Отже, основними тенденціями в розвитку кримінального права був захист інтересів держави та соціалістичної власності.

Серйозною проблемою у перші повоєнні роки було виконання міністерствами та відомствами постанов ЦК КППС від 16 серпня 1952 р. «Про заходи щодо подальшого покращення обслуговування інвалідів Вітчизняної війни і праці та інших пенсіонерів» і від 14 березня 1953 р. «Про значні недоліки у роботі Міністерства соціального забезпечення Української РСР». Державні і партійні органи спрямовували на вирішення проблем соціального

забезпечення інвалідів. В умовах нестачі медичної допомоги у сільській місцевості проблеми селян-інвалідів вирішувалися дуже важко.

Таким чином, розгляд нормативно-законодавчих актів повоєнного періоду історії України дозволив простежити трансформацію правового становища колгоспного та одноосібного селянства. У зазначений період компартійно-державне керівництво здійснило формальне повернення до конституційних засад, які регулювали становище громадян радянської держави, у тому числі й селян. Почала здійснюватися нова концепція «поліпшення становища» колгоспників, насамперед, це стосувалося спроб влади на законодавчому рівні запровадити нові норми у життя селян. Однак зміни у законодавстві носили обмежений характер. Важке економічне становище країни та нездатність уряду до радикальних змін стали причинами зміцнення адміністративного стилю керівництва економікою, що знайшло своє відображення у законодавстві. Причиною хронічного занепаду сільського господарства була відірваність правового регулювання діяльності колгоспів від об'єктивних законів економічного розвитку.

На нашу думку, зазначена тема потребує подальшого дослідження. У цьому сенсі інтерес викликає вплив радянських правових норм на формування моралі селян у повоєнний період.

Література

1. История крестьянства СССР. История советского крестьянства. В 5 т. - Т. 4. - М., 1988.
2. Баран В. К. Історія України, 1945–1953 рр. / В. К. Баран; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. - Львів, 2005. – 184 с.
3. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Т. 2 [Текст]. - К. : Наукова думка, 2006. - 653 с.
4. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917 - 1967 гг.). - Т.2. - М.: Изд. полит. лит., 1967. - С.519-530.
5. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1947. - № 19. - 15 жовтня. - К. : Укр. вид-во пол. літ-ри, 1947. - С. 11-12.
6. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1947. - № 13. - 15 липня. - К. : Укр. вид-во пол. літ-ри, 1947. - С. 22-23.
7. Додаток до Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі по областях УРСР» від 22 липня 1946 р // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 931. - Арк. 46; Додаток до Постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про хлібозаготівлі по Українській РСР» від 17 серпня 1946 р // ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 939. - Арк. 48.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 1825-1953. - Ч. II. - М. : Политиздат. - С. 1038—1044.
9. Там само. - С. 1045.
10. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 24. - Спр. 4749. - Арк. 44.
11. Хрестоматія з історії держави і права України. В 2-х т. Т. 2. Лютий 1917 р. - 1996 р. - К., 1997. - С. 489.
12. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. - Т. 6 : 1924-1927. Вид. 8-е. - К. : Політвидав України, 1980. — С. 303-306.
13. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 24. - Спр. 66. - Арк. 416.
14. Комарова І.В. Історичні аспекти оподаткування селянства в Україні // Фінанси України. - № 6. - 2001. - С. 82; 100.
15. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1947. - № 13. - 15 липня. - К.: Укр. вид-во пол. літ-ри, 1947. - С. 22-23.
16. Постанова Ради Міністрів УРСР від 7 червня 1952 р. № 1708 «Про проведення сільськогосподарського податку в Українській РСР в 1952 році» : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tax-nalog.km.ru/>.
17. Хрестоматія з історії держави і права України. В 2-х т. Т. 2. Лютий 1917 р. - 1996 р. - К., 1997. - С. 492.

18. Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1947. - № 13. – 15 липня. - К.: Укр. вид-во пол. літ-ри, 1947. - С. 11.
19. Там само. - С. 3-6.
20. Хрестоматія з історії держави і права України. В 2-х т. Т. 2. Лютий 1917 р. - 1996 р. – К., 1997. - С. 484.
21. Веронська Т.В., Кульчицький С.В. Радянська паспортна система // Український історичний журнал. – 1999. - № 3. – С. 33-43; № 4. – С. 3-15.
22. Хрестоматія з історії держави і права України. В 2-х т. Т. 2. Лютий 1917 р. - 1996 р. – К., 1997. - С. 463.
23. Там само. - С. 477.

Королёва Г. И. Трансформация правового положения крестьян в Украине (вторая половина 40-рр. XX ст. – 1953 г.).

Автор на основе анализа советских нормативно-законодательных актов Советского Союза и Украинской ССР послевоенного периода проследил изменения в правовом положении колхозного и единоличного крестьянства.

Ключевые слова: *нормативно-законодательные акты, послевоенный период, крестьянство, правовое положение.*

Korolyova G. I. Transformaciya of legal position of peasants in Ukraine (the second half is 40 years of XX century – 1953 year).

In the article an author on the basis of analysis of soviet normative-legislative acts of Soviet Union and Ukrainian SSR of post-war period traced the changes of legal position of of a collective farm and individual peasantry.

Key words: *normative-legislative acts, post-war period, peasantry, legal position.*

УДК 930+94

Кривуля О.О.

ЖІНКИ НА ВІЙСЬКОВІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ (1917-1939 рр.)

Висвітлюються особливості військової служби жінок в Україні протягом 1917-1939 рр. Зокрема, у статті представлено героїчні будні жінок – солдаток, політпрацівниць, медиків на війні, які воювали по різні боки барикад; розкрито на окремих прикладах досягнення жінок на військовій службі у мирні часи.

Ключові слова: *жінки, військова служба, героїчні будні, війна.*

Гендерний паритет, що декларується у сучасному українському соціумі, не лише на папері, але й фактично доводить спроможність жінок проявляти свої здібності у будь-яких сферах життя і діяльності суспільства. Зокрема, це стосується і військової сфери, у якій з року в рік збільшується кількість жінок військовослужбовців. З цього приводу виникає багато питань, у тому числі „а чи доречно жінкам служити в армії”, „навіщо жінкам це потрібно” та багато інших. Проте реалії життя показують, що жінки зараз становлять багатотисячну армію у прямому розуміння цього слова.

Перші масові приклади військового служіння жінок розпочалися на початку XX ст., але особливо яскраво проявилися у часи Першої світової війни, революції, громадянської війни, а також у перші десятиліття радянської влади в Україні. Наполеглива боротьба жінок за власні права, рівні права із чоловіками, призвели врешті до розширення спектру сфер, у яких жінки брали активну участь. Стереотипно представлена суто жіноча сфера – сфера домашнього господарства – вже не відповідала потребам багатьох жінок, які прагнули самовираження та самореалізації. Досвід перших відважних жінок-військових, які боролися за ідею, за Батьківщину став добрим прикладом для жінок, які воювали у роки Великої Вітчизняної війни. У мирний час жінки теж показували не меншу відвагу і героїзм. І сьогодні кількість жінок, які бажають

пов'язати життя із військовою службою не зменшується, а лише збільшується. Вони вкотре доводять, що вислів „слабка стать” – це не про них, а своєю діяльністю повністю руйнують стереотипне уявлення про те, що військова служба – це суто чоловіча справа. З огляду на вказане, вважаємо, що представлена тема є цікавою і актуальною.

Історіографічні здобутки з теми мали певну популярність у радянські часи. Зокрема, існують деякі дослідження, у яких висвітлювалися бойові подвиги жінок на полях бойової слави Червоної Армії. Серед них слід вказати Ж.Тимченко [1], Л.Розова [2]. У сучасній історичній науці тема не має такої широкої популярності. Жінки військовослужбовці представлені переважно у популярних виданнях довідкового характеру [3].

Метою статті є висвітлення особливостей військової служби жінок в Україні протягом 1917-1939 рр.

Ще у роки Першої світової війни у Російській імперії з'явилися перші жіночі бойові підрозділи, причому жінки служили в них під своїми прізвищами. Одне з таких підрозділів – жіночий ударний батальйон смерті – очолила прапорщик Марія Бочкарьова. У ті часи такого жіночого військового формування не знала жодна армія світу. На жінках – солдатках були особливі погони – білі з чорною та червоною смугами, а на правому рукаві – червоно-чорна стрілка кутом донизу. Саму Марію боялися і ненавиділи, нею захоплювалися і пишалися. Її військова служба розпочалася наприкінці 1914 р., коли з особистого дозволу Миколи II Бочкарьова була зарахована рядовим до Томського запасного батальйону. Її перша нагорода – медаль "За хоробрість". Навесні 1917 р. Марія вже була унтер-офіцером, командиром розвідки і георгіївським кавалером.

На одному з мітингів яскраву промову Марії Бочкарьової почув голова Державної Думи Михайло Родзянко. Він запропонував їй сформувати бойові жіночі підрозділи. І вже на початку літа 1917 р. Марія Бочкарьова, «російська Жанна Д'Арк», сформувала жіночий батальйон смерті, у якому спочатку нараховувалося трохи більше 200 осіб.

Наприкінці червня батальйон увійшов до складу 525 піхотного полку. 8 липня жінки вперше пішли у бій, в якому батальйон втратив 30 вбитих і 70 поранених. Більше в активних бойових діях він не брав участь. До історії Першої світової війни батальйон увійшов як єдина жіноча частина, яка під командуванням жінки-офіцера воювала на російсько-німецькому фронті. До речі, хоча точно невідомо чи були у ньому українки, але певний час батальйон воював і на території України.

Після Жовтневої революції Бочкарьова батальйон розпустила. Вона підтримала Білий рух, для збору коштів на війну виїжджала до США і Великобританії, керувала великим санітарним загоном в армії Колчака. Після розгрому колчаківщини була розстріляна чекістами 16 травня 1920 р.

Жіночі батальйони були створені не випадково. У часи війни виснажені у боях бійці почали роптати, бажаючи її припинення. Ідея ж створення жіночих підрозділів мала на меті показати героїзм жінок, їх патріотичність і тим самим підняти бойовий дух солдатів-чоловіків. Жінки-добровольці, які відправлялися зі зброєю в окопи, тільки цим мали присоромити чоловіків і змусити дезертирів повернутися на фронт.

Є також відомості, що у жовтні 1917 р. Друга рота Петроградського жіночого батальйону під командуванням штабс-капітана Лоського захищала Зимовий палац.

Крім батальйону Бочкарьової влітку і восени 1917 р. було сформовано ще 3 жіночих батальйони і до десятка окремих рот і команд. Але в бойових діях участі вони не брали, а командували ними офіцери-чоловіки. У період громадянської війни в армії Денікіна на базі 3 Кубанського жіночого батальйону був створений жіночий бойовий загін, але відомості про участь його у бойових діях відсутні.

У Білій армії пліч-о-пліч з чоловіками воювало за Батьківщину багато жінок. Так, прославилася Зінаїда Готгард, яка у 1917 р. закінчила військове училище і вже прапорщиком стала одною з перших дівчат, котрі виявили бажання вступити до Добровольчої армії. Зінаїда виконувала розвідувальні доручення у тилу червоних. Жінка, яка згодом отримала звання підпоручика, не лише вправно тримала зброю, але й писала вірші. Один з них, написаний у 1918 р., вочевидь відображає скорботу за померлими у безглуздій кривавій війні.

Спите тихо

Год жестокой войны по степи разбросал
Беспорядочный ряд невысоких могил,
Понакрыл кое-где побуревшей травой,
Разбросал и забыл...
Год за годом пройдет, и весна нашу степь
Ярким блеском цветов оживит, как всегда,
Только этого ряда убогих могил
Не найдется следа.
Но безвестных имен, сколько б не было их,
Никогда не забудет родная страна,
Славный подвиг почтит и в молитвах своих
Помянет их она.

Також відзначилися на фронтах й інші білогвардійки: 18-річна Юлія Пілаєва була закатована більшовиками під станицею Куренівською; баронеса де Бодє, Тетяна Бархаш, Віра Месьє, Анна Алексєєва померли від поранень, кавалерійських атак, під допитами. Відомі також Валентина Лозовська, підпоручик Н.Заборська тощо.

Загалом участь у Білому русі прийняло багато жінок ще за часів Першої світової війни. Вони приховували офіцерів, допомагали сім'ям офіцерів, які не емігрували, збирали гроші для Добровольчої армії, допомагали військовополоненим: збирали групи добровольців і під виглядом поранених відвозили їх у безпечні місця. Серед таких була 20-річна сестра милосердя Марія Несторович-Бєрг, Варвара Левітова, З.Мокієвська-Зубок та багато-багато інших. До речі, З.Мокієвська-Зубок була сестрою Людмили Мокієвської-Зубок – командира броньованого потягу, революціонерки-більшовички. Останній приклад наочно засвідчує, що у громадянській війні відбувся розкол суспільства, в результаті чого йшли зі зброєю у руках брат на брата, а сестра на сестру.

На початку встановлення в Україні радянської влади права жінки законодавчо закріплювалися декретами про розірвання шлюбу, про громадянський шлюб, про дітей і введення книг актів громадянського стану. Також зміну становища жінок у суспільстві у процесі формування жіночої субкультури певним чином визначив декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, підписаний В.Леніним у січні 1918 р. Декрети позбавили церкву права втручатися у сімейні відносини та у виховання дітей.

Після цих перших кроків у зміні становища жінок на законодавчому рівні, власне, і розпочався тривалий процес залучення жінок до радянського будівництва – так зване розкріпачення, яке, між іншим, включало і загальну зміну світогляду жінок у відповідності до потреб та основних ідей нової радянської влади.

Проте мирний процес реалізації зазначеного було перервано у лютому 1918 р. вторгненням до України німців. Тоді ж Ленін підписав відозву із закликом до відсічі іноземним загарбникам та Центральній Раді. У Києві було створено штаб з керування більшовицькими військами. Зі зброєю у руках захищали власні погляди і жінки, які пішли на фронт. Значну допомогу надавали й жінки, які працювали для фронту у тилу.

Жінки часто виявляли відвагу і мужність, показуючи чоловікам власний приклад відстоювання мрії. Жінки нарівні з чоловіками працювали як санітари, стрільці, кулеметники, розвідники, зв'язківці, політбійці, комісари, підносили товаришам патрони, їжу, прасували їм одяг тощо. Чимало жінок полягло у боях на фронтах громадянської війни, але історія ще пам'ятає їх героїчні подвиги.

Серед найбільш відомих героїнь війни були Груня Залмаєва – член Макіївського комітету компартії, кулеметниця Степанида Драган, луганчанки-комсомолки О.Чиженко і В.Калініна, кулеметниця Ірина Гладскокова, жінка-боєць Харківського загону Ольга Виноград, яка згодом стала командиром взводу, а пізніше і роти. Серед бійців Харківського загону боролася робітниця паровозобудівного заводу Одарка Нагорна, М.Данілевська, М.Кустелян, Р.Гладштейн, П.Шведе, М.Межова, Є.Рутень, Л.Репельська та ін. Воювала й відома революціонерка Євгенія Бош, яка очолювала політичну роботу серед червоних козаків. Вона налагодила випуск газети „До зброї”. На фронті воювали також її доньки.

Одною з відомих бійців-червонопрапорців була луганська революціонерка Оксана Єлтанська. Її революційна діяльність розпочалася з перших днів Першої світової війни, коли їй революціонери доручали небезпечні завдання. Зокрема, розклеювала революційні прокламації на стінах заводів і парканів. Працювала і в підпільній друкарні. У 1917 р. Оксані було лише 17 років, коли її прийняли до червоногвардійського загону, який організовувався з робітників Луганська під проводом луганського слюсаря Кліма Ворошилова. До загону її прийняли як сестру милосердя, але невдовзі Єлтанська вже стріляла з гвинтівки і кулемета. Ходила Оксана і в розвідку, звідки не поверталася з порожніми руками: обов'язково приводила полонених. У боях не лише стріляла, але й надавала пораненим медичну допомогу. Була поранена [4].

З ранніх років стала активною революціонеркою Євгенія Лосєва-Чижова, яка у 1917 р. була прийнята в Херсоні до лав більшовицької партії. У роки громадянської війни була кулеметницею кулеметної команди інтернаціонального полку. Під час війни працювала у підпіллі у боротьбі проти австро-німецьких військ [5].

Відважно воювала 17-річна Ольга Дмитрієва. У Луганську билася із гайдамаками, у інших місцях – із німцями і козаками. Потрапила до санітарного потягу, де працювала медсестрою [6].

Про труднощі, які жінки долали під час громадянської війни згадувала Анна Каганова: „В ЦК партії я довідалася, що потрапила до групи комуністок, мобілізованих на Південний фронт до Червоної Армії. Теплушка спочатку здалася тісною для 12 осіб – все це комуністки України, переважно з Києва, але були й з інших районів. Сестри Кравець Галя і Катя – одна лікар, інша –

швачка. Григорович Клава – тендітна дівчина, вона швидко завоювала авторитет і була нашим комісаром. Кузнецова Маруся – вольова, сувора, енергійна. Весела Женя Хайкіна, київська робітниця, мужня і сувора. Болгарка Карабаджак Злата, до якої була велика симпатія. Поліна Букль – весела, з гарним голосом, вона була центром нашої групи, ніколи не сумувала. Глухова Стася старша за нас, Віра Носова – юна, гаряча дівчина. Лосєва Рахіль – замкнута, завжди з книжкою. Я була збентежена її ерудицією, працьовитістю. Зафранська Софія, чернігівська робітниця, відмінний організатор, вона була одною з кращих комісарів нашої армії. Молодша за всіх була 17-річна Казакова Анна... Ми їхали сповнені сил, віруючи у перемогу, твердо знаючи, що все краще, що було закладено в нас, буде цілком віддано боротьбі за майбутнє. Також ми везли із собою подарунки на фронт від київських робітників... Ми нічого не знали про дисципліну і устав Червоної Армії, але везли політичну літературу і на ходу самі вивчали устав армії. Ми були тоді погано вдягнені, майже роззуті, а вже насувалися холодні дні. У нас не було навіть дрібного багажу, не кажучи вже про постільну білизну. Спали в основному на ящиках з подарунками. Погано було із забезпеченням. Але нам вдавалося отримувати свій раціон – хліб і трохи цукру. Та ми ніколи не сумували. У штабі 13 Армії у політвідділі нас добре зустріли. Дехто були направлені до розвідувального відділу, але більшість призначені комісарами санітарних частин” [7].

Загалом нерідко відмічалось, що жінки дуже серйозно підходили до справи навчання військовій справі і проявляли неабиякі здібності та кмітливність.

Органи Загального військового навчання всіляко залучали жінок до занять і не лише для того, щоб відправити їх на фронт, але головне для того, щоб підвищити можливість подальшого їх залучення до виробничої, суспільно-політичної, та спортивної сфер життя. Так, начальник всеобучу Подвойський на пленумі ЦК РКП(б) заявляв, що для захисту батьківщини жінка повинна володіти гвинтівкою, револьвером і кулеметом, щоб захистити своє місто, своє село, своїх дітей і саму себе від набігів ворогів [8].

Жінок залучали до військової справи у якості резерву для захисту революції: з одного боку, дуже вигідно було поповнювати за рахунок жінок ряди працівників під час війни, коли чоловіки пішли на фронт, а з другого – жінками, які володіли військовою справою, можна було замінити недобросовісних вояків-чоловіків. Участь жінок не лише у сімейних та державних справах, але й у військових повинна була стати докором чоловікам, які за різними причинами не бажали виконувати громадянський обов’язок.

Військовий міністр Олександр Керенський та Верховний головнокомандувач Олексій Брусилов вважали, що “жіночий фактор” допоможе позитивно вплинути на армію, яка морально розкладається [9]. Тому жінок на фронті часто залучали для створення суто жіночих загонів для формування з них загороджувальних застав з метою впливу на частини з чоловіків, які розбігалися. Загалом жінки сприяли боротьбі з дезертирством [10]. Подібної думки дотримувалися і більшовицькі лідери.

Із встановленням Гетьманату матеріальне становище населення не покращилося. Більшовики, у тому числі жінки, почали підпільну роботу: розповсюджували листівки, газети та іншу літературу, організовували страйки на заводах і фабриках тощо. Новий уряд їх постійно переслідував. Багато підпільниць було заарештовано й розстріляно. У цей час показали наполегливість у роботі Ганна Хоперська у Харкові, виконувачки обов’язків секретаря Київського підпільного губкому партії Г.Тимофєєва, Полтавського –

Г.Хуторок, Криворізького – Ю.Умникова, Прилуцького – Т.Авруніна, також відзначилися луганчанки Г.Волкова-Савчук і М.Витківська. Активно працювали комсомолки Марія Гончарова, Дуся Овчинникова, Даша Ляпіна [11]. Багато талановитих і самовідданих ідеї жінок-підпільниць було й в інших містах України.

З 5 по 12 липня 1918 р. відбувся I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, що проходив у Москві. У ньому взяли участь і жінки-більшовички Є.Бош, С.Соколовська (під псевдонімом Олени Кирилівни Мрійської), Г.Тимофєєва, Р.Купершміт та ін. На з'їзді було вирішено продовжувати боротьбу проти іноземних окупантів та „внутрішньої контрреволюції”. Після нього організовані військово-революційні комітети та повстанські штаби, роботою яких керував Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет.

У ці важкі часи часто зв'язківцями ставали саме жінки. Так, роль зв'язківців Повстанського штабу з українським підпіллям здійснювали Оксана Коцюбинська та В.Кочубей.

Особливо важливою була медично-санітарна робота жінок. Для їх підготовки у губернських та повітових містах відкрито курси червоних сестер. Але кількість бажаючих навчитися була такою великою, що приймали лише робітниць і за рекомендацією партійних та профспілкових організацій. Декого навчали прямо на фронті.

Незважаючи на висловлювання різних більшовицьких лідерів, в тому числі О.Коллонтай, про надання рівних прав і обов'язків жінок і чоловіків навіть у військовій справі, обов'язково повинні були служити в армії жінки-лікарі.

Жінки-медпрацівниці часто поєднували свою діяльність із політичною роботою. Серед таких були: О.Трояновська, фельдшер С.Алтухова, медсестри А.Гриневич, Ф.Ростова-Щорс, Г.Розенблом, А.Балева та ін. Працівниці Червоного Хреста надавали першу медичну допомогу пораненим, передаючи одяг, гроші, ліки політв'язням. Також жінки служили у продовольчому постачанні, а за їх бажанням могли направити служити й бійцями, про що свідчать численні дані.

У листопаді 1918 р. в Україні встановлена влада Директорії, з якою розпочали війну радянські війська. Підпільна робота більшовиків, у тому числі жінок, продовжилася, але вже з військами Петлюри.

Не будемо однозначно стверджувати хто саме, чия влада у тих умовах була більш гуманною до населення, хто був правий, а хто ні. Жінки воювали „по обидва боки барикад”. Кожна людина, особливо з незаможних, тоді, по-перше, знаходилася у стані розпачу через своє скрутне матеріальне становище, по-друге, влада змінювалася так швидко, що зрозуміти намагання кожної, особливо неосвіченій людині було вкрай важко, по-третє, повсюдний розбрат, грабунки, арешти, голод, розруха, жебрацтво, бандитизм сіяли страх у душах людей. У такій ситуації кожен, звичайно, мав право вибору, але із цим правом жоден не був застрахований від помилкового вибору. Отже, не маючи ніякого морального права засуджувати одну зі сторін, хочеться підкреслити велику віру військових жінок у правильності своїх поступків, віру у краще майбутнє, за яку вони тоді боролися пліч-о-пліч із чоловіками. Роз'єднуючим фактором стала різна ідеологія різних політичних сил і форми та методи боротьби цих сил.

Проте, процес формування субкультури радянської жінки в Україні вже йшов широкими кроками.

Ще в березні 1918 р. на VII з'їзді РКП(б) було прийнято рішення щодо застосування всіх заходів щодо “всебічного, систематичного загального навчання дорослого населення, без різниці за статтю, військовим знанням і військовим операціям”. Відповідно до цього рішення ВЦВК 22 квітня 1918 р. видав декрет, який установив для чоловіків-робітників обов'язкове військове навчання, а для жінок – добровільне. Проте у 1920 р. військове навчання стало обов'язковим для комуністок і комсомолок [12]. Вони повинні були служити у загонах спеціального призначення для ліквідації антиреволюційних та антибільшовицьких настроїв та рухів у тилу, але їх також могли направити воювати на фронті у складі армії.

У 1919 р. в Україні продовжувалася громадянська війна. Активно продовжували проявляти себе і жінки. Зокрема, на Луганщині відзначилася перша жінка командир броньованого потягу Людмила Мокієвська-Зубок. Дочка революціонера, вона закінчила Чернігівську гімназію, а потім навчалася у Петрограді, вивчаючи психіатрію і психологію. До Червоної Армії вступила у 1918 р. Воювала із білогвардійцями під Царицином, обороняла Харків. У тому ж році прибула до Катеринослава. Коли було прийнято рішення побудувати броньований потяг, Людмилу призначили відповідальною. Серго Орджонікідзе призначив її командиром і комісаром цього потягу. Відважна 23-річна дівчина не лише командувала бійцями на полі бою, але й навчала їх військовій справі, вела виховну роботу. Загинула Мокієвська від вибуху снаряду 9 березня 1919 р. під станцією Дебальцеве, коли вела в атаку броньований потяг „Влада - Радам” [13].

Політичну роботу у військах Задніпровської дивізії проводила Олександра Коллонтай.

У липні 1919 р. в окупованих Денікіним районах України було створено Зафронтове бюро ЦК КП(б)У на чолі з С.Косіором, який приділяв багато уваги у проведенні організаційно-пропагандистської роботи серед жіночих мас. Так, активним працівником Зафронтбюро була Оксана Листопад, яка підбирала людей для підпілля, переправляла через лінію фронту листівки, брошури, газети, зброю та гроші. У Катеринославському підпіллі відзначилися зв'язкова В.Кукуй, а також К.Курочкіна та А.Губанова.

Добровільно воювали не лише партійні, але й безпартійні жінки. В армії їх не виділяли у особливі підрозділи, а служили вони разом із чоловіками, виконуючи різноманітну роботу: ходили на бойові завдання, у розвідку, рили окопи, несли караул, охороняли мости та склади, постачали продуктами тощо.

Серед жінок були не лише рядові військові, але й комісари Червоної Армії. Зокрема, відомі А.Янишева – начальник політвідділу 15 Інзенської дивізії, Г.Шуцкевер – заступник начальника політвідділу 9 армії, М.Данилевська – начальник політвідділу 42 дивізії, пізніше комісар санітарних частин 13 армії. Політпрацівниками працювали О.Богат, О.Єсава, М.Бондаренко, Т.Вишнівська, Ю.Жукова та ін. Із гвинтівкою у руках воювали жінки-бійці 1 Кінної Армії – П.Кузнецова, З.Патрикеева, М.Прудка, М.Єремеева, Т.Соболь, Т.Плотникова, О.Фирковська, Є.Логвинова тощо [14].

Відомою кривавою розправою з білогвардійцями у Криму стала комісар Розалія Землячка. Ця революціонерка-терористка народилася у Києві у 1876 р. у сім'ї досить заможного міщанина, купця першої гільдії Самуїла Залкінда, який надав дітям добру освіту. Але всі його діти врешті стали революціонерами, відвідавши у житті не одну в'язницю. Розу у сім'ї любили, вважаючи її найбільш здбною і розумною. Сама вона читала книжки з історії,

соціології, захоплювалася працями К.Маркса. У 1894 р. Роза закінчила гімназію і вступила до Ліонського університету на курс медичних наук. Але невдовзі захопилася працями В.Ульянова і вступила до київської соціал-демократичної організації, взявши псевдонім Землячка. Через рік за революційну агітацію була заарештована і вислана до Сибіру, де вона вийшла заміж і отримала прізвище Берлін. Невдовзі чоловік помер, а вона втекла з Сибіру до Катеринослава. Продовжувала займатися революційною діяльністю за кордоном і вже у Мюнхені познайомилася з Леніним. Взяла новий псевдонім – Демон. Тривалий час діяла в Україні. У 1918 р. її направили до Червоної Армії спочатку комісаром бригади, а потім начальником політвідділів 8 і 13 армій Південного фронту. Робочий день Рози тривав 20 годин. Вона не жаліла ані себе, ані інших і не зупинялася перед крайніми заходами.

У 1920 р. після відходу з Криму армії Врангеля за вказівкою Леніна туди були направлені Розалія Землячка, яка стала секретарем Кримського обкому РКП(б), і угорський комінтерновець Бела Кун, особливо уповноважений в Криму. Вони почали розстрілювати усіх полонених і вільних колишніх білогвардійців (знищено було за різними підрахунками від 7 до 70 тисяч). Чорне море було червоним від крові. Потім вона сказала свою знамениту фразу: „Досить на них витратити патрони – топить їх у морі”. За надмірну жорстокість О.Солженіцин назвав її „фурією червоного терору”. Але не одна Землячка прославилася жорстокістю. Якщо вона керувала справою в Криму, Конкордія Громова – у Катеринославі, „товариш Роза” – у Києві, Надія Островська – у Севастополі.

У результаті „За заслуги у справі політичного виховання і підвищення боєздатності частин Червоної Армії” Розалію Землячку нагородили у 1921 р. орденом Червоного Прапора. Вона стала першою жінкою, яка отримала таку нагороду. І це незважаючи на те, що страхітлива різанина змусила здригнутися багатьох, у тому числі лідерів радянської влади, які у 1921 р. відізнали Землячку з Криму до Москви. Решту життя вона боролася з „ворогами народу” і напряду причетна до масових репресій 30-х років. Померла Розалія Землячка у 1947 р. [15].

Загалом у лавах Червоної Армії під час громадянської війни перебувало більше 50 тис. жінок. З 15000 героїв, вищою бойовою нагородою – орденом Червоного прапора – нагороджені 66 жінок [16]. Хоча це й невелика цифра, але слід підкреслити, що ці жінки справді вірили у ідеї, за які боролися і віддавали не лише здоров'я, але й життя. Зокрема, Р.Землячка, В.Кулама, З.Патрикеева, М.Пацановська, П.Шведе [17].

Отже, у боротьбі за владу між різними політичними силами переможцями у кривавій громадянській війні вийшли більшовики, які спромоглися встановити у більшій частині держави новий суспільно-політичний устрій. Проте цього б вдалося уникнути, якби не ряд факторів. Одним з них було співчуття певної частини населення новій владі, котра обіцяла не лише вихід із тривалої Першої світової війни, але й надання рівних прав і можливостей трудящому населенню. Серед тих, хто повірив обіцянкам і втомився виживати в умовах воєнної розрухи, що спричинила дезорганізацію економіки, а, отже, і всього життя населення, було багато жінок, які воювали на боці Червоної Армії проти військ Центральної Ради, Директорії та іноземних інтервентів.

Добре це чи погано, проте червоноармійки нещадно боролися з іншими воєнними силами в Україні і багато в чому саме завдяки допомогі жінок на фронті і в тилу у державі було встановлено радянську владу.

Крім солдаток, які воювали у Червоній Армії та Білій, були й жінки, котрі перебували у складі анархістських та інших бандитських угруповань.

Так, відомою жінкою-воїном, відважною отаманкою, сподвижницею Нестора Махна була Маруся Нікіфорова. У 1908 р. вона отримала 20 років каторги за вбивство урядника, але втекла за кордон. У Парижі вивчала твори теоретиків анархізму. Після Лютневої революції Маруся повернулася до України, де за короткий термін організувала анархістсько-революційну банду. У Олександрівську Єлисаветградської губернії стала фактичною господаркою, де місцеві органи влади повністю підпорядковувалися їй. Із панами і офіцерами Маруся розправлялася без суду і слідства, реквізуючи їх майно. Коли у 1918 р. Україну окупували німці, Нікіфорова відступила далеко у тил, до Таганрогу. Там більшовики заарештували її, а бійців роззброїли. Але ті не розійшлися. На підтримку Марусі виступили Таганрозький комітет партії лівих соціалістів-революціонерів, а також сам Нестор Махно та інші лівоесерівські та анархістські загони з командирами. В результаті суд визнав Нікіфорову невинною і звільнив. Відомо, що у 1920 р. Маруся хотіла їхати до Москви, щоб організувати терористичні акти проти червоного керівництва. Решта про неї нічого невідомо [18].

Війна засвідчила необхідність військової підготовки населення і, особливо, молоді. Вже у мирні часи молода радянська держава потребувала сильних і підготовлених у військовій справі чоловіків і жінок. Тому у 1920 р. для проходження військової підготовки обов'язково призивалися дівчата 15-18 років, котрі займалися спортом і гімнастикою. Старше 18 років залучалися до військової підготовки на добровільних началах. Їх направляли працювати до військової адміністрації, військово-господарської та санітарної роботи. Відповідно відкривалися військово-спортивні відділи фізичного розвитку. А жінки, які закінчували такі курси ставали інструкторами спорту і військової справи.

За ініціативою ТСОАВІАХІМ і комсомольської організації у країні створювалися суспільні школи, які готували льотчиків та інших авіаційних спеціалістів без відриву від виробництва. Зокрема, готувалися спеціалісти у льотній, авіамодельній, планерній, парашутній, авіамоторній групах, а також групи проектування та побудови спортивних літаків. Так, у 1933 р. на кондитерській фабриці „Більшовик” на Червоній Пресні створено перший парашутний загін, котрий започаткував масовий парашутний спорт, у тому числі і серед жінок України. Тоді ж на фабриці „Червона мануфактура” організовано перший у країні парашутний санітарний загін, до якого увійшло 20 робітниць ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, ЦР ТСОАВІАХІМ і затверджено колективне звання і значок „Міцність оборони”, що присуджувався колективам фабрик і заводів, які під час успішного виконання виробничих планів спромоглися широко охопити молодь військовою справою та фізкультурною роботою.

Рівнем готовності до оборони були масові складання жінками та особливо молодими дівчатами нормативів на значки “Готовий до праці та оборони”, “Готовий до санітарної оборони”, “Ворошиловський стрілок”, затверджений у 1932 р., „Юний ворошиловський стрілок” тощо. Наприклад, у Сталінському районі у 1935 р. підготовлено 170 парашутистів, з них 90 жінок, 210 ворошиловських стрільків II ступеню, з них 70 жінок, 2 жінки інструктори з парашутного спорту [19].

У вересні 1934 р. вироблено нормативи комплексу „Готовий до протиповітряної та протихімічної оборони”. У 1937 р. введено нормативи на колективний значок „Готовий до ППХО” для первинних організацій Товариства житлових будинків, а у 1938 р. введено нормативи для первинних тсоавіахімівських організацій навчальних закладів. Цей настінний значок вивішували на фасади будівель.

Така робота давала вражаючі результати і нові рекорди та подвиги жінок. Яскравим прикладом стали досягнення прославленої радянської льотчиці Валентини Гризодубової, яка народилася у Харкові у 1909 р. у сім’ї інженера-залізничника, авіатора-винахідника. Батько, Степан Гризодубов, захоплювався конструюванням літальних апаратів. На одній зі своїх машин він літав із дворічною донькою. Їх фото було надруковане у центральних газетах СРСР. З дитячих років у майстерні батька любила бувати і Валентина. Мати ж була швачкою, дуже любила музику, добре співала і мріяла, що її дочка у майбутньому піде у високе мистецтво. Тому Валентина рано почала займатися музикою і закінчила музичну школу по класу фортепіано. Вступила до консерваторії. За спогадами друзів, вона вражала усіх віртуозною грою на фортепіано, але продовжувала мріяти про небо. Вступила до Харківського технологічного інституту. У 1928 р. у Харкові відкрили льотну школу громадянських пілотів ТСОАВІАХІМ, яку Валентина закінчила за три місяці, отримавши звання пілота. Проте у вступі до Пензенської школи льотчиків-інструкторів їй відмовили через статі. Гризодубова вирішила домогтися свого і почала скаржитися, дійшовши до С.Орджонікідзе, який посприяв і Валентина таки вступила до школи. Після закінчення працювала інструктором у Тулі, підготувавши 86 льотчиків, у тому числі першого двічі Героя Радянського Союзу у часи війни Бориса Сафонова. «Чоловіки-курсанти швидко забували про те, що з ними займається жінка. Гризодубова демонструвала зріле володіння льотним мистецтвом і мужність. Наприклад, не раз вибиралася з кабіни літака, який летів, і стояла на його крилі, доводячи надійність машини» [20].

У 1934 р. льотчиця була зарахована до штату агітескадрильї ім. М.Горького, де літала на літаку «Орденоносна «Робітниця». Таку назву отримав літак, бо кошти на його виготовлення збирали читачки радянського журналу для жінок «Робітниця». Працювала Гризодубова із напарницею Катериною Слобоженко, теж льотчицею.

З 1936 р. Валентина перебувала у лавах Червоної Армії. Саме тоді показувала рекорди: встановила п’ять світових рекордів (швидкості, висоти і дальності польоту) на легкомоторних літаках конструкції Яковлєва, за що отримала у нагороду орден Трудового Червоного Прапора (1936 р.) та орден Червоної Зірки (1937 р.)

У 1937 р. вона була обрана депутатом Верховної Ради СРСР.

Найважливішим став 1938 р., коли перед Гризодубовою поставили завдання побити рекорд дальності польоту на важкому літаку. До її команди увійшли штурман Марина Раскова, теж видатна льотчиця, яка також встановлювала рекорди, Поліна Осипенко та Віра Ломако, котрі 2 червня 1938 р. здійснили безпосадочний переліт від Чорного моря до Білого. Тепер же екіпаж під командуванням Гризодубової повинен був здійснити безпосадочний переліт від Москви до Далекого Сходу.

Політ розпочався 24 вересня 1938 р. на літаку «Родина» (російською мовою. – *Прим. авт.*). Вже через 150 км почалися проблеми. У районі річки

Амгунь палива залишилося на півгодини і Гризодубова наказала Расковій стрибати з парашутом. Сама здійснила вимушену посадку без шасі на лід озера 25 вересня. Загалом літак пролетів 5908 км за 26 годин 29 хвилин. Для їх пошуку було відправлено 50 літаків і сотні піших загонів, причому два літаки зіткнулися у повітрі, а у тайзі загинуло 16 пошукачів, але Гризодубову з літаком знайшли на восьмий день пошуків. Ще через два дні прийшла Марина Раскова, яка 9 діб пробиралася по тайзі. Назад льотчиці вже їхали потягом і на кожній станції їх зустрічали з квітами і музикою. Весь екіпаж був нагороджений Зіркою Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна.

Гризодубову приймали у вищих ешелонах влади, їй навіть благоволив сам Сталін. У Валентини з'явився автомобіль «опель-кадет», не враховуючи інші привілеї.

У 1939 р. вона стала керівником Управління міжнародних повітряних ліній. Також під її наглядом знаходилася німецько-радянська авіакомпанія «Деурлюф», літаки якої на початку Другої Світової війни виконували спецзавдання у Франції, Голландії, Англії, Бельгії, Польщі тощо.

Гризодубова була всенародною улюбленицею, її думку поважали і не суперечили навіть найвищі керівники держави. Як особистість, Валентина була чесною і сміливою, не терпіла несправедливості і боролася за правду. У часи репресій до неї зверталися сотні – тисячі людей з проханням допомогти у реабілітації своїх близьких. Гризодубова, яка тоді була депутатом Верховної Ради СРСР, зверталася до Верховного Суду, прокуратури, партійних та радянських органів влади, захищаючи заарештованих, яких вважала невинними. Навіть не боялася Лаврентія Берія, з яким часто змушена була мати справу. Прикладом її захисної діяльності було звернення матері конструктора Сергія Корольова, якого відправили до Магадану на золоті копальні у 1939 р. Завдяки її клопотанню Корольов був переведений на більш легку роботу.

Невдовзі почалася Велика Вітчизняна війна і Гризодубова очолила авіаполк далеких бомбардувальників. Сама продовжувала вилітати, допомагаючи жителям блокадного Ленінграду, партизанів в Україні і Білорусі.

Служили жінки і на флоті. Життя на кораблі у відкритому морі – це обмежений простір, тяжка фізична праця, психологічні навантаження. З появою жінки на радянському флоті підкорювати доводилось не стихію, а почуття. На кораблі суто жіночими стали суднові ролі буфетниць та куховарок. Але радянський експеримент мав на меті масово залучити жіночу стать до когорта фахівців для флоту. У 1930 р. в Херсонський морський технікум вперше вступило 12 дівчат – на судноводійну спеціальність. Серед них були Максимова – дочка капітана з Севастополя, Наташа Бутенко з Миколаєва, Рая Александровська та Ксенія Корольова з Херсонської області, Шура Саєвич та Люба Петрович з Білорусії. Після першого курсу з практичною підготовкою продовжила навчання та закінчила технікум лише одна дівчина – Наташа Батуріна. Масовий експеримент не вдався в мореходках. Надалі підготовка жінок за «плавальними» спеціальностями ставала явищем поодиноким. Як вважає дослідник Олександр Шумей, „голодні 1920 – 30-і роки гарантували жінкам на кораблі виживання, харчування, забезпечення одягом, хоча й форменим”. Ксенія Корольова успішно закінчила медичне училище, а з часом стала заслуженим лікарем України, була членом Президії Верховної Ради УРСР.

Уже в середині 30-х років вибір на користь моря став більш прагматичним. Дівчата частіше обирали спеціальності, що відкривали перспективу

працевлаштування в портах, без тривалого плавання. Вже після Великої Вітчизняної війни стаціонарна підготовка жінок в морських навчальних закладах майже припинилася.

Таким чином, можна стверджувати, що жінки протягом 1917-1939 рр. впевненими кроками активно увійшли до „чоловічого світу” – військової сфери. Та для багатьох жінок це не було їх пріоритетним вибором, а скоріше необхідністю: у роки Першої світової війни жінок вперше залучили до військової справи, створивши з них „гарматне м’ясо”; у часи громадянської війни жінки теж змушені були йти воювати, відстоюючи погляди – чи то більшовицькі, чи то анархістські чи інші. Їх воля гартувалася шляхом проходження військових труднощів. Вони постійно ходили поруч зі смертю. Мужні героїні надавали чоловікам приклади відваги, безстрашності у боротьбі за краще майбутнє, за те, у що вони вірили понад усе. Зараз багато імен відважних жінок-військовослужбовців призабуто, проте, незважаючи на їх політичні уподобання, і те, на чиему боці вони воювали, їх подвиги вражають. Героїнями війни стали жінки-солдатки, підпільниці, політпрацівниці, медики та інші. Та чи воювали б вони, якби були задоволені життям? Мабуть ні, скоріше ставали б матерями, письменницями, мисткинями, акторками, робітницями... просто жінками. Але реалії часу призвали їх на війну. Навіть у мирний час багато жінок займалися фізичною підготовкою, ставали інструкторами з військової справи і знову здійснювали подвиги, ставили рекорди. Ці відважні жінки готували себе до страшніших випробувань, які їм довелося пройти у роки Великої Вітчизняної війни.

Отже, протягом періоду, що досліджується, відбувалася якісна зміна ролі жінок, особливо тих, які пройшли військову службу. Активно проходила фемінізація військових сил, поступово змінювалися професійний статус, роль і місце жінок у військових частинах. Цей процес був спричинений потребами військових у додатковій допомозі, оскільки не вистачало чоловіків, соціально-політичною ситуацією у країні, безробіттям, матеріально-побутовими негараздами, потребою у спеціалістах по догляду за пораненими, у кращих виконавцях своїх обов’язків, якими були жінки, патріотичним покликом. Все це безпосередньо впливало на трансформацію жіночої субкультури.

Подальші наукові пошуки представленої проблеми будуть доречними у спектрі більш детального висвітлення участі жінок у Білій армії.

Література

1. Тимченко Ж.П. Трудящі жінки в боротьбі за владу рад на Україні (1917-1920 рр.) / Ж.Тимченко. – К.: Наукова думка, 1966. – 150 с.
2. Розов Л. Жінки червонопрапорці / Л.Розов. – Х.: Вид-во “На варті”, 1934. – 108 с.
3. Пекер П.Б. Судьба удивительных людей: 90 знаменитых женщин / П.Пекер. – Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2006. – 320 с.; Скляренко В.М. 100 знаменитых женщин Украины / Скляренко В.М., Ивлева Т.В., Батий Я.А., Панков М.А. – Харьков: Фолио, 2006. – 511 с. та ін.
4. Розов Л. Жінки червонопрапорці / Л.Розов. – Х.: Вид-во “На варті”, 1934. – С. 44-45.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГО). – Ф. 59, оп. 1, спр. 803, арк. 2-5.
6. ЦДАГО. – Ф. 59, оп. 1, спр. 370, арк. 1-4.
7. ЦДАГО. – Ф. 59, оп. 1, спр. 409, арк. 3-6.
8. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 346, арк. 30.
9. Пекер П.Б. Вказана праця. – С. 59.
10. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 20, спр. 346, арк. 51.
11. Тимченко Ж.П. Вказана праця. – С. 68.

12. Чирков П.М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937 гг.) / П.Чирков. – М.: Мысль, 1978. – С. 153.
13. Пекер П.Б. Вказана праця. – С. 117-118.
14. Тимченко Ж.П. Вказана праця. – С. 91.
15. Пекер П.Б. Вказана праця. – С. 207-217.
16. Розов Л. Вказана праця. – С. 12.
17. Тимченко Ж.П. Вказана праця. – С. 93.
18. Пекер П.Б. Вказана праця. – С. 118-126.
19. ЦДАГО. – Ф. 7, оп. 12, спр. 694, арк. 18.
20. Скляренко В.М. Вказана праця. – С. 108.

Кривуля О.А. Женщины на военной службе в Украине (1917-1939 гг.).

Освещаются особенности военной службы женщин в Украине на протяжении 1917-1939 гг. В частности, в статье представлены героические будни женщин – солдаток, политработниц, медиков на войне, которые воевали по разные стороны баррикад; раскрыты на отдельных примерах достижения женщин на военной службе в мирное время.

Ключевые слова: женщины, военная служба, героические будни, война.

Krivulya O.A. Women on military service in Ukraine (1917-1939).

Light up the features of military service of women in Ukraine during 1917-1939. In particular, the heroic weekdays of women-soldiers, political workwomen, physicians on war, which militated for the different sides of barricades, are presented in the article; exposed on the separate examples of achievement of women on military service in a peacetime.

Key words: women, military service, heroic weekdays, war.

УДК 94 (477) “12”

Кубанов Р.А.

**КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ
АНТИМОНГОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ**

Розглядаються взаємини Данила Галицького зі західною католицькою церквою в контексті антимонгольської політики великого князя.

Ключові слова: князь, князівство, римський папа, Римська курія, коронація, церковна єдність.

Проблема взаємовідносин Галицько-Волинського князівства з монгольською державою Джучидів здавна привертала увагу істориків. Проте великі прогалини у вітчизняному джерельному матеріалі часів Середньовіччя, тривала різниця в методологіях дослідження вчених-медієвістів вітчизняних і зарубіжних, значний обсяг стереотипів, що склалися в підходах до трактування історії Південної Русі, призвели до того, що дана тема не відноситься до вивчених наукою належним чином. Тож вона залишається актуальною й понині, зокрема, до найцікавіших аспектів проблеми відноситься аналіз західного вектору дипломатії Данила Галицького в контексті антимонгольської боротьби великого князя.

Ще М. І. Костомаров торкався означеної нами теми, пишучи біографію Данила Галицького [2]; зробили значний внесок у її розв'язання – Г. В. Вернадський [1], М. Чубатий [4]. У сучасній українській історіографії продовжує плідно працювати М. Ф. Котляр [12], О. Б. Головка [5], Л. В. Войтович [11], також необхідно відзначити дослідження І. Заславського [8], П. Грицака [14].

У даній роботі ми ставимо мету, щоб, узагальнивши багатий джерельний та історіографічний матеріал, надати картину взаємовідносин князя Галицького з Джучидами по точках їх найзначніших стиків, зокрема, проаналізувати

коронацію Данила Романовича в контексті антимонгольської політики великого князя.

У 40-х роках XIII ст., коли монгольське панування тільки утверджувалося, в середовищі місцевого правлячого класу були ще досить значні сили, які протистояли домаганням Улусу Джучі, вони формально визнали над собою владу монголів, але насправді розпочали підготовку до боротьби проти поневолювачів. До цього угруповання належав, насамперед, правитель найбільшого князівства Русі – галицько-волинський князь Данило Романович. Йому потрібно було здобути значні сили для боротьби з монголами. З цією метою потрібно було зійтися з такою могутньою стороною, яка рухала всім західним світом. Такою центральною силою здавався князю Галицькому папа Римський. Постійні й тривалі взаємини із західними католицькими володарями неминуче повинні були вселити в нього високу думку про могутність духовного римського престолу, хоча в той час ця влада у дійсності не могла сподіяти того, на що вона була здатна століттям раніше. На рішення галицького князя вплинуло те, що міжнародне визнання папи Римського різко зросло після смерті в 1250 р. його найлютішого ворога імператора Фрідріха II [1, с. 152]. М. Костомаров констатує: “Відносини з папою почалися ще в 1246 року. Данило виявив бажання віддати себе під заступництво св. Петра, щоб іти під благословенням римського престолу разом із західним християнством на монголів” [2, с. 67]. Наслідком цього звернення був цілий ряд папських посольств і булл.

Бажаючи, перш за все, влаштувати приєднання руської церкви, папа Інокентій IV послав до Данила монаха Олексія Геселона та інших для наради про віру і для постійного перебування при руському князеві, писав цілий ряд булл, називав у них Данила королем [3, с. 129], дозволяв руським зберігати непорушно служіння літургії на проскурах і дотримуватись усіх обрядів грецької церкви. Проте Інокентій IV старався обійти питання щодо підтримки Данила в боротьбі проти монголів. За даними джерел, мова о монголах йде тільки в двох посланнях князю Галицькому. В одній буллі папа рекомендує в справах, що “стосуються татар”, “скористатися порадою” свого легата архієпископа Альберта, в іншій – звертається до Данила з проханням “повідомити... братам Тевтонського ордену” про набіги монголів, з тим, щоб він міг “своєчасно” дати князю належну раду, як здійснити опір нападаючим. Текст даної булли збігається з кінцем послання від 22 січня 1246 р., адресованого Інокентієм IV суздальському князю Олександру (Невському) [3, с. 122].

Таким чином, на момент початку листування з Данилом папа прагне використати допомогу руського володаря для організації розвідувальної діяльності своїх агентів у монгольському середовищі, а також робить певні кроки щодо реалізації своїх намірів підкорення руської церкви Ватикану. Проте друга частина діяльності курії досить швидко почала давати збої, і це видно з листа, направленою Данилу 27 серпня 1247 р., в якому папа був змушений через складні умови йти на поступки навіть у питаннях віри. Тоді ж папа заявив про заборону іншим королям, а також хрестоносцям претендувати на володіння в землях Данила та Василька [3, с. 126 – 127]. Курія взяла під свій захист державу цих князів, що можна вважати їх дипломатичною перемогою.

Після цього на певний час листування між римською курією та галицьким князем припиняється. Вірогідно, втративши надію на допомогу папи, Данило вигнав архієпископа Альберта, якого папа призначив главою духовенства в

Південній Русі. Папський легат із невдоволенням виїхав з Галиції. Тим скінчалися тоді зносини Данила з Інокентієм IV. Таким чином, князю Галицькому домогтися міцного союзу з головою католицького світу не вдалося. Папська курія прагнула не до боротьби з монголами, а до утвердження свого впливу на Русі шляхом запровадження церковної унії і насадження католицизму. Проте деякі дипломатичні переваги все ж були досягнуті, а саме: значно виріс міжнародний авторитет князя Галицького, налагоджені тісні відношення з угорським королем Белою IV, великим князем литовським Міндовгом та іншими європейськими правителями.

Відмова курії щодо конкретної військової допомоги Данилу проти монголів можна пояснити, розглянувши геополітичну ситуацію у світі в той час. У своїх відносинах з країнами Центральної та Східної Європи римська курія, як універсальна релігійно-політична сила, перебувала у досить складній ситуації. Папство прагнуло, з одного боку, тримати всі християнські країни під своїм патронатом, а, з іншого, – жорстке суперництво між різними європейськими володарями, зокрема боротьба, яку ті вели за “австрійську спадщину” в другій половині 40-х рр. XIII ст., змушувало курію орієнтуватися на той чи інший ворогуючий табір.

В історичній науці давно точиться дискусія щодо “римської” політики Данила. Схвально до взаємин князя Галицького з курією ставиться український історик М. Чубатий, який вважає переговори Данила з Римом одним з етапів просування Русі, яку він називає Україною, до унії [4, с. 11]. Навпаки, сучасний дослідник О.Б. Головка зазначає, що у другій половині 40-х рр. Романовичам узагалі не потрібна була допомога з боку Рима, оскільки вони чудово використовували ситуацію перебування між латинським Заходом і монгольськими володіннями для вирішення власних потреб [5, с. 342]. Як би там не було, припинення активних стосунків між Римом і князем Галицьким відбулось тоді, коли Данило зрозумів, що йому не вдасться добитися військової допомоги від курії.

Провал з організацією європейської антимонгольської коаліції змусив Данила Галицького орієнтуватися на союз з іншими володарями Русі, він знаходить собі союзника в північно-східних землях колишньої Давньоруської держави. Проте союз проіснував недовго, ординські правителі у 1252 р. послали каральне військо воєводи Неврюя “на Суздальську землю на князя Андрія”, яка “поидоша граду Переяславию таящєся” [6, с. 304]. В ході битви руське військо зазнало поразки, а Андрій втік до Швеції [7, с. 85].

Втративши єдиного сильного союзника на Русі, Данило розумів, що зіткнення з кочовиками неминуче. За посередництвом угорського короля Бели IV Данило Романович відновлює свої контакти з римською курією і відповідає згодою на пропозицію папи Інокентія IV прийняти королівську корону, що, як сподівався римський первосвященик, поставить галицько-волинського князя в залежність від нього. На Русь у 1253 р. було споряджене посольство на чолі з легатом Інокентія IV Опизо Месані. Він віз Данилові не тільки королівську корону, але й певні пропозиції, обіцянки й гарантії. Прелюдією відновлення русько-римського діалогу було проголошення Римом навесні 1253 р. хрестового походу проти монголів, до якого папа закликав лицарство Русі, Чехії, Моравії, Сербії та Помор'я. Спеціальними булами Інокентій IV повідомляв усіх, що, на підставі його інформації, монголи знову готують великий наступ на християнські країни. Тому він закликає всіх об'єднатися під знаком хреста і стати як один на шляху монголів. Учасники хрестового походу

дістали від папи духовні привілеї, такі самі, що мали лицарі хрестових походів за визволення Святої Землі [14, с. 104].

На нашу думку, це був підступний маневр, адже похід не міг відбутися з багатьох причин, і намісник святого Петра добре про це знав. Перелічені в папській булі країни загрузли у війні за австрійську спадщину, більшість переживала політичну кризу, та й всі разом вони були надто слабосильними, щоб зважитися виступити проти монгольських ханів. Проте, неможливо було й очікувати, щоб жителі віддалених країн стали виявляти ретельність у боротьбі з монголами, тоді як вони мали найближчих ворогів. Таким чином, у дійсності папа не мав можливості організувати справжній хрестовий похід на схід, а тому його заклик виявився лише словесною декларацією.

Сучасні дослідники виділяють головні причини, які полегшили історичний вибір Данила Галицького прийняти королівську корону від папи Римського. По-перше, це повернення на історичну сцену “візантійського фактора”, який в результаті успішних заходів нікейського двору в 50-х рр. XIII ст. став відігравати дедалі важливішу роль; Нікейська імперія все більше посилювала своє значення “головного розпорядного центра” князівств, що виникли і сформувалися на посткиївському геополітичному просторі, націлюючи їх на “службу і дружбу” з монголами. Звідси – зрада Олександра Невського. По-друге, Данилові не могли не додавати оптимізму нові ініціативи Римської курії щодо організації хрестового походу проти монголів [8, с. 72]. І нарешті, деякі дослідники вважають, що в той час на східному кордоні його держави вже йшла війна з Куремсою [5, с. 347]. Крім того, це коронування вибивало із рук литовців та їхніх союзників-хрестоносців головну ідеологічну зброю, якою вони прикривались, воюючи з русами, – поширення католицького віросповідання проти нібито помилкового православ'я. Отже, ці фактори не могли не викликати реакцію у галицько-волинського князя, яка виразилася у повороті на Захід. Готуючись до боротьби з монголами, Данило шукав хоч якусь допомогу. Якщо не військову то, принаймні, мирову угоду, нейтралітет західних сусідів.

У серпні 1253 р. Данило зустрівся в Кракові з папським легатом Оппізо, який привіз йому корону. Однак, князь відмовився вести переговори: “Не подобаєть ми видитися с вами чюжеи земли, нь паки” [9, стб. 826]. Згодом, Оппізо в супроводі польських князів Болеслава і Земовита прибуває на Русь.

У ході переговорів із папським посланцем, які, вірогідно, розпочалися в Холмі, а продовжувалися в Дорогичині, руський князь спочатку знову відмовився від коронації, оскільки висловив сумнів у чергових обіцянках папи. Літопис свідчить, що переконали його мати Анна, а також союзники – князі Болеслав і Земовит, з якими він у той час воював проти ятвягів. “Опи́за же приде венець нося, обещае́ваяся, тако́ помо́щ имети́ ти от па́пи. Оно́му же одина́ко не хотя́щю, и оубеди́ его́ мати́ его́, и Болесла́въ, и Семови́тъ, и бояре́ Лядские́, реко́уще, да бы́ прия́лъ бы венець” [9, стб. 827]. Важливим для Данила було те, що папський легат пообіцяв від імені Інокентія IV зберігати православні обряди на Русі в обмін на підкорення руської церкви Риму. Галицький книжник повідомляє: “Онъ же венець прия, от церкве святых апостоль, и от стола Петра, и от отца свого папы Некентия, и от всех епископовъ своихъ. Некентий бо кльняше тахъ хоулящимъ вероу Грецкоюу правоверноюу, и хотящю емоу сборъ творити о правой вере, о воединеньи церкви. Данило же прия от Бога венець в городе Дорогычене” [9, стб. 827].

Отже, коронація відбулась у жовтні-листопаді 1253 р. в західному волинському місті Дорогичин, без жодної урочистості, під час походу проти ятвягів. Необхідно зауважити, що коронування руського князя, в першу чергу, слід розглядати як політичну, а не релігійну акцію, саме в Дорогичині відбулося визнання західноєвропейським світом прав Данила на всю давньоруську спадщину. Не випадково, що прихильний до Данила літопис із цього часу постійно згадує його саме як “короля” [10, с. 413]. Л. В. Войтович відмічає: “Світлішим королем Русі” – титулував Данила Романовича папа Інокентій IV, “світлому мужеві Данилові і, королеві русинів” писав у 1254 р. віце-магістр Тевтонського Ордену Бургард фон Горнгаузен” [11, с. 63]. Визнання Данила Романовича саме королем Русі, а не Галичини й Волині, очевидно, можна пояснити тим, що на той час більша частина Русі через монгольську експансію втратила свій суверенітет, а тому незалежна держава Романовичів успадкувала традицію називатися “королівство”. У цілому вдала дипломатія Данила Романовича закріпила юридично цей титул і була й справді “важливим фактом політичного життя Європи” [12, с. 157]. Бо титул короля урівнював руського князя з усіма іншими правителями Заходу.

Проте Данило так і не одержав від папи обіцяної допомоги. Він відмовився від будь-яких поступок курії в релігійних справах, не пустив до князівства католицьких місіонерів і ченців. У відповідь, Інокентій IV загрожував хрестовим походом самому Данилові, але пруські лицарі не наважилися воювати проти сильного руського князівства. До того ж, Інокентій IV, що приділяв велику увагу відносинам із монголами, помер наприкінці 1254 р.; а спадкоємець його Олександр IV мало піклувався про ці проблеми, зайнятий боротьбою з Манфредом Гогенштауфеном, сином імператора Фрідріха II і спадкоємцем його італійських володінь [13, с. 722].

Отже, Галицько-Волинське князівство на західному зовнішньополітичному векторі демонструвало гнучкість, виваженість і досягало ефективних результатів. У процесі організації антимонгольської коаліції Данило відповідає згодою на пропозицію папи Інокентія IV прийняти королівську корону. Але папська курія прагнула не до боротьби з монголами, а до утвердження свого впливу на Русі шляхом насадження католицизму. Після коронації у 1253 р. Данило так і не одержав від папи обіцяної допомоги, тому й відмовився від будь-яких поступок курії в релігійних справах, не пустив до князівства католицьких місіонерів і ченців. У відповідь, Інокентій IV загрожував хрестовим походом самому Данилові, але європейські лицарі не наважилися воювати проти могутнього князівства, яке користувалося міжнародним авторитетом.

Проведене дослідження показує, що подальше вивчення цієї проблеми потребує більш ретельного аналізу взаємин між руськими князями й представниками католицькою церквою, що буде зроблено в наступних публікаціях.

Література

1. Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Г. В. Вернадский ; пер. с англ. Е. П. Беренштейна, Б. Л. Губмана, О. В. Строгановой. – Тверь : ЛЕАН, Москва : АГРАФ, 1997. – 480 с.
2. Костомаров М. І. Галерея портретів : біогр. нариси / М. І. Костомаров. – К. : Веселка, 1993. – 326 с.
3. Большакова С. А. Папские послания галицкому князю, как исторический источник / С. А. Большакова // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. – М. : Наука, 1976. – С. 122 – 129.

4. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії / М. Чубатий // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Т. 123 – 124. – Львів, 1917. – С. 10 – 17.
5. Головка О. Б. Корона Данила Галицького : Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головка. – К. : ВД “Стилос”, 2006. – 575 с.
6. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова ; отв. ред. – член-корр. АН СССР М. Н. Тихомиров. – М. – Л. : Из-во АН СССР, 1950. – 659 с.
7. История Украины: [курс лекций] / под ред. Н.Н. Олейника. – Х.: Консум, 2002. – 368 с.
8. Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. Паславський. – Львів : Місіонер, 2003. – 112 с.
9. Полное собрание русских летописей / Под ред. А. А. Шахматова, с предисловием Б. М. Клосса. – М. : Языки русской культуры, 2001.
Т. 2 : Ипатьевская летопись. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 648 с.
10. Літопис Руський. За Іпатським списком ; [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця]. – К. : Дніпро, 1989. – 590 с.
11. Войтович Л. В. Королівство Русі: реальність і міфи / Л. В. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С. 63 – 71.
12. Котляр М. Ф. Дипломатія Южної Русі / М. Ф. Котляр. – СПб. : Алетея, 2003. – 297 с.
13. Иловайский Д. И. Становление Руси / Д. И. Иловайский. – М. : ООО “Из-во Астрель”, ООО “Из-во АСТ”, 2003. – 860 с.
14. Грицак П. Галицько-Волинська держава / П. Грицак. – Нью-Йорк : Обнова, 1958. – 148 с.

Кубанов Р. А. Коронація Данила Галицького в контексте антимонгольської політики великого князя.

В статтє рассматриваются взаимоотношения Данила Галицького с западной католической церковью в контексте антимонгольської політики великого князя.

Ключевые слова: князь, княжество, римский папа, Римская курия, коронація, церковное единство.

Kubanov R. A. Crowning Danila Galizky in a context of the antimongolian policy of grand duke.

In clause the mutual relation of Danila Galizky with western catholic church in the context of antimongolian policy of grand duke.

Key words: grand duke, grand duchy, the Roman Curia, coronation, church unity.

УДК 94(47).084.8+94(450).094

Ладиґа О.І.

УЧАСТЬ ІТАЛІЙСЬКИХ ВМС У ВІЙНІ З РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ (1941 – 1943 рр.)

Стаття підготовлена на основі наукових розробок істориків Росії, Італії, Франції і присвячена проблемам участі Італії у війні проти СРСР.

Ключові слова: СРСР, Італія, війна, фронт.

У 2011 році весь світ відзначатиме знаменну і трагічну дату в історії людства – 70 років з дня початку Великої Вітчизняної війни. Якщо розглядати Другу світову війну, сьогодні, як ніколи, актуальна історія Великої Вітчизняної війни. Для тих, хто не хоче визнати позитивну роль Радянського Союзу в історії Європи, перемога над фашизмом перше й основне питання. За останнє десятиліття у західному світі існує тенденція применшення ролі СРСР у перемозі над фашизмом. Червона Армія зображується деякими істориками і політиками як армія загарбників, окупантів Східної Європи – і, навпаки, відбувається розповсюдження міфу «про вдалу війну Сполучених Штатів», за яким США були єдиним визволителем світу від фашизму [1]. Тому підняти зараз цю проблему важливо як ніколи для майбутнього нашого континенту.

У середині 90-х років, щоб визначити загальну історичну долю, Рада Європи і Європейська комісія проводили програму культурної співпраці з метою відновити викладання і підручники з історії країн колишнього Радянського Союзу. У зв'язку з цим, на думку італійського історика Джорджо Скотоні, «...бажано зробити таку ж програму для розвитку свідомості щодо ролі СРСР у звільненні Європи. Дослідження участі одного з головних союзників Німеччини – фашистської Італії, на Східному фронті в роки Великої Вітчизняної війни, є необхідною умовою повнішого і всебічного вивчення історії Другої світової війни в цілому» [2, с.5].

Навіть у наукових колах інформація про участь італійських ВМС викликає сумніви і подив. Якщо про дії Італійського корпусу (КСІР), Альпійських стрільців і 8-ї армії ми маємо часткову інформацію з кількох монографій та дисертацій вітчизняних та зарубіжних вчених, щодо участі італійського флоту у війні на Східному фронті спеціальних досліджень, навіть серед західних дослідників небагато і присв'ячують вони цим подіям кілька сторінок. Це робота Марка Антоніо Брагадіна «Італійський флот у Другій Світовій війні», яку переклав на російську мову Олександр Больних [3]. Робота написана за хронологічним принципом. У розділі «Підводні човни в океані. Війна в Росії» згадується про участь італійських кораблів на Чорному морі та Балтиці.

У книзі офіцера італійських ВМС В. Боргозе розповідається про дії 10-ї італійської флотилії у Чорному морі, взаєминах італійських і німецьких моряків [4].

Таким чином, історіографічний аналіз досліджуваної теми показав її наукову неопрацьованість в даних територіальних і хронологічних рамках. Зважаючи на недостатню вивченість і актуальність теми, дана стаття ставить за мету розглянути найбільш актуальні історичні аспекти участі італійських ВМС у Великій Вітчизняній війні.

Італійський військово-морський флот був значною силою: він налічував 7 лінійних кораблів, 17 крейсерів, близько 108 есмінців і міноносців, 93 підводних човни [5, л.29]. На флоті проходили службу 167 тис. чоловік.

На думку німецьких та російських військових істориків, командні кадри італійського флоту, особливо вищої ланки, мали порівняно невисоку загальну і військову підготовку [6]. А от британські та французькі історики навпаки доводили, що «...Італійські моряки постійно демонстрували свої високі бойові якості на будь-якому рівні – від адмірала до останнього юнги. Ці якості були проявом не сліпої покори, а демонстрацією розумної ініціативи. Чи був це адмірал, командувач флотом або нестройовий офіцер – командир крихітного допоміжного суденця, всі вони демонстрували готовність йти на ризик і пожертвувати собою. Статистика ясно це підтверджує. Серед екіпажів італійських кораблів, потоплених у роки війни, втрати склали: 30% серед матросів, 50% серед офіцерів, 75% командирів кораблів, 100% адміралів. Флот продемонстрував непохитну стійкість. Досить пригадати події під час кризи в кінці 1941 року і положення на туніських маршрутах весною 1943 року» [7]. Морська авіація залишалася нечисленною. Флот хронічно відчував нестачу пального. Війська національної безпеки, які склалися з фашистської міліції, карабінерів (військова поліція), прикордонних, митних військ, спеціальної міліції (залізнична, портова, охорони лісів, дорожня) і військ берегової оборони, налічували понад 800 тис. чоловік [8, с.270].

Таким чином, Італія мала у своєму розпорядженні великі збройні сили. Проте багато з'єднань було оснащено застарілим озброєнням. На відміну від

флоту, моральний дух особового складу сухопутних військ італійської армії, як показали бойові дії в Північній і Східній Африці і на Балканах, був вельми низьким.

Слід справедливо зазначити, що Радянський Чорноморський флот був теж не дуже ефективним. Його великі кораблі жодного разу не брали участь у визначальних операціях, хоча легкі сили чинили постійний тиск на прибережний фланг армій Осі. Радянські підводні човни принесли зовсім не значного клопоту італійським танкерам, які транспортували румунську нафту. Оскільки Італія вступила у війну з Радянським Союзом і відправила війська на Східний фронт, то й італійському флоту довелося вступити в бій. Така можливість була надана вже в перші місяці 1942 року, коли південний фланг німецьких армій увійшов до Криму. За умовами конвенції Монтре військові кораблі воюючих держав не могли проходити через Дарданелли, проте це не зупинило італійський флот, який вирішив перекинути свої невеликі кораблі через Балкани. Це відбулося у квітні 1942 року і було виконане з приголомшливою майстерністю.

Для дій на Чорному морі було виділено 6 малих торпедних катерів типу Mas, 6 карликових підводних човнів і 10 вибухаючих катерів 10-ої флотилії Mas. Торпедні катери були перевезені по шосе до Відня на спеціальних трейлерах. З Відня вони пішли своїм ходом по Дунаю і нарешті вийшли в море. Підводні човни і вибухаючі катери доправили на їх бази у Констанці і Фаосі відповідно, перші – по залізниці, другі – спеціальними автопричепами. Бази були оснащені всім необхідним устаткуванням, доставленим з Італії. З просуванням фронту змінювалась і база торпедних катерів – Євпаторія, Ялта, Феодосія і Анапа. Командував підрозділом і здійснював оперативне керівництво на Чорному морі капітан 1 рангу Мімбеллі. Він виконав видатну роботу. На Чорному морі, а пізніше й на Сицилії, Мімбеллі керував операціями не з берега, навпаки, він брав участь у більшості бойових виходів [4, с.22].

Чорноморська флотилія активно діяла з квітня 1942 року по травень 1943 року, зробивши близько 200 виходів на завдання. Особливо інтенсивними ці операції були навесні і влітку 1942 року. Флотилія брала участь у захопленні Криму, прориві на Керченський півострів, облозі і захопленні Севастополя. Торпедні катери не обмежували свої завдання атаками ворожих суден, вони широко співробітничали з приморським флангом німецької армії. Ці кораблі обстрілювали з кулеметів радянські війська і їх укріплення на березі, висаджували підривні команди і безліч разів билися з радянськими катерами. Їх дії отримали найвищу оцінку німців [3, с.206].

З початком відомої зими 1942 – 43 років активність флотилії вимушено послабла. Проте катери все одно зробили безліч виходів, в основному прикриваючи прибережний фланг під час відступу німців з Кавказу, а потім з Криму. Коли сухопутні війська остаточно відкотилися назад, торпедні катери і карликові підводні човни були передані румунському флоту, оскільки повертати їх до Італії було дуже важко і небезпечно.

Окрім сприяння сухопутним військам, італійська Чорноморська флотилія занесла у свій актив потоплення 2 радянських есмінців, 2 підводних човнів і 3 вантажних суден, безліч радянських кораблів були пошкоджені [3] (щодо есмінців питання досить дискусійне, але підводні човни № ШЦ-214 і С-32 дійсно були потоплені італійцями). Флотилія втратила 2 торпедні катери і 1 човен під час нальоту радянських бомбардувальників на базу італійців.

У цей же самий час італійський флот бився й у фінських водах, точніше – на Ладозькому озері. Туди були відправлені 4 торпедних катери типу Mas. Ця подорож довжиною 3000 кілометрів через всю Європу – сама по собі ціла епопея. Катери були перевезені із Спеції у Штеттін на спеціальних трейлерах у супроводі автоколони зі всім необхідним для організації бази на озері. Для переходу через Альпи довелося і переробляти дорожні повороти, і в деяких тунелях катера доводилося знімати з трейлерів і штовхати на катках. Під час проїзду вузькими вулицями деяких маленьких міст часто доводилося ламати ріг будинку. З Штеттіна катери частину шляху пройшли на торговому судні, а потім рушили своїм ходом по системі каналів. Останню частину шляху вони подолали по залізниці і знову самостійно фінськими каналами. Нарешті, коли дісталися до місця призначення на Ладозькому озері, їх зустрів густий ліс, і базу довелося створювати з нуля. Весь шлях було пройдено так швидко, що торпедні катери були готові до бою через 20 днів після того, як вони залишили Спецію.

Основним завданням ескадри була блокада Ленінграда. Місто було обложене з суші і частину постачання отримувало через Ладозьке озеро. Торпедним катерам довелося діяти у дуже несприятливих і незнайомих умовах. Суворі зима скоротила період їх дій до 2 місяців. Проте ескадра серйозно ускладнила захисникам Ленінграду судноплавство і потопила канонерку і транспорт. Коли озеро замерзло, катери були перевезені до Талліна, все устаткування зберігалося у цьому ж місці на складах таллінської військово-морської бази. Після виконання завдання екіпажі повернулися до Італії, а наступного року торпедні катери були передані Фінляндії.

Закінчивши читати цей огляд війни з СРСР, читач може зробити свої власні висновки з представлених фактів. Проте автор хоче окремо підкреслити деякі особливо важливі аспекти цієї боротьби.

Італійський морський контингент ніколи не припускав, що наодинці битиметься з радянським ВМФ. Він наполегливо відбивався і намагався зв'язати ворогові руки на деякий час. Саме така стратегія була вибрана, і хід військових дій показав, що вона була реалізована розумно, передбачливо і відважно.

Не дивлячись на обмеження і несприятливі обставини, італійські кораблі не були знищені ні першими ударами супротивника, ні у ході подальших боїв. Протягом багатьох місяців вони активно діяли. Більш того, нанесли супротивникові важких втрат.

Слід зазначити, що оперативне планування у італійців було добре продуманим, а часом просто блискучим. Більш того, багато їх помилок, як з'ясується зараз, були результатом директив зверху (і італійського, і німецького командування), які вони повинні були виконувати. Легкі сили італійського флоту часто йшли на великий ризик, і багато хто бився до кінця.

Іноземці звикли вважати італійців нестійкими людьми. Ця війна довела протилежне. Принаймні, італійський флот продемонстрував непохитну стійкість. Ніякі трагедії, втрати, поразки або нестерпне положення не бентежили флот і не змусили його послабити свої зусилля. На жаль лише, що ці зусилля були спрямовані на реалізацію нелюдських задумів фашистської Італії і нацистської Німеччини. Мужність і професійна майстерність моряків країн Осі була зламана відвагою та жертовністю радянських воїнів, які і врятували Європу від фашизму. Проте історія назавжди відобразила свідоцтва тієї значної ролі, яку зіграв Італійський Флот у Другій Світовій війні.

Література

1. Jacques R.P. Il mito della guerra buona / Jacques R. Pauwels. – Roma: Datanews Editrice, 2003. – 251 pagg.
2. Скотони Дж. Участие итальянского альпийского корпуса в боях на советско-германском фронте в годы Великой Отечественной войны: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Скотони Джорджо; [Место защиты: Воронеж. гос. ун-т]. – Воронеж, 2007. – 267 с.
3. Брагадин М.А. Итальянский флот во Второй Мировой войне / Марк Антонио Бригадин. – М.: АСТ, 2000. – 130 с.
4. Боргозе В. Десятая флотилия МАС / В. Боргозе. – М.:Иностр. лит., 1957. – 284 с.
5. Морской атлас. – Военно-исторический. – Т. III. ч.2. – / ГШ ВМФ – М., 1963. –Л. 29.
6. Флот Второй мировой / Дашьян А.В., Пятянин С.В., Митюков Н.В., Барабанов М.С., Иванов В.В., Гайдук А.А. – М.: Яуза; 2009. – 608 с.
7. Вторая мировая война 1939-1945: Великобритания – Германия – Франция – Италия – Финляндия – Норвегия – Хорватия – Словакия – Богемия и Моравия – Русские легионы, 1939-1943: Пехота – Кавалерия – Бронетанковые войска – Авиация – Флот / Ф. Функен, Л. Функен; Пер. с фр. А.Г. Кавтаскина. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2002. – 152 с.
8. L'Esercito italiãno tra la 1-a e la 2-a guerra mondiale (novembre 1918 – giugno 1940). – Roma, 1954. – 360 pagg.

Ладига А.И. Участие итальянских ВМС в войне с Советским Союзом (1941 – 1943 гг.).

Статья подготовлена на основе научных разработок историков России, Италии, Франции и посвящена проблемам участия Италии в войне против СССР.

Ключевые слова: СССР, Италия, война, фронт.

Ladyga A.I. The Italian navy in war with Soviet Union (1941 – 1943).

The article is based on the scientific researches of Russian, Italian and French historians. It is devoted to the problems of participation of Italy in war against the USSR.

Key words: USSR, Italy, war, battlefront.

УДК 930.22

Леміш Н.О.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА В АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Проаналізовано основні джерела з історії організації діловодства в адміністративних установах Лівобережної України першої половини ХІХ ст. та окреслено перспективи подальшого дослідження зазначеної проблематики.

Ключові слова: організація діловодства, Лівобережна Україна, адміністративні установи, службові документи.

Історія створення тих чи інших видів документів, їх розвиток, простеження еволюції певних класів документації в цілому, виявлення чинників, що визначають зміни видового складу документів, їх форми є об'єктом розгляду історії діловодства. Знання про технологію роботи з документами, масштабність використання діловодного процесу в певний історичний період, дає змогу аналізувати ефективність діяльності сучасних органів управління з урахуванням такої історичної складової. Саме такі завдання на сучасному етапі постають перед одним із основних напрямів документознавства – історичним, яке (на відміну від інших історичних дисциплін), має комплексно досліджувати у всіх історичних аспектах документи та їх основні характеристики – зміст, форму, функції тощо.

Мету цієї статті авторка вбачає в студіюванні наукових праць попередників з питань організації діловодства в державних органах влади

Російської імперії першої половини XIX ст.; аналізі поглядів дослідників стосовно виявлення закономірностей у створенні та функціонуванні офіційних документів, організації роботи з ними в адміністративних установах різного рівня підпорядкування в певний історичний період.

Відсутність комплексних наукових розвідок, спрямованих на дослідження організації діловодства в адміністративних органах рівня губернії, а особливо Лівобережної України першої половини XIX ст., території з «особливим статусом», де запроваджувалась генерал-губернаторська форма управління, змушує детальніше зупинитися та узагальнити вже існуючий науковий потенціал та визначити шляхи подальшого розвитку досліджуваної проблематики.

Наукові розвідки, спрямовані на аналіз документів, класів документації та способів роботи з ними в розрізі історичного документознавства, досить незначні. Однак близькість предмета дослідження історичного документознавства зі спорідненими, але більш усталеними спеціальними історичними дисциплінами (наприклад, історичне джерелознавство, архівознавство, дипломатика, сфрагістика, палеографія, текстологія тощо) робить можливим використання здобутків цих наукових дисциплін для комплексного вивчення документів з метою визначення еволюції їх характеристик та виявлення закономірностей їх розвитку. Таким чином, існуючі наукові дослідження можна репрезентувати як такі, що по'язані з:

1) науковою розбудовою історичного документознавства – це дослідження, присвячені, наприклад, вивченню історичного шляху розвитку документів; комплексному вивченню документа (визначенню змісту процесів формування й подальшого розвитку видів і класів документів); аналізу історичних умов створення та функціонування видів документів та класів документації; знаходженню закономірностей у розвитку тих чи інших видів документів;

2) вивченням документа на основі досягнень споріднених з історичним документознавством дисциплін, без здобутків яких стає неможливим комплексний аналіз документа та вивчення діловодних процесів, пов'язаних з ним, на будь-якому етапі його історичного розвитку.

Історія організації діловодства адміністративних установ на приєднаних територіях у першій половині XIX ст. майже не знайшла ґрунтового висвітлення в дослідженнях попередників. Інноваційним у свій час та науковою цінністю на сьогодні залишаються праці російських фахівців-практиків XIX ст. – М.Л. Магницького [20], М.В. Варадінова [2], В.М. Вельдбрехта [3]. Підхід до тогочасного діловодства, визначення його місця серед інших наук розглядається авторами з позицій надання йому статусу частково теоретичної науки, а також технологічного процесу, що пов'язаний з певним видом діяльності установи. Саме тому теоретичне обґрунтування організації процесів діловодства вони будували на представленні у своїх роботах зразків уніфікованих форм службових документів за певною системою, що послідовно відображала стадії роботи з документом з будь-якого виду діяльності установи, обов'язково підкріплюючи факт правомірності їх застосування.

Питання історії виникнення деяких видів документів, практики їх створення знайшли своє відображення в навчальному посібнику К.Г. Міт'яєва «Теория и практика архивного дела» (1946 р.) [21], де в першому розділі «Общее документоведение», автор пропонує в розрізі загального документознавства використовувати широке визначення документа,

зараховуючи крім письмових документів, ще й будь-які «документальні матеріали, зміст і форма яких визначається історичними умовами» [21, с.21].

Положення, сформульовані К.Г. Мітяєвим щодо розвитку історії діловодства, повторюються та поглиблюються пізніше іншими науковцями. Серед таких досліджень слід назвати роботу «История делопроизводства в СССР» (1974 р.) за редакцією Я.З. Лівшиця та В.А. Цикуліна [14]. У названому навчальному посібнику автори дають визначення історії діловодства як науковій дисципліні, що вивчає «постановку діловодства в установах, організаціях та на підприємствах у різні історичні періоди» [14, с.3].

Розгляд низки питань теорії документознавства знаходять своє відображення в праці під назвою «Документоведение. Документ и системы документации» (1976 р.) за загальною редакцією Я.З. Лівшиця [9]. Визнаючи принцип історизму провідним у розробці проблем документознавства, дослідники окреслюють основні його можливості для цієї науки: простеження змін, що переживали погляди на документ, системи документації та документування в різні історичні періоди, як змінювалась практика роботи з документами, які на основі цього робились узагальнення [9, с.3].

Досить цінними з погляду аналізу історичних умов створення та функціонування видів документів та класів документації є робота А.М. Сокової. У статті «Про створення російської традиційної форми документа в діловодстві державних установ в XVIII – початку XX ст.» [24] А.М.Соковою розглядається проблема становлення й розвитку форми документа. Слід погодитися з думкою А.М. Сокової, що саме недооцінка спадковості, впливу традиції, незнання історії розвитку систем документування й створення форми документа, зумовлює труднощі під час створення сучасних уніфікованих та стандартизованих систем документування.

Питанням комплексного аналізу видового складу документів кінця XVIII ст. та їх еволюції присвячено дисертаційну роботу О.А. Лукашевича [19]. Автор детально досліджує проблеми еволюції діловодної документації колезького періоду після реформи місцевого управління 1775 р.

В.Й. Горобець дає оригінальну класифікацію української актової документації XVIII ст., тобто документів, що створювалися на території Гетьманщини в діяльності полкових та сотенних канцелярій, в органах самоуправління – ратушах та магістратах [8, 23].

Представляють інтерес також роботи науковців, присвячені, зокрема, аналізу основних видів документів Сенату, здійсненню документаційних процесів у державних установах XVIII – XIX ст. [4, 5, 6, 28].

Характеристиці досвіду організації діловодства в окремих губернських установах присвячено дисертаційну роботу Т.В. Виноградової [4]. Дослідниця аналізує діловодство в губернських адміністративних установах Російської імперії першої половини XIX ст. на матеріалах Олонецької губернії.

Грунтовний аналіз видового складу документів на рівні адміністративних установ губерній знаходимо в роботі С.В. Русакової, присвяченій розгляду еволюції систем документування діяльності органів державної влади губерній XVIII – початку XIX ст. на прикладі Тверської губернії – території, що користувалась суто російськими законодавчими традиціями, без статусу «особливої» [23].

Дисертаційне дослідження Л.М. Вялової містить цінну інформацію, що дозволяє пояснити зміни в процесах створення документів та роботи з ними в першій половині XIX ст. [6]. Наукову розвідку присвячено вивченню

формування та розвитку виконавчої системи діловодства центральних органів управління Російської імперії першої половини XIX ст. Свою увагу дослідниця концентрує на розгляді документів вищих державних органів влади, а саме – міністерств. Проблеми розвитку систем діловодства досліджуваного періоду авторка розкриває шляхом аналізу законодавчих актів, в яких відображаються питання організації процесів роботи з документами в діяльності міністерств; визначаються ступінь впливу законодавчої бази на формування системи діловодства та форму керування документообігом.

Надзвичайно важливими для документознавчого аналізу походження документів і розуміння в історичному контексті їх функцій, ролі в структурі державного управління є дослідження юридично-правового, джерелознавчого, архівознавчого та краєзнавчого характеру.

Так, слід відзначити наукову роботу М.П. Лихачова [17]. Визначаючи дипломатику, як особливу галузь історичної науки, автор наводить також цікаву й досить цінну інформацію щодо історії розвитку різних видів документів, їх реквізитів (наприклад, печатки, підпису тощо) та способів документування, які розглядаються дослідником в окремих розділах «Матеріали для письма» та «Сфрагистика». Знаходять також висвітлення питання архівного збереження документів від часів застосування самого терміну «архів» до аналізу архівних установ періоду, в хронологічні межі якого входить і досліджуваний в дисертаційній роботі період [17, с.77].

Помітним внеском у дослідження документування діяльності органів державної влади XVIII – XIX ст. залишаються праці Б.Г. Литвака. Наприклад, у статті «О закономерностях эволюции делопроизводственной документации в XVIII – XIX вв.» розглянуто характерні риси діловодства XVIII в., висвітлено еволюцію видового складу документів, що певною мірою надає інформацію для порівняння та більш глибокого аналізу періоду, досліджуваного в нашій дисертаційній роботі [15]. У монографії «Очерки источниковедения массовой документации XIX – начала XX в.» предметом розгляду Б.Г. Литвак обирає «документацію масового характеру», визначає історичну зумовленість її появи, пропонуючи власну методику її джерелознавчого дослідження [16].

Інтегрований підхід до вивчення офіційного документа знаходимо також у роботі Л.Є. Шепелева [26]. Автор наголошує на тому, що вивчення документа з погляду історичного джерелознавства повинне спиратися на дослідження в галузі історії діловодства. Комплексне дослідження документа як історичного джерела, на думку дослідника, можливе лише за умови існування ґрунтовних теоретичних знань щодо особливостей створення різних видів документів, складу їх формуляра, руху документів та їх використання в практиці діловодства в певний історичний період [25].

У дослідженні процесів документування діяльності установ XVIII – початку XIX ст. особливе місце посідають праці С.О. Шмідта [27]. Висновки щодо закономірностей еволюції діловодних процесів в установах XVI – XVII ст., викладені в дослідженнях автора, сприяють проведенню комплексного аналізу розвитку видового складу й формулярів документів в управлінських структурах XVIII – початку XIX ст.

З метою визначення зв'язків у документаційних процесах між різнорівневими установами, що представляли державну владу, причин зміни в документуванні діяльності губернської адміністрації варто звернути увагу на дослідження, присвячені вивченню державних інституцій Російської імперії

XIX ст. (системі місцевого, регіонального та вищого державного управління) та історії державної служби в Російській імперії зазначеного періоду.

Розгляду губернії як основної адміністративної одиниці Російської імперії XIX ст. присвячено дослідження О.В. Лохвицького «Губерния и ее земские и правительственные учреждения» [18]. Дослідник визначає основні завдання державної діяльності та називає органи влади губернського рівня, що мали виконувати їх. На думку автора, вивчення діяльності органів державної влади, представлених на рівні губернії, шляхом аналізу виконуваних ними функцій, дозволяє правильно визначити організацію та зміст процесів роботи зі службовими документами в структурних частинах цих установ. О.В. Лохвицький також звертає увагу на ступінь підпорядкованості та залежності гілок державної влади. Досліджуючи особливості побудови вертикалі влади, автор зупиняється на показі взємозв'язків Сенату, Міністерства внутрішніх справ та губернського правління. Знання такої моделі побудови міжвідомчих відношень дає можливість також прослідкувати процес руху документів згаданими установами та визначити рівень значущості в цьому ланцюгу саме губернських установ.

Спеціальне дослідження, присвячене розгляду посад намісника, воєводи та губернатора, подає магістр державного права І.Є. Андрієвський. Його праця «О наместниках, воеводах и губернаторах» (1864 р.) [1], представлена до юридичного факультету Імператорського Санкт-Петербурзького університету на отримання ступеня доктора державного права, стала однією з перших розвідок середини XIX ст., що була цілковито присвячена загальному дослідженню існування посади губернатора в певний період розвитку Російської імперії. Аналізуючи факт існування перелічених у назві дослідження державних посад, І.Є. Андрієвський свою увагу все-таки зосереджує на визначенні тогочасної сутності та місця посади губернатора, називаючи її основним предметом свого дослідження. Дослідник також не оминає увагою аналіз посади генерал-губернатора, але лише констатує факт її введення «только относительно некоторых губерний», обмежуючись відзначенням та характеристикою основних нормативних документів, що були спрямовані на посилення її ролі. Проте згадана робота, як зазначає сам автор, мала на меті дослідити історію існування названих посад лише «по відношенню до Великої Росії»; розгляд відповідних посад в тих територіях, які склали тогочасні регіони Російської імперії (середина XIX ст.), але мали своє окреме життя та історію, потребують, як визнає автор, особливого дослідження [1, 2].

Історія місцевого управління в Російській імперії першої половини XIX ст. не отримала досить широкого висвітлення в радянській та вітчизняній історіографії. Серед сучасних досліджень загальнодовідковий характер носить праця М.П. Єрошкіна «История государственных учреждений дореволюционной России» [11]. Автор висвітлює лише структуру місцевих державних установ, не торкаючись питань щодо принципів та методів функціонування органів місцевого управління, не аналізуючи змісту напрямів їх діяльності.

На розгляд системи місцевого управління XIX ст. звертає увагу О.В. Морякова [22]. Дослідниця, наприклад, не тільки зупиняється на аналізі інституту генерал-губернаторства, а й аргументує його політичну значущість, висвітлює роль в загальній системі державного управління, називаючи в підсумку цю посаду «штучно створеним елементом у системі місцевого

управління, що був перепорою в законному розгляді справ у губерніях» [22, 38].

Характеристиці стану чиновницького складу державного апарату Росії, особливо категорії осіб, що обслуговували потреби держави, починаючи від вищої бюрократії та закінчуючи нижчими службовцями різних відомств, присвячено монографію П.А. Зайончковського [12]. Предметом дослідження роботи П.А. Зайончковського є вивчення особового складу чиновників державного апарату ХІХ ст. Автор торкається питань умов служби чиновників, бюджетних витрат, а також змін у чисельності державного апарату протягом століття. Історія державної служби, структура та функції органів місцевого управління, їх діяльність розглядаються також у науковій роботі В.О. Іванова, навчальному посібнику Т.Г. Архипової [13].

Згадані вище наукові розвідки, присвячені дослідженням структури державного апарату та історії державної служби тощо, широко використовуючи тогочасні службові документи в якості історичних джерел, майже не торкалися проблем дослідження процесу складання цієї системи документування. Детальний аналіз такої документної системи знаходимо в статті А.В. Єлпатьєвського [10]. Автор зупиняється на питаннях історії документування державної служби, виділяючи одним з основних документів для аналізу – формулярні списки, відзначаючи цей вид документа не тільки як приклад інформативного історичного джерела, а й тогочасного службового документа, що виконує управлінські функції. Цей підхід до дослідження можливостей, як зазначає автор, такого роду документів, до їх «об'єктивних інструментальних ознак» є одним з нагальних завдань сучасного документознавства, а особливо, у галузі документування особового складу сучасних службовців [10, с.202].

Отже, дослідження питань щодо аналізу еволюційних характеристик змісту й форми документів, вивчення історичний передумов створення та функціонування видів документів та класів документації на прикладах певного історичного періоду чи в порівнянні декількох з них перебуває в процесі студіювання, оскільки вітчизняна історія науки про документ знаходиться на сьогодні на стадії свого становлення. Обрана тема лише фрагментарно відображена в працях дослідників, з'ясовано тільки окремі її аспекти.

Література

1. Андреевский И. О наместниках, воеводах и губернаторах / И. Андреевский. – СПб., 1864. – 155 с.
2. Варадинов Н.В. Делопроизводство или теоретическое и практическое руководство к гражданскому и уголовному, коллегияльному и одиночному письмоводству, к составлению всеправительственных и частных деловых бумаг и к ведению самих дел, с приложением к оным образцов и форм / Н.В. Варадинов. – СПб., 1857. – 592 с.
3. Вельдбрехт В. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм / В. Вельдбрехт. – СПб., 1854. – 122 с.
4. Виноградова Т.В. Основные виды документов Сената и организация его делопроизводства // Некоторые вопросы изучения исторических документов ХІХ – нач. ХХ века. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. – С. 111-132.
5. Вялова Л.М. К вопросу эволюции управленческого документа : (на примере документов центральных органов управления дореволюционной России) / Л.М. Вялова // Массовые документы и проблемы архивоведения : сб. науч. тр. / Главрхив СССР. – М.: ВНИИДАД, 1986. – С. 140-154.
6. Вялова Л.М. Организация делопроизводства центральных органов управления в законодательных актах Российской империи первой половины ХІХ века : дис. ... канд. ист. наук / Л.М. Вялова. – М., 1987.

7. Делопроизводство : учебник для вузов / Т.А. Быкова, Л.М. Вялова, Г.Ю. Максимович, Л.В. Санкина ; под общ. ред. проф. Т.В. Кузнецовой – М., 2004 – 544 с.
8. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. документів / АН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства [та ін.] ; упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець ; відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с.
9. Документоведение : документ и системы документации / под ред. Я.З. Лившица. – М.: МГИАИ, 1977. – 85 с.
10. Елпатьевский А.В. Документирование прохождения государственной службы в России XVIII-XX веков / А.В. Елпатьевский // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 5, ч. 1. – С.146-205.
11. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н.П. Ерошкин. – М., 1994. – 357 с.
12. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П.А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 288 с.
13. Иванов В.А. Губернское чиновничество 50-60-х гг. XIX в. в России : истор.-источниковед. очерки / В.А. Иванов ; Калуж. гос. пед. ин-т. – Калуга, 1994. – 231 с.
14. История делопроизводства в СССР : учеб. пособие / под ред. Я.З. Лившица, В.А.Цикулина. – М. : МГИАИ, 1974. – 170 с.
15. Литвак Б.Г. О закономерностях эволюции делопроизводственной документации в XVIII-XIX вв. : к постановке вопроса / Б.Г. Литвак // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. – М. : Наука, 1984. – С. 48-55.
16. Литвак Б.Г. Очерки источниковедения массовой документации XIX-начала XX в. / Б.Г. Литвак. – М. : Наука, 1979. – 294 с.
17. Лихачев Н.П. Дипломатика : из лекций, читанных в Санкт-Петербургском Археологическом институте / Н.П. Лихачев. – СПб., 1901. – 262 с.
18. Лохвицкий А.В. Губерния: ее земские и административные учреждения / А.В.Лохвицкий. – СПб., 1864. – Ч. 1. – 221с.
19. Лукашевич А.А. Развитие губернской делопроизводственной документации 70-90-х гг. XVIII в. : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.02: Документалистика, документоведение и архивоведение. – М., 1995. – 242 с.
20. Магницкий М.Л. Краткое руководство к деловой и государственной словесности для чиновников, вступающих в службу / М.Л. Магницкий. – М., 1835. – 108 с.
21. Митяев К.Г. Теория и практика архивного дела : учеб. пособие / К.Г. Митяев ; под ред. И.Л. Маяковского. – М., 1946. – 247 с.
22. Морякова О.В. Система местного управления при Николае I / О.В. Морякова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1998. – 272 с.
23. Русакова С.В. Эволюция систем документирования деятельности губернских учреждений XVIII-начала XIX вв. : по документам Государственного архива Тверской области : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.02 / С.В. Русакова ; РГБ. – М., 2007. – 171 с.
24. Сокова А.Н. О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII-XIX вв. / А. Н. Сокова // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. V, ч. 1.– С. 206-236.
25. Шепелев Л. Е. Некоторые проблемы источниковедческого и историко-вспомогательного изучения делопроизводственных документов XIX-нач. XX вв. / Л.Е.Шепелев // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л., 1983. – Т. XV. – С. 24-51. ; Л., 1985. – Т. XVI. – С. 31 – 61.
26. Шепелев Л. Е. Проблемы источниковедческого изучения делопроизводственных документов в государственных учреждениях XIX-нач. XX вв. / Л.Е.Шепелев // Источниковедение отечественной истории. – М., 1976. – С. 262-265.
27. Шмидт С.О. Документы делопроизводства правительственных учреждений России XVI-XVII вв. : учеб. пособие / С.О. Шмидт, С.К. Князьков. – М. : МГКУИ, 1985. – 102 с.
28. Янковая В.Ф. Русское делопроизводство в сборниках образцов документов конца XVII-начала XX вв. / В.Ф. Янковая // Сов. архивы. – 1989. – № 4. – С. 23-31. Виноградова Т.В. Организация делопроизводства губернских административных учреждений Российской империи в первой половине XIX века : на материалах Олонецкой губернии : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.02 / Т.В. Виноградова ; РГБ. – М., 2005. – 196 с.

Лемиш Н.А. Историографические студии организации делопроизводства в административных учреждениях Левобережной Украины первой половины XIX в.

Проанализированы основные источники из истории организации делопроизводства в административных учреждениях Левобережной Украины первой половины XIX ст. и очерчено перспективы последующего исследования отмеченной проблематики.

Ключевые слова: организация делопроизводства, Левобережная Украина, административные учреждения, служебные документы.

Lemish N.O. Historiographical studies on the organization of record keeping in administrative offices of Left Bank Ukraine the first half of the XIX c.

Analyzes the main sources on the history of case management in the governmental offices of Left Bank Ukraine the first half of the XIX c. and the perspectives for further research mentioned problems.

Key words: organization of record keeping, Left bank Ukraine, governmental offices, office documentation.

УДК 94(477):62+316.722

Орешкіна М.О.

БІБЛІОТЕКИ УРСР У ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ (1943-1953 рр.)

Обґрунтовується необхідність удосконалення наукового матеріалу по дослідженню діяльності бібліотек УРСР у повоєнні роки в умовах народного господарства.

Ключові слова: бібліотеки, відновлення, книжкове фонди, читачі.

Аналіз стану наукової розробки обраної для дослідження теми свідчить про те, що вона не була раніше предметом спеціального вивчення. Значна кількість досліджень була пов'язана з роками другої світової війни і проблемами бібліотек в цей період. Над цей проблемою працювали дослідники: З.Гімальдинова, Н.Зубкова, М.Головка, І.Ветров, В.Абакумова, О.Бровар, В.Шайкан, В.Удовик, Д.Титарнко, Н.Малолетова, Н.Кашеварова, В.Нестеренко, Н.Леванда, А.Скоробогатов, М.Бистра. Але автори не розглядали питань відновлення бібліотек.

Мета статті – показати, як відбувалося відновлення бібліотек УРСР у повоєнних роках.

З лютого 1943 року для бібліотек України починається етап відродження й відновлення, що тривав до початку 50-х років. Під час Другої світової війни загинуло не менше 5,3 млн. українців. Повністю або частково було зруйновано 700 великих і малих міст і 28 тис. сел. Повне або часткове знищення понад 16 тис. промислових підприємств означало для УРСР втрату 40 % економіки [1]. Відповідно й бібліотекам України в період воєнних дій було завдано величезної шкоди. Наприклад, тільки з бібліотеки АН УРСР вивезено в Німеччину не менш 700 тис. екземплярів книг, серед них унікальні видання світового рівня [2]. У Києві, крім цього, були знищені Республіканська історична бібліотека, Науково-технічна, Науково-методична, Київська обласна бібліотека ім. ВКП(б), наукова бібліотека Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Розграбовано найбагатші книгосховища того часу – Харківську бібліотеку ім. В.Г. Короленка й Одеську бібліотеку ім. В.І. Леніна, провідну Львівську бібліотеку «Оссолінеум», а також всі профспілкові, вузівські, обласні бібліотеки в Дніпропетровську, Запоріжжі, Чернігові, Вінниці, Полтаві, практично всі сільські бібліотеки [3].

Початок процесу відновлення бібліотек в УРСР було покладено в лютому 1943 р., коли при Наркоматі освіти РСФСР був створений Державний фонд літератури, метою якого було відновлення мережі бібліотек на звільнених

територіях. А в першій половині 1943 р. постановою Ради Народних Комісарів УРСР при РНК було створене Управління у справах поліграфії й видавництв, що природно сприяло відновленню бібліотечних фондів республіки. Однак більш чітких рис відновлення бібліотек набуло лише наприкінці 1943 р., коли в грудні на нараді працівників культури й освіти звільнених областей були обговорені питання відновлення роботи 47 міських і 209 районних бібліотек Ворошиловградської (нині Луганська), Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської, Київської, Сумської, Чернігівської й Харківської областей. Держлітфонд і його філії в Куйбишеві, Новосибірську, Уфі, Ташкенті в тому ж році відправили на їхні адреси укомплектовані бібліотеки. І лише в лютому 1945 р., коли указом Президії Верховної Ради УРСР був створений Комітет з питань культурно-освітніх установ РНК УРСР, який повинен був займатися відновленням бібліотек, постачанням до них літератури, забезпеченням приміщеннями, відновлення бібліотек стало розглядатися як республіканська програма. У результаті такого підходу вже наприкінці 1945 р. загальна чисельність бібліотек у республіці склала 4,8 тис., хоча працювали вони в непристосованих приміщеннях, і книжковий фонд їх був незначний [4]. Відбувалося не тільки відновлення знищених бібліотек, але й створення нових.

Завдання післявоєнного відновлення УРСР були окреслені в четвертому п'ятирічному плані відновлення й розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки. Відзначимо, що відновлення повномасштабного функціонування бібліотек залежало від відновлення сфери матеріального виробництва [5, С. 94-95]. Цілком природно, що відновлення бібліотек у післявоєнний період проходило складно. Їхня кількість у порівнянні з довоєнним роком була в 4-5 разів меншою. Наприклад, у 1946 р. в Житомирській області налічувалося 132 бібліотеки, що було нижче рівня 1941 р. в 4,4 разу; а сумарний книжковий фонд бібліотек області був у 4,7 разу менше довоєнного рівня. У 1948 р. загальна кількість бібліотек зросла до 156. У той же час у Сталінській (Донецькій) області в 1946 р. бібліотек було – 276 або в 4 рази менше, ніж у 1941 р. У 1948 р. кількість бібліотек збільшилася до 294, але була меншою довоєнного рівня в 3,9 разу [6]. Але відкриття нових бібліотек стало типовим явищем. Це стало можливим, оскільки існувала послідовна політика уряду відносно бібліотек, яка полягала у збільшенні виділення коштів на їхнє утримання: так у 1948 р. було виділено на поновлення бібліотек УРСР 72 млн. крб., що на 45 % перевищувало рівень фінансування 1941 р. [7].

Розглянемо, як відбувалося відновлення бібліотек в інших регіонах. Наприклад, на 1 січня 1947 р. у Луганській області бібліотек усіх відомств налічувалося 358, у них працювало 450 осіб і вони мали книжковий фонд у 549877 книг, тобто бібліотек було практично в 5 разів менше, ніж у довоєнний період, а книжкових фондів – у 3,4 разу. Подібна картина спостерігалася й у Станіславській (Івано-Франківській) області. У 1947 р. в області налічувалося 286 бібліотек, у яких працювало 292 особи. Книжковий фонд становив 339558 екземплярів, у той час як у 1941 р. бібліотек було в 2 рази більше, а книжкових фондів було більше в 2,6 разу [8]. Із чого можна зробити висновок, що бібліотеки УРСР у другій половині 40-х років ХХ ст. ще не відновилися повною мірою після Другої світової війни.

На основі розвитку важкої індустрії була розроблена програма з ліквідації відставання сільського господарства. Виникла потреба у новому підході до організації бібліотечної справи, як у місті, так і на селі.

Розглянемо, якими на початку 50-х років були бібліотеки в розрізі області. У Полтавській області на кінець 1951 р. самостійних бібліотек Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР було 270, із них сільських – 180, районних – 44, міських для дорослих – 7, обласних для дорослих – 1. Загальний фонд книг і журналів дорівнював 1216,7 тис. екземплярів. Суспільно-політична література становила 21,8 %; природознавство й математика – 5,8 %; технічна література – 6,2 %; сільськогосподарська – 8,6 %; художня – 38,9 %; інша (без дитячої літератури) – 10,6 %. В основному бібліотеки розташовувалися в населених пунктах із чисельністю понад 1000 осіб. У населених пунктах із числом жителів менше 500 осіб була лише одна бібліотека. Найбільшою популярністю користувалася художня література, за нею йшла природничонаукова література, потім технічна й сільськогосподарська. Політична література особливою популярністю не користувалася [9]. Необхідно відзначити, що розвиток бібліотечної мережі області, судячи зі звітів, відповідав наміченим планам Полтавського обласного відділу культурно-просвітницьких установ і рішенням вищих органів управління.

Важливою характеристикою цього періоду є зростання загальної кількості бібліотек із одночасним збільшенням книжкових фондів. Підтвердженням даної тези є дані щодо бібліотек Полтавської області, де сумарно масових бібліотек усіх відомств у 1952 р. нараховувалось 2263 і в них працювало 1049 бібліотекарів; з них на селі – 2008 бібліотек і 862 бібліотекарі. Безпосередньо Комітету належало 270 бібліотек, але їхній фонд становив 70 %, у той час як кількість бібліотек Комітету становила лише 12 % від загальної їхньої чисельності [10]. Таким чином, можна зробити висновок, що інші бібліотеки були невеликими. Вони обслуговували малі населені пункти й навряд чи могли виконати ті завдання, які ставили перед ними керівні органи.

У той час саме бібліотеки Комітету були основою бібліотечної системи республіки. В УРСР у цілому в 1952 р. було 7028 бібліотек системи Комітету. А їх сукупний книжковий фонд становив 38540,1 тис. книг [11]. Спостерігалось подальше збільшення кількості читачів у бібліотеках УРСР. Причому в більшій мірі, в 2 рази в 1952 р. у порівнянні з довоєнним рівнем, воно виросло в сільськогосподарських областях і в 1,2 разу – у промислових [12].

В УРСР тривав процес стійкого росту як бібліотек, так і книжкових фондів. Тобто прийняті урядовими органами рішення планомірно втілювалися в життя. У 1951-1952 рр. у відновленні бібліотек і їхніх фондів в УРСР наступив переламний момент. Як приклад, розглянемо цей процес у Житомирській і Сталінській областях. У Житомирській області бібліотек системи Комітету в 1951 р. і 1952 р. налічувалося 267, у 1953 р. – 292, а в 1941 р. було лише 111. А бібліотек усіх відомств у 1953 р. налічувалося 1485, у той час як у 1941 р. загальна кількість бібліотек дорівнювала 584. У той же час книжкові фонди бібліотек системи Комітету в 1951 р. були менше, ніж у 1941 р. на 10 %, але вже з 1952 р. становище змінилося – книжкові фонди переросли довоєнний рівень. У цілому книжкові фонди всіх масових бібліотек області в 1951 р. перевищували довоєнний рівень на 1,1 разу, а в 1953 р. уже в 2,1 разу. Таким чином, саме в 1951-1952 рр. наступив перелом у відновленні бібліотечних фондів Житомирської області. Аналогічні процеси відбувалися й у Сталінській (Донецькій) області [13].

У першу чергу становище бібліотек поліпшувалося за рахунок збільшення фінансування на їхні потреби. Розглянемо такий приклад. У Житомирській

області на потреби бібліотек у 1950 р. було виділено 4693 тис. крб., а в 1952 р. – 6671 тис. крб. [14]. За умови росту кількості й добробуту бібліотек, зростала й чисельність читачів. Так читачів, що відвідали бібліотеки Комітету у справах культурно-освітніх організацій в УРСР на той момент нараховувалося 3 млн. 789 тис. осіб і їх обслуговувало 8,2 тис. бібліотекарів [15]. Таким чином, спостерігався постійний кількісний і якісний ріст бібліотек, збільшувалась чисельність читачів.

Кількість бібліотек ще продовжувала зростати, що було характерно в цілому для республіки. Використання літератури за різними галузями знань мало загальні тенденції й характеристики. Так більшою популярністю користувалася художня література (розбіг від 43,6 до 48,4 % залежно від року й області), потім ішла суспільно-політична література – 9,7-12,1 % і природничонаукова – 4,5-5,4 %. Відносно поділу літератури за мовами можна констатувати, що спочатку цифри наявності літератури на сході були більшими стосовно книг російською мовою, але поступово збільшувалась кількість книг українською мовою, а на заході первісно було більше книг українською мовою, але з часом відбулося збільшення російськомовної літератури [16].

Але головним показником розвитку бібліотек України були бібліотеки Комітету, де спостерігався стабільний ріст кількості бібліотек. Постійно спостерігався ріст книжкових фондів, що, безумовно, підвищувало ефективність роботи бібліотек і задоволення читацького попиту; тільки з 1949 по 1951 рр. книжкові фонди республіки збільшилися в 1,7 разу [17].

Ступінь розвитку бібліотек УРСР у той період дуже чітко дає порівняння 1952 і 1949 рр.; так кількість бібліотек зросла в 1,6 разу, чисельність читачів – у 1,4 разу, кількість книжкових фондів – у 2,3 разу, а книговидач – у 1,6 разу [18]. Із чого витікає, що розвиток бібліотечних фондів відбувався випереджальними темпами в порівнянні з розвитком бібліотечної мережі. Ці тенденції розвитку бібліотек зберігалися й надалі. Питання зміцнення фондів бібліотек добре простежується на прикладі архівних матеріалів Комітету у справах культурно-просвітницьких організацій Ради Міністрів УРСР. Так порівняння надходження книг в обласні бібліотеки республіки в 1951 і 1952 рр. показує ріст, причому найбільша динаміка спостерігалася в західних і промислово розвинених областях, за винятком Ворошиловградської. Максимальних показників поставки книг досягали у Львівській, Сталінській, Київській, Дніпропетровській і Тернопільській областях [19].

Ріст добробуту й освіченості, посилення потягу населення до книги вимагали й нових підходів в ідеологічній роботі, що була однією з основних функцій бібліотек того часу. Саме тому активізувалися й наукові дослідження, пов'язані з бібліотеками. Особливо підсилювався цей процес із середини 50-х рр. ХХ століття, і одночасно актуалізувалися роботи, пов'язані з бібліографією й вивченням читачів.

В 1953 р. відбулося важлива для культурного життя України подія – на основі Комітету у справах культурно-просвітницьких установ при РМ УРСР створене Міністерство культури Української РСР, що повинне було управляти всіма культурно-просвітницькими установами. Це позитивно відбилося на роботі бібліотек і, в першу чергу, на функціонуванні обласних бібліотек, які виступали як головні установи на місцях. Відповідно, підсилювався партійний контроль і за діяльністю бібліотек, іншими установами культури, навчальними закладами, які готують кадри бібліотечних працівників. Однак робота бібліотек була б набагато ефективнішою, якби не існувало ідеологічного тиску. Адже ті

засоби, які відпускалися на підвищення ефективності роботи бібліотек, їхнє матеріальне оснащення часом ішли на різноманітні політичні заходи, далекі від основної функції бібліотек – обслуговування читача книгою.

Міністерству культури УРСР від попереднього Комітету у справах культурно-просвітницьких установ при РМ УРСР у 1953 р. перейшло 7028 бібліотек, із книжковим фондом 38540,1 тис. книг; із них суспільно-політичних книг – 20,9 %, природничонаукових – 4,8 %, технічних – 5,1 %, сільськогосподарських – 7,5 %, художніх – 41,1 %, дитячих – 9,7 %, інших – 10,7 %. При цьому книги українською мовою склали 42,0%, а російською – 56,3 %. Аналогічний розподіл існував і в областях, наприклад, у Ворошиловградській області на той момент у державних бібліотеках пропорційний розподіл був аналогічним загальноукраїнському з невеликими варіаціями в межах 1,0-1,5 %. Так само здійснювався розподіл і на заході республіки [20]. До цього часу книжкові фонди бібліотек УРСР були відновлені й перевищили довоєнний рівень в 2 і більше рази [21].

Таким чином, бібліотеки УРСР були повністю знищені в період окупації й почали відновлюватися з 1943 р., і були повністю відновлені на початку 50-х років ХХ ст. А притягнуті до вивчення джерела у своїй сукупності є досить новими і репрезентативними, а також достовірними для вирішення й реалізації поставленої мети, котра вирішена в статті.

Література

1. Вторая мировая война на Украине. Департамент комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України. - [Электронный ресурс]: ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ ПОРТАЛ. Единый вэб-портал органов исполнительной власти Украины. - Открывается с экрана. - Код доступа: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=45683521&cat_id=44167909. - Постоянный www-адрес статьи: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=45683521.
2. Черненко И.С. Библиотека Академии Наук УССР // БСЭ. – Т. 3. – Изд-е 3-е. – М.: Советская энциклопедия, 1970. - Стб. 898-899.
3. Вовк Л.П. Відновлення і дальший розвиток мережі державних масових бібліотек Української РСР (1945-1950 рр.) / Л.П. Вовк // Бібліотекознавство та бібліографія. - Республіканський міжвідомчий науково-методичний збірник. - Вип.18. - Х.: Вища школа, 1978.- С.75-84.
4. Зубкова Н.М. Науково-технічні бібліотеки України під час Великої вітчизняної війни і роки мирної праці/ Н.М. Зубкова, А.П.Станкевич // Бібліотекознавство та бібліографія.- Республіканський міжвідомчий науково-методичний збірник.- Вип.18.- Х.: Вища школа, 1978. - С.70-75.
5. История городов и сел Украинской ССР (в 26 томах): Ворошиловградская область/ Под ред. Шараева Л.Г. – К.: Институт истории АН УССР; Главная редакция Украинской Советской энциклопедии, 1976.- 728 с.
6. ЦДАВО.- Число библиотек Житомирской и Сталинской областей в 1946 и 1948 годах.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк. номера немає.
7. Из резолюції республіканської наради бібліотечних працівників України «Про стан і завдання бібліотечної роботи в УРСР»// Культурно-освітня робота.- 1948.- №12.- С.14.
8. ЦДАВО.- Развитие сети библиотек и рост книжных фондов библиотек Ворошиловградской и Станиславской областей.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк. 1.
9. ДАПО.- Сводка годовых отчетов самостоятельных библиотек Комитета по делам культурно-просветительных учреждений Украинской ССР за 1951 год. Республика УССР область Полтавская. Форма В-III-с.- Ф.р-7054.- Оп.1.- Спр.38.- Арк. 1, 1 зв, 2, 2 зв, 3, 3 зв.
10. ДАПО.- Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. Полтавському обласному статистичному управлінню. Пояснююча записка до звіту про масові бібліотеки області, форма №80-а, на 1 січня 1952 року.- Ф.р-7054.- Оп.1.- Спр.38.- Арк.10.

11. ЦДАВО.- Состав книжных фондов за 1952 г. массовых самостоятельных библиотек по отраслям знаний и по языкам.- Ф.р-5116.- О.9.- Спр.62.- Арк.6.
12. ЦДАВО.- Количество читателей в библиотеках Житомирской и Сталинской областей.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк.7.
13. ЦДАВО.- Развитие сети библиотек и рост книжных фондов библиотек Житомирской и Сталинской областей.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк.5.
14. ЦДАВО.- Ассигнование на развитие сети библиотек Житомирской и Сталинской областей.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк. номера немає.
15. ЦДАВО.- Середня кількість читачів на 1 бібліотечного працівника за 1950 рік.- Комітет в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. 15 січня 1952 р.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк.19.
16. ЦДАВО.- Распределение книговыдач массовых самостоятельных библиотек Ворошиловградской и Станиславской областей по отраслям знаний и языкам в 1951-1952 гг.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр. № 62.- Арк. 4.
17. ЦДАВО.- Движение книжного фонда по государственным библиотекам системы Комитета по Украинской ССР.- Ф.р- 5116.- Оп.9.- Спр. № 62.- Арк. 18.
18. ЦДАВО.- Развитие массовых самостоятельных библиотек системы Комитета по данным на 1 января 1949 г. и на 1 января 1952 г.- Ф.р- 5116.- Оп.9.- Спр. № 62.- Арк. 29.
19. ЦДАВО.- Статистичні відомості про роботу бібліотек за 1953р.// Ф.5116.- Оп.9.- Справа № 62.- Аркуш 1-29.
20. ЦДАВО.- Состав книжных фондов массовых самостоятельных библиотек по отраслям знаний и по языкам на 1.1.53 г.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк. 2.
21. ЦДАВО. - Развитие сети библиотек и рост книжных фондов библиотек Ворошиловградской и Станиславской областей.- Ф.р-5116.- Оп.9.- Спр.62.- Арк. 1.

Орешкина М.А. Библиотеки УССР в период восстановления (1943-1953 гг.).

Обосновывается необходимость структурирования научного материала по изучению деятельности библиотек УССР в послевоенные годы в условиях восстановления народного хозяйства.

Ключевые слова: библиотеки, восстановление, книжные фонды, читатели.

Oreshkina M.O. The Ukrainian RSR's libraries in the period of restoration (1943-1945).

Necessity of the scientific material's structuralization on investigation of the Ukrainian RSR's libraries' activity in post-war years in conditions of restoration of a national economy is substantiated.

Key words: libraries, restoration, book funds, readers.

УДК 94(477)

Панченкова Н.О.

ЄВРЕЇ ТА ЛІВОРАДИКАЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Визначено місце та роль єврейства в діяльності ліворадикальних організацій на початку ХХ ст.

Ключові слова: євреї, лівий радикалізм, терор.

На початку ХХ ст. Російська імперія, до складу якої входила переважна більшість українських земель, опинилася в умовах важкої системної кризи, яка проявлялася в усіх сферах життя держави і суспільства. На політичній арені зміцнів спектр опозиційних самодержавному ладу сил. Значну активність на українських теренах на початку ХХ ст. виявляли організації, що за своєю сутністю були ліворадикальними. Зокрема, партія соціалістів-революціонерів та анархістські угруповання. Ці організації були причинниками терору як методу політичної боротьби.

Вивченню діяльності есерів та анархістів присвячено багато наукових досліджень. Це роботи Р.Городницького [1], К.Гусева [2], К.Морозова [3], Д.Пронякіна [4] та інших. Авторський колектив дослідження “Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ - ХХ ст. Історичні нариси” уперше здійснив

комплексний підхід до дослідження проблеми терору і тероризму в Україні [5]. Репрезентована праця дає можливість простежити різні види та форми прояву терору на Україні, в тому числі терору есерівських та анархістських організацій. Ліворадикальна проблематика знайшла своє висвітлення й у дисертаційних дослідженнях М.Боровика [6], О.Лебеденка [7], С.Сусорова [8], Н.Сіталової [9] та інших. В цілому дослідники лише побіжно, у загальних рисах, торкаються національного складу есерівських та анархістських організацій в Україні.

Автор ставить за мету дослідити роль єврейства в організації та функціонуванні ліворадикальних організацій в Україні на початку ХХ ст.

Законодавче поле Російської імперії базувалося на трьох визначальних принципах: православ'я, самодержавство, народність. Водночас значним компонентом діяльності влади протягом ХІХ – на початку ХХ ст. у царині національних відносин стало обмеження громадянських прав євреїв. Подібна тенденція пояснюється тим, що самодержавний уряд прагнув повернути усіх іногородців до православної віри. Православне духовенство проводило посилену агітацію в суспільстві проти представників інших національностей, особливо проти євреїв [10; 77]. Сам принцип народності в Російській імперії було зведено до утвердження панування великоросійської нації, посилення асиміляції іногородців, ліквідації їхніх традицій та звичаїв.

У свій час царський уряд встановив так звану «лінію осілости», східніше від якої постійне проживання євреїв заборонялося. В Україні ця межа проходила вздовж Дніпра з деяким відхиленням на схід (Брянськ-Полтава-Луганськ-Маріуполь). Смуга осілости формувалася адміністративно-насиленницькими методами як у внутрішніх губерніях, так і в прикордонних, зокрема на Волині. Основним методом було переселення євреїв з сіл до міст, з п'ятидесятиверстної прикордонної смуги. Кордони смуги осілости не були сталими, і час від часу змінювалися.

Існування «смуги осілости» було підтверджено «Положенням про євреїв» 1804 і 1835 р. На початку ХХ ст. вона охоплювала 15 губерній Російської імперії, 8 з яких були українськими: Київська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Полтавська і Чернігівська [11; 17].

Законодавство Російської імперії забороняло євреям проживати за межами смуги осілости. У самій смузі більшість євреїв записано до міщан, але для виїзду за її межі необхідно було отримати дозвіл поліції. Крім того, їм заборонялося поселятися в селах, деяких містах або окремих районах міст.

У другій половині ХІХ ст. чисельність єврейського населення в Україні різко збільшилася. Воно становило понад 2% від загальної кількості населення [12; 8]. Внаслідок встановлення владою обмеження щодо його розселення, впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відбувалася його концентрація у містах. Вони складали від 28 до 33 % міського населення України [13; 356], а в окремих містах – навіть 40-50% [12; 8]. Єврейське населення контролювало значну частину дрібної торгівлі й ремісничого виробництва, а також були дуже представлені у промисловості як підприємці. На думку історик Я.Грицака, накладені на євреїв правові обмеження змушували їх зосереджуватися у тих соціальних групах, від яких найбільше потерпало українське селянство. Євреї були підприємцями, які платили мінімальну заробітну платню сезонним робітникам; торговцями, які продавали товари за високими цінами; селянськими кредиторами, які брали великі відсотки з селян і часто доводили їх до повного розорення [14; 64].

Але поряд із корчмарем, лихварем, кредитором, посередником і т.д. були й робітники, ремісники, селяни, лікарі, вчителі ін., які знаходилися у важких економічних умовах. Найчастіше, щоб добути засоби до існування, робітники по 12-16 годин на добу працювали у «потогінних» майстернях. Мрії про справедливе життя перемішувалися з озлобленістю на довколишню дійсність. А відтак вони починали байдуже ставитися до потреб суспільства (включаючи навіть місцеві заможні єврейські громади) як до суспільно ворожої системи, яку потрібно знищити [15]. До того ж у 1881 та 1903-1905 рр. країною прокотилася хвиля єврейських погромів. На думку дослідника А.Тихонова головною причиною погромів було небажання євреїв займатися більш вигідною продуктивною сферою, до чого їх постійно підштовхувала держава [16; 68]. В цілому наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні були поширені антисемітські настрої, але вони мали переважно соціальний характер [14; 64].

Багато уваги російський уряд приділяв контролю за системою освіти. Адже з появою можливості отримати освіту багато євреїв пішло навчатися до вищих начальних закладів. Це право було офіційно закріплено положенням комітету міністрів «Про устрій євреїв» від 1859 р. Проте під час перебування при владі Олександра ІІ це право піддалося кардинальним змінам. «Євреї настійливо прямують в університети з метою отримати громадянську повноцінність», - відмітив у своєму звіті за 1886 р. міністр народної освіти І.Д.Делянов [17; 211]. У цьому факті самодержавство вбачало одну з причин небажаного росту «інтелігентного пролетаріату», схильного до антиурядових думок та радикальних дій.

Міністр освіти І.Д.Делянов згодом вказав середнім та вищим навчальним закладам норму прийому євреїв: в зоні осілости – 10%, по за її межами – 5%, у столицях – 3%. Цар Олександр ІІІ, схваливши такі квоти єврейству, під указом власноруч написав: «Не забудьмо, що євреї розіп'яли Христа» [18; 19]. У 1906 р. ці норми були знову знижені відповідно з 10% до 7%, з 5% - до 3%, з 3% - до 2% [19; 273].

Відсоткові норми мали ультимативний характер. Як альтернативу цим нормам уряд рекомендував єврейській молоді «добровільну» християнізацію, тобто відмову від іудейської віри та перехід в православ'я. Така «плата» за вищу освіту заперечувалася більшістю євреїв, що закінчили середню школу. Однак були й ті, що індиферентно ставилися до релігії та переходили в християнство. Дехто ігнорував моральний зміст цього кроку в ім'я підвищення власного громадянського статусу, дехто – жертвовно рухався у бік отримання «священних» знань. Нерідко таким особам це коштувало розривом відносин з батьками, родиною [17; 214]. Цей процес не торкнувся більшості єврейського населення, що продовжувало життя в релігійних общинах.

Потрібно зауважити й той факт, що в силу згаданих вище відсоткових норм, багато євреїв змушені були отримувати вищу освіту за кордоном. Там серед молоді (в тому числі й єврейської) велася відкрита революційна пропаганда, були відкриті різного кшталту клуби, читальні зали, гуртки, де вивчалися основні ідеї та праці теоретиків есерівського та анархістського вчень.

Отже, тяжке становище більшості незаможного єврейства за умов самодержавного ладу, відсутність громадянських прав та погроми, що прокотилися країною, викликали в них почуття незахищеності, приниження їх гідності та ворожості до держави. Все це підготувало сприятливі умови для сприйняття ідей лівого радикалізму. До того ж в межах «смуги осілости» євреї

проживали компактно, що стало одним з факторів плідної агітаційної та пропагандистської роботи есерівських та анархістських угруповань.

Відомий російський філософ М.Бердяєв, розглядаючи причини єврейського радикалізму, наголошував на тому, що євреї-бойовики вийшли з середовища, головною рисою якого було усвідомлення власної «обраності». Іншими словами, віра у своє месіанське призначення було своєрідним катализатором процесу радикалізації єврейського населення [20].

В перші роки існування в партії соціалістів-революціонерів (з 1901 р.) євреї грали провідну роль. Зокрема відомо, що до складу Центрального комітету партії есерів входили наступні особи: М.Гоц, Є.Азеф, В.Чернов, М.Ракитников, К.Брешко-Брешковська, О.Мінон, І.Рубанович, А.Аргунов, М.Натансон, І. Фундаминський, П.Крафт, Н.Авксент'єв, М.Спиридонова, М.Селюк, Б.Савинков, В.Зензинов. Всі перелічені особи мали єврейське походження.

При ЦК партії есерів була створена Бойова організація, яка здійснювала так званий центральний терор. Керівником БО від дня її створення у 1901 р. по травень 1903 р. був Г.Гершуні. Усього БО в перші роки її існування нараховувала 12-15 осіб [21; 122]. Національний склад БО в цей час склався таким чином: 8 росіян, 3 євреї, 1 українець та 1 полячка. В керівництво БО входило 3 євреї та 2 росіян [1; 86]. Після арешту Г.Гершуні на чолі БО по черзі перебували Євно Азеф, Лев Зильзенберг та Борис Савинков.

Особливо багато серед членів місцевих есерівських та анархістських угруповань було євреїв – мешканців «смуги осілості», яких зовсім не цікавили ідеї анархізму та соціалізму. Більшість з них було вихідцями із збіднілих єврейських родин у смузі осілості, говорили російською мовою погано або зовсім її не знали [22; 191]. Їхньою мішенню була будь-яка людина, яка жила краще за них, мала якісь перспективи в житті [5; 98].

В партії есерів чисельність євреїв-бойовиків зросла саме в період революції 1905-1907 рр. як своєрідна відповідь на погромні акції царського уряду. Серед місцевих есерівських бойових дружин тривалий час діяла Українська бойова група Партії соціалістів-революціонерів, яка була заснована у 1905 р. Центром її було місто Катеринослав. Переважну більшість Української бойової групи Партії соціалістів-революціонерів склали студенти, представники інтелігенції, євреї за національністю [5; 92]. Ця тенденція простежується й в анархістському русі. За даними дослідника В.Д.Єрмакова, що вивчав анархістські угруповання в період революції 1905-1907 рр., 48% яких склали євреї, 29% - росіян та 13% українців [23; 99]. За даними архівних джерел, бердичівська організація анархістів-комуністів у 1907 р. взагалі складалася з осіб винятково єврейського походження [24; арк.14].

В середовищі есерівських та анархістських організацій було багато жінок, нерідко представниць вищого й середнього класу. Наприклад, в Катеринославській організації анархістів-комуністів у 1910 р. із 495 її членів було 59 жінок, з них третина єврейок [24; арк. 1-78]. Жінки йшли в революцію з надзвичайною відданістю ідеї й крайнім фанатизмом. Їх готовність жертвувати собою заради своїх переконань немов переносив ідеал жінки-мучениці у сферу політичного радикалізму. Треба відзначити, що такий стиль поведінки був поширений і серед молодих єврейських жінок, закріпачених у своїх родинах при традиційному соціальному ладі ще більш, ніж інші жінки в імперії [22; 19-20].

Євреї-бойовики здійснювали терор в основному в межах «смуги осілості». Жертвами терористичних актів та експропріацій частіше за інших ставали заможні євреї. Так, в Полтаві невідомі в магазині місцевого єврея Лейдера залишили листа від анархістів з вимогою 300 карбованців [25; арк. 45]. В Одесі на млині Ванштейна у присутності 50 робітників, які отримували щотижневий розрахунок, 7 озброєних анархістів під загрозою смерті вилучили в касі 1250 карбованців [26; арк. 20]. Такі випадки були непоодинокі.

Революційні події 1905-1907 рр. сколихнули анархістські елементи в Одесі. Восени 1905 р. у місті починається період повальних «ексів», першопрчиною якого був єврейський погром, організований чорносотенцями за сприяння влади. анархісти стріляли, кидали бомби у поліцейських. Ввечері 17 жовтня 1905 р. анархісти кинули 5 бомб в кафе Лібмана. В цілому три чверті скоєних у 1906 р. в Одесі терористичних актів (кидання бомб, замахів, пострілів в городових та поліцейських, вимагань) було справою рук єврейської «бойової молоді» [27; 3].

Більш старше єврейське населення з осудом ставилося до радикальної активності молоді. Цей факт яскраво характеризує розмова В.Шульгіна, який був активним захисником монархії та сучасником досліджуваних подій, зі стариком-євреєм. «Я старий єврей. Я ходжу в синагогу. Я знаю свій закон. Я маю бога в серці, - казав старий. - А ці хлопчачки. Він собі бере бомбу, йде вбивати...Ось тобі ба, він революцію робить...» [28; 109].

Разом із загальним послабленням революційної бурі наприкінці 1907 р. нанівець зійшла терористична активність лівих радикалів, хоча в наступні роки і траплялися поодинокі терористичні акти, активну участь у яких приймало єврейство.

Таким чином, на початку ХХ ст. представники єврейства вирізнялися значною політичною активністю. Переважання в лавах есерівських та анархістських організацій осіб єврейського походження можна пояснити тим, що у досліджуваний час українські терени перебували у «смугі осілості». А відтак відсоток єврейства від загальної кількості населення в українських губерніях порівняно з іншими регіонами імперії був достатньо високий. Було б помилкою вважати, що виключно євреї були організаторами та виконавцями терористичної боротьби з царатом. Дійсно, вони склали значну частину серед теоретиків та практиків терору, але як і українці, росіяни та представники інших національностей боролися з самодержавством усіма можливими методами.

На погляд авторки, у подальших дослідженнях ліворадикальних організацій початку ХХ ст. потребує висвітлення проблема особливостей агітації та пропагандистської діяльності ліворадикальних угруповань.

Література

1. Городницкий Р.А. Боевая организация Партии социалистов-революционеров в 1901-1911 гг. – М.: РОССПЭН, 1998. – 239 с.
2. Гусев К.В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции: Ист. очерк / К.В. Гусев. – М.: Мысль, 1975. – 383 с.
3. Морозов К.Н. Партия социалистов-революционеров в 1907-1914 гг. – М.: РОССПЭН, 1998. – 624 с.
4. Пронякин Д.И. Анархизм: “исторические” претензии и уроки истории. – Л.: Лениздат, 1990. – 159, [2] с.
5. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ-ХХ ст.: Історичні нариси /Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 950с.

6. Боровик М.А. Анархістський рух в Україні (1917-1921 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. – 228 арк.
7. Лебеденко А.М. Анархизм в Украине (конец XIX - начало XX ст.): Дисс...д.і.н. / НАН Украины Институт истории Украины. – К., 1996. – 428л.
8. Сусоров С.В. Аграрно-селянська проблема в програмах і практичній діяльності неонародницьких партій в 1902-1907 рр. (на матеріалах України): Дис ... к.і.н. / Херсонський Індустріальний Ін-т. – Херсон, 1994. – 201 арк.
9. Сіталова Н.О. Діяльність соціалістів-революціонерів Південної України напередодні та в період революції 1905-1907 рр. : Дис... канд. наук: 07.00.01 - 2009.
10. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ (вторая половина XIX – начало XX вв.) –М.: «Наука», 1969. – 184 с.
11. Щербак Н.О. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 2004. - №6. – С.16-26.
12. Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореферат ... канд. іст. наук: 07.00.01. –Харків, 2005. – 20с.
13. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1994. – 736 с.
14. Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття: Навч. посібник. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2000. – 360с.
15. Анархизм среди евреев в последней четверти XIX - начале XX вв. Возникновение движения. Режим доступа: <http://www.jewniverse.ru/biher/goncharok/anarchie/2.html>
16. Тихонов А.К. Єврейські погроми 1881 р. в українських губерніях Російської імперії // Український історичний журнал. – 2007. - №5. – С.65-74.
17. Иванов А.Е. Студенчество в России конца XIX - начала XX в.: социально-историческая судьба. – М.: РОССПЭН, 1999. – 416 с.
18. Ферро М. Николай II: [Перевод]. – М.: Международные отношения, 1991. – 349, [1] с.; [8] л. ил.
19. Солженицын А.И. Двести лет вместе (1795-1995) / А.И.Солженицын: В 2-х частях. – М.: Русский путь, 2001. – (Исследования новейшей русской истории).- Ч. 1. 1795-1995. – 2001. – 510 с.
20. Н.А.Бердяев. Христианство и антисемитизм. Режим доступа: <http://www.evangelie.ru/forum/t27868.html>
21. Спиридович А.И. Партия социалистов-революционеров и её предшественники, 1886-1916. – Пг., 1918. – 623 с.
22. Гейфман А. Революционный террор в России, 1894-1917 / Пер. с англ. Е.Дорман. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 448 с.
23. Ермаков В.Д. Портрет российского анархиста начала века //Социс. - 1992. - № 3. – С. 97-99.
24. ЦДІАК України. – Ф. 274 – Оп.1. – Спр.1814.
25. ЦДІАК України. – Ф. 321 – Оп.1. – Спр.36.
26. ЦДІАК України. – Ф. 385 – Оп.1. – Спр.2105.
27. К вопросу в Одессе// Харьковские губернские ведомости. – 1906. - №159. – С.3
28. Шульгин В.В. Дни. 1920.: [Записки] / [Вст. ст. Д.Жукова]. – М.: Современник, 1989. – 557, [2] с.: ил.

Панченкова Н.А. Евреи и леворадикальное движение в Украине в начале XX столетия.

Статья посвящена исследованию значения и роли евреев в деятельности леворадикальных организаций в Украине в начале XX столетия.

Ключевые слова: евреи, левый радикализм, террор.

Panchenkova N.A. Jewries and left-wing radical motion in Ukraine in the beginning of XX century.

The article is devoted research of value and role of jewries in left-wing radical motion in Ukraine on the beginning of XX century.

Key words: jewries, left radicalism, terror.

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ
ЗАКОНОДАВЧО-РОЗПОРЯДЧИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ
(90-і роки ХХ – початок ХХІ століття)**

Проаналізовані праці вітчизняних науковців, у яких висвітлено становлення і розвиток законодавчо-розпорядчих установ незалежної Української держави.

Ключові слова: законодавчо-розпорядчі установи, становлення, розвиток, незалежна Україна, вітчизняні науковці.

Історичний досвід свідчить, що основою демократичної незалежної держави є конституційний принцип розподілу влади, який передбачає наявність чіткого організаційно-політичного механізму розмежування сфер компетенції та повноважень між державними інституціями і систему стримувань і противаг. Тому процеси подальшого державотворення в Україні, в тому числі формування нової політичної системи, що відбуваються в складних умовах переходу держави до ринкової економіки та жорсткого протиборства політичних сил, потребують докладного вивчення та ґрунтовної наукової розробки. Процес розбудови законодавчої та виконавчої гілок влади в Україні, заснований на демократичних засадах, з урахуванням досвіду зарубіжного конституціоналізму, розпочався з прийняттям Декларації про державний суверенітет України (липень 1990 року). Вектор державотворення був спрямований на утвердження президентсько-парламентської республіки і незалежності гілок державної влади.

Налагодження оптимального науково-обґрунтованого функціонування останніх в значній мірі є тим підґрунтям, який дозволяє успішно виконувати програми суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України, вирішувати соціальні проблеми та завдання щодо підвищення життєвого рівня українського народу.

Комплексне дослідження стану наукової розробки проблеми становлення законодавчо-розпорядчих інституцій України у 90-і рр. ХХ – на початку ХХІ ст., що включає критичне осмислення досвіду розбудови державних органів влади України, розкриття особливостей функціонування органів влади, аналіз прояву дії позитивних і негативних чинників у державотворенні, сприятиме об'єктивному висвітленню історії сучасних владних інституцій і обґрунтуванню рекомендацій щодо усунення негативних рис в їх діяльності, які позначаються на розвитку народовладдя в Україні. Це й зумовило обрання теми та мети даної статті.

Неоднозначні процеси, пов'язані з проблемами державотворення, в тому числі формування нової політичної системи, в незалежній Україні, розкриті в ряді праць із суспільствознавства, опублікованих у 2000-2001 роках. Комплексно проблеми державотворення та розбудови громадського суспільства в Україні розглянуті в працях А. Блохіна і В. Литвина [1; 2]. По-перше, в них у хронологічному порядку розглянуто зміст найважливіших законодавчих і нормативних актів з питань державотворення та шляхів економічних реформ в Україні. По-друге, наведені конкретні дані та на їх основі проаналізовані

суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в Україні за роки її незалежності. По-третє, висловлені судження щодо діяльності гілок державної влади та рекомендації, спрямовані на подолання протистояння між ними. По-четверте, оцінені програмні цілі політичних партій та рухів з питань державотворення та економічного розвитку України. По-п'яте, викладено авторське бачення перспектив політичного і економічного розвитку України в найближчі роки.

У своїй книзі «Україна: досвід і проблеми державотворення (90-і роки ХХ ст.)» В.М. Литвин аналізує стан переходу управління державою від умов адміністративно-командної системи до ринкової економіки, період докорінних політичних трансформацій і розвитку новітнього конституційного процесу, системно висвітлює процеси політичного й економічного життя, суть соціальної та зовнішньої політики тощо [3]. Корисними і вагомими у праці цього ж автора «Політична арена України» є додатки про керівництво Верховної Ради України, відомості про склад Кабінету Міністрів і міністерств, Конституційного суду, Арбітражного суду, Верховного суду, голів державних обласних адміністрацій, голів обласних рад тощо [4].

У процесі дослідження нами було з'ясовано, що є спеціальні історичні праці про соціальні наслідки політичних та економічних реформ у незалежній Україні. Комплексно і багатопланово вони викладені у книзі «Історія України: нове бачення» [5], авторами якої є вчені Інституту історії України Національної Академії Наук України та ряду вузів. У вказаних працях наведені типові факти, дані, які яскраво свідчать про утвердження в Україні принципів громадянського суспільства, про певні соціально-економічні наслідки економічних реформ. При цьому увага акцентується на позитивному значенні стабільних явищ суспільного розвитку. Вагомий інтерес представляють публікації завідуючого відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України доктора філософських наук, професора Ф.М. Рудича [6]. Значним стосовно цієї проблеми є доробок доктора політичних наук Л.Є. Шкляра [7].

Окремі аспекти функціонування державних інститутів, які становлять політичну систему України, висвітлюються у працях з питань етнодержавництва [8]. Тенденції політичних і соціально-економічних процесів в Україні 90-х років, окремі галузі суспільного життя вивчають філософи – В. Кремень, В. Андрущенко, М. Михальченко, Д. Безлюда, В. Бондаренко та інші [9]. Правознавці розробляють наукові засади побудови правової держави (Ю. Шемшученко, Ю. Римаренко, В. Опришко, Л. Кривенко тощо). Центром такого роду досліджень став Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, який у 1999 році видав працю «Національно-державне будівництво. Концептуальні підходи, наукова література». В ній у певній мірі проаналізовані публікації з указаної проблеми 1991-1998 років. Колектив інституту підготував також унікальне видання – Малу енциклопедію етнодержавознавства, де у 18 статтях висвітлені концептуально-методологічні основи етнонаціональних відносин [10].

У низці праць висвітлюються основні тенденції формування нових політичних структур у процесі становлення інститутів громадянського

суспільства [11], вирішення проблем державотворення в контексті поглиблення демократії [12], реформування адміністративно-територіального устрою в сучасній Україні [13]. Проблеми розвитку політичної системи й розбудови громадянського суспільства комплексно висвітлюються в дослідженнях про багатопартійність та діяльність громадських організацій у сучасній Україні [14].

Виняткової уваги заслуговує монографія А. Павка «Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії та організації у громадському житті України модерної доби» [15]. У ній обґрунтовані два висновки. Перший – про те, що громадсько-політичні процеси, які відбуваються в сучасній Україні, певною мірою схожі з політичними проблемами переходу на початку ХХ століття від тоталітарної самодержавної влади до конституційного, демократичного суспільства. Другий – про практичне значення комплексного, неупередженого вивчення діяльності та взаємин українських політичних партій наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Адже здійснення на цій основі порівняльного аналізу політичних процесів минулого та сьогодення дає можливість з'ясувати об'єктивні й суб'єктивні причини, що породжують конфронтаційні суперечності між гілками державної влади, між політичними партіями, перешкоджають консолідації конструктивних сил українського суспільства.

Досить оригінальними за структурою і змістовною спрямованістю є праці довідково-бібліографічного характеру. Наприклад, В.М. Литвин видав ілюстрований довідник за хронологічним принципом «Україна: хроніка поступу (1991-2000)», в якому відображені найсуттєвіші події української історії 90-х років ХХ століття [16]. У довіднику висвітлені найважливіші події зазначеного періоду з 24 серпня 1991 року – вказано, які відбулися події, які прийняті законодавчі та нормативні акти, які проведені призначення на певні посади, що відбулися в конкретний день певного місяця і року. Правомірно, що витоками хроніки поступу України в указаний період обрано 24 серпня 1991 року, коли позачергова сесія Верховної Ради Української РСР проголосила Акт про незалежність України.

У книзі дається інформація про хід підготовки та прийняття нової Конституції України. Значний інтерес представляють матеріали про кадрові призначення і звільнення (прем'єр-міністрів, віце-прем'єр-міністрів, міністрів, голів обласних державних адміністрацій). Наводяться прізвища голів Верховної Ради України та їх заступників.

Також привертає увагу «Просвітницький календар «Пам'ятні події в Україні» [17]. Його структура відрізняється від структури проаналізованого довідника. По-перше, події, процеси, факти викладені по місяцях. По-друге, в ньому йдеться про події не тільки 90-х років ХХ століття, а й про найважливіші суспільно-політичні явища і культурно-освітні процеси в Україні зі стародавніх часів до 2001 року. І все ж майже 95 відсотків матеріалу присвячено подіям 90-х років ХХ століття (прийняття законодавчих та нормативних актів щодо проголошення державного суверенітету та незалежності України; введення посад Президента та голів державних адміністрацій; напрями і методи

реформування форм власності відповідно до принципів ринкової економіки; підготовка й прийняття нової Конституції України; виникнення політичних партій та громадських організацій; розвиток освіти, науки, мистецтва, культури; напрями зовнішньої політики тощо).

Показово, що у розглянутих вище працях наводяться дані про політичну практику, яка значно відірвалася від теорії. Досвід стверджує, що випередження політичною практикою політичної теорії хоч і є свідченням динамічного розвитку, але не сприяє послідовному втіленню в життя концепції розбудови правової демократичної держави та становленню громадянського суспільства в Україні. Аналіз праць із проблем становлення й розвитку політичної системи, тенденцій реформування інститутів державної влади в нашій країні свідчить, що їх автори, по суті, не розкривають концептуальні аспекти цих процесів.

По-перше, в працях із названої проблеми, навіть опублікованих на початку ХХІ століття, аналізуються законодавчі та нормативні акти, наводиться фактичний матеріал про суспільно-політичні та соціально-економічні явища, які мали місце в Україні в останньому десятиріччі ХХ століття й у 2000-2001 роках, коли ще не ставилося питання про політичну реформу як важливе практичне завдання. По-друге, більшість авторів, у тому числі й політичні та державні лідери, вважали, що немає підстав вносити зміни до Конституції України 1996 року щодо державного устрою, принципів обрання парламенту й органів місцевої представницької влади. По-третє, у більшості праць, безумовно, підтримувався президентський курс політичного й економічного розвитку України та критикувалися програмні підходи опозиційних сил з цього питання [18].

У ряді праць висвітлено теоретичні та практичні аспекти формування й реалізації державної кадрової політики в Україні, охарактеризовано сучасну діяльність органів виконавчої влади щодо формування, навчання, виховання державних службовців та персоналу управління [19]. Матеріали концептуально-правового характеру з проблеми державотворення, про напрями та шляхи реформування органів державної влади, їх нової структури та повноважень містяться в довідниках «Абетка української політики» [20].

Важливим внеском у розробку актуальної для сьогодення проблеми політичного лідерства та різних аспектів функціонування держави є низка публікацій, в яких змальовано політичні та психологічні портрети керівників України [21]. Авторами таких праць виступають не тільки фахівці – історики і політологи, а й публіцисти та журналісти. Чи не найпершу книгу такого роду створив Віталій Врублевський – колишній помічник першого секретаря ЦК КПУ В.В. Щербицького. У ній автор з прихованою симпатією розповідає про таку непересічну, колоритну особистість, як В. Щербицький, про його оточення, діяльність. Кризова ситуація в Україні в 80-х роках розглядається тут через призму зусиль керівництва республіки, спрямованих на виправлення ситуації.

Таким чином, інтерес учених до проблеми держави і влади останнім часом значно зріс. Наукові праці з цих питань все більше набувають багатогранного, комплексного характеру, урізноманітнюється їхня тематика. Дії держави щодо

своєї структуризації, регулювання нею різних сфер суспільного життя стають дедалі «прозорішими», доступними для спостереження й оцінки, що й приваблює дослідників. Аналіз наукових досліджень, присвячених становленню законодавчо-розпорядчих інституцій в Україні у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століття, дає підстави твердити, що в них, по суті, не знайшли відображення основні аспекти проблеми. По-перше, в історіографії домінують праці, які недостатньо розкривають концептуально-методологічні та політико-правові аспекти проблеми. По-друге, використано фактологічний матеріал з проблеми державотворення лише 1990-х років ХХ століття і практично відсутні матеріали перших років ХХІ століття. По-третє, не розглянуті в історичному аспекті етапи зміни статусу законодавчої та виконавчої гілок влади у 90-х роках ХХ століття. По-четверте, не відображені причини та прояви протистояння законодавчої та виконавчої гілок влади, передумови та потреба конституційної реформи в Україні, зміни характеру її державного статусу.

З урахуванням цього ми визначили, що ціла низка проблем, виділених у нашому дослідженні, а саме: формування структури та складу парламенту, законодавчо-контрольна діяльність парламенту, діяльність центральних органів державної влади та державних органів влади на місцях – ще не дістали в сучасній історіографії належного висвітлення. Тому вони можуть стати предметом подальших наукових пошуків у вказаному напрямку.

Література

1. Блохін А. Україна у ХХ столітті: документи та матеріали / А. Блохін. – К., 2000.
2. Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-і роки ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України / В.М. Литвин. – К., 2001. – 560 с.
3. Пекарчук В.М. Законодавчо-розпорядчі інституції України в контексті трансформації соціуму: історіографічний аспект / В.М. Пекарчук // Історичні записки: збірник наукових праць. Вип. 6. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – С. 163.
4. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 495 с.
5. Історія України: Нове бачення / За ред. Смоля В.А. (кер. авт. кол.), Кульчицький С.В., Ресніт О.П. та ін. – К., 2000.
6. Рудич М.Ф. В одному геополітичному просторі (порівняльний аналіз політичних структур та процесів в Україні та Росії) / М.Ф. Рудич // Політика і час. – 1995. – № 12. – С.41-47; Рудич М.Ф. Формування політичних структур в сучасній Україні: політологічний аналіз / М.Ф. Рудич // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 51-65.
7. Шкляр Л.Е. Етнос. Культура. Личність / Л.Е. Шкляр. – К. : Наукова думка, 1992. – 85 с.; Шкляр Л.Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: Автореф. дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / НАН України / Л.Е. Шкляр. – К., 1996. – 40 с.
8. Скуратівський В.А. Етнонаціональна культура як саморегульована система / В.А. Скуратівський. – К., 1993; Солдатенко В.Ф. Державність України : історія і сучасність / В.Ф. Солдатенко. – К. : Українська академія державного управління при Президентові України, 1999.
9. Кремень В. Соціально-політична ситуація в Україні : поступ п'яти років / В. Кремень, Д. Безлюда, В. Бондаренко. – К., 1996. – 114 с.; Михальченко М. Беловежське. Л. Кравчук. Україна 1991-1995 / М. Михальченко, В. Андрющенко. – К., 1996. – 512 с.
10. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України / Ред. Ю.І. Римаренко (відп. ред.). - К. : Довіра. Генеза, 1996. – 942 с.

11. Гримус М.В. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій / М.В. Гримус. – Донецьк, 2001. – 338 с.; Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні / Луговий В.І., Князев В.М.: Матеріали «Круглого столу». – К. : УАДУ, 2001. – 264 с.; Концепція реформування політичної системи України: Проект. – К. : Знання України, 2001. – 36 с.; Кремень В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації : Навч. посіб. для студ. вузів / В. Кремень, В. Ткаченко. – К., 1998. – 446 с.

12. Курас І.Ф. Демократія і державність в Україні : проблеми гармонізації : Збірник / Інститут національних відносин і політології НАН України / І.Ф. Курас. – К., 1997. – 156 с.; Кононенко Н.В. Інститут президентства в Україні : тенденції розвитку у контексті використання європейського досвіду / Порівняльний аналіз політичних структур Австрії та України : Доповіді та реферати / Н.В. Кононенко. – Львів, 1996. – С. 137-141; Інститут президентства в країнах з партійною формою правління. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1997. Випуск 1. – С. 126-169; Дроботенко М.А. Реорганізація та утворення державних органів влади в Україні (1990-2000 рр.) : історичний аспект : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка / М.А. Дроботенко. – К., 2002. – 18 с.; Горелов М.Є. Кадрові проблеми української державності / Моделі державності та державного устрою України на порозі ХХІ ст. / М.Є. Горелов. – К. : Політична думка, 1996.

13. До проблеми державно-територіального устрою України // Молода нація : Альманах. – К., 1996. – С. 157-162; Клищенко О.В. Проблема державно-територіального устрою України : визначальні чинники, взаємозв'язки, тенденції / О.В. Клищенко // Регіональна політика України : концептуальні засади, історія, перспективи. – К., 1995. – С. 60-69.

14. Кормич Л.І. Формування партійної системи сучасної України / Л.І. Кормич. – Одеса, 2000. – 192 с.; Ковтун В.М. Політичні партії сучасної України : аналіз ідеологічних орієнтацій: Дис...канд. політ. наук : 23.00.02 / В.М. Ковтун. – К., 1998. – 224 с.; Гарань О.В. Убити дракона : з історії Руху та нових партій / О.В. Гарань. – К., 1993. – 197 с.; Абетка української політики. 2000-2001 : Довідник. Випуск 4. / За ред. М. Томенка. – К. : Смолоскип, 2001. – 328 с.

15. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії : політичні партії та організації у громадському житті України модерної доби / Академія муніципального управління / А.І. Павко. – К. : Плеяди, 2002. – 552 с.

16. Литвин В.М. Україна : хроніка поступу (1991-2001). – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.

17. Просвітянський календар «Політичні події в Україні» / Авт.-упор. В. Лаба, П. Панченко, В. Шапошніков / За ред. академіка УАІН П. Панченка. – К. : ВУТ «Просвіта», 2002. – 144 с.

18. Пекарчук В.М. Законодавчо-розпорядчі інституції України в контексті трансформації соціуму : історіографічний аспект / В.М. Пекарчук // Історичні записки : збірник наукових праць. Вип. 6. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – С. 166 – 167.

19. Воронько О.А. Керівні кадри : державна політика та державне управління : Навч. посіб. для студентів, слухачів із спеціальності «Державне управління», «Державна служба» / Українська академія державного управління при Президентові України / О.А. Воронько. – К., 2000. – 152 с.

20. Абетка української політики. 2000-2001 : Довідник. Випуск 4 / За ред. М. Томенка. – К. : Смолоскип, 2001. – 328 с.; Абетка української політики. 2002-2003 : Довідник. Випуск 6 / За ред. М. Томенка. – К. : Смолоскип, 2003. – 364 с.

21. Врублевський В.К. Владимир Щербицкий : правда и вымыслы. Записки помощника : документы, слухи, легенды и факты / В.К. Врублевський. – К. : Довіра, 1993. – 254 с.; Падалка С.С. Україна. Державотворення. ХХ століття / С.С. Падалка, В.І. Кравченко, П.П. Панченко. – Київ-Донецьк, 1997. – 111 с.; Табачник Д. Последний из могижан ... зстоя / Д. Табачник // Комсомольское знамя. – 1990. – Сентябрь; Чемерис В. Президент. Роман-есе / В. Чемерис. – К. : СП «Свенос», 1994. – 462 с.

Пекарчук В.М. Состояние научной разработки проблемы становления законодательно-распорядительных институций Украины (90-е годы XX – начало XXI века).

Проанализированы труды отечественных учёных, в которых освещено становление и развитие законодательно-распорядительных учреждений независимого Украинского государства.

Ключевые слова: законодательно-распорядительные учреждения, становление, развитие, независимая Украина, отечественные учёные.

Pekarchuk V.M. State of scientific development of problem of becoming of legislative-active institutes of Ukraine (90th years of XX – the beginning of XXI century).

Labours of domestic scientists, in which becoming and development of legislative-active establishments of the independent Ukrainian state is lighted up, are analyzed.

Key words: legislative-active establishments, becoming, development, independent Ukraine, domestic scientists.

УДК 930.25

Підченко С.А., Куріліна Ю.Ю.

НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦІЛІСНОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ

Розглядається проведення організаційних, науково-методичних та технічних заходів спрямованих на забезпечення інформаційної цілісності НАФ.

Ключові слова: архівний документ, документальний комплекс, Національний архівний фонд, організація документів.

Роки пострадянського існування української архівної системи фактично стали роками її адаптації до тих змін, що постали в Україні як самостійної держави. До основних напрямів діяльності державних архівів належить створення умов для всебічного використання відомостей що міститься в документах НАФ України. Прийняття Верховною Радою в другій половині 1990-х років законів України “Про інформацію”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про державну таємницю”, Конституції України – створило міцне підґрунтя для впровадження нових інформаційних відносин, у тому числі в галузі архівної справи. Фактично відбулася своєрідна революція – ліквідація обмежень, встановлених з політичних та ідеологічних міркувань, створення можливості вільного доступу громадян до ретроспективної інформації, яку зберігають державні архіви [1, 51].

Розглянемо організацію документів НАФ з метою забезпечення збереження інформаційної цілісності архівних документальних комплексів. Для цього визначимося з основними засадами організації документів НАФ, науковою класифікацією та укладанням довідкового апарату до них.

Одним із перших в українській історіографії до аналізу проблем актуалізації архівних інформаційних ресурсів звернувся Г.В.Боряк [2], обґрунтувавши необхідність створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України та деякі аспекти використання архівних інформаційних ресурсів. Форми використання архівних інформаційних ресурсів розглядалися в статтях Л.А.Дубровіної [3], К.Климової [4], С.В.Кульчицького [5], А.Сукало[6] та ін. Л.Драгомірова акцентує увагу на тому, що вірна організація документів НАФ – це передумова збереження інформаційної цілісності архівних документальних комплексів. Однак у цілому

обрана для дослідження тема не знайшла належного використання у вітчизняному архівознавстві.

Для забезпечення інформаційної цілісності Національного архівного фонду, підвищення ефективності систем інтелектуального доступу до документів архіву проводять організаційно-правові, науково-методичні та технологічні заходи, спрямовані на формування ієрархічно пов'язаних документальних комплексів на усіх структурних рівнях НАФ, створення мережі архівних установ і визначення профілю архівів. Тобто здійснюється організація документів Національного архівного фонду [8, 147].

Основні засади організації документів НАФ чітко викладені в Основних правилах роботи державних архівів України (надалі – Правила). Правила – є першою спробою концентрованого і системного викладання основних правових, методологічних і методичних положень, що регламентують діяльність архівів і у своїй загальній частині поширюються на діяльність інших архівних установ [7; 111]. Необхідними передумовами ефективного засвоєння архівістами норм Правил щодо організації документів та їх практичного застосування є чітке уявлення про те, що ж саме розуміється під “інформаційною цілісністю документальних комплексів”.

Під збереженням інформаційної цілісності архівних документальних комплексів розуміється збереження цілісності кожного документа як окремої інформаційної одиниці, збереження усіх додаткових інформаційних характеристик, що несе такий документ як елемент своєї генетичної інформаційної системи, збереження усіх міждокументних зв'язків і кожної такої системи, і взаємопов'язаних сукупностей таких систем.

Закон України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” визначає НАФ як сукупність архівних документів (отже, інформаційних одиниць), що відображають історію матеріального і духовного життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації, а відтак, це – складова вітчизняної і світової культурної спадщини і водночас – складова інформаційних ресурсів суспільства [9]. Отже, головною метою створення НАФ є збереження колективної пам'яті нації – суми достовірних і цілісних знань (ретроспективної інформації) про розвиток суспільства, а головним функціональним завданням – забезпечення повноцінного доступу до цієї колективної пам'яті. З цієї точки зору маємо визначити, що Національний архівний фонд створюється насамперед як глобальна документальна загальнонаціональна джерельна база і функціонує як інформаційна система.

Кожний документ з моменту внесення до НАФ розглядається як потенціальне історичне джерело; з моменту завершення експертизи цінності та науково-технічного опрацювання з одночасним уведенням повної вторинної інформації до сфери безперешкодного доступу кожний такий документ стає реальним історичним джерелом, – незалежно від того, скількома користувачами і в якому контексті була чи буде використана його інформація [7; 112-114].

Адаптуючи загальне поняття збереження інформаційної цілісності документальних систем до НАФ як до загальнонаціональної документальної джерельної бази, ми дійдемо висновку: під збереженістю інформаційної цілісності НАФ розуміється збереженість інформаційної цілісності його документальних груп як комплексних історичних джерел.

Це значить, що першочерговим стає завдання збереженості інформаційної цілісності органічно утворюваних документальних комплексів, що

відображують історію і діяльність, масштаб, функції, коло інтересів, світоглядну позицію тощо соціально-структурних одиниць (фізичних та юридичних осіб) та масштаб їхнього впливу, дієві чинники та позитивні і деструктивні наслідки такого впливу в межах регіону, галузі, напрямку діяльності суспільства чи в межах усього національного розвитку в цілому. Без збереження такої цілісності достовірна ретроспекція минулого неможлива.

Для забезпечення інтелектуального доступу до документальних комплексів недостатньо укласти довідковий апарат до них. Цей апарат має бути настільки якісним, щоб надати можливість кожній особі споживати і застосовувати “повнотекстову” вторинну документну інформацію. Інформаційна цілісність відтворюється на етапі науково-технічного опрацювання в процесі організації документів однієї генетичної або органічно утвореної іншим шляхом документальної системи та їх багатоаспектного і багаторівневого описування – на рівні фонду в цілому та окремих його частин – структурних груп.

Отже, архівний опис – це базовий архівний довідник, призначений для розкриття усіх інформаційних характеристик системно організованих документів архівного фонду або його окремої частини у їх взаємозв’язку, і тим самим – для відтворення (через порядок систематизації), збереження (через наповнення описової статті) та закріплення (через шифрування) інформаційної цілісності.

Якщо в процесі організації документів відбувається розірвання документальної цілісності, це призведе до втрати усієї опосередкованої інформації документів, документи уже на рівні фонду будуть описуватися відокреммо.

На усіх верхніх рівнях організації документів (система архівів, окремий архів, окремий організаційний комплекс, його частини) головним має бути принцип збереження інформаційної цілісності, а на нижчому рівні організації – безперечно, враховується природа носія.

Таким чином, науковою основою організації документів НАФ є принцип збереження інформаційно – фізичної цілісності, що ґрунтується на змістовному наповненні понять “архівний документ” та “ документ НАФ” .

Організація документів Національного архівного фонду має такі основні структурні рівні: міжархівний – розподіл комплексів документів в межах системи архівних установ; внутріархівний – формування цілісних документальних комплексів в межах окремого архіву; внутріфондовий – систематизація документів на рівні фонду, рівень сукупності документів – їх систематизація в межах справи (одиниці зберігання, одиниці обліку).

Організація документів НАФ на всіх структурних рівнях здійснюється на підставі наукової класифікації за такими ознаками: належність документів до документації одного утворювача; право власності на документи; строки зберігання документів; ступінь інформаційної значущості документів; належність документів до певних адміністративно-територіальних одиниць; історичні умови, час і місце створення; належність документів до певних галузей, напрямкові сфер життєдіяльності суспільства; види носіїв, способи і техніка закріплення інформації; рівень доступу до документів [10; 38-39].

Основний принцип організації документів на усіх структурних рівнях НАФ – це принцип непорушності первісного фонду. Під принципом непорушності фонду має розумітись непорушність тієї частини первісного фонду, що є цінною не тільки для свого власника (володільця), а й становить

цінність для суспільства і на цій підставі підлягає внесенню до НАФ. Дотримання принципу непорушності на етапі здійснення експертизи цінності первісного фонду означає дотримання принципу комплексності у такому зрізі, щоб запобігти розірванню інформаційної цілісності його цінної серцевини [7; 122-123].

При організації архівних документів в межах системи архівних установ передусім враховують правовий статус, профіль і повноваження архівної установи. На цьому рівні дотримання принципу непорушності первісного фонду означає неможливість його розподілу між державними бібліотеками, музеями, архівними відділами (підрозділами) державних наукових закладів та архівами на підставі будь – яких формальних (спосіб створення, спосіб зчитування тощо) та інших ознак або на підставі адміністративно – силових рішень. Первісні фонди розподіляються між архівами тільки у неподрібленому стані.

Організація документів за правом власності реалізується в зберіганні документів НАФ у конкретних архівосховищах або приватних архівах: документи НАФ, що належать державі, зберігають у приватній власності, зберігаються в архівах власників.

Порядок організації документів за строками зберігання визначає наявність серед них двох основних груп – документів постійного і тимчасового зберігання. Строки зберігання документів визначаються чинними нормативно – правовими актами.

На організацію документів на між архівному рівні істотно впливає загальний ступінь інформаційної значущості документів, залежно від якого їх відносять до комплексів загальнодержавного та місцевого значення.

Отже, фізичне збереження виявлених цінних документів гарантується комплексною системою заходів, віднесених до сфери забезпечення збереженості НАФ. Збереженість інформаційної цілісності документів в першу чергу забезпечується їх організацією на усіх структурних рівнях НАФ. Вірна організація документів Національного архівного фонду на усіх структурних рівнях (між архівний, внутріархівний, внутріфондовий, рівень сукупності документів) – передумова збереження інформаційної цілісності архівних документальних комплексів, що сприяє підвищенню евристичних якостей довідкового апарату та високому рівню задоволення суспільства в ретроспективній інформації.

Таким чином, наукова організація документів Національного архівного фонду сприяє збереженню інформаційної цілісності архівних документальних комплексів, що є заставою високого рівня задоволення інформаційних потреб суспільства.

Література

1. Ляхоцький В. національний архівний фонд – складова частина інформаційних ресурсів держави // Київська старовина. – 2004. – № 2. – С. 42-58.
2. Боряк Г.В. Архіви України і виклики сучасного суспільства: штрихи до колективного портрета користувача архівної інформації / Г.В.Боряк, Г.В.Папакін // Архіви України. – 2003. – № 1-3. – С.48-52; Боряк Г.В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць / Боряк Г.В. – К., 2002. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 9-17; Він же. Документальні архівні та інформаційні системи: до проблеми інтеграції // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доп. та повідомл. архівної конф. 15-16 березня 1995 р./ Боряк Г.В. – К., 1996. – С. 33-42; Він же. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви

України / Боряк Г.В. – 2002. – № 4-6. – С.141-169; Він же. Сукупна архівна спадщина України: до проблеми змісту понять державного та національного архівного фонду // Архіви України / Боряк Г.В. – 1995. – № 4-6. – С. 42-58; Він же. Чергові і стратегічні завдання архівних установ // Вісник Державного комітету архівів України / Боряк Г.В. – 2003. – Вип. 1(13). – С. 107-123.

3. Дубровіна Л.А. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського як архівна установа / Л.А.Дубравіна, Н.М.Зубкова // Архіви України. – 1999. – №1-6. – С. 13-24.

4. Климова К. Документи Національного архівного фонду в музеях України: принципи класифікації та обліку // Студії з архівної справи та документознавства. – 1996. – Т. 1. – С. 13-20.

5. Кульчицький С.В. Про перспективи науково-публікаторської діяльності архівів України // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доп. та повідомл. наук. конф. 15-16 березня 1995 р. – К., 1996. –С. 19-21.

6. Сукало А.М. Бази даних архівних установ як джерело вивчення історичної спадщини українського народу // Вісник київського нац. ун-ту ім. Т.Шевченка / А.М.Сукало. – 2004. – № 71-72. – С. 71-74; Його ж. Використання можливостей архівних сайтів у дистанційній освіті // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць / А.М.Сукало. – К., 2002. – Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. – С. 146-151.

7. Драгомирова Л. Оптимальна модель організації документів Національного архівного фонду: методологія визначення і технологія створення (науково-практичний коментар до третього розділу Основних правил роботи державних архівів України) // Студії з архівної справи та документознавства / Л.Драгомирова. – 2004. – Т. 11. – С. 111-133.

8. Архівознавство: підручник для студентів іст. ф-тів вищ. нав. Закладів України / За заг. ред. Я.С.Калакури та І.Б.Матяш. – К.: Видавн. дім „КМ Академія”, 2002. – 356 с.

9. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 13 грудня 2001 р. [зі змінами] // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – С. 16-31.

10. Основні правила роботи державних архівів України / За заг. ред. Л.О.Драгомирової, К.Є.Новохатського. – К., 2004. – 350 с.

Пидченко С.А., Курилина Ю.Ю. Научная организация документов Национального архивного фонда Украины как условие хранения информационной целостности архивных документальных комплексов.

Рассматривается проведение организационных, научно-методических и технических методов, направленных на обеспечение информационной целостности НАФ.

Ключевые слова: архивный документ, документальный комплекс, Национальный архивный фонд, организация документов.

Pidchenko S.A., Kurilina Yu.Yu. Scientific organization of documents of NAF of Ukraine, as condition of storage of informative integrity of the archived documentary complexes.

The leadthrough of organizational, scientifically methodical and technical measures, directed on providing of informative maintainance of NAF is examined.

Key words: archived document, documentary complex, National archived fund, organization of documents.

ПРАВОСЛАВИЕ В УКРАИНЕ В 2010 – 2011 гг.

Освещается изменение позиций православных церквей Украины в контексте конфессиональной политики Президента Украины В.Януковича. Рассматриваются основные проблемы православия и предлагаемые пути решения.

***Ключевые слова:** конфессиональные отношения, конфессиональная политика, Поместная церковь, православие, религиозные организации.*

Уже год, как украинское православие существует в новых реалиях. Украинская православная церковь (УПЦ), кажется, как никогда ранее, может быть уверенной в своем положении. Приход к власти В.Януковича остановил давление со стороны прежней администрации по объединению УПЦ с «национальными церквями». Была оказана помощь в тяжбах за храмы в Донецкой, Луганской, Сумской, Винницкой, Полтавской, Киевской и других областях. Изменился фактический статус УПЦ – теперь именно она освящает официальные мероприятия.

25 февраля 2010 г. в день инаугурации В.Янукович присутствовал на молебне в Киево-Печерской Лавре, который совершали Святейший Патриарх Кирилл и Блаженнейший митрополит Владимир. Президент присутствовал на нем как лицо государственное. СМИ в то время задались вопросом: имеет ли право Президент Украины действовать, согласно своим религиозным убеждениям, или это открытая демонстрация предательства национальных интересов. После победы на выборах В.Янукович заявил, что власть не будет более нарушать Закон о свободе совести и религиозных организациях и вмешиваться во внутрицерковные дела. В ходе выборных кампаний он не искал поддержки ни у Всеукраинского совета церквей (в который входят основные религиозные организации), ни у других конфессий, кроме УПЦ. Этим он вызывал нарекания со стороны руководства Украинской православной церкви Киевского Патриархата по поводу прекращения экуменических молебнов «за Украину». 6 января 2011 г. глава государства не поздравил верующих неканонических «национальных» церквей и украинских греко-католиков. Взаимоотношения между Киевским Патриархатом и высшим руководством страны теперь не выходят за рамки формального уровня, т.е. это обмен приветствиями по праздникам, присутствие на общегосударственных мероприятиях. Но, реально, при В.Януковиче «дискриминация» канонически непризнанных церквей незначительна, ее можно обнаружить только на уровне «картинки» в СМИ. Так, если абсолютный прирост религиозной сети УПЦ за 2010 г. составляет 2,1%, Украинской православной церкви Киевского Патриархата – 10,4% [1].

В июле 2010 г. Патриарх Московский и Всея Руси Кирилл вручил Януковичу орден Святого равноапостольного Князя Владимира. Летом Януковичу была присвоена высшая награда УПЦ «За заслуги перед Украинской православной церковью».

Власть в 2011 г. демонстрирует готовность идти навстречу церковным инициативам. Если в предшествующие годы главным спонсором УПЦ был концерн "Энерго" (В.Л.Нусенкис), то на строительство Свято-Воскресенского кафедрального собора были выделены средства из бюджета г. Киева. В течение года священноначалие УПЦ неоднократно обращалось непосредственно к Президенту и Премьер-министру Украины с различными просьбами, и власть, как правило, откликнулась на эти просьбы. Наибольший резонанс имели

обращения к Президенту по проблемам ювенальной юстиции, принятия нового налогового кодекса и по поводу государственного признания духовных учебных заведений [8].

Очевидное сближение УПЦ с властью стало объектом для критики в адрес иерархии УПЦ со стороны прессы, оппозиционных политических сил, представителей науки и культуры. 14 февраля 2011 г. 90 народных депутатов Украины подписали обращение к Президенту о нарушении принципа равенства конфессий и предоставлении приоритета УПЦ [6]. Так что проблема отношений власти и религиозных организаций, в принципе, остается нерешенной: дальнейшее сближение имеет как конструктивную, так и конфликтную составляющие.

Главный аргумент в пользу скорейшего преодоления раскола озвучен и поддерживается духовенством всех православных конфессий, экспертами и общественностью: если бы православные общины Украины объединились, Украинская Православная Церковь была бы наиболее многочисленной Поместной Церковью. Украинские эксперты ставят проблему самоопределения Украины и евроинтеграции в зависимость от создания Поместной Церкви путем объединения всех, как они называют, православных «юрисдикций», и, если возможно, греко-католиков.

Украинская Православная Церковь (УПЦ) на 1 января 2011 г. – это 12043 религиозных общин и 9680 священнослужителей [1]. УПЦ имеет статус самоуправляемой церкви в составе МП. Ее канонический статус, во многом, определяется авторитетом Блаженнейшего митрополита Владимира, но остается неопределенным. Основная задача, как она осознается в УПЦ – сохранить единство, поэтапно двигаясь к поместности.

Другая проблема УПЦ – сосуществование в церкви носителей двух ментальностей – «западной» и «восточной». Киевская митрополия, действуя по формуле: приобрести Запад, не потерять Центр и не отпустить Юго– Восток, опасается любой политизации, что грозит УПЦ внутренним разделением. Например, в случае радикальной украинизации Восток и Юг могут проситься в РПЦ, тогда как активность УПЦ в фарватере пророссийской политики может привести к психологическому отчуждению в центральном и западном регионах, где в 2011 г. действует 47,3% общин [1].

Украинская Православная Церковь Киевский Патриархат (УПЦ КП) занимает вторую позицию с 4401 религиозной общиной (зарегистрировано 4371) и 3021 священнослужителями [1]. УПЦ КП, непризнанная мировым Православием, тесно связана со своим лидером Филаретом Денисенко, который в 1992 г. объединился с автокефальным движением, а в 1995 г. был провозглашен Патриархом Киевским и всея Руси-Украины. Он структурировал стихийное автокефальное движение, расширил его социальную базу. Однако на Востоке и Юге Украины УПЦ КП не удалось существенно закрепиться, – здесь Филарет — символ анафемы и раскола. На Западе Украины, напротив, его фигура сплотила значительную часть интеллигенции, тождественна идее: «независимой Украине – независимую церковь». Новое поколение епископата и духовенства мыслит себя в духе национально-освободительной трактовки истории Украины.

Глава УПЦ КП Филарет, президенты Украины Л.М. Кравчук, Л.Д.Кучма, В.Ющенко настойчиво, но безуспешно добивались от Москвы признания автокефалии УПЦ КП. В 2000 г. Филарет даже пытался создать параллельную «семью православных церквей», объединив ушедшие в раскол православные

религиозные организации Балкан. Одновременно шли переговоры с Вселенским Патриархом Варфоломеем, которые в 2008 г. чуть не привели УПЦ КП и УАПЦ в состав Константинопольского Патриархата на правах митрополии. Однако в июле 2009 г. Московский и Константинопольский Патриархаты достигли взаимопонимания (что проявилось во время поездки делегации Константинопольского Патриархата на Украину в октябре 2009 г.) и для УПЦ КП стало ясно, что в обозримой перспективе признания Константинополя достичь невозможно.

Если ранее Филарету удавалось убедить власть и общество, что строительство Автокефальной «национальной церкви» можно вести только вокруг УПЦ КП, то совещание в Шамбези в декабре 2009 г., когда Межправославная подготовительная комиссия предварительно согласовала, что Поместная Церковь может учреждать и упразднять внутри себя Автономные Церкви по своему усмотрению, и это не требует ни утверждения, ни признания со стороны Константинополя или полноты Поместных Церквей, не оставило на это надежд. А победа на президентских выборах В. Януковича лишила УПЦ КП государственной поддержки. Поэтому сегодня в УПЦ КП ревниво наблюдают за развитием статуса УПЦ, которая в современных условиях только одна может претендовать на каноническую автокефалию.

Самая большая проблема УПЦ КП — каноническая, так как, не найдя поддержки в православном мире, она может утратить внутреннюю необходимость в признании, что может утвердить церковный раскол навсегда (по примеру Англиканской церкви). Не предвидится и «моментального распада» УПЦ КП после «естественного» исхода Филарета, поскольку церковное разделение в Украине существует на основе идентичности ментальной, по культурно-цивилизационному признаку.

Украинская Автокефальная Православная Церковь (УАПЦ) занимает третье место по числу общин – 1190 с 699 священнослужителями [1]. Переговоры по объединению УАПЦ с УПЦ КП в 2005 г. закончились ничем, так как сторонам не удалось найти компромисса. УАПЦ, зарубежная часть которой уже пребывает в составе Константинопольского Патриархата, подала прошение о принятии в состав Константинопольского Патриархата на правах автономии. Но, судя по высказыванию Патриарха Варфоломея во время визита в Москву в 2010 г.: «То, что делает наша Церковь, она делает с уважением к действующему каноническому порядку (в Украине)», – вопрос об УАПЦ будет законсервирован. Диалог между УАПЦ и УПЦ по поводу приемлемой модели объединения ведется несколько лет; УПЦ КП подозревает их в «сговоре».

Что касается внутрицерковной жизни, одним из индикаторов может быть сравнение числа монашествующих. В УПЦ 186 монастырей с 4576 насельниками, а среди верующих, принадлежащих к «национальным» церквям число желающих иноческой жизни невелико: на 48 монастырей УПЦ КП приходится 147 монахов и монахинь (по 3 на монастырь), а в 9 монастырях УАПЦ проживает всего 10 монахов [1].

В УПЦ проблема преодоления раскола осознавалась так. Чтобы объединение состоялось, необходимы достойная кандидатура на пост Первоиерарха, единомыслие епископата по вопросу поместности, получение нового канонического статуса УПЦ, признанного мировым Православием. Однако в ситуации, когда механизмы преодоления кризиса еще не выработаны, любое несвоевременное действие может породить лишь еще один импульс к фрагментации. Внутри УПЦ заинтересованных в таком сценарии, конечно, нет.

В прошедший год переговорный процесс притормозился как из-за незаинтересованности в нем власти, так и по причине осознания реальности ситуации. Ведь даже если иерархи УПЦ КП и УАПЦ примут решение о присоединении к УПЦ, их действия не найдут должного одобрения у большинства их паствы. Государственная власть акцентирует внимание на ценности церковного единства между Украиной и Россией. Вселенский Патриархат на годы подготовки «Святого и Великого Собора Православной Церкви», очевидно, уже внес коррективы в «украинский проект» – действия согласуются с РПЦ и УПЦ. Посетивший Украину 28 марта 2011 г. Патриарх Иерусалимский Феофил подчеркнул, что украинские православные иерархи должны договариваться между собой, а не рассчитывать на помощь Вселенского патриарха Варфоломея [5].

Для УПЦ сегодня более актуально обретение статуса Автономной Церкви. Для РПЦ проблема выглядит так, что при дальнейшем увеличении епископата, УПЦ получит «контрольный пакет» голосов на Архиерейском Соборе. Ведь уже сегодня из 220 архиереев РПЦ 70 (то есть, треть) – архиереи УПЦ, которая и далее может рукополагать епископов самостоятельно по Уставу.

Внутри УПЦ есть сторонники поместности среди епископата, духовенства, верующих, которые сторонятся общероссийских процессов, не желают и усиления русской идентичности. В предшествующий период выразителем этой позиции стал тесно работавший с администрацией В.Ющенко секретарь митрополита Владимира (Сабодана) епископ Переяслав-Хмельницкий Александр (Драбинко). Однако большинство епископата РПЦ считает автокефалию УПЦ неуместной или несвоевременной. Открыто противником украинской автокефалии выступал митрополит Одесский Агафангел.

27 октября 1990 г. Святейший Патриарх Алексей II издал Грамоту о даровании УПЦ независимости и самостоятельности в управлении. На сегодняшний день основными документами, регулирующими положение и права УПЦ в составе РПЦ, являются: Определение Архиерейского Собора РПЦ 25 – 27 октября 1990 г. об Украинской Православной Церкви; Благословенная Грамота (Томос) Патриарха Московского и всея Руси Алексия II; глава VIII п.18 Устава РПЦ, изымающая УПЦ из-под действия норм Устава, регулирующих положение самоуправляемых, а теперь – и Автономных Церквей в составе Московского Патриархата [3].

В 2000 г. в УПЦ велась работа по «совершенствованию» канонического статуса. Митрополит Киевский и Всея Украины Владимир (Сабодан) обратился к Архиерейскому Собору подтвердить право УПЦ на автономию, данное ей Поместным Собором РПЦ в 1918 г., которую поддержал Президент Украины Л.Д.Кучма. Архиерейский Собор РПЦ обосновал отказ в автономии УПЦ тем, что для его получения нужен «прогресс в деле преодоления раскола». Кроме того, права независимости и самостоятельности в управлении, которыми обладает УПЦ, после 2000 г. остались в состоянии неопределенности по причине передачи полномочий изменять Устав РПЦ от Поместного Собора к Архиерейскому.

Летом 2008 г. в ситуации противостояния Московского и Константинопольского Патриархатов из-за Украины, накануне визита Патриарха Варфоломея, тогда еще Председатель ОВЦС митрополит Кирилл (Гундяев) предложил Синоду УПЦ просить у Патриарха Алексия статус Автономной Церкви. Но иерархи УПЦ просить отказались, – провозглашение

автономии УПЦ в одностороннем порядке означало бы вероятность ее изоляции со стороны про-константинопольских Поместных Церквей.

На совещании в Шамбези в декабре 2009 г., как уже говорилось выше, было согласовано решение, что Поместная Церковь может учреждать и упразднять внутри себя Автономные Церкви по своему усмотрению, то есть Московская Патриархия может решать судьбу УПЦ без согласования с другими Поместными церквями и Константинополем.

18 октября 2010 г. Митрополит Владимир (Сабодан), выступая в Киевской духовной академии, как обычно, напомнил, что Киевская митрополия в течение своей многовековой истории всегда «пользовалась правом широкого самоуправления». Причем Православная Церковь в Украине получила права автономии еще в 1918 г. по решению Всероссийского Церковного Собора [8].

4 февраля 2011 г. были внесены изменения в Устав РПЦ по поводу Автономной Церкви (глава VII.I). В Украине было замечено, что статусные полномочия Автономной церкви получаются гораздо уже, чем существующие сегодня права самоуправляющейся УПЦ. Это касается назначения Предстоятеля УПЦ, обязательности решений Поместного и Архиерейского Соборов и Священного Синода РПЦ, обязательности общецерковного суда, изменений Устава. То есть, не снимая на перспективу вопрос об автокефалии, для УПЦ статус Автономной церкви может обесцениться. Дописав УПЦ в перечень Автономных Церквей, убрав пункт VIII,18 и приведя Устав УПЦ в соответствие с Уставом РПЦ, возникает вероятность урезания прав УПЦ, что может произойти во время выборов следующего украинского первоиерарха.

Первый визит Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла в Украину летом 2009 г. был отмечен повышенным вниманием украинских СМИ, вызвал огромное количество разных комментариев и большой общественный резонанс. Можно предположить, что визит Патриарха остановил процесс автокефализации УПЦ. «Наш Патриарх – Кирилл!» – звучало в местах служения Патриарха, что было услышано на Банковой, Пушкинской, на Фанаре, и в Киево-Печерской лавре. Интерес к визитам лета 2010 г., когда Патриарх посетил Киев, Одесскую и Днепропетровскую епархии УПЦ, было воспринято украинским обществом как очередной рабочий пастырский визит. В Украине было проведено несколько мероприятий Русской Православной Церкви: состоялось заседание Священного Синода РПЦ, проведены заседания нескольких комиссий Межсоборного присутствия. Журналисты заговорили о Киеве, как об одной из «Синодальных столиц» Русской Церкви. Подготовка пятого визита свидетельствует о приоритетности для Патриарха «украинского направления».

Концепция «Русского мира» постоянно звучала в выступлениях и проповедях Святейшего Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла во время визита в Украину в 2009 г., когда она вызвала огромный и неоднозначный резонанс. В Украине очень непривычно прозвучали слова, произнесенные Патриархом Кириллом избранному Президенту Украины: «Наследниками святого благоверного равноапостольного великого князя (Владимира) есть братские народы, которые связаны единой исторической традицией. И как важно, чтобы эти тридцатимиллионные части единой Святой Руси всегда связывали дружба, мир, сотрудничество» [7]. Летом 2010 г., как и во время своих предыдущих визитов, при праздновании Крещения Руси (2008 г.), Патриарх обращал внимание на киевоцентричность этого торжества. Украине отводится ведущая, почетная роль в духовном единстве славянских народов. В

единой славянской цивилизации Украина не лишается своей государственной независимости, – это то, что было услышано и нашло положительный отклик в части общества, не теряющего единства с русской цивилизацией. Украинские националисты в церкви, политике, СМИ подают миссию Патриарха Кирилла и «Русский мир» как доктрину агрессивного русского национализма, неоимпериализм, внедряющийся для превращения Украины в малороссийскую губернию. Идея находит отклик в Украине, где за двадцать лет независимости выросло поколение, воспитанное на трактовках украинской истории как освободительной борьбы, ориентировано на евроинтеграцию как реализацию национальной идеи. Оно позиционирует себя как православные и не стремятся к России. Новый глава украинских греко-католиков Святослав (Шевчук) на первой же своей пресс-конференции заявил, что в противовес «Русскому миру», который строит Патриарх Кирилл, необходимо строить свой «Украинский мир» [4].

Таким образом, проблемы, порожденные предшествующим периодом, пока не нашли своего решения. Вместе с тем, можно считать, что началось переформатирование общего контекста жизни УПЦ. Процессы, наметившиеся в 2010 году, будут развиваться и в будущем. Среди христиан Украины растет понимание, что главное сегодня – диалог с неверующими людьми. Идеи «Русского мира» в Украине и далее заставят многих задуматься, будут поляризовать общество. В УПЦ этой концепции (точнее, ее восприятию) противостоит концепция «киевцентризма». Глава украинского МИДа – К.Грищенко определил будущие контуры украинской внешней политики: Украине не подходит шаблон «русского мира», у нее отличный от России путь в будущее [2]. Но, положительно то, что начался дискурс и предпринимаются действия, работающие, стоит надеяться, на конструктив Восточно–православной цивилизации.

Литература

1. Владиченко Л. Религиозная панорама Украины сегодня. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/41418/. Доступ – 31 марта 2011 г.
2. Грищенко К. Украина как общеевропейский фактор. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.zn.ua/articles/73288#article>. Доступ – 28 января 2011 г.
3. Интервью патриарха Алексея: "Киев является важным духовным центром Вселенского Православия. [Электронный ресурс]. Режим доступа: habitant-ua.blog.ru/?year=2008&month=7. Доступ – 8 апреля 2011 г.
4. Климончук О. Глава УГКЦ: Як протистояти російському світу? Дуже просто – будувати український. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://risu.org.ua/article_print.php?id=41545&name=society_digest&_lang=ua&. Доступ – 2 апреля 2011 г.
5. "Найти общий язык между собой должны вы сами" // Патриарх Феофил III о разделении украинских церквей. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc.html?DocID=1610361>. Доступ – 1 апреля 2011 г.
6. Парламентарии требуют у Президента прекратить порочную практику фаворитизации УПЦ (МП) за счет ущемления прав других конфессий. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/religion_and_policy/40754/ Доступ – 8 апреля 2011 г.
7. Пресс-служба Патриарха Московского и всея Руси. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/print/1101217.html>. Доступ – 4 апреля 2011 г.
8. Украинская Православная Церковь: Год 2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.taday.ru/text/815160.html>. Доступ – 31 марта 2011 г.

Посередніков Д.В. Православ'я в Україні в 2010 – 2011.

Висвітлюється зміна позицій православних церков України в контексті конфесіональної політики Президента України В.Януковича. Розглядаються основні проблеми православ'я й пропоновані шляхи рішення.

Ключові слова: конфесіональні відносини, конфесіональна політика, Помісна церква, православ'я, релігійні організації.

Posrednikov D.V. Orthodoxy in Ukraine in 2010 – 2011.

This article is devoted a problem of Orthodox churches in Ukraine in a context of a confessional policy of the President of Ukraine V.Yanukovich. The basic problems of Orthodoxy are considered and ways of their decision are offered.

Key words: confessional relations, confessional policy, Local church, orthodox, religious organization.

УДК 94 (629.5)(477)

Рижева Н.О.

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ РІЧКОВОГО СУДНОБУДУВАННЯ У ХЕРСОНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-30 рр. ХХ ст.

Досліджуються процеси формування матеріально-технічної бази Херсонського суднобудування та її відповідність завданням, що висувалися органами державного управління до цієї галузі.

Ключові слова: матеріально-технічна база, річкове суднобудування, Херсон.

Сучасна концепція історико-наукового пізнання передбачає інтеграційне вивчення спадщини за умов глибокого, всебічного аналізу окремо взятих її складових, що дозволяє дослідити розвиток окремого підприємства та визначити характеристичні ознаки галузі у певні проміжки часу.

У науково-популярній літературі, яка створена на сьогоднішній день, дослідження етапів становлення, розвитку матеріально-технічної бази річкового суднобудування у Херсоні відбувається в контексті розвитку окремого регіону [1]. Автор даної статті, за сучасними вимогами, прагне до комплексного вивчення проблеми у безпосередньому взаємозв'язку з суднобудівною промисловістю УРСР.

У радянських державних програмах економічного розвитку річковий флот розглядався, як складова ланка єдиної стратегічно важливої транспортної мережі, разом із залізничним і автомобільним транспортом. Саме тому, створення нової технічної бази річкового суднобудування України у другій половині 20-30 рр. ХХ ст. відповідало загальним соціально-політичним, економічним процесам, що відбувалися в республіці, та обумовлювалося перспективними програмами індустріалізації УРСР та СРСР у цілому.

25 лютого 1927 р. ЦВК (Центральний виконавчий комітет) СРСР прийняв постанову про стан транспорту, згідно з яким намічалось "...підвищення капітальних вкладень на відновлення та будівництво річкового флоту" [2]. В листопаді 1927 р. РПО СРСР затвердив підготовлену Головметалом ВРНГ дворічну програму річкового суднобудування.

У зв'язку з розробкою першого п'ятирічного плану (1928–1933 рр.) розвитку економіки СРСР і УРСР, цю програму було відкореговано РПО СРСР 16 березня 1928 р. – заводи річкового суднобудування зобов'язувалися побудувати 534 судна. В 1928–1929 рр. програму було переглянуто з метою збільшення обсягу випуску суден [3]. Передбачалося побудувати для Дніпровського державного пароплавства: 52 товаро-пасажирських судна загальною потужністю 10475 к. с.; 17 буксири потужністю 3950 к. с.; 58 непарових суховантажних суден вантажопідйомністю 25240 тис. т [4].

Перегляд та корективи програм випуску суден призвели до різкої невідповідності планових показників з виробничо-технічними можливостями суднобудівної бази. В Україні у розглядуваний період існувало дев'ять

судноремонтних майстерень, які розміщувалися у Дніпробузькому басейні (Дніпро, Прип'ять, Десна). За рівнем технічного оснащення лише три можна було класифікувати як майстерні, здатні вести результативний ремонт суден. Інші, через примітивність обладнання, носили кустарний характер. Наявне у них обладнання було зношене, будівлі напівзруйновані, більшість майстерень дійшли до повної виробничої непридатності. Привести флот за допомогою настільки слабо оснащених судноремонтних майстерень у технічно робочий стан було неможливо [5]. В кустарних майстернях, цехах не можна було вирішити всього комплексу раціонального технологічного процесу ремонту суден. Виправлення ситуації, що склалася, було можливим лише завдяки створенню передових заводів річкового суднобудування.

В Україні дана проблема була особливо актуальною. В реалізації проголошених партійно-радянським керівництвом планів прискореної індустріалізації СРСР, промисловий потенціал республіки займав провідне місце. Розвиток економічних зв'язків країни передбачав комплексне використання водних артерій УРСР за допомогою передового річкового флоту.

Якісні зміни в річковому суднобудуванні УРСР у кінці 20-х–поч. 30-х рр. ХХ ст. обумовлювалися і будівництвом у республіці Дніпровської гідроелектростанції. Не розглядаючи проблему екологічних наслідків для України, відзначимо, що створення цієї штучної гідротехнічної споруди мало безумовне значення для безперервного судноплавства по всьому Дніпру. Нові перспективні можливості розвитку річкового транспорту підвищили експлуатаційно-технічні вимоги до суден внутрішніх водних шляхів, виробничої бази річкового суднобудування УРСР. Під час складання завдань першого п'ятирічного плану враховувалося вигідне географічне положення Херсона —кінцевого пункту дніпровської водної артерії. Зі створенням Дніпрогесу значення міста, як великого порту та бази річкового суднобудування надзвичайно зросло [6].

Однак, як уже говорилося раніше, виробничі потужності судноремонтних “Майстерень III Комінтерну”, з напівкустарним, спрацьованим обладнанням, старими, непридатними приміщеннями, не могли створити новий передовий флот, здійснити повний обсяг ремонтних робіт діючих суден.

У 1928 р. Дніпровським управлінням річкового транспорту розробляється план реконструкції старих майстерень і програма будівництва нового заводу [7]. Здійснення технічної реконструкції передбачалося провести без зупинки основної виробничої діяльності майстерень. Скоротити судноремонтні роботи в умовах зростання обсягів вантажних перевезень по Дніпру було неможливим. За планом 1930 р. передбачалося, що “Майстерні III Комінтерну” проведуть судноремонтні роботи на суму в 465 тис. крб., але вже у листопаді обсяг виконаних робіт склав 1 млн. 429 тис. крб., або 350 % від запланованого [8]. Якщо у жовтні 1929 р. ремонт суден у Херсонських майстернях здійснювало 173 чол., у середині 1930 р. —584 чол., то вже у грудні 1930 р. —869 чол. [9].

Створення нової суднобудівної бази в Херсоні могло бути забезпечено передовим підприємством, будівництво якого почалося в кінці 1930 р. Відповідно до розробленого плану до першого січня 1932 р. передбачалося побудувати одинадцять цехів і елінг (на сім суден), а також здійснити реконструкцію наявних майстерень [10].

Створення заводу проходило в складних умовах: необхідне фінансування та належне технічне керівництво були відсутні, не вистачало кваліфікованих спеціалістів. Більшість робітників – це селяни ближніх сіл. Відсутність

фінансово-економічної бази призвело до зриву планових строків будівництва [11].

Відзначимо, що в кінці 20-х рр. ХХ ст. невідповідність виробничо-технічного рівня суднобудівних підприємств плановим партійно-державним розрахункам було загальною тенденцією даної галузі.

Розвиток суднобудівної промисловості на початку 30-х рр. ХХ ст. характеризується, з одного боку, подальшою централізацією управління, а з іншого — зростанням числа суб'єктів регулювання галуззю, як однією з найбільш технологічно складних і багатовекторних. Практично все десятиріччя відбуваються організаційно-структурні зміни в управлінні суднобудуванням.

У 1931 р. підприємства річкового суднобудування України увійшли до Всесоюзного об'єднання судноремонтних і суднобудівних заводів Народного комісаріату водного транспорту (Наркомвод), який був виокремлений з Наркомату шляхів сполучення. Відбувається перебудова, подальший розвиток проектних організацій, засновується Центральний науково-дослідний інститут водного транспорту в Ленінграді з відділеннями в Києві й Одесі [12]. Реформування державної структури управління економікою СРСР у 1932–1933 рр. відобразилось на структурі регулювання морським і річковим суднобудуванням України в аспекті подальшої централізації та посилення контролю. У квітні 1933 р. в Народному комісаріаті важкої промисловості – Наркомважпромі (створено на основі ВРНГ СРСР) – організовується Головне управління суднобудівної промисловості, в майбутньому поділене (грудень 1933 р.) на два Главки: Головне управління річкового суднобудування (Головрічпром) і Головне управління морського суднобудування (Головморпром).

Організаційно-структурні зміни в управлінні річковим суднобудуванням у роки першої п'ятирічки не підкріплювалися необхідним фінансуванням. На розвиток заводів, які створювали річковий флот було витрачено всього 60 млн. крб. замість запланованих 119 млн. [13]. Причому більшу частину коштів підприємства отримали в останні два роки п'ятирічки, відповідно ефект від них міг очікуватися лише в майбутньому.

У жорсткій адміністративно-командній системі директивно-планового управління галуззю підприємства України, що спеціалізувалися на річковому суднобудуванні, розвивалися згідно із загальними тенденціями радянської економічної структури.

Улітку 1931 р. судноремонтний завод ім. Комінтерна, який будувався у Херсоні, було передано у підпорядкування Всесоюзного об'єднання судноремонтних і суднобудівних заводів (Наркомводу). Строки введення підприємства у дію (січень 1932 р.), як уже раніше говорилося, затягувалися: у листопаді 1932 р. експлуатаційна готовність заводу становила лише 70 % [14]. Цілком зрозуміло, що приступити до виконання виробничо-планових показників у повному обсязі, завод зміг лише в другій п'ятирічці. На початку 30-х рр. ХХ ст. суднобудівні та судноремонтні роботи, як і раніше, здійснювалися в старих майстернях. У 1931 р. було спущено на воду більше 30 нових суден. Комінтерновці створювали невеликі судна, дніпровські лайби та баржі волжського типу [15].

У серпні 1930 р. у Херсоні починається зведення ще одного осередку суднобудування, що відповідно до завдань Чорноморського рибного тресту, повинен був відповідати за будівництво суден для риболовецького флоту. У 1931-1932 рр. на цій верфі працювало вже 100 чол. [16].

Разом з тим непродумана, явно завищена програма, недостатнє фінансування та відсутність необхідних кваліфікованих кадрів призвели до цілком закономірного результату — зриву реалізації планових завдань першої п'ятирічки. Суднобудівне виробництво не вийшло на планові показники, а можливості річкового флоту навіть не досягли дореволюційного рівня [17]. У наступні роки капіталовкладення в річкове суднобудування значно збільшується. Якщо в роки першої п'ятирічки на розвиток заводів даного профілю було витрачено 60 млн. крб., то за планом другої — 219 млн. [18].

Розвитку річкового суднобудування та флоту в Україні у 30-і р. ХХ ст. сприяли гідробудівні роботи на внутрішніх водних шляхах. У 1932 р. експлуатаційна довжина суднохідних шляхів Дніпровського пароплавства досягла 2772 км. У 1933 р. із закінченням будівництва Дніпрогесу було вирішено проблему наскрізного судноплавства від верхів'я Дніпра до Чорного моря. В 1940 р. реконструйовано Дніпро-Бузьку водну магістраль (210 км).

Підприємства України у цей період переходять на будівництво перспективних типів річкових транспортних суден визначеними серіями.

На початку другої п'ятирічки виробничо-технічна база Херсонського заводу ім. Комінтерну використовувалася, в основному, для судноремонтних робіт, програма яких постійно зростала. Якщо в 1933 р. комінтернівці провели ремонт суден Нижньодніпровського флоту на 950 тис. крб., то уже в наступному 1934 р. — на 1 млн. 600 тис. крб. [19].

Про динаміку зростання обсягів виробничих робіт свідчить така статистика. Взимку 1934–1935 рр. на підприємстві середній і поточний ремонт пройшло 110 суден, через рік обсяг судноремонтних робіт значно зріс, наприклад, капітальний ремонт було проведено 9 паровим і непаровим суднам; середній — 12, поточний — 115. До кінця 1935 р. усі судна технічного, службового та допоміжного флотів, приписані до Херсонського флоту ремонтувалися на заводі ім. Комінтерну [20].

У цей період завершується реконструкція виробничої суднобудівної бази у Херсоні. До лав стають нові цехи: ковальський, слюсарно-механічний, корпусно-котельний, ливарний, деревообробний.

Введення нових виробничих об'єктів дозволило заводу ім. Комінтерну розширити номенклатуру виконуваних робіт. Поряд із судноремонтом, з 1934 р. на підприємстві набирає темпів суднобудування. Створюються, в основному, дерев'яні та композитні, головним чином, несамохідні судна вантажопідйомністю в 100, 500 і 1000 т кожне. Починається виготовлення серійної продукції для річкового флоту. Будуються буксири потужністю 600 к. с., здійснюється збирання нафтоналивних барж вантажопідйомністю близько 2 тис. т. У виробничій програмі підприємства суднобудування становило вже 27,5 % [21].

Проте, у роки другої та третьої п'ятирічок у суднобудуванні в Херсоні відбуваються зміни, пов'язані з загальною тенденцією “мілітаризації” галузі. Підприємства України, що спеціалізувалися на створенні суден для внутрішніх водних шляхів, слідом за заводами морського суднобудування перепрофільовуються на виконання оборонних замовлень. Фактичне виконання програми будівництва суден річкового флоту в кінці другої п'ятирічки оцінювалося спеціалістами — керівниками галузі — наступними показниками: по самохідному флоту — 71 % плану, технічному — 56 %, несамохідному — всього 33 % [22].

У середині 30-х рр. ХХ ст. у цивільному річковому суднобудуванні України збільшується роль суднобудівної бази м. Херсона у забезпеченні транспортом внутрішні водні артерії республіки. За десять років (1931 – 1941 рр.) виробнича потужність заводу ім. Комінтерну зросла в 10 разів. Йшло подальше удосконалення технології суднобудування: при побудові суден у якості конструкційного матеріалу все частіше застосовується метал. У 1937 р. комінтернівці створюють два металеві буксирні пароплави: “Ленінград” і “Ленін” (потужністю по 550 к. с.) [23].

Новим напрямком виробничої діяльності Херсонських суднобудівників стає зведення доків для Чорноморського пароплавства. У період що розглядається нагальною проблемою стає ремонт суден у спеціальних доках, проте більшість спеціалізованих підприємств їх не мало. У 1936 р. у місті будується спеціальна верф, яка стала початком одного із перших в СРСР заводів залізобетонного суднобудування. У кінці 30-х рр. ХХ ст. продукцією верфі стали два залізобетонних доки вантажопідйомністю 6 тис. т і 4 тис. т [24]. У 1939 р. перший зразок херсонського “Докстрою” було прийнято на Одеському судноремонтному заводі державною комісією з оцінкою “відмінно” [25].

Таким чином, комплексний аналіз документального матеріалу дозволяє констатувати, що у другій половині 20-30-ті рр. ХХ ст. розвиток матеріально-технічної бази річкового суднобудування у Херсоні відбувався досить динамічно. Наслідком реалізації комплексу програм стала реконструкція старих напівкустарних майстерень і створення нових виробництв. Верфі міста оснащувалися передовим обладнанням та мали достатню технічну потужність для реалізації всіх видів судноремонтних і суднобудівних робіт.

Література

1. Херсонский судостроительный завод. Очерк истории / [В. Н. Антепенко, Ф. М. Багненко, В. А. Войтенко и др.] ; Г. И. Цыганков (сост.). – Симферополь : Таврида, 1994. – 399 с.; Писаренко Е.Ю. Суднобудівний завод ім. Комінтерну (1921–1941 рр.) // Український історичний журнал. —1960. —№ 6. – С. 87—89.
2. Строительство флота. Этапы развития речного транспорта // Речной транспорт. — 1982. – № 8. – С.5.
3. История отечественного судостроения: В 5-и т. —Т. 4: Судостроение в период первых пятилеток и Великой Отечественной войны 1925–1945 гг. —С.Пб.: Судостроение, 1996. – С. 8.
4. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф.Р. 697, оп. 1, спр. 986, арк. 35.
5. Речной транспорт СССР. 1917–1957: Сб. статей о развитии речного транспорта СССР за 40 лет. – М.: Изд-во “Речной транспорт”, 1957. С. 241–243.
6. ДАХО. Ф.Р. 697, оп. 1, спр. 986, арк. 7 зв., 9.
7. Там само. Ф.Р. 697, оп. 1, спр. 1477, арк. 102–124.
8. Червоний штабурвал // Орган партійних комітетів та профспілок пристані “Херсон” та суднобудівного заводу ім. Комінтерну. 1930, 7 листопада.
9. Звіт про роботу Херсонської міської Ради VII скликання за 1928/29 і 1929/30 роки. – Херсон, 1931. – С. 63; Наддніпрянська правда // Орган Херсонського МПК КП(б)У, міськради та міськпрофради. 1930, 23 грудня.
10. Звіт про роботу Херсонської міської Ради VII скликання ... – С. 63.
11. Червоний штабурвал....1930, 11 грудня; 1931, 25 січня, 31 березня.
12. Строительство флота. Этапы развития речного транспорта // Речной транспорт. – 1982. – № 9. – С. 4.
13. Зубов Б.Н., Нарусбаев А.А. Судостроение в годы первых пятилеток // Экономика судостроительной промышленности. – 1987. – № 3. – С. 6; ДАХО. Ф.Р. 697, оп. 1, спр. 986, арк. 17.
14. Наддніпрянська правда... 1932, 7 листопада.

15. Писаренко Е.Ю. Указ. соч. – С. 87; Звіт про роботу Херсонської міської Ради VII скликання... – С. 63.
16. Херсонский судостроительный завод... – С. 48.
17. История отечественного судостроения... Т. 4. – С. 10; Нарусбаев А.А. Судостроение в годы первых пятилеток // Судостроение. – 1977. – № 11. С. 88.
18. Зубов Б.Н., Нарусбаев А.А. Указ. соч. – С. 6; Логинов С.П. Основные вопросы развития судостроения СССР во втором пятилетии // Судостроение. – 1936. – № 1. – С. 55.
19. Наддніпряньська правда... 1934, 26 вересня.
20. Там само. 1935, 22 вересня, 31 грудня.
21. Писаренко Е.Ю. Указ. соч. – С. 89; Матеріали до звіту про роботу Херсонської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів IX скликання за 1935–1939 рр. —Херсон, 1939. – С. 20.
22. История отечественного судостроения... Т. 4. – С. 13.
23. Писаренко Е.Ю. Указ. соч. – С. 89.
24. Матеріали до звіту про роботу Херсонської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів IX скликання ... – С. 21.
25. Херсонский судостроительный завод... – С.289.

Рижова Н.О. Динамика развития материально-технической базы речного судостроения в Херсоне во второй половине 20-30 гг. XX ст.

Исследуются процессы формирования материально-технической базы Херсонского судостроения и ее соответствие заданиям, которые выдвигались органами государственного управления к этой сфере.

Ключевые слова: материально-техническая база, речное судостроение, Херсон.

Rizheva N.O. Dynamics of development of material and technical base of river shipbuilding in Kherson in the second halves 20-30 XX century.

The formation of the material-technical base of Kherson shipbuilding and its relevance to the tasks that were set up by governments in this area are investigated in the article.

Key words: material and technical base, river shipbuilding, Kherson.

УДК (316.343.37-055.2) „1927/1929”

Сапицька О.М.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ПОЛЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК В УМОВАХ КОЛЕКТИВІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проаналізовано в історичній ретроспективі соціально-економічні умови, в яких опинилося сільське населення України напередодні та на початковому етапі суцільної колективізації.

Ключові слова: колективізація, сільські жінки, соціально-економічні умови, соціальні групи, трудовий потенціал.

На протязі всієї історії людства „жіноче питання” відбивало особливості соціального прогресу тієї чи іншої суспільної системи, ставало похідним від корінних соціально-економічних і політичних проблем держави. На сучасному етапі сільськогосподарське виробництво залишається однією з галузей народного господарства, де широко використовується праця жінок. Тому виникає науковий інтерес до визначення та переосмислення позитивних й негативних здобутків, що їх отримали сільські жінки України під час трансформаційних процесів у сільському господарстві. З нашої точки зору, такою найбільш радикальною трансформацією у минулому столітті стала колективізація.

Історична наука завдяки впливу цілої низки факторів, таких як тривале панування комуністичної ідеології та наявність великого кола актуальних історичних проблем, що потребують детального вивчення, на сучасному етапі ще не розкрила визначну та трагічну долю сільських жінок України у досліджуваний нами період. У літературних джерелах, в офіційних документах

і наукових дослідженнях, зайняті у сільському господарстві селянки якщо й розглядалися, то лише як носії робочої сили, або з точки зору знаходження нових можливостей для їх ширшого залучення до суспільного виробництва.

Сьогодні можна констатувати повернення історичної науки на новому її етапі до проблем життєдіяльності сільських жінок, які почасти вирішувались раніше у контексті різних наук. Серед останніх робіт, присвячених розвитку українського села в роки колективізації в контексті вирішення „жіночого питання” на селі, нами виділено декілька праць [1], автори яких розглядали певні окремі аспекти досліджуваного питання.

Історію українського сільського жіноцтва неможливо вивчати окремо від життя українського села та селянства. З огляду на вищевикладене, дана стаття присвячена характеристиці та аналізу в історичній ретроспективі соціально-економічних умов, в яких опинилося сільське населення України напередодні суцільної колективізації.

Кінець 20-х - початок 30-х рр. ХХ ст. ознаменував собою докорінну трансформацію усталених соціальних відносин у суспільстві та формування і затвердження нового суспільно-економічного ладу. Стосовно ролі жінок в цьому питанні, правляча партія керувалася положеннями В.І.Леніна, який, конкретизуючи задачі й етапи рішення проблеми участі жінок у суспільному виробництві в перехідний період від капіталізму до соціалізму, відзначав, що перше завдання і перший етап – це скасування всякої нерівності жінок із чоловіками за законом. Другим кроком він вважав скасування приватної власності на засоби виробництва, тому що, на його думку, „тільки через це відкривається шлях для повного...звільнення жінки від її „хатнього поневолення” [2,369]. Й.Сталін у своїх промовах також підтверджував роль жіноцтва у розбудові радянського суспільства: „...селянки є найбільшим резервом робітничого класу. Чи буде жіночий резерв за робітничий клас, чи проти нього, - від цього залежить доля пролетарського руху...І справа тут не лише в тому, що жінки складають половину населення...Жінки в колгоспах - велика сила [3,121,123]”.

Слід відзначити в цьому контексті, що у досліджуваній період перевага частки жінок у сільському населенні над чоловіками становила різницю пересічно майже у 3% [4,6], що було зумовлено демографічними наслідками I Світової війни та природнім і механічним рухом населення.

Загальні напрями формування соціально-економічних умов, в яких опинилося сільське населення України напередодні суцільної колективізації визначив XV з'їзд ВКП(б) (27 грудня 1927 р.), на якому за умов гострої політичної боротьби остаточно була сформульована нова стратегія подальшого соціалістичного розвитку СРСР, орієнтована на швидкий розвиток індустрії шляхом мобілізації економічних і трудових ресурсів великої країни з тогочасним аграрним характером виробництва. Особливо нагальним постало питання остаточної ліквідації навіть примарних надій на відродження приватної власності на селі.

Протистояння різних варіантів соціально-економічної стратегії наприкінці 20-х - на початку 30-х років ХХ ст. з одного боку було пов'язане з завданнями, які повинно було вирішити радянське суспільство на цьому етапі свого розвитку, а з іншого - з об'єктивною обстановкою, в умовах якої потрібно було їх вирішувати.

Першим фактором, який обумовив прийняття стратегії форсованого розвитку, став низький рівень промислового виробництва в СРСР, через що

країна відставала по всім показникам від світових держав. Наприкінці 20-х років ХХ ст. за рівнем народногосподарського розвитку СРСР знаходився на початкових етапах індустріалізації. Дались в ознаки наслідки I Світової війни та революційних подій всередині країни. Дореволюційна Росія знаходила кошти на індустріалізацію переважно за кордоном у вигляді державних позик або інвестицій зарубіжного капіталу. Для Радянського Союзу, який не визнав позики попередніх урядів і націоналізував власність зарубіжних капіталістів, ці фінансові ресурси стали недоступними [5,107].

Другим фактором, який обумовлював ситуацію у країні напередодні грудня 1927 р., став ідеологічний клімат того часу, який характеризувався зростанням загального переконання в нарощуванні військової загрози з боку „капіталістичного оточення”. Проголошена необхідність підготовки до війни була соціально-політичною реальністю не лише для більшості партійних діячів, але й для пересічного населення СРСР, через що маса партійців та широкі кола народу підтримували наміри Й.Сталіна щодо першочергового розвитку промисловості задля успішного опору „невідворотній військовій агресії”.

Як правило, проблеми колективізації відносять на період, коли вона вже почалася, тобто на 1928/1929 господарський рік. Насправді селян готували до колективізації впродовж цілого року.

В аграрній країні, якою на той час був Радянський Союз, мобілізація коштів на потреби індустрії могла проходити, згідно рішенням з'їзду, лише за рахунок села. Генеральна лінія ВКП(б), встановлена резолюціями XV з'їзду, була пов'язана з такою реформою сільськогосподарського виробництва, за якою селяни позбавлялися можливості вирішувати самі для себе: везти їм продукцію на ринок чи не везти. Ринкову змичку міста і села вимагалось замінити директивним плануванням. Ретельно організована „криза непу” допомагала відділам агітації і пропаганди компартійних комітетів готувати громадську підтримку для вже запланованої конфронтації між державою і багатомільйонним селянством.

Варіанти планів п'ятирічки почали розробляти на основі директив XV з'їзду ВКП(б) працівники Держплану. Однак вони не спромоглися своєчасно впоратися з цим завданням. Від жовтня 1928 р. п'ятирічка вже почалася, а підготовка плану в двох варіантах (відправному й оптимальному) завершилася лише навесні наступного року. На квітневому (1929 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) опір найстаріших (крім самого Й.Сталіна) членів політбюро ЦК, тобто М.Бухаріна, О.Рикова і М.Томського було кваліфіковано як „правий ухил” від генеральної лінії на індустріалізацію. Й.Сталін перетворився на одноосібного вождя. Тільки після цього він отримав змогу зосередити зусилля тоталітарної держави з усіма її силовими структурами та громадсько-політичними організаціями на виконанні таких завдань, як ліквідація економічної незалежності дрібних товаровиробників, включення їх у систему директивного планового господарства, мобілізація матеріальних і людських ресурсів села для модернізації промисловості. Підготовчий період завершився, і з 1929 р. розпочалася суцільна колективізація.

Взагалі, колективізація замислювалась не лише як прискорення початого раніше процесу кооперування селянства, вона повинна була стати початком якісно нової стадії цього процесу в рамках примусового „насаджування” колгоспів. Окрім усупільнення індивідуальних засобів виробництва, селяни відчували на собі зовнішньоекономічний тиск держави, виражений, зокрема, в сплаті надподатку, який сам Й.Сталін називав „перекачуванням коштів із

сільського господарства в промисловість на предмет швидкого розвитку...індустрії". Селян запевняли, що такий податок потрібний передусім їм самим задля забезпечення сільськогосподарського виробництва сільгосптехнікою та добривами. До того ж, для Й.Сталіна та його оточення була беззаперечною власна думка, що селяни цілком спроможні виплачувати всі накладені податки, тому що це відбувалося в „умовах безперервного поліпшення матеріального становища селян [6,49-50]”.

Тактичним завданням колективізації у рамках стратегічного накопичення матеріальних ресурсів була інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. Державі були потрібні кошти від реалізації сільськогосподарської продукції за кордоном, тому від селян вимагали, по-суті, відкинути досвід попередніх поколінь і за зразок взяти модель американського фермерства. Дійсно, у 1927 р. врожайність селянських ланів пересічно складала 7,4 ц/га [7,29], набагато менше, ніж сільськогосподарські підприємства в Західній Європі та Північній Америці. Через кілька років надінтенсивного використання земельних ресурсів, вони стають на певний час неродючими. Український селянин у цьому плані використовував земельні ресурси дбайливо, тому що для доколективізаційного селянина земля була змістом життя, а для її власника західного зразка – лише прибутком. У Радянському Союзі реальним власником землі було не селянство, а держава, і колгоспи, по-суті, були американськими фермами радянської організації. З огляду на відсутність у держави коштів на організацію сільськогосподарських підприємств, необхідні засоби виробництва у селян були просто конфісковані на користь створюваних державних сільськогосподарських підприємств.

Тому можна стверджувати, що майбутній добробут українського селянства, який базувався перед усім на тривалій родючості земельних ресурсів, не надто цікавив партійців на чолі з Й.Сталіним, хіба що за винятком невеликої їх частини, очолюваної М.Бухаріним, яка не змогла втримати своїх позицій перед тиском більшості. У той час отримання швидких прибутків стало основним завданням, на якому надалі базувалася політика партії по відношенню до селянства.

Всупереч дефініції сільських соціальних груп Й.Сталіним, селянство напередодні колективізації було „класом у собі”. На відміну від робітників, селянство себе не поділяло на „пролетаріат” та „буржуазію”. Самі селяни ділили себе на „свідомих” та „хуліганів”, різницю між цими поняттями пояснювали як „відмінність селян в заштопаній одежі від селян в одежі з дірками” [8,47-48]. Поняття „капіталіст-куркуль” серед самих селян застосовувалося лише до тих, хто скуповував землю, а сам на ній не бажав робити. Реальних „капіталістів” серед селян було надзвичайно мало. В основному це були торговці.

Слід зауважити, що будь-яке революційне перетворення неможливе всередині згуртованого суспільства, яким на той час було українське селянство. Тому основною опорою для впровадження комуністичних перетворень, більшовики обрали саме робітничий клас, благополуччя якого залежало від власників підприємств. Для системності революційних перетворень робітничому пролетаріату потрібна була підтримка і серед селянства. „Ображені” селяни швидко знайшлися, але на селі, після відносно спокійних років непу, дійсно нужденними були лише ті, хто не хотів та не вмів працювати на землі. Вони і стали „опорою робочого класу” – сільськими активістами в негативному значенні цього поняття.

Колективізація починалася зі складання списків тих, хто не мав права подавати заяви на вступ до колгоспу. Це був вдалий тактичний хід. На очах у селян формувалася група „нечистих”. Згідно з вимогами райвиконкомів самі селяни змушені були затверджувати ізгоїв на сільських сходах. Питання про утворення колгоспу ставилося пізніше, коли група „нечистих” уже була сформована. І тоді перед кожним господарем виникала дилема: чи йти в колгосп, чи приректи свою сім'ю на входження до тих, кого назвали куркулями [9,113-126]. Більшість селян погодилася під тиском держави докорінно змінити свій спосіб життя.

Відтоді кожного року затверджувалися нереальні плани, але під них виділялися цілком реальні бюджетні гроші, джерело яких становили горілчана монополія, паперово-грошова емісія, а найбільшою мірою – нееквівалентний обмін між містом і селом. Затвердження нереальних планів, назване самим Й.Сталіним „підхльостуванням” країни, переслідування наукової інтелігенції за звинуваченнями у „шкідництві”, моделювання „куркульської загрози” на селі, чистка лав державної партії від усіх, хто не бажав бездумно виконувати директиви вищих органів, – все це створювало атмосферу істерії, в якій тільки й можна було б здійснювати кампанію суцільної колективізації. Вона проводилася із застосуванням таких методів, а колгоспне життя потім будувалася в таких формах, що одночасно зі збагаченням колгоспів та механізацією колгоспного виробництва знижувалась якість головної виробничої сили сільського господарства, тобто бажання селян вести земельне господарство.

Таким було загальнорадянське соціально-економічне тло, на якому в Україні відбувалися події, пов'язані з суцільною колективізацією. Колективізація була глибоким революційним перетворенням не тільки села, але й усієї країни. Вона вплинула не лише і не стільки на економіку як на соціальну структуру суспільства та його соціальну поведінку. Культурний розвиток самого населення був невід'ємною складовою збільшення потенціальних трудових можливостей людей, і окремо від потреб економіки в партійних директивах не розглядався. Всі досягнення жінок-селянок у роки першої п'ятирічки відбувалися практично „всупереч” реальності.

Отже, так само, як і життєдіяльність селян-чоловіків, життєдіяльність сільських жінок відбувалася в межах, окреслених партією для вирішення стратегічних завдань господарського розвитку країни. Так само, як і чоловіки, сільські жінки зі штучно розділених радянською дефініцією соціальних груп або втрачали все майно та насильно переселялись, або мусили працювати на державу.

Відмінність, на наш погляд, полягає в тому, що велика кількість селянок в силу психологічних особливостей жіночої статі та соціально-економічних особливостей свого доколективізаційного становища у сільському суспільстві, змогла легше прийняти нові умови життя. Попри випадкам дискримінації в оплаті жіночої та чоловічої праці в сільському господарстві, жінки, працюючи на межі сил, ставали ударницями та отримували платню інколи більше за чоловіків. Поставлені у нові побутові умови, вони власними силами організовували роботу соціально-побутових закладів на селі як для себе, так і для чоловіків. Не дивлячись на потрійне навантаження (хатня праця, суспільно-виробнича та громадсько-політична робота), жінки з великим ентузіазмом навчалися та оволодівали новими для села професіями. Не заперечуючи того факту, що саме радянська влада надала свободу вибору можливостей для

самореалізації жінок-селянок (хоча і обмежену статтю та соціальним походженням), зазначимо, що радянська влада використовувала жіночий трудовий потенціал на власний розсуд, у потрібних їй напрямках та обсягах.

Щодо перспектив подальшого розвитку досліджуваного питання, то предметом самостійного наукового дослідження може стати доля сільських жінок України, які попали під процес „розкуркулювання” в ході колективізації.

Література

1. Барсукова С.Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 75-82.; Кульчицкий С.В. Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР / С.В. Кульчицкий, С.Р.Лях, В.И.Марочко; АН УССР, Ин-т истории. – К.: Наукова думка, 1988. – 180 с.; Лехан Л.Б. Зміни чисельності, структури і становища селянства Лівобережної України в 1928-1933 роках: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений, т. 42. / изд. 4, перераб. и доп. – М.: Изд-во политич. лит-ры, 1966.
3. Сталин И.В. Краткая биография. – М.: Полиграфкнига, 1947.
4. Чекотовский Э.В. Статистико-экономическое изучение женских трудовых ресурсов колхозов (на примере колхозов Киевской области): Дис...к.э.н. / КИНХ им. Д.С.Коротченко. – К., 1972.
5. Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было?: Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30-40-е годы. – М.: Политиздат, 1989.
6. Сталин И.В. Сочинения. В 13 т. – М.: Госполитиздат, 1953. – Т. 12.
7. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация. От начала до Великой Победы. – Харьков: КСД, 2007.
8. Там само.
9. Історія українського селянства. Нариси у 2-х т. Т.2. – К.: Наукова думка, 2006.

Сапицкая Е.М. Формирование исторического поля жизнедеятельности сельских женщин в условиях коллективизационных процессов.

Проанализированы в исторической ретроспективе социально-экономические условия, в которых оказалось сельское население Украины накануне и на начальном этапе сплошной коллективизации.

Ключевые слова: коллективизация, сельские женщины, социально-экономические условия, социальные группы, трудовой потенциал.

Sapitskaya O. The formation of the historical field of live of rural women in conditions of collectivization processes.

Social and economic conditions in which an agricultural population of Ukraine was on the eve of the continuous collectivization and at the initial stage of it are analyzed in a historical retrospective.

Key words: Collectivization, rural women, socio-economic conditions, social groups, labor potential.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ВИЩОЇ ШКОЛИ УРСР ЧАСІВ «СТАБІЛІЗАЦІЇ»**

Висвітлено особливості ідеологічного супроводу розвитку організаційної та навчальної діяльності української вищої школи у другій половині 60-х – 70-і рр. ХХ ст. Проаналізовано вплив партійно-державницького керівництва на функціонування вищих навчальних закладів.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, навчальний процес, ідеологія, «стабілізація», суспільні науки, студенти, виховні задачі.

Історія української вищої школи минулого століття містить в собі багатий досвід і значну цінність, попри її радянську ідеологічну складову.

Спрямування сучасної української освіти на досягнення нею світового рівня, оновлення її змісту, форм і методів навчання, організаційних засад побудови та діяльності, примноження інтелектуального потенціалу України, збільшення внеску в розвиток економіки, науки, освіти, культури країни й добробуту народу можливо лише за умов всебічного аналізу минулого. Освітня сфера в Україні за радянських часів не просто відчувала на собі ідеологічний тиск партійно-державницької влади – він був її невід’ємною частиною, органічною складовою функціонування навчальних закладів. Саме тому розгляд питань освітняського досвіду є досить актуальною темою інтересів і посадових осіб, і науковців. Серед дослідників означеної проблеми: Алексєєв Ю., Даниленко В., Жабенко О., Кремень В., Куцаєва Т., Литвин В., Майборода С., Табачник Д. та ін. Яскравий науковий доробок, напрацьований вітчизняними істориками від поч. 1990-х рр. і до нашого часу, відкрив можливості об’єктивного і ґрунтовного наукового пошуку у царині історичної науки взагалі і ввів у науковий обіг цінний фактичний і аналітичний матеріал, що дає підґрунтя для заповнення “білих плям” у дослідженні вищої освіти. Проте вивчення та аналіз здобутків і втрат радянської вищої школи саме через її ідеологічну складову не висвітлювався детально. Надолуження цієї прогалини вважаємо метою даної статті.

У період соціально-економічних та політичних трансформацій СРСР протягом 60-70-х рр. минулого століття реформаційні процеси в системі вищої освіти України активізувалися. Масштаби заходів у напрямку підтримки і розповсюдження ідеології радянського характеру були значними. Необхідність функціонування розгалуженої системи ідеологічного спрямування у суспільстві призвела до появи багатокількісного штату так званих «звільнених секретарів» на місцях. Підтримував цей прошарок виданий ще у 1956 р. інструктивний лист № 3407 Міністерства вищої освіти СРСР, який доводив до відома керівників розпорядження Ради Міністрів СРСР про зараховування трудового стажу за спеціальністю звільненим партійним і комсомольським працівникам під час перебування останніх на роботі в партійних і комсомольських органах [1].

Проте неможливо залишити поза аналізу і той факт, що існуюча у попередній період «відлиги» критика сталінізму зберігала недоторканою ідеологічну роль суспільних наук, яку влада відводила останнім. Нове політичне керівництво здійснювало подальше реформування системи освіти, спираючись на тезу «стабілізації». Партійно-державницький диктат наголошував на застосуванні різних форм комуністичного впливу на свідомість молодих людей [2]. Через навчальні та організаційні заходи, залучення до участі у науковій роботі студентства, контроль поточної діяльності кафедр

суспільних наук, корегування змісту історичного знання формувався світогляд молоді.

Виданий за фактичною участю І.Сталіна ще на кінець 30-х рр. «Короткий курс історії ВКП(б)» за своїми функціями і задачами далеко виходив за межі значущості навчальної літератури, оскільки супроводжувався Постановою ЦК ВКП(б) 1938р. про необхідність поширення партійної пропаганди щодо його змісту. Неодноразово ця думка втілювалася в життя і спрямовувала діяльність історичної науки і освітянського кола у подальші роки у визначеному контексті. Так, у листі секретаря ЦК КПУ А. Скаби та науковця Ю. Кондуфора до ЦК КПРС і до Першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста на 67 сторінках викладено зауваження, що узагальнюють недоліки методичного і структурного порядку проекту програми з курсу історії КПРС. Водночас підкреслено відсутність «політичних помилок» і одночасне «відображення досягнень марксистсько-ленінської науки, її подальший творчий розвиток» у документах Компартії і Радянського уряду [3].

Досліджуваний період характеризують контроль поточної діяльності вищих навчальних закладів, роботи кафедр суспільних наук, суворий нагляд і координація дій з боку органів керівництва освітою. Як приклад, протокол № 9 засідання колегії МВССО УРСР від 21.06.1965 р., який містить розгляд доповідної записки відділу викладання суспільних наук про наслідки перевірки роботи кафедри марксизму-ленізму Жданівського металургійного інституту. Серед недоліків, визначених колегією, – зверхнє розкриття в лекціях і на семінарських заняттях основних питань марксистсько-ленінської теорії, відсутність критики буржуазних ревізіоністських теорій, слабкий зв'язок із сучасністю і практикою комуністичного будівництва. Вказано на слабкість методичної роботи, яка «по суті, зведена до формального затвердження тез лекцій і планів семінарських занять, а на кафедрі не узагальнений досвід кращих викладачів» [4]. Ідеологічне керівництво роботою кафедр суспільних наук покладалося на ректора, за яке, підкреслювалося досить часто в офіційних документах, саме він повинен був нести персональну відповідальність.

Державне керівництво всебічними заходам намагалося охопити викладацькі кадри і молодь. Заступник міністра В.Маланчук зазначав що Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР з метою підвищення ідейно-політичного та методичного рівня викладання суспільних наук у вузах і поліпшення наукової та виховної роботи кафедр суспільних наук були підготовлені та проведені: у 1967-1968 рр. низка рад та семінарів, у вересні 1967 р. у Києві та Одесі – двохтижневий семінар вузівських викладачів наукового комунізму, у січні 1968 р. – у Києві, Харкові та Львові – семінар викладачів історії КПРС [5]. У 1967 р. МВССО УРСР провело п'ять республіканських наукових конференцій з критики імперіалістичної ідеології і буржуазного націоналізму у Києві (двічі), Харкові, Ужгороді, Чернівцях. Підтвердження уваги до ідеологічної роботи у вузах республіки є прийняття низки документів, серед яких: «Про додаткові заходи з підготовки і проведення святкування п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про підсумки виконання зобов'язань, прийнятих вузами на честь п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про святкування п'ятдесятої річниці встановлення Радянської влади в УРСР», «Про підготовку заходів щодо п'ятдесятиріччя КПУ», а також «Про заходи до святкування 100-річчя В.І.Леніна» та ін. За відповідною постановою Колегії МВССО разом з ЦК ЛКСМУ передбачалося проведення конкурсу студентських

робіт з історії ВЛКСМ, суспільних наук та міжнародного комуністичного руху [6].

Водночас ідеологічна заангажованість суспільних наук у вищій школі набула більш сталого характеру. Звіти про роботу кафедр суспільних наук повинні були надавати всі вузи як інформацію про стан виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі у комуністичному будівництві» [7]. Працівники Міністерства поряд з викладачами кафедр суспільних наук у травні 1968 р. брали участь у перевірці стану ідейно-виховної роботи серед студентської молоді.

Наукова робота вищих навчальних закладів також тісно пов'язувалася з партійно-ідеологічним контекстом. Із довідки про стан науково-дослідницької роботи викладачів суспільних наук вузів УРСР в галузі критики антимарксистських теорій та українського буржуазного націоналізму, датованої 21.08.1968 р. за підписом міністра освіти Ю. Даденкова, дізнаємося, що в той час над дисертацією безпосередньо з тематики критики антимарксистських теорій у вузах працюють 20 науковців (з них 6 готують докторські, інші – кандидатські дисертації). Назви і зміст наукових досліджень виявляють ідеологічну заангажованість дисертаційних праць: «Критика сучасних антимарксистських концепцій з питань соціалістичної економіки» (Васильєва Р.Х., Київський ун-т), «Критика сучасних американських аграрних теорій» (Левит О.З., Донецький медичний ін-т), «Банкрутство західнонімецької політичної соціології» (Задирако П.С., Одеський ін-т народного господарства), «Спотворення закономірностей комуністичного способу виробництва в буржуазній теорії «індустріального суспільства» (Сікора В.Д., Київський університет), «Критика буржуазних концепцій війни і миру» (Слободенко А.М., Київський державний художній інститут), «Боротьба проти ревізіонізму і догматизму в Компартії США» (Нікітін В.Н., Харківський сільськогосподарчий ін-т) і таке інше. Серед помітних монографій, що вийшли того часу у видавництві МВССО УРСР і в яких питанням критики антикомунізму, українського буржуазного націоналізму відведено значне місце, – колективні роботи «Торжество исторической справедливости» (за ред. проф. Олексюка М.М.), «Велика Жовтнева соціалістична революція і розвиток світової системи соціалізму» (за ред. проф. Климка М.Г.), «Великий Жовтень і криза світового соціалістичного господарства» (за ред. проф. Браславського Й.М.). До речі, недоліком у роботі редакційних колегій збірок міжвідомчих наук визнавалася «безсистемна, нецілеспрямована, несистематична критика ворожої ідеології». Позитивне ж виключення, як зазначалося в документі, складала редколегія збірника «Питання політичної економії» (головний редактор проф. Кухаренко Л.І.) [8]. Отже, зауважити про ідеологічну забарвленість наукових праць – майже не сказати нічого. Така тенденція визначала основи змісту і методики викладання гуманітарних наук.

У 1979 р. ЦК КПУ звітувало у ЦК КПРС про підготовку 10 праць з проблем суспільних наук у світлі рішень 25 з'їзду ЦК КПРС [9]. А ще на 1973 р. було створено такий доробок з історії УРСР (за ХХ ст.), що набагато перевищив написане з історії України за попередні століття [10].

Ще один напрямок – науково-дослідна робота студентської молоді в галузі критики буржуазної ідеології. Наприклад, підсумки республіканського туру Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ та міжнародного молодіжного руху свідчать наступне: у

республіканському турі 1967-1968 навчального року взяли участь 34 студентських роботи, тоді як в наступному році – вже 83, з них 10 – з історії КПРС та ВЛКСМ, 14 – з філософії, 19 – з наукового комунізму, 40 – з політичної економії. Красномовними є теми студентських праць: «До питання про реакційну суть українського буржуазного націоналізму», «Критика буржуазної фальсифікації економічної реформи в СРСР», «Реакційна суть буржуазної теорії технократизму та деідеологізації інженерно-технічних спеціалістів». Широко застосовувалися і міжвузівські конференції. За досить короткий час видано 35 праць з питань боротьби з ворожою ідеологією, серед них: «В.І.Ленін і критика буржуазної ідеології» (колектив авторів за ред. проф. Щербини М.Я.), «Проти буржуазної фальсифікації історії Компартії України» (проф. Бунько М.О.). Проте, як зазначалося в документах міністерства, науково-дослідна робота в галузі критики «ще не в повній мірі відповідає зростаючим вимогам ідеологічної боротьби на сучасному етапі» [11].

Не можна було нехтувати історичним минулим республіки, проте його можна було корегувати. Українська РСР першою із національних республік СРСР у повоєнні часи завершила підготовку і видання українською мовою 17-томної Української радянської енциклопедії. Протягом восьми років, з 1958 р. до 1965 р., здійснювалась масштабна і водночас копітка робота з підготовки енциклопедичного видання. Зауваження з приводу тих аспектів, що знижували «ідеологічний і науковий» рівень видання, були сформульовані на засіданні Президії ЦК КПУ у грудні 1959 р. Так, за рекомендацією ЦК КПУ, головній редакції Української радянської енциклопедії передбачалося вміщувати у виданні лише біографічні довідки про найбільш видатних радянських та партійних діячів, воєначальників, представників культурної сфери, діяльність яких була безпосередньо пов'язана з історією УРСР [12]. Саме Президією КПУ було визначено низку персоналій, біографічні довідки яких викликали політичну довіру. Водночас обов'язковим вважалося запобігти небажаній популяризації діяльності українських «контрреволюціонерів», уникнути розповсюдження даних про ідеологів і керівників ворожих радянській владі організацій, діячів науки та культури, які відкрито відстоювали «буржуазно-націоналістичні позиції». Коментарі про них передбачалися статтями «Український буржуазний націоналізм», «Директорія», «Центральна Рада», «Петлюрівщина», «ЗУНР», «Унія» та ін. Певні виключення торкалися тих особистостей української історії, хто мав значних внесок до всесвітньої культури. Разом з цим, вичерпана або навіть додаткова інформація про українські націоналістичні організації не повинна була задовольняти зацікавлених, тому взагалі не була запланована. Українська радянська енциклопедія обмежилася з цього приводу лише оглядовими статтями. Саме такий партійно-державницький підхід надовго закарбував у свідомості населення негативні оцінки і ставлення як до певних історичних подій, так і до окремих особистостей.

Проте до цього треба обов'язково зауважити, що вперше у практиці енциклопедичних видань одночасно двома мовами – російською та українською – протягом 1977-1982 рр. вийшла Українська радянська енциклопедія другої редакції. Науково-редакційну підготовку Політбюро ЦК Компартії України поклало на головну редакцію видавничого об'єднання «Вища школа».

У травні 1962 р. Президія ЦК КПУ прийняла постанову про підготовку і друк «Історії міст і селищ Української РСР», і вже протягом 1966 - 1974 рр.

були видані українською мовою 26 томів. Це виявилось першою оригінальною в історії радянської історіографії працею, яка вийшла за межі звичайного краєзнавства, започаткувавши новий напрямок у практиці радянської і світової науки. Видання стало результатом праці величезного авторського колективу – майже 100 тис. осіб, головою редакційної колегії був видатний вчений, доктор історичних наук П. Тронько. До роботи були залучені історики і краєзнавці, ветерани війни і труда, наукові заклади, перш за все, кафедри суспільних наук. Проте суттєвим недоліком вказаного видання необхідно визнати домінування радянського періоду у висвітленні різних хронологічних етапів, що значно збіднило загальний зміст цієї наукової праці. Але, мабуть, саме так на той час розцінювали і актуальність, і наукову цінність науковці. Інформуючи Л.Брежнєва, М.Підгорного, О.Косигіна про завершення видання 26-томного видання, керівник КПУ В.Щербицький акцентував увагу на «суспільних зусиллях під керівництвом партійних організацій» [13]. Це була необхідна офіційна формула стосунків наукової інтелігенції та держави.

Багаточисельні конкретні приклади характеризують загальну тенденцію обмеженого розкриття української історії, її фрагментарного вибіркового висвітлення. Ілюструє таку тенденцію, наприклад, і протокол засідання експертної комісії з видання підручників про видачу грифа навчального посібника на рукопис книги проф. Забігайла К.В. «Зовнішньополітична діяльність УРСР. Документи і коментарі: 1945-1970-і рр.». Посилаючись на те, що за своїм змістом вона є хрестоматією документів з коментарями автора, до того ж не систематизованими за конкретними проблемами, а наведеними лише у хронологічному порядку, комісією було рекомендовано використання вказаної праці обмеженим характером. Оскільки значна частка наведених у рукописі документів була лише проектами, поданими в ООН та інші міжнародні організації, колегія дійшла наступного рішення: рукопис може бути виданий лише у вигляді довідника, яким студенти могли б користуватися під час вивчення відповідних спецкурсів. Голова наукового сектору проф. П.О.Недбайло запропонував також змінити назву – «Радянська Україна на міжнародній арені: документи і матеріали» [14]. Такий крок, як і затверджена назва, були цілком природними з огляду на вибіркового характеру висвітлення владою політичного минулого України.

Специфічне мислення радянського керівництва наклало свій відбиток на науковий пошук у царині гуманітарних наук, що відображав рівень і можливості свободи свідомості суспільства при забезпеченні потреб його інтелектуального і духовного розвитку. Це мало свій прояв і у можливостях вести наукову роботу вченим вузів. Попри попередню “відлигу”, гуманітарні науки та професійна робота науковців вузів залишились жорстко підпорядкованими ідеології. Такі вузівські дисципліни, як історія КПРС, політична економія соціалізму, марксистсько-ленінська філософія, етика, естетика та логіка, серед усіх гуманітарних наук, піднесли на окремий найвищий рівень.

Попри вагоме партійно-державницьке втручання, значна частина наукової роботи проводилась на високому професійному рівні, ґрунтовно, з набуттям серйозних результатів. Як приклад, діяльність Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де кафедрою історії СРСР історичного факультету 1965 р. було видано колективну монографію “Історія міста-героя Києва”, яка відкрила 26-й том “Історії міст і сіл УРСР”. Науковці вузу, як і інших наукових центрів, уклали матеріали і для “Української радянської

енциклопедії” (том 17-й, 1965 р.) [15]. Досить складно було уникнути безпосереднього висвітлення “досвіду радянського будівництва в Україні”, особливо щодо праць істориків, яке висвітлювало події і тенденції ХХ-го століття, де використовувався ідеологічний шаблон про класову боротьбу та неминучі трансформації усіх форм державності і економіки у комунізм [16; 86].

Аналіз використаних матеріалів і наведених фактів дозволив автору дійти наступних висновків.

Протягом тривалого часу освітня радянська політика в Україні формувалася постановами і рішеннями партійних з’їздів, пленумів і конференцій, у яких питання ідеологічного впливу відігравали важливу роль.

Будь-яка ідеологія намагається аргументувати та зміцнити той соціальний і політичний порядок, який вона намагається захистити засобами апеляції до природних законів. Ідеологія стає фактором формування людини, а створені нею міфи, особливо за допомогою системи освіти і засобів масової інформації, здатні збудувати людину за визначеною формулою. Вища школа на певний час стала найсуттєвішою сходинкою «ідеологічної майстерні» радянського режиму.

«Стабілізація» з другої половини 60-х рр. викликала посилення дрібної опіки над підпорядкованими установами, збільшену бюрократизацію органів державного управління освітою, посилену ідеологічну заангажованість суспільних наук. Синтез організаторської та ідеологічної роботи став провідним напрямком діяльності вишів. Цю тенденцію засвідчують архівні матеріали вказаного періоду.

Історія радянської вищої школи містить в собі багатий досвід і значну цінність. Проте механізм застосування ідеологічної складової позбавляв суспільство можливості дійти історичної правди, стверджуючи стійкий історичний астигматизм декількох поколінь українців. Обмежений характер висвітлення владою політичного минулого України закарбував у свідомості населення через освітню систему певні ідеологічні стереотипи і міфи, позбавитися яких вузівська молодь фактично на той час не мала засобів через відсутність свободи слова і формальну демократичність соціальних інституцій.

Подальше вивчення досвіду розвитку української вищої освіти у другій половині ХХ ст. через порівняльний аналіз із сьогоденням важливе як для розуміння наслідків попередніх трансформацій, так і для результативного пошуку нових шляхів еволюції вищої школи в умовах розбудови незалежної держави.

Література

1. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 128.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр.6140– Арк.67.
3. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 128.
4. Там само.
5. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 1-2.
6. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 4.
7. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 131-132.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр19. – Арк. 40-45.
9. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1886. – Арк. 50.
10. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / Ред. П.М.Калиниченко. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 3.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр.19.– Арк.145.
12. Молчанов А.И. Россия, Украина и Белоруссия от Н.Хрущева до «Беловежской пуши», Том третий, – Белгород, Издательский дом «В. Шаповалов», 2003г. – 528с.
13. Там само. – С.268.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр.6140/– Арк.67.

15. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 71. – Спр. 278. – Арк. 38.

16. Куцаєва Тамара Олександрівна. Развитие вищої освіти в УРСР (1965-1985 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 208арк.

Сафонова Н.М. Организационно-идеологические основы высшей школы в СССР периода «стабилизации».

Рассмотрены особенности идеологического сопровождения развития организационной и учебной деятельности украинской высшей школы во второй половине 60-х – 70-е гг. XX ст. Проанализировано влияние партийно-государственного руководства на функционирование высших учебных заведений.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, учебный процесс, идеология, «стабилизация», общественные науки, студенты, воспитательные задачи.

Saphonova N.M. Organizational and ideological foundation of higher school of the Ukrainian Soviet Republic in the period of stabilization.

The analysis of organization and ideological directions and influence of the system of higher education in the stabilization period. The author reveals the ideological role the social sciences of the system of Higher Education in Soviet Ukraine during 60-70 years of the 20th century.

Key words: higher educational institutions, educational process, ideology, social sciences, students, educate tasks.

УДК 930+94

Сергієнко Г.С., Сич Ю.М.

ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ В УКРАЇНІ

Розкривається поняття експертизи цінності архівних документів, показано основні завдання та цілі проведення експертизи цінності.

Ключові слова: експертиза цінності, НАФ, документ.

Формування Національного архівного фонду безумовно є найважливішим завданням архівних установ України, тому проведення експертизи цінності документів має важливе значення для якісного формування НАФ. Експертиза цінності документів та комплектування архівів є найвідповідальнішими ланками архівної діяльності.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що саме експертиза цінності є теоретико-методичною основою формування НАФ і тому їй потрібно приділяти особливу увагу.

Основна мета статті: розкриття поняття експертизи цінності архівних документів.

Відповідно до мети дослідження визначені його основні завдання:

- розкрити поняття експертизи цінності;
- визначити завдання і принципи проведення експертизи цінності.

Проведення експертизи регулюється широким колом нормативно правових актів, які регулюють різні аспекти діяльності експертно-перевірних органів при проведенні експертизи цінності. Зупинимось на деяких з них. Одним з найважливіших нормативних актів є: „Положення про принципи і критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій з питань віднесення документів до Національного архівного фонду”, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1995 р. № 853. В цьому положенні викладені принципи та критерії проведення експертизи цінності архівних документів. Наступний нормативно правовий акт це Постанова кабінету міністрів України „Про проведення експертизи цінності” від 8 серпня 2007 р. № 1004.

Від якості експертизи цінності, роботи з реальними та потенційними фондоутворювачами, комплектування архівів повноцінними документами залежить формування НАФ України. Теоретико-методичною основою формування НАФ є експертиза цінності документів, тобто визначення на підставі чинних засад та критеріїв культурної і практичної цінності документів. Її основними завданнями є:

а) визначення по кожній установі складу документів, що мають науково-пізнавальні та історико-культурну цінність і підлягають постійному, довготривалому (понад 10 років) і тимчасовому (до 10 років) зберіганню;

б) визначення складу документів, що відповідають профілю даного державного архіву;

в) забезпечення повноти складу документів кожного фонду зокрема і архіву в цілому [7].

До документів постійного зберігання відносять такі, що відображають основні напрями та підсумки діяльності установи, її управлінську, контрольну, виробничу, наукову, навчальну, фінансову та інші функції. До них належать накази з основної діяльності, протоколи засідань колегіальних органів і виробничих нарад, плани, звіти, аналітичні матеріали тощо. Документи довготривалого (понад 10 років) зберігання складають матеріали, необхідні для тривалого практичного використання. Серед них зустрічаються й такі, що через 10 років можуть бути віднесені до документів постійного зберігання після того, як їх автори здобули суспільне визнання, наприклад, рукописи наукових праць, літературних, художніх творів. Окрему групу цих матеріалів становлять документи з особового складу (накази, особові справи і особові картки, списки працівників, картотеки і покажчики з особового складу, особові рахунки, відомості на видачу заробітної плати тощо), котрі передбачають експертизу через 75 років з наступним відібранням певної її частини на постійне зберігання. Групу документів тимчасового (до 10 років) зберігання становлять документи, необхідні установі для оперативної практичної діяльності. Якщо перше завдання експертизи виконують по кожній установі окремо, то друге - визначення складу документів, що відповідають профілю даного архіву, передбачає обмеження приймання на державне зберігання дублетної документації. Так, серед кількох установ однієї системи організаційно-розпорядчу документацію (накази, статuti, положення, правила, інструкції тощо) приймають на державне зберігання лише до архівного фонду установи, яка їх затверджувала; планову документацію - до фонду установи-автора документа; статистичну документацію - до фонду органу державної статистики; укази і розпорядження Президента України, постанови КМ України, накази міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, щодо діяльності конкретних установ - до фондів цих установ. Місцем зберігання оригінальної НТД є установи-розробники (автори) чи замовники. Повний комплект НТД з проектування об'єкту капітального будівництва (за винятком проектів будівництва залізниць і шосейних доріг магістрального значення), як правило, зосереджується у генерального проектувальника, а повний комплект НТД проектів залізниць і шосейних доріг - у відповідних управліннях шляхів сполучення. Оригінальну НТД окремих частин проекту, виконаних на договірних засадах субпідрядними організаціями, передають генпроектувальнику за погодженням з ним для укомплектування проектів, які згодом надходять до державних архівів. Патентну документацію включають до НАФ, як правило, у вигляді оригіналів. НТД у машиночитаній формі, що має

науково-історичну цінність, відносять до НАФ у випадках, коли її інформація не повторюється на традиційних носіях. На постійне зберігання відбирають відповідно до переліків документи НТД, які мають науково-історичну цінність. НТД, що не ввійшла до переліків проектів, проблем, зберігається згідно з термінами, визначеними типовим переліком, або доки не мине потреба. Виконанню третього завдання експертизи - забезпечення повноти фондового складу кожної установи і документального комплексу державного архіву в цілому - сприяють організаційні і науково-методичні заходи. Скажімо, при виявленні лакун у плановій документації в фонді установи його склад можна поповнити такими самими документами вищих чи підлеглих установ. Кінцевою метою експертизи є комплектування кожного державного архіву повним комплексом документів його профілю, а, отже, і забезпечення повноцінного формування НАФ України за принципом: при найменшому фізичному обсязі документації - найбільша інформаційна наповненість. Проведення експертизи цінності документів вимагає дотримання принципів об'єктивності, історизму, всебічності, комплексності [1].

Принцип об'єктивності передбачає оцінку документів з врахуванням їх змісту, автентичності, значущості авторів або фондоутворювачів, юридичної сили документів та їх оригінальності, часу і місця створення, повторюваності інформації.

Принцип історизму орієнтує на вивчення явищ, подій, процесів, відображених у документах, в історичному розвитку з урахуванням умов і особливостей того періоду, коли вони виникли.

Принцип всебічності забезпечує визначення цінності документів з точки зору будь-якого споживача інформації.

Принцип комплексності передбачає визначення цінності кожного окремого документа в групі документів, складовою і невід'ємною частиною яких він є.

Застосування вказаних принципів експертизи цінності документів дозволяє відтворити історичні умови створення документації, встановити її науково-історичне та суспільне значення.

Критерії цінності документів - це система науково обґрунтованих ознак (походження, зміст, час та місце створення, зовнішні ознаки), на підставі яких практично визначається ступінь цінності документів. При проведенні експертизи цінності комплексно застосовують критерії цінності документів, тобто систему науково обґрунтованих ознак (походження, зміст, час та місце створення, зовнішні ознаки), на підставі яких практично визначається ступінь цінності документів [4]. Критерій походження полягає у встановленні значення фондоутворювача (установи або особи). Оскільки одні установи (особи) відіграють вирішальну роль у державі та суспільстві; другі - менш важливі; інші - виконують допоміжні функції, розрізняють групи установ (осіб), від яких організовується приймання документів:

- а) у повному складі;
- б) так зване вибіркове.

Від окремих установ документи на державне зберігання не надходять. Відповідно формують списки установ і організацій, а також перелік осіб, документи яких бажано зосередити в державній архівній установі. У житті держави, суспільства, особи бувають особливо відповідальні, визначальні періоди, наприклад, участь у визвольних змаганнях, воєнних діях, становлення нової держави, участь або присутність при вирішенні питань загальнодержавного значення тощо. Чим повніше знаходять своє відображення

явища, події і процеси історичної дійсності в документах, тим важливішими і ціннішими для історії вони є [6]. Суттєве значення має час і місце створення документів. Загальновідомо, що чим давніший документ, тим він цінніший з погляду історії - як "уламок" своєї епохи він несе певну інформацію про цей період. Чим далі від нас є ця подія, тим цінніший документ. Основним критерієм цінності змісту документів є, насамперед, значущість його інформації. Зміст документа є сукупністю зафіксованих у ньому відомостей про конкретні факти, події, явища, процеси. З його застосуванням пов'язане визначення термінів зберігання документів. Чим вагоміший інформаційний зміст, тим цінніший документ. Важливим показником є повторюваність та розсіюваність інформації. Розрізняють адекватну повторюваність, коли інформація первинних документів повністю повторюється в зведеному документі. Розрізняють і поняття „розсіюваність” інформації, під яким розуміють, що інформація про один і той самий факт міститься не в одному, а в кількох або й багатьох документах. В ході експертизи звертають увагу на цільове призначення документів. Кожний документ створюють з певною метою, насамперед для передавання тієї чи іншої інформації не тільки традиційно між адресантом і адресатом (листування, звіт, наказ тощо), й для передання інформації найширшим верствам суспільства (віدوزва, маніфест), а також для наступних поколінь (спогади, мемуари). Від цільового призначення залежить і форма документа, виклад тексту, узагальнення інформації та її достовірність. Важливим є ступінь збереженості документів, що дозволяє встановити повноту документального комплексу, окремого фонду, групи однорідних за призначенням організацій або фондів однієї функціональної системи управління. Цей критерій застосовують здебільшого у двох випадках:

а) при відсутності основного оригінального документа на державне зберігання приймають його засвідчену копію (на правах оригіналу). Наприклад, у фонді втрачені оригінали наказів організації з основної діяльності. Тоді розшукують засвідчені копії цих наказів у структурних підрозділах, у встановленому порядку формують з них справи і включають до складу фонду на правах оригіналів, зазначаючи про це в передмові до опису. Або: в фонді відсутній оригінал річного виробничого звіту організації, його інформація міститься в кварталних звітах або в звіті за 4-й квартал (при умові укладання його з нарощувальним підсумком).

б) при відсутності оригінальних документів у фонді організації їх можна замінити засвідченими копіями з фондів нижчих або вищих установ системи, де вони зберігаються тимчасово. Конверти з листами відомих державних і громадських діячів, видатних діячів науки, техніки, літератури і мистецтва, всіх галузей народного господарства зберігають разом з листами і вони надходять на державне зберігання, оскільки мають додаткову важливу інформацію - дату документа (якщо сам лист недатований), адреси адресата і фондоутворювача [5]. До того ж вони мають й автографічну цінність. Під час експертизи цінності документів важливе значення має критерій зовнішніх особливостей документів як один з основних підходів відбору оригіналів документів, у випадку їхньої відсутності - юридичне засвідчених копій, а при відсутності останніх - незасвідчених копій. При цьому надають перевагу документам, що мають сліди роботи з ними - резолюції керівництва, записи виконавців, діловодні помітки тощо. Враховуються також мовні та почеркові особливості, елементи оформлення (в т.ч. і художнє), фізичний стан збереженості документа. Якщо основний документ у поганому фізичному стані,

то залишають поряд його копію або інші матеріали, де основна інформація повторюється. Отже, перша група критеріїв (походження) уможливіє визначення джерел комплектування державного архіву документами на рівні установ і організацій, а також осіб; друга група (змісту) - комплексів і груп документів, що підлягають переданню на державне зберігання, а третя група критеріїв (зовнішні особливості) - на рівні кожного окремого документа. Порядок застосування критеріїв - послідовний.

Отже, у роботі державних архівів України склалась практика так званої комплексної експертизи цінності документів, що здійснюється з метою виділення дублетних документів та документів з поглинною інформацією в одно функціональних організаціях (наприклад, колгоспах) на певній території (район, область) або в системі установ (наприклад, органи місцевого самоврядування всіх рівнів - обласного, районного, міського та сільського) певного хронологічного періоду. Це один з найефективніших способів експертизи, що дозволяє комплексно вирішувати питання оптимізації фондового складу документів десятків і навіть сотень організацій одночасно.

Література

1. Архівні установи України: Довідник / Авт.-укл. О.І. Алтухова, С.І. Андросов, Л.С. Анохіна та ін.; Держ. комітет архівів України; М-во культури і мистецтв України; НАН України та ін. - К.: 2000. - 258с.

2. Архівознавство Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна та ін.; Ред.: Ярослав Калакура, Ірина Матяш; Держ. комітет архівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. -2-е вид., виправл. і доп. - К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. - 354 с.

3. Нариси історії архівної справи в Україні / Ред.: Ірина Матяш, Катерина Климова; Держкомархів України Укр. наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. - К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2002. - 609 с.

4. Хрестоматія з архівознавства / Упор.: Г.В. Боряк, Ірина Матяш та ін.; Держ. комітет архівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. - К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2003. - 407 с.

5. Історія Академії Наук України 1918-1923: Документи і матеріали / НАН України; Ін-т укр. археографії; НБУВ; Ін-т архівознавства; Відп. ред. П.С. Сохань. - К.: Наук. думка, 1993. - 375 с.

6. Про внесення змін до Закону України „Про національний архівний фонд і архівні установи”: Закон від 23 грудня 2001 року № 2888-III/ Україна. Закон // Голос України. - 2002. - 16 січня. - С. 4-5,10

7. „Порядок утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів” Постанова Кабінету міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1004.

Сергиенко А.С., Сыч Ю.Н. Понятие экспертизы ценности архивных документов и её задачи в Украине.

Раскрывается понятие экспертизы ценности архивных документов, показаны основные задачи и цели проведения экспертизы ценности.

Ключевые слова: Экспертиза ценности, НАФ, документ.

Serhiyenko G.S., Sych Y.N. The concept of the examination of the value of archival documents and its tasks in Ukraine.

Explains the concept of the examination of the value of archival documents, shows the main aims and objectives of the examination value.

Key words: Examination of values, NAF, the document.

ТУРИЗМ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АНИМАЦИИ

Рассматриваются некоторые формы культурного досуга.

Ключевые слова: анимация, культурный досуг, свободное время, ролевые игры, рынок туристских услуг.

Постановка проблемы. Туристская индустрия неразрывно связана с развлечениями. Забавляясь, индивид удовлетворяет свои духовные, интеллектуальные, социокультурные и другие потребности, оценивает собственную личность, анализирует свою роль в масштабе различных социальных систем. Индустрия развлечений ставит своей целью создание условий для потехи, то есть совокупности явлений, от наличия которых зависит процесс развлечений. Социальная направленность развития индустрии развлечений выражается в том, что она служит формированию новых личных и общественных потребностей.

В настоящее время в туристской деятельности энергично применяется новая практика - анимация, то есть активизация отдыха и организация непосредственных впечатлений от личного участия в развлекательных мероприятиях. Это явление в туризме вызвано возросшей конкуренцией между аналогичными по великолепию интерьеров и уровню сервиса курортами, здравницами, отелями, пансионатами и т.д. Значение туристской анимации состоит в повышении качества, привлекательности турпродукта, в увеличении эффективности его использования, а также росте доходности и рентабельности туристского бизнеса. Термин «анимация» имеет латинское происхождение и означает «воодушевление, одухотворение, стимулирование жизненных сил, вовлечение в активность». Н.Гарин, И. Булыгина [2] отмечают: рекреационная анимация включает досуговую анимацию (с местными жителями); анимационные туристские маршруты; гостиничную анимацию (игры, викторины и т.п.); дополнительные анимационные услуги в технологических перерывах. Аниматорами являются, как правило, молодые люди, которые как бы передают свою энергетику гостям. Аниматоры задают настроение отдыхающим, стараются контактировать с туристами, играют ключевую роль в развлекательных программах. Эти люди ответственны за улучшение социально-психологического климата среди отдыхающих.

Степень научной разработанности проблемы. Проблемы теории и методологии организации культурного досуга как основы анимационной деятельности в туризме имеют существенное научное и практическое значение. Они получили определенное освещение в работах Т.Гальпериной [1], Н.Гаранина, И.Булыгиной[2], Л.Курило [3], Е.Приезжевой [4], Т.Третьяковой[5] и др. Вместе с тем остаются еще недостаточно исследованными отдельные аспекты анимации. **Целью статьи** является рассмотрение некоторых актуальных форм анимации в туризме.

Изложение основного материала исследования. Анимация - деятельность по разработке и осуществлению специальных программ проведения свободного времени [7,67]. Она превратилась в специфический турпродукт, стала важным составным элементом туристских мероприятий

Анимация в туризме представлена:

- развлекательными мероприятиями (маскарады, праздники, конкурсные программы, карнавалы);
- анимацией в тематических парках (аттракционы, встречи с героями сериалов, мультфильмов);

- театрализованными действиями (костюмированные балы, вечера юмора, смеха, капустники, рыцарские турниры);
- анимационными экспозициями (музейные костюмированные шоу);
- спортивными играми (аэробика, шейпинг, различные виды соревнований, танцевальные вечера);
- гостиничной анимацией (развлекательные, спортивно-оздоровительные мероприятия, работа мини клубов).

В анимационные программы включают занятия, входящие в сферу духовных интересов. Сюда могут входить анимационные шоу-музеи, посещение тематических парков. Во многих странах программы посещения тематических парков уже выделились в отдельный вид туризма. Например, американский парк У.Диснея. На сегодняшний день империя У. Диснея состоит из 3-х структур: Walt Disney World (шт. Флорида), Disneyland (Калифорния), Euro Disneyland (Франция) [6,24].

Костюмированные туры - одно из авангардных направлений анимационного туризма. Например, в Вене традиционно проводятся профессиональные балы, которые могут посещать туристы. Праздники офицеров вооружённых сил Австрии, фармацевтов, охотников, кондитеров и т.д. Посетители этих мероприятий могут взять на прокат платья и костюмы, стилизованные под одежду XIX века. Такие костюмированные развлечения вызывают значительный интерес туристов.

Инновационным направлением в туризме являются театрализованные развлечения («милитари-туризм», «партизаны», путешествия в стиле «Индиана Джонс» и др.).

Привлекательность анимации состоит не только в том, что это забавы и удовольствия, но и в том, что это индустрия с многомиллионным оборотом денежных средств, увеличивающихся из года в год. Посещаемость тематических парков, шоу-музеев, костюмированных туров увеличивается. Теперь участие в них входит в стоимость турпакета, что требует наличия большего количества высококвалифицированных специалистов – аниматоров. Всё это свидетельствует об увеличении спроса на анимации в туристской деятельности и увлечении мировой индустрии туризма в целом.

В последнее время получили распространение и развитие ролевые игры. Это современное туристское направление имеет инновационный характер и рассчитано на определенный круг людей. Участие в играх привлекает как молодежь и подростков, так и взрослых возможностью перемены социальных статусов и ролей.

Ролевые игры, привлечение к участию в них все большего числа заинтересованных людей есть огромное положительное начало.

Во-первых, это вызывает большой интерес к различным периодам как украинской, так и мировой истории; во-вторых, строгие правила игр категорически запрещают применение любых наркотических средств, ограничивают потребление спиртного и т. д. В-третьих, игроки принимают участие в экологических акциях; в-четвертых, у молодых людей появляется замечательная возможность расширить круг общения со своими единомышленниками, и, в-пятых, проведение ролевых игр в широком масштабе способствует развитию совершенно нового направления в украинском социокультурном туризме, так как для того, чтобы быть задействованными в этих мероприятиях, потенциальным игрокам приходится подчас пересекать половину страны.

Кроме того, непосредственное активное участие в происходящем действии повышает интеллектуальные познания молодых людей, их общее эмоциональное состояние, дает положительный выход энергии, а заодно и положительный заряд новых сил.

Целесообразно развивать туристские маршруты, поддерживая тесную связь с организаторами крупных «живых» (в отличие от компьютерных) ролевых игр. Использовать подобные игры в качестве составных частей экскурсионных мероприятий для студентов и старших школьников. Возможно, этот турпродукт не станет массовым, но вполне способен вовлечь в проведение интересных акций достаточно большое количество участников.

По оценкам специалистов, в настоящее время включение анимационных программ культурно-познавательного, спортивно-туристского, развлекательного характера в содержание туристских маршрутов и путешествий, в работу отелей существенно повышает их престиж и востребованность на рынке туристских услуг [9,139].

Социальная направленность развития индустрии развлечений выражается в том, что она служит формированию новых личных и общественных потребностей, а также проявлению и развитию потребностей при сложившихся предпосылках. Индустрия развлечений, решая многогранные задачи (прежде всего воспитания, формирования оптимистического настроения, образования, отдыха, развития культуры человека) по сути, социализирует личность. Заполняя развлечениями часть своего свободного времени, человек восстанавливает себя и как трудовую единицу [8,67].

Изучение опыта развития индустрии развлечений в различных странах позволяет представить принципиальный состав ее самостоятельных единиц. К сфере обслуживания населения развлечениями в мировой практике относятся предприятия туризма, включая средства размещения. Ряд предприятий, организаций, учреждений обеспечивает развлечения в форме своей неосновной деятельности. Помимо гостиниц к ним относятся зоны отдыха, исторические достопримечательности и т.п. объекты.

Индустрия развлечений выступает как самостоятельное, относительно обособленное звено экономической системы, привлекая значительные материальные, финансовые, трудовые ресурсы. В этом плане предприятия индустрии развлечений характеризуются специфическими технологиями, системами управления, результатом деятельности, организацией труда, персоналом.

Выводы. Таким образом, анимация - это деятельность по разработке и представлению специальных программ проведения свободного времени. Анимационные программы включают соревнования, спортивные игры, карнавалы, хобби, занятия, входящие в сферу духовных интересов людей. Именно в досуговой деятельности становится возможным свободное творчество, оптимально востребуются интеллектуальные, эмоциональные, духовные и физические ресурсы людей.

Сегодня все большее значение уделяется анимационным технологиям в туризме. В условиях жесткой конкуренции на рынке туристских услуг невозможно представить гостиничный комплекс, санаторий, пансионат, туристскую базу без организации в них анимационной деятельности.

Туристская социокультурная анимация в полной мере зависит от возможности реципиента декодировать как вербальную, так и невербальную информацию, так как развлекательно-смеховые произведения в большей

степени строятся на прецедентных феноменах. Следовательно, специалисты анимационной деятельности должны формировать контент анимационных мероприятий или на базе универсально-прецедентных феноменов, или ориентироваться на прецедентные феномены лингвокультурного сообщества туристов.

Анимации в туризме играют одну из ключевых ролей в создании благоприятного психологического климата. Это способствует формированию положительного имиджа и увеличению доходности места пребывания туристов.

Литература

1. Гальперина Т.И. Режиссура культурно-досуговых программ в работе менеджера туристской анимации. - М.: Советский спорт, 2008.
2. Гаранин Н.И., Булыгина И.И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации: учебн. пос. - М.: Советский спорт, 2004.
3. Курило Л.В. Теория и практика анимации: Ч.1. Теоретические основы туристской анимации. Учебн. пос. - М.: Советский спорт, 2006.
4. Приезжева Е.М. Анимационный менеджмент. - М.: Советский спорт, 2007.
5. Третьякова Т.Н. Анимационная деятельность в социально-культурном сервисе и туризме. - М.: Академия, 2008.
6. Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5 т. Т.4: Иностраный туризм. - М.: Финансы и статистика, 1998.
7. Квартальнов А.А. Туризм: Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2004.
8. Туристский терминологический словарь / Авт.-сост. И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. М.: Советский спорт, 1999.
9. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности: Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2004.

Скорченко Ю.О., Овчаренко С.І. Туризм і актуальні проблеми розвитку анімації.
Розглядаються деякі форми культурного дозвілля.

Ключові слова: анімація, культурне дозвілля, вільний час, рольові ігри, ринок туристських послуг.

Skorchenko Y., Ovcharenko S. Tourism and issues of the day of animation.

The article discusses some forms of cultural and leisure activities.

Key words: animation, cultural entertainment, leisure, games, the market of tourist services.

ББК 66.2 (4 Укр)

Тодоров І., Почкалова А., Барібіна Ю.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В 2010 РОЦІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ

Розглянуті основні тенденції та напрями зовнішньої політики України протягом 2010 року, доведено пріоритетність її європейського вектору.

Ключові слова: тенденції, напрями, зовнішня політика, 2010 рік, європейський вектор.

Зовнішня політика України в 2010 році віддзеркалювала внутрішньополітичні зміни – прихід до влади в лютому нового президента - лідера партії регіонів В.Януковича. Попередній курс було радикально скореговано, незважаючи на те, що президенту мандат на такі зміни надала приблизно третина громадян України, наділених виборчим правом. Всупереч власному регламенту Верховної Ради і навіть Конституції (тобто за відсутності кворуму та особистого голосування) був прийнятий Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», що закріпив так званий позаблоковий статус як основу зовнішньої політики, заклав основи для фактичної зміни зовнішньополітичного курсу держави. Вочевидь, його головна мета – формалізація відмови від євроатлантичної інтеграції.

Процес прийняття Закону чітко продемонстрував, що український парламент фактично відсунуто від розробки основ зовнішньої політики. Запанував новий стиль прийняття стратегічних рішень в зовнішньополітичній сфері: політичні інтереси владної групи визначають все – без врахування експертної думки, без аналізу рівня загроз та пропозиції багатоваріантних сценаріїв, без врахування існуючих європейських демократичних практик нормотворчості та вироблення стратегічних рішень.

Сучасна українська зовнішня політика залишається привертає увагу дослідників. Проте поточний аналіз подій останніх років майже відсутній [1].

Метою запропонованої статті є огляд зовнішньополітичних кроків України протягом 2010 року. Здійснення означеної мети обумовили виконання наступних завдань:

- розгляд впливу внутрішніх чинників на зовнішню політику;
- окреслення основних напрямів зовнішньої політики;
- доведення збереження пріоритетності європейського вектору зовнішньої політики.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася за допомогою передусім офіційних документів [2].

Протягом року Україна інтенсифікувала діалог на багатосторонній чи двосторонній основі з багатьма державами світу, українська дипломатія прагнула брати участь у вирішенні важливих питань міжнародного порядку денного. Проте, уся зовнішньополітична діяльність держави мала надзвичайно суперечливий характер. Хоча й протиріччя щодо чинників формування зовнішньої політики України, закладене в конституційній реформі 2004 р., після відміни її вердиктом Конституційного суду, було юридично скасовано. Від початку діяльності уряду М.Азарова зовнішньополітична лінія держави повністю визначається В.Януковичем та його оточенням (за службової ролі МЗС). Верховна Рада також втратила будь яку автономність в зовнішній сфері.

Відносини з Європейським Союзом. Європейський Союз визнав результати президентських виборів в Україні у січні-лютому 2010 року, висловивши сподівання на те, що нова влада продовжить курс на європейську інтеграцію. Показово, що Високий представник Європейського Союзу з питань зовнішньої політики баронеса К.Ештон прибула на інавгурацію Президента В.Януковича замість наради з міністрами оборони країн ЄС. Втім, при цьому Брюссель очікував на конкретні кроки з боку Києва, які б свідчили про готовність втілювати задекларовані системні перетворення. Відносини України з ЄС спиралися в 2010 році передусім на виконанні Порядку денного асоціації (ПДА) Україна – ЄС. Для забезпечення процесу моніторингу та щорічного перегляду документа був створений механізм Спільного комітету старших посадових осіб. 26 січня 2010 р. в Києві проведено перше засідання Спільного комітету ПДА, в ході якого сторони розглянули хід виконання положень ПДА, затвердили пріоритети діяльності в рамках імплементації документа на 2010 рік та керівні принципи роботи Спільного комітету. У ході 14-го засідання Ради з питань співробітництва Україна – ЄС (м. Люксембург, 15 червня 2010 року) був схвалений Спільний звіт щодо прогресу в імплементації виконання ПДА. В рамках політичного діалогу України з ЄС у 2010 році відбулось чотири зустрічі на найвищому рівні, а також два раунди переговорів про Угоди про асоціацію. Саміт у листопаді став першим для України після набуття чинності Лісабонським договором. Якщо під час попередніх самітів сторону ЄС очолював лідер головної в Союзі держави, яка мала значний вплив на

порядок денний заходу, то нині ЄС був представлений виключно чиновниками євроінституцій: Президентом Європейської Ради Германом ван Ромпеєм, Президентом Європейської Комісії Жозе Мануелем Баррозу та профільними єврокомісарами. Обидва очільники ЄС наголосили на налаштованості на завершення переговорів і укладання Угоди про асоціацію протягом 2011 року. Втім, було б необґрунтованим вважати, що Євросоюз, ігноруючи українські реалії, прагне за будь-що закріпити «прив'язку» до себе України, щоб врівноважити тиск з боку Росії. Але можна припустити, що Брюсселю необхідні нові, більш дієві важелі впливу на українське керівництво, ніж ті, які пропонують діючі формати. Якщо до цього додати задекларовану у Спільній заяві готовність ЄС надати Україні пакет допомоги у розмірі 610 млн. євро, то є підстави констатувати, що Євросоюз не відмовився в 2010 р. від залучення до українських справ, хоча політичний аспект цього залучення залишався без суттєвих зрушень. Напередодні Саміту в Європейському Парламенті розгорнулося певне протистояння навколо прийняття резолюції щодо України. Одна його частина на чолі з фракцією Європейської народної партії наполягала на якнайшвидшому формуванні жорсткої й засуджуючої позиції щодо стану справ в Україні, інша, на чолі з фракцією Прогресивного альянсу соціалістів та демократів, виступала за перенесення розгляду цього питання на час після Саміту, а також за помірковану оцінку діяльності нової української влади. Безумовно, це протистояння відбулося не без активної участі провідних українських політичних сил, які паралельно із загальнодержавним процесом європейської інтеграції включилися й у процес євроінтеграції партійної. Тактичну перемогу на вказаному етапі здобув Прогресивний альянс соціалістів та демократів, якому вдалося переконати більшість європарламентарів не політизувати додатково у цілому прагматичний характер запланованого Саміту. Резолюція ж Європейського Парламенту щодо України, хоча і з багатьма критичними зауваженнями, була схвалена лише 25 листопада [3].

Ключовим питанням порядку денного відносин Україна – ЄС залишався переговорний процес стосовно укладення Угоди про асоціацію (УА) на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом. Невід'ємною складовою майбутньої УА стануть положення про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). Порівняно з УПС, Угода про асоціацію є якісно новим, поглибленим форматом відносин між Україною та ЄС. Угоди такого типу були укладені свого часу з країнами Центральної та Східної Європи і є важливим та логічним кроком на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – укладення угод про вступ до ЄС. Завдяки цьому Україна наблизилася до балканських країн, які кілька років тому уклали з ЄС угоди про стабілізацію та асоціацію.

Україна та ЄС ведуть переговори про укладення УА, починаючи з березня 2007 року. Наразі відбулося 16 раундів переговорів. За структурою майбутня УА складатиметься з таких шести розділів: „Преамбула, загальні цілі та принципи”, „Політичний діалог та реформи, політична асоціація, конвергенція у сфері зовнішньої і безпекової політики”, „Юстиція, свобода та безпека”, „Економічне та секторальне співробітництво, розвиток людського потенціалу”, „Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі” та „Загальні, інституційні і прикінцеві положення”. Підбиваючи підсумки 16 раундів переговорів, можна говорити про прогрес на шляху до укладення Угоди про асоціацію: погоджено назву майбутньої угоди як Угода про асоціацію, підтверджено налаштованість сторін закласти нову основу для подальшого розвитку відносин на принципах

політичної асоціації та економічної інтеграції, розпочато діалог з метою запровадження безвізового режиму короткострокових поїздок громадян України до держав-членів ЄС; домовлено про відображення зазначеного питання в тексті Угоди, на експертному рівні погоджено тексти всіх розділів УА, за винятком розділу про ЗВТ і питань, що вимагатимуть окремих політичних домовленостей на високому рівні. Йдеться, насамперед, про такі з них: положення про європейську перспективу України, положення про запровадження безвізового режиму короткострокових поїздок громадян України до держав-членів ЄС та руху осіб в цілому (насамперед, у контексті обговорення ЗВТ), терміни дії УА [4].

Переговорний процес щодо створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС. Розділ про створення ЗВТ є невід'ємною складовою майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Офіційні переговори щодо створення ЗВТ розпочалися 18 лютого 2008 р. Передумовою цього було приєднання України до Світової організації торгівлі. Положення про ЗВТ визначатимуть правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, частково робочої сили між Україною та ЄС, а також для регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС. На сьогодні можна констатувати, що положення про створення ЗВТ є найбільш складною частиною переговорного процесу з укладення майбутньої Угоди про асоціацію. Це пов'язано з тим, що всеохоплююча ЗВТ передбачатиме лібералізацію торгівлі не лише товарами (включаючи продукцію сільськогосподарського виробництва та іншу чутливу продукцію), але й лібералізацію торгівлі послугами, вільний рух капіталу, а також поступову конвергенцію з ЄС у регуляторних та інших сферах (стандарти, оцінка відповідності, санітарні та фітосанітарні правила, конкурентна політика, державні закупівлі тощо). При цьому, наповнення майбутньої ЗВТ має спрямовуватися на досягнення максимально глибокої економічної інтеграції, до якої будуть готові сторони і яка не матиме аналогів з попередньої практики Євросоюзу. Результатом створення ЗВТ має стати взаємовигідне відкриття відповідних ринків за умови відповідності національної продукції специфічним вимогам ЄС. На сьогодні відбулося 12 раундів переговорів щодо ЗВТ Україна – ЄС за такими напрямками співпраці: торгівля товарами; тарифна пропозиція; технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні відносини в енергетичній сфері; послуги, заснування компаній, інвестиції, рух капіталу та поточні платежі; права інтелектуальної власності, в т. ч. захист географічних зазначень; конкурентна політика (антимонопольні заходи та державна допомога); державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; транспарентність; врегулювання спорів (загальні та у сфері енергетики), інституційне забезпечення. За результатами переговорів сторони досягли прогресу в опрацюванні більшості розділів. Найбільш проблемними залишаються питання доступу до сільськогосподарського ринку ЄС, ринку послуг та питання свободи здійснення підприємницької діяльності. З метою прискорення переговорного процесу у міжраундовий період проводяться відео-конференції, під час яких здійснюється експертне обговорення окремих проектів розділів [5].

План дій з лібералізації візового режиму, наданий Європейським Союзом Україні на саміті в Брюсселі 22 листопада 2010 року. Цей документ наразі не

був публічним. Це унеможливило здійснення громадського моніторингу його виконання. Основні блоки Плану дій: безпека документів, включно із видачею біометричних закордонних паспортів; нелегальна міграція, включно із питаннями реадмісії; громадський порядок та безпека; зовнішні відносини та фундаментальні права. Кожен з зазначених блоків містить зобов'язання юридичного та політичного характеру, а також критерії імплементації. Кінцевий вигляд представленого Україні Плану дій суттєво відрізняється від очікуваного. ЄС не надав «Дорожньої карти» запровадження безвізового режиму, аналогічної до тих, які виконували Сербія, Македонія, Чорногорія, Албанія та Боснія і Герцеговина. Перелік для нашої держави майже повністю відповідає балканським варіантам документу. Проте навіть зразково проведена Україною робота (щодо цього є великі сумніви) лише дозволить винести питання безвізового режиму на обговорення в європейських інституціях та окремих державах-членах. Президенту В.Януковичу під час саміту нагадувалося, що запровадження безвізового режиму залежатиме від стану демократії в Україні. Формально План дій спрямовує Україну до лібералізації візового режиму, а не запровадження безвізового, що може трактуватися при прийнятті остаточного рішення неоднозначно. Президент України наголосив, що Україна виконає План дій вже у першому півріччя 2011 року. Це викликало скептичну реакцію як делегації ЄС, так і експертного середовища. Важливим для України було запровадження з квітня 2010 р. Візового кодексу ЄС. Цей кодекс передбачує подальшу гармонізацію візових процедур країн ЄС, зокрема тих, які стосуються необхідних для отримання віз документів. Дані Громадської ініціативи «Європа без кордонів», яка здійснювала відповідний моніторинг, засвідчили, що серед позитивних результатів набуття чинності кодексу є повна уніфікація анкет-заявок на отримання віз, збільшення кількості багаторазових віз терміном дії 6 місяців і більше [6].

«Східне партнерство», запроваджене в 2009 році, було доповненням до двостороннього формату відносин між ЄС та Україною. Особливий інтерес для нашої країни становлять такі елементи «Східного партнерства» як програма Всеохоплюючої інституційної розбудови, сприяння регіональному розвитку на основі політики регіонального вирівнювання Європейського Союзу, створення інтегрованої системи управління кордонами згідно зі стандартами ЄС, поглиблення інтеграції у сфері енергетичної безпеки. Україна є беззаперечним лідером у наближенні до всіх головних цілей «Східного партнерства», а відтак хоча і не досить привабливим, але все ще орієнтиром для інших держав-учасниць «Східного партнерства» й відповідних внутрішніх реформ. Замороження діалогу України та ЄС щодо зазначених пріоритетних цілей, означатиме загрозу провалу всієї концепції «Східного партнерства» яка й без того наразі виглядає дуже непереконливо.

Отже, європейська інтеграція залишалася ключовим пріоритетом, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних зусиль України з метою наближення до ЄС та створення необхідних передумов для вступу до Європейського Союзу у майбутньому.

Відносини з НАТО. В 2010 році відбулася певна трансформація взаємин України з Організацією Північноатлантичного договору. До середини року ще тривало офіційне використання терміну «євроатлантична інтеграція», проте після прийняття та набуття чинності закону "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України" стало вживатися поняття «євроатлантичне співробітництво. Втім, низка державних інституцій (до їхньої ліквідації) за

інерцією займалися «євроатлантичною інтеграцією». Практично одразу після інавгурації нового Президента України В.Януковича, почався відхід від офіційного зовнішньополітичного вектору останніх 8 років. Річна національна програма стала іменуватися як програма співробітництва з НАТО, а не підготовки до членства в НАТО (хоча зміст РНП залишився практично без змін). На початку квітня була скорочена низка інституцій, яка опікувалися відносинами з Альянсом, зокрема Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України. Посаду керівника української місії при Штаб-Квартирі НАТО за сумісництвом посів Посол України в Королівстві Бельгія І.Долгов (протягом останніх років ця посада була окремою). Річна національна програма Україна–НАТО на 2010 рік була затверджена 3 лютого 2010 р. План заходів щодо виконання РНП-2010 схвалений Урядом України 14 червня 2010 р. Він містив завдання на 2010 р. у таких сферах: політична та економічна, оборонна і військова, ресурсні питання, безпекова, інформаційна та правова [7]. .

Україна лишалася єдиною країною - партнером НАТО, що брала участь в практично всіх операціях і місіях під проводом Північноатлантичного Альянсу. Зокрема, українські миротворці входять до складу Міжнародних сил безпеки в Косово (КФОР); до Тренувальної місії НАТО в Іраку (ТМН-І); до Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (МССБ) у складі Групи з реконструкції афганської провінції Гор [8].

На Лісабонському Саміті НАТО в листопаді 2010 р. була прийнята нова Стратегічна концепція альянсу. Українські експерти були також залучені до її розробки. В 35-й статті Концепції зазначено націленість НАТО на продовження та розвиток партнерства з Україною в рамках Комісій Україна-НАТО, ґрунтуючись на рішеннях НАТО, прийнятих на Бухарестському Саміті 2008 року, та враховуючи євроатлантичну орієнтацію чи прагнення нашої країни. В заключній Декларації саміту НАТО Україні приділено ще більше уваги. Було зазначено, що «стабільна, демократична та економічно процвітаюча Україна виступає важливим чинником євроатлантичної безпеки. Визнаючи суверенне право кожної країни вільно вибирати її безпекові угоди, ми поважаємо політику «позаблокового» статусу України. НАТО залишається відданою справі надання відповідної допомоги Україні з імплементації цілої низки внутрішніх реформ. Ми вітаємо зобов'язання Українського Уряду продовжувати повною мірою реалізовувати Особливе Партнерство України з НАТО, у тому числі через політичний діалог на високому рівні у рамках Комісії Україна-НАТО, реформи та практичне співробітництво через механізм Річної національної програми, та у цьому контексті нагадуємо, що двері НАТО залишаються відкритими, як це проголошено у рішенні Бухарестського Саміту. Ми залишаємося переконаними, що взаємовигідне співробітництво між НАТО та Україною продовжуватиме мати ключову важливість для миру і безпеки євроатлантичного простору та поза його межами, і високо цінуємо конструктивну роль, яку відіграє Україна в цьому плані, у тому числі через участь в операціях під проводом НАТО. Ми вітаємо інтерес України до розвитку нових сфер співробітництва» [9]. Як відомо, президент України не брав участі в Лісабонському саміті. Проте за день до саміту НАТО він видав указ про забезпечення продовження конструктивного партнерства з Альянсом. В заключній Декларації саміту поняття позаблоковості подано в лапках. Тобто, за великим рахунком ще з весни, коли почалися розмови про позаблоковість на юридичному рівні, один з керівників Альянсу заявив, що НАТО — це не блок, і

наявність такого положення в українському законодавстві не завадить у подальшій співпраці, і, навіть, у просуванні до членства в Альянсі. Україна готова долучитися до можливої натівсько-російської системи ПРО. За словами секретаря РНБО Р.Богатирьової, Київ готовий надати 2 радіолокатори для спільної європейської системи протиракетної оборони. Проте українська ініціатива не отримала поки реального наповнення.

Отже, питання вступу до НАТО в навіть в перспективі знято владою з порядку денного. Водночас, інтенсивність взаємодії з НАТО протягом року практично не змінилася і має отримати подальший розвиток при виконанні РНП-2011. Саме на це націлює Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року "Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році" від 10 грудня 2010 р. [10].

Динаміка зовнішніх впливів на політичні процеси в Україні. Світова економічна криза не лише виявила найбільш вразливі складові української економіки, але й показала, наскільки неконкурентноздатною на світових ринках і залежною від зовнішніх чинників є Україна. Протягом року відбулося понад тридцять закордонних візитів Президента України. Втім, лівова частина їх припадає на Росію. Показово, що протягом 2010 року В.Янукович не спромігся відвідати Польщу (хоча такий візит планувався на листопад). Великі сподівання покладаються на розбудову стратегічних відносин з Китайською Народною Республікою. Державний візит до КНР та офіційний візит до САР КНР Сянган (Гонконг) відбувся на початку вересня 2010 р. [11]. Залишається чекати активного включення китайців як в інвестиційні проекти в Україні, так і збільшення їх присутності (включно з новими проектами співпраці в науковій, гуманітарній сферах тощо). Втім, ідея використання інструменту стратегічного партнерства для отримання гарантій безпеки не мала наслідків. Орієнтація на привабливу для влади модель розвитку та прагматичні бізнесові інтереси на Сході суперечать євроінтеграції на ціннісному рівні. Це проілюстрував скандал з українською реакцією на нагородження Нобелівською премією миру китайського дисидента Лю Сяобо.

Висновки. Прийняття закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» закріпило «позаблоковий» статус як основу зовнішньої політики, заклало основи для зміни зовнішньополітичного курсу держави. Основна мета цього закону - закріплення відмови від євроатлантичної інтеграції, що відповідає інтересам Росії. Декларації про необхідність побудови нової загальноєвропейської системи колективної безпеки (що також прозвучали у річищі російських пропозицій) не надали перспективи зміцненню міжнародного становища України. Вилучення згадки про «Організацію Північноатлантичного договору» зі статті 8 Закону Про основи національної безпеки України призвело до того, що навіть набуття членства України в ЄС стає залежним від добросусідських відносин з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також з іншими державами світу. Процес прийняття закону продемонстрував, що український парламент фактично відсувається від розробки основ зовнішньої політики. Центр прийняття рішень перемістився виключно до адміністрації президента, а їх зміст визначається виключно інтересами владних фінансово-промислових груп.

Основною тенденцією зовнішньої політики України в 2010 році була її переорієнтація на Росію. Незважаючи на інтенсивний діалог з Європою, панувала тенденція віддалення України від неї. Зростаючою мірою відбувалося

подальша перенацілення зовнішньої політики країни на обслуговування сьогоденних інтересів олігархів і подальше падіння рівня суб'єктності в міжнародних відносинах. Україна на зовнішній арені вже не позиціонувала себе як носія демократичних ідей та рушійної сили в утвердженні й поширенні європейських цінностей в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні. Неадекватні отриманим вигодам для національних інтересів України поступки Росії, хоча і покращили тональність корпоративних відносин між керівництвом Росії та України, але, водночас, розбалансували зовнішню політику за стратегічними напрямками. Завищені очікування з боку стратегічних партнерів ЄС і США фактично не виправдалися. Зовнішня політика знову, як і за часів Л.Кучми, здійснюється у непрозорому стилі, ручному режимі, з переважанням тактичних потреб діючої влади над довгостроковими національними інтересами. Стратегія зовнішньої політики, як і Стратегія європейської інтеграції наразі відсутні. Верховна Рада фактично усунута від розробки основ зовнішньої політики України. Громадський та парламентський контроль послаблено. Стратегія поєднання відбудови політичної моделі за запозичення елементів російської або білоруської моделі з євроінтеграцією є найгіршим з можливих варіантів «багатовекторності» й приречена в кінцевому рахунку на провал, хоча на цьому шляху є окремі результати в 2010 році.

Література

- 1 Зовнішня політика України: здобутки і проблеми / Рехало В.А., Шахов В.А. – К.: Знання, 2007 – 23 с.; Зовнішня політика України: Навч. посіб. / Кучик О.С., Заяць О.А. — К., 2010. — 572 с. Потехін О.В., Тодоров І.Я. Основні тенденції зовнішньої політики України у 2009 році // Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М.Перепелиці. - К.: ВД «Стіло», 2010. – С. 51-76; Україна в міжнародних організаціях / Макар Ю.І., Гдичинський Б.П., Макар В.Ю., Попик С.Д., Ротар Н.Ю. - Чернівці : Прут, 2008. – 880 - с. та інш.
- 2 Інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>; Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua> Закон України "Про основи внутрішньої і зовнішньої політики" - офіційний сайт ВРУ [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/> та інш.
- 3 Терешко С. Саміт Україна-ЄС: прагматизм, розрухунок і цінності // Відносини Україна-ЄС: у вимірі року. International review. 2010. - № 4. – С. 27-28.
- 4 Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>.
- 5 Новини Міністерства закордонних справ України. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>.
- 6 Результати громадського моніторингу візової політики і практики країн ЄС та України, який здійснюється Громадською ініціативою «Європа без кордонів» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» Прес-реліз від 27 жовтня 2010 р. www.novisa.org.ua
- 7 Новини Кабінету Міністрів України. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. - Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>.
- 8 Дізнайся правду про НАТО. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>
- 9 Декларація Лісабонського саміту. Схвалена Главами держав та урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Лісабоні 20 листопада 2010 року. Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. - Режим доступу: <http://www.nato.int>.
- 10 Інтернет-представництво Президента України. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>;
- 11 Новини Міністерства закордонних справ України. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>
- 12 Гетманчук А. Щоденник євроатлантиста. Сайт Українська правда. Режим доступу: - <http://blogs.pravda.com.ua/authors/hetmanchuk/>

Тодоров И., Почкалова А., Барбина Ю. Внешняя политика Украины в 2010 году: тенденции и приоритеты.

Рассмотрены основные тенденции и направления внешней политики Украины в течение 2010 года, доказана приоритетность ее европейского вектора.

Ключевые слова: тенденции, направления, внешняя политика, 2010 год, европейский вектор.

Todorov I., Pochkalova A., Baribina Yu. Foreign policy of Ukraine in 2010: tendencies and priorities.

A basic tendencies and directions of foreign policy of Ukraine are considered during 2010, priority of its European is well proven to the vector.

Key words: tendencies, directions, foreign policy, 2010 year, European vector.

УДК 94:364.12(477.61) «1943/1945»

Удалова Т.М.

УЧАСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ЛУГАНЩИНЫ У ПАТРИОТИЧНИХ РУХАХ (1943-1945 рр.)

Висвітлюється участь мешканців Луганщини у патріотичних рухах.

Ключові слова: війна, Луганщина, населення, патріотичний рух.

Патріотичні настрої особливо відчутно охоплюють населення у період війн та набувають надзвичайного духовного піднесення. Не була винятком і Велика Вітчизняна війна, коли повсякденне життя мешканців Луганщини зазнало повної трансформації та вимагало від її жителів концентрації зусиль задля скорішої перемоги. Успіхи на фронтах потребували від тиловиків якомога швидше прискорити темпи відбудови народного господарства задля скорішого виробництва озброєння, техніки, а також продуктів харчування та одягу. Поруч із загальнодержавними завданнями, цивільне населення всієї України, в цілому та Луганщини, зокрема, виявляли бажання організувати власні почини зі збору коштів, подарунків, теплого одягу, а також по підписці на державні позики, придбанні грошово-речових лотерей тощо.

Аналіз виданих публікацій, присвячених вивченню питання щодо участі населення Луганщини в патріотичних рухах в роки Великої Вітчизняної війни, доводить, що вони висвітлюють ці процеси в цілому по території СРСР, і не акцентують увагу на ролі окремих регіонів у забезпеченні діючої армії необхідними речами [1-4]. Це свідчить про безперечну актуальність даного дослідження та нагальної необхідності подальшого аналізу та порівняння обсягів внесків населення Луганщини до Фонду оборони з іншими регіонами УРСР. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1943 по 1945 рр., що зумовлено звільненням території Луганської області (на той момент Ворошиловградської) від ворога та до завершення Великої Вітчизняної війни. Мета дослідження полягає у виявленні основних патріотичних починів, якими були охоплені мешканці Ворошиловградщини в період з 1943 по 1945 р.

Вже після двох років війни уряд різко збільшив державні асигнування на оборону до 124,7 млн. крб., але і цієї суми не вистачало на фронтові операції і на тиллові витрати. Саме з цієї причини мешканці визволених районів Ворошиловградщини в 1943 р. з власних заощаджень відрахували до Фонду оборони 39177,8 млн. крб. готівкою і 8 тис. 047 крб. облігаціями. Одночасно активізувався рух зі збору коштів на будівництво танкових колон і ескадрилій бойових літаків. Так, у грудні 1942 р. і в першому кварталі 1943 р. до Ровеньківського держбанку Ворошиловградської області від установ, колгоспів і МТС, а також окремих громадян району на побудову авіаескадрильї

«Комсомолець України» надійшло 42 тис. 785 крб., а на танкову колону «Колгоспник України» банк прийняв 31 тис. 608 крб. [5, С. 2]. Також до фонду надходили і значно більші суми коштів (від 10 до 100 тис крб. і навіть більше). Наприклад, забійник Краснодонської шахти №21 І. Панащатенко, у 1943 р. на побудову танкової колони «Молода гвардія» вніс 35 тис. крб. з власних заощаджень [6, арк. 32]. Такі приклади були не поодинокими. Станом на 27 лютого 1943 р. трудівники Ворошиловградської, Харківської і Сталінської областей на будівництво військової техніки внесли 4 млн. 104 тис. 746 крб. [7, арк. 13]. При цьому колгоспники були першими, кому керівництво держави винесло подяку за грошову допомогу.

У травні 1945 р. робітниками та службовцями нафтового промислового центру Півдня України на побудову танкової колони і «Ескадрильї нафтовиків» було додатково перераховано 3 млн. 681 тис. 973 крб. Із них нафтовики Ворошиловградщини внесли 21 тис. 852 крб. [8, арк. 109-109 зв.]. У цьому русі брали участь мільйони людей. Так, трудівники Клімівського району Ворошиловградської області з цією ж метою виділили понад 1 млн. крб. Співробітники Ровеньківського міського зв'язку на побудову літака «Радянський поштовик» з особистих заощаджень відрахували 2 тис. 450 крб. [9, с.2-4]. Саме ці різні за обсягом суми поповнювали Фонд оборони і на завершальному етапі стали в нагоді армії.

Вже у лютому 1944 р. сума внеску до Фонду оборони від Ворошиловградської області була досить значною - 13 тис. 617 крб., а в цілому по Україні – 120 млн. 220 тис. крб. Це свідчило про глибоке усвідомлення учасниками своєї значущості та підтвердженням цього є вислів одного із «стотисячників» П.М. Диканя: «3 громади по нитці - Гітлеру вірьовка. Отже, внесемо побільше грошей, щоб ця вірьовка була товстішою, міцнішою і щоб швидше задушила бандита - Гітлера» [10, арк.2-3].

Активну участь у русі брали юнаки і дівчата. Так, молодь Марківського району Ворошиловградської області у квітні 1943 р. на побудову танкової колони внесла 312 тис. крб., а Станично-Луганського – 30 тис. крб. Цього ж місяця комсомольці і школярі звільнених територій УРСР на підприємствах і в колгоспах заробили 4 млн. 809 тис. 934 крб., які перерахували на будівництво танкової колони «За Радянську Україну» і 176 тис. 960 крб. на виготовлення авіаескадрильї «Комсомол України». Через рік вчителі та учні Клімівського району м. Ворошиловграду перерахували до Фонду оборони 48 тис. 811 крб. Варто зазначити, що населення зверталось до влади з клопотанням щодо цільового використання коштів. Так, колгоспниця села Байдовки Старобільського району, що на Ворошиловградщині, О.Д. Ромашко в травні 1944 р. у своєму листі прохала командування використати її заощадження на озброєння взводу, командиром якого був її чоловік. Побажання дружини було виконано. Отримавши, наприклад, від трудівників Марківського району Ворошиловградської області три літаки, на борті одного з них воїнами в знак подяки було зроблено такий напис: «Славним соколам від робітника промартілі села Кабичівка Марківського району Ворошиловградської області Проненка Савелія Матвійовича та його дружини Анастасії Петрівни» [11, с.2]. Фронтовики мешканцям Ворошиловградщини писали листи з подякою. Так, у вересні 1944 р. бійці 968-го Червонопрапорного Станіславського артилерійського полку написали трудівникам Ворошиловградщини вдячний лист в якому стверджували, що «ваша героїчна праця кожен раз в тяжких умовах гарячих боїв надихає нас на подвиги і часто в нерівних боях з ворогом

ми виходимо переможцями». Схожі листи надходили до мешканців області дуже часто. Усього ж у 1944 р. до Фонду будівництва бойової техніки для Червоної Армії від трудівників Ворошиловградської і Сталінської областей надійшло майже 35 млн. крб. На ці кошти можна було придбати 350 літаків–винищувачів або майже 175 танків. (Літак у 1943–1945 рр. коштував приблизно 100 тис. крб., танк – 200 тис. крб.) [12, с.39].

У лютому – квітні 1944 р. трудівники Сталінської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Харківської і Чернігівської областей України на будівництво військової техніки внесли 284 млн. крб. [13, с.13] У цей же період у Ворошиловградській області тривав збір коштів на танкові колони «Молода гвардія», авіаескадрильї «Звільнений Донбас» і «Колгоспник Донбасу». Ще від населення регіону надходили різноманітні золоті й срібні вироби. Так, загалом у квітні 1944 р. трудівники Ворошиловградської та Сталінської областей на виробництво озброєння для фронту здали 191 кг золота. Разом з тим, аналіз архівних документів доводить, що у 1945 р. від населення на укріплення оборони держави продовжували надходити кошти, хоча вже в менших обсягах, що пояснювалось відчуттям завершення війни та значною перевагою Червоної Армії над Вермахтом у бойовій техніці. Відомо, що вже у 1943 р. військові заводи держави забезпечили фронт близько 35 тис. літаків, 16,5 тис. танків і 45 тис. польових і протитанкових гармат. Через рік ці потужності зросли і становили близько 29 тис танків, 45 тис. літаків, 122 тис. гармат і мінометів, майже 219 млн. снарядів і мін до них. Усього ж за роки війни до Фонду оборони і на побудову бойової техніки для фронту з 9 млн. 643 тис. 933 крб., зібраних в Україні, зокрема 35 млн. крб. надійшло від мешканців Ворошиловградської та Сталінської областей. Окрім того, з цією ж метою трудівники здавали платину, золото, срібло, іноземну валюту тощо [14, арк.4, 12-13]. Рух трудівників за поповнення Фонду оборони був високо оцінений громадськістю країни та постійно наголошувалося у газетних статтях воєнного часу.

У цей час добровільні надходження коштів від населення та за підпискою на II Державну позику поповнювали Держбюджет, що набули чинності згідно з постановою Раднаркому СРСР у червні 1943 р., і загалом знайшли підтримку серед мешканців Луганщини. Обсяг коштів по підписці на позику по цій області сягав 58 тис.147 крб., а по Харківській - 15 тис.786 крб. Це свідчило про перевиконання позики втричі: тільки в сільській місцевості з двох областей було зібрано 19 тис. 286 крб. або 53,7% від всієї суми підписки. [15, арк.11 зв.]. Дані по сільських районах областей засвідчують, що селяни, задля наближення перемоги, віддавали для фронту останні копійки. Наприклад, якщо у 1942 р. середня сума підписки на селі на одну особу становила 105 крб., то в 1943 р. – 208 крб. [16, арк.113]. Взагалі ж по СРСР на II Державну воєнну позику 1943 р. підписалися на 7 млн. 657 тис. крб., що було значно більше, ніж на воєнну позику 1942 р. На заключних етапах війни залучення цивільного населення країни до надання матеріальної допомоги фронту через грошові займи набрало нових обертів. Було прийнято ряд постанов, згідно з якими почали застосовуватися більш досконалі механізми виконання при підписці на позику. Тепер підготовка з розповсюдження облігацій державних позик велася задалегідь до прийняття постанов Раднаркомом. Так, наприкінці квітня 1944 р. на ім'я завідувача організаційним відділом А.Н. Зленка від Ворошиловградського обкому КП(б)У надійшла доповідна записка з планом заходів, які потрібно було використовувати при розповсюдженні III Державної

воєнної позики. Основний тягар у роботі з агітації та підписки населення на позику покладався на повноважних представників, з розрахунку один на 15-20 передплатників. У країні розпочалася нова хвиля підписань на державну позику серед населення, сума якої перевищувала в декілька разів розмір їх заробітної платні. Наприклад, зарубник шахти №6 Венгерівка Ворошиловградської області І. Василенко в травні 1944 р. заробив 3 тис. крб., а на позику підписався на 10 тис. крб.; зарубник цієї ж шахти Бондаренко при заробітку 2,5 тис. крб. теж підписався на 10 тис. крб. Від них не відставали і колгоспники регіону. Так, працівник колгоспу ім. Свердлова Зорін підписався на суму 25 тис. крб. і цим повністю сплатив підписку. Голова цього ж колгоспу Курсаков, колгоспники Хріпотенко і Ковальов підписалися на 15 тис. крб. [17, арк.1-2, 31, 38]. Доцільно зазначити, що широко застосовувалися і такі форми психологічної обробки населення, як виступи організаторів на загальних зборах, мітингах з інформацією про політичний та економічний стан у країні й обставини на фронтах. Водночас велась активна агітація з розповсюдження III, а потім і IV Державних воєнних позик [18, арк.28]. Належні виступи мали певний вплив на людей: вони мобілізували громадян, які потім після суперечливих роздумів про урізання свого скромного бюджету, підписувалися на позику. Так, після подібного мітингу на Ворошиловградщині вже через добу від початку розповсюдження облігацій III Державної позики робітники та службовці області підписалися на 90 млн. 999 тис. крб., колгоспники - на 2 млн. 466 тис. крб., домогосподарки краю - на 1 млн. 631 тис. крб. [19, арк.45]. Про надзвичайно швидкі темпи підписання на III Державну позику повідомлялося у газеті «Радянська Україна» від 9 травня 1944 р., зокрема: «Вже до 12 години ранку 8 травня 1944 р. трудящі України придбали облігації ... на 2 млн. 038 тис. 227 крб., виконавши планові передбачення з реалізації позики на 153,8%. Найкращих успіхів у реалізації позики домоглися в Сталінській, Дніпропетровській, Ворошиловградській і Полтавській областях. Тут значно перевищені налічені до реалізації суми» [20, с.1]. Документи свідчать про те, що мали місце випадки і відкритого негативного ставлення до цього заходу, які були не поодинокими.

Не дивлячись на складнощі підписка на позики у цей період з кожним роком, за винятком не повного 1945 р., зростала. Після прийняття Раднаркомом СРСР 4 травня 1945 р. постанови «Про випуск Четвертої Державної Воєнної позики», підписка на неї охопила вже 7 млн. 859 тис. 031 трудівників України. Вона досягла 3 млн. 397 тис. 096 крб. і складала 104,9% плану. На Ворошиловградську область серед 20 областей України планувалося 191 тис. 500 крб., а фактично було розповсюджено облігацій на 197,7 тис. 677 крб., тобто план було перевиконано [21, арк.12]. Всього ж в Україні, у зв'язку з окупацією більшості її областей підписка на II Державну воєнну позику складала лише 83 млн. крб., що було в 1,4 рази менше, ніж 1941 р. Варто зауважити, що суми позик збільшувалися за рахунок сільського населення країни. Так, наприклад, у 1943 р. зросла більш ніж утричі, а в 1944 р. була в п'ять разів більшою, ніж 1941 р. Додамо також, що з 1943 до 1945 рр. сплата позик готівкою по СРСР складала 13 млн. 433 тис. крб., а це були значні додаткові кошти до фінансового забезпечення бойових дій на фронтах [22, с.82].

Підписка на IV Державну воєнну позику у перший день, тобто 4 травня 1945 р. по містах України становила 1 млн. 083 тис. 500 крб. або 61% від плану. У сільській місцевості вона була реалізована облігаціями на 3 млн. 378 тис. крб.,

що склало 22% від завдання. Готівкою було внесено 64,9 тис. крб., або 22,4% від плану [23, арк.11]. Активніше та ефективніше на Луганщині проводилася кампанія зі зборів за ІV Державною воєнною позицією 1945 р., на що були свої причини (стабілізація та зростання грошових прибутків працівників та накопичення певного досвіду в проведенні таких кампаній).

Активно відбувалися і реалізації серед населення білетів грошово-речових лотерей, яких за роки війни було проведено чотири. Щорічно за кожним випуском лотереї відбувалися і розіграші різноманітних цінних речей. При розповсюдженні Третьої грошово-речової лотереї у жовтні 1944 р. населення 25 областей України придбало їх на суму 170 тис.477 крб., із яких трудівники Луганщини - на 13 тис. 766 крб. Усього ж протягом 1941-1945 рр. в СРСР було розповсюджено таких лотерей на 13 млн. 052 тис. крб., з яких 10 млн. 442 тис. крб. було передано до Держбюджету. Загалом до Держбюджету СРСР надійшло 86 млн. 442 тис. крб., що було в півтора рази більше, ніж за всі довоєнні роки. Одночасно поновлюється й збір подарунків фронтовикам, завдяки чому щодня фронтовикам від луганчан надходили речі першої необхідності, яких на початок 1943 р. було відправлено понад 40 тис. посилок. Також відправлялися посилки з продуктами харчування, куди вкладали записки зі словами подяки за їх визволення [24, арк.11 зв.]. На підприємствах, в установах, навчальних закладах, колгоспах, радгоспах поновлювали свою роботу комісії з прийняття, розподілу та відправки посилок на фронт. На шпальтах газет систематично друкувалися статті, по радіо лунали повідомлення, присвячені відправці подарунків на фронт, що відчутно впливало на активізацію цієї роботи. Бажання надати допомогу бійцям і водночас стати поміченим у суспільстві відіграло не останню роль у житті тогочасного суспільства. Напередодні радянських свят та під Новий рік потік подарунків на фронт збільшувався. Наприклад, до Нового 1944 року частини Південного фронту від трудівників Ворошиловградської та Сталінської областей отримали понад 13 тис. ящиків з подарунками, які доставлялися особливими ешелонами на різні ділянки фронту, урочисто вручалися конкретному адресату (фронт, армія, корпус тощо) [25, с.152].

Після визволення території Луганщини відновлюється збір теплового одягу та взуття фронтовикам. Згідно з постановою від вересня 1941 р., партійні комітети і державні структури області мали відновити комісії на підприємствах та установах з організації збору, прийняття, сортування та відправки теплих речей і білизни до військових частин. За підсумками цієї роботи вони звітували на загальних зборах і мітингах трудівників та брали нові обов'язки. Між колективами у процесі збору одягу і взуття в регіоні розгорталися змагання, завдяки яким взяті зобов'язання виконувалися достроково. До дорослих активно приєднувалася і молодь [26, арк.33].

Зі звільнення території з'являється ще один почин, який полягав, згідно з постановою РНК УРСР від 14 березня 1944 р., в організації ремонту теплового одягу для Червоної Армії. Упродовж червня - липня 1944 р. на районні підприємства визволених областей України було завезено 644 вагони зимового одягу і майна. Зокрема, до Ворошиловградської - 111 вагони, що становило 17% від загальної кількості залучених до цієї справи областей. До 1 серпня 1944 р. по області було відремонтовано 119 тис., випрасовано 346 тис. од. теплового одягу, а по УРСР відповідно 1 млн.770 тис.700 од. та 3 млн.345 тис.500 од. До 1 жовтня 1944 р. по УРСР було оброблено 7 млн. од. теплового одягу. У ремонті речей по області брало участь 82 підприємства

(11 тис. працівників), а по областях та військових округах УРСР - 431 підприємство (352 тис. трудівників, переважно жінок [27, арк.4, 31, 58, 63]. Не менш важливою справою стало створення і поповнення продовольчого фонду Червоної Армії. Вже в квітні 1943 р. 3 тис. 958 родин колгоспників, сільської інтелігенції, а також службовців м. Ворошиловграда до першотравневих свят зібрали 720 пудів хліба, 700 пудів картоплі, 30 тис. яєць, 12 тис. л молока, 300 пудів овочів та багато інших продуктів, які були передані командуванню Південно-Західного фронту, який визволяв область [28, с.1]. У липні 1943 р. тільки колгоспники і робітники радгоспів Станично-Луганського району Ворошиловградщини до фонду передали 34 тис. 455 різної сільськогосподарської продукції [29, арк.11]. Щодо накопичення так званого хлібного фонду, то по Луганщині за 1943 р. надійшло більш ніж 214 тис. зернових і бобових та 415 тис. бахчових культур. Достроково виконавши обов'язкові постачання колгоспники України в останній період війни здійснили понадплановий збір продовольства до фонду: з врожаю лише 1944 р. ними було здано до фонду 530 тис. т зерна та близько 260 тис. т картоплі [30, арк.2-2 зв.,40]. Варто зауважити, що загалом за роки війни колгоспне селянство УРСР до Фонду оборони здало 1 млрд. пудів хліба, близько 4 млн. ц м'яса, 40 млн. ц картоплі, 1 млн. т овочів тощо [31, с.35]. Лише по Ворошиловградській та Сталінській областях у 1943-1945 рр. було зібрано 66408400 крб. готівкою, 28890000 крб. облігаціями позик, 62657 пудів зерна, м'яса та картоплі; 23200 л молока; 5562 шт. яєць; золотими виробами: 1983050 од. монет, 6 годинників, 5926 г прикрас); 12515 срібних і платинових прикрас [32, арк.14, 76].

Отже, як свідчать документи воєнних років, різнобічні патріотичні заходи цивільного населення Луганщини носили масовий характер та надали вагому матеріальну допомогу як Червоній армії, так і незахищеним верствам населення. Такі ініціативні почини досить суттєво впливали на стабілізацію економічної потужності країни, соціальної захищеності як бійців Червоної Армії, так і постраждалих від війни та посприяли наближенню Перемоги.

Література

1. Данилюк М.З. Натхненна праця в ім'я перемоги. Комуністична партія України – натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни // М.З. Данилюк // – К., 1970. – 164 с.
2. Емченко Г.Я. За наше правое дело. Деятельность партийных организаций Ворошиловоградщины в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. // Г.Я. Емченко // – Донецк: «Донбасс». – 1972. – 118 с.
3. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни // С.П. Лаута // – К.: Вид-во КДУ, 1965. – 208 с.
4. Тмарченко М.И. Советские финансы в период Великой Отечественной войны // М.И. Тмарченко // – М.: Экономика. – 426 с.
5. Вперёд. – 1943 - 24 марта.
6. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 40.
7. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 553.
8. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 415.
9. Правда. – 1944. – 10,17 февраля; 10, 13, 24 марта; 14 апреля; 15 июня.
10. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1029.
11. Приазовский рабочий. – 1985. - 30 марта; 8 мая.
12. Вронская Т.В. Патриотическая деятельность молодежи в Украине в прифронтовых районах республики в период освобождения территории республики от немецко-фашистских оккупантов (1941-1945) // Т.В. Вронская // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны. – К.: Сб. научн. трудов АН УССР Инст-та ист., редкол. Коваль М.В. и др. Наукова думка. – 1998. – 232 с.

13. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.: Сборник документов и материалов. – Днепропетровск: Книжное издательство, 1962. – 362 с.
14. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 231.
15. ДАДО. - Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 49.
16. ДАДО. - Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 51.
17. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 314.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 315.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 177.
20. Радянська Українська. – 1944. - 9 травня.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 321.
22. Тамарченко М.И. Советские финансы в период Великой Отечественной войны // М.И. Тамарченко // – М.: Экономика. – 426 с.
23. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 223.
24. ДАДО. - Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 49.
25. Історія селянства Української РСР. - Т.2. – К.: Наукова Думка, 1968. – 523 с.
26. ДАДО. - Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 91.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1027.
28. Советская Украина. – 1943. - 30 апреля.
29. ДАЛО. - Ф. 179. – Оп. 3. – Спр. 910.
30. ЦДАГО України. – Ф. 582. – Оп. 4. – Спр. 73.
31. Данилюк М.З. Натхненна праця в ім'я перемоги. Комуністична партія України – натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни // М.З. Данилюк // – К., 1970. – 164 с.
32. ЦДАГО України. - Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 416.

Удалова Т.М. Участие населения Луганщины в патриотических движениях (1943-1945 гг.).

Освещается участие населения Луганщины в патриотических движениях.

Ключевые слова: война, Луганщина, население, патриотическое движение.

Udalova T.M. Participating of population of Luganshchyna in patriotic motions (1943-1945 гг.).

Lights up participating of population of Luganshchyna in patriotic motions.

Key words: war, Luganshchina, population, patriotic motion (1943-1945).

УДК 94 (477.83/86)

Фуртес О.О.

ГЕТЬМАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Розглянуто концептуальні погляди представників гетьманського угруповання на формування української державності в умовах Української революції 1917 – 1921 років. З'ясовано місце і роль гетьманської концепції української державності у процесі творення суверенної України.

Ключові слова: гетьманська концепція, українська державність, державотворення.

Постановка проблеми. Звертаючись до історії українського державотворення 1917–1921 рр., осмислюючи його злет, падіння та причини поразки, слід враховувати, що в ньому переплелися різні течії української суспільно-політичної думки: народно-демократична, консервативна, націоналістична й соціалістична. Тому організовані цими течіями соціальні та національно-політичні рухи потрібно розглядати як складові єдиного політичного досвіду українського народу першої половини ХХ ст. Однак лише останнім часом увага істориків, політологів і філософів України торкнулася консервативної думки, яка була основою гетьманської концепції української державності, її ідеологічною базою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць [1-3] свідчить, що основними теоретиками гетьманської концепції української

державності були В'ячеслав Липинський, Василь Кучабський, Сергій Шемет, Павло та Данило Скоропадський, Дмитро Донцов, Степан Томашівський. Розглянемо більш докладно їх внесок в загальну справу українського державотворення в контексті гетьманської концепції.

Мета статті. З'ясувати місце і роль гетьманської концепції української державності у процесі творення суверенної України.

Основний матеріал.

Український консерватизм ґрунтувався на ідеях: домінуючої ролі держави в національному і соціальному розвитку; монархічної форми державного правління; територіального патріотизму; пріоритетності приватної власності; провідної ролі аристократії у державному процесі; вирішальної ролі моральних і релігійних чинників у суспільному поступі. Теоретики українського консерватизму дотримувалися різних поглядів щодо майбутньої форми держави. В. Липинський обґрунтовував концепцію трудової легітимної монархії, С. Томашівський – клерикальної монархії, а В. Кучабський – мілітарної національної монархії [2, с. 40–128].

Серед великої спадщини В. Липинського його погляди найчіткіше викладені у фундаментальній праці “Листи до братів-хліборобів”, яка друкувалася в журналі-збірнику “Хліборобська Україна” у Відні впродовж 1920–1925 рр. Провідною темою “Листів”, зрештою, як і інших творів, є обґрунтування на аналізі уроків Української революції 1917–1921 рр. побудови української самостійної держави і організація її суспільства. Українська держава повинна бути, насамперед, національною, наголошував В. Липинський, “без держави немає нації” [4, с. 13]. За ним, пріоритетною частиною суспільства у державі є національна еліта. Спираючись на ідеологію українського консерватизму, він обґрунтував концепцію української монархічної держави, яка має будуватися на базі національної ідеї [2, с. 78].

Побудова незалежної української держави завжди була центральною темою політологічних та історичних досліджень В. Липинського. Саме він став засновником державницької школи в українській історіографії й одним із перших громадсько-політичних діячів в Україні, який ще до революції 1917–1921 рр. усвідомлював вирішальну роль держави у розвитку її народу й, на відміну від табору М. Грушевського, послідовно обстоював власну концепцію відродження самостійної української держави. “Історія наша учить нас, – писав він у серпні 1917 р. у “Нарисі програми Української демократичної хліборобської партії”, – що повним національним життям жив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав (Держава Київська), або ж тоді, після втрати своєї державності, тоді, коли в ньому зі стихійною силою прокидались змагання до повернення утрачених прав (Козаччина). Всяке відречення від змагань до національно-політичної незалежності йшло в парі з національною руїною, з занепадом національної культури і найстрашнішим для нас ренегатством найбільш активних верств українського народу” [4, с. 5].

Особливо гостро В. Липинський критикував Центральну Раду за ігнорування військового будівництва, фактичну відмову утворення національної армії як гаранта незалежності держави. Вже на Першому Всеукраїнському військовому з'їзді, який міг стати колискою власної армії, коли вже існували стихійно сформовані державниками українські полки Богданівців, Полуботківців, Дорошенківців, Сагайдачників, керівництво Центральної Ради негативно сприйняло заклики групи українських

самостійників під проводом М. Міхновського, які вимагали негайних рішучих дій у напрямках проголошення повної незалежності України та створення власної армії. У своїх “Листах” В. Липинський згадував про перші дні революції, коли він – офіцер кінного підрозділу російської армії – мав у підпорядкуванні близько сотні щирих українців, які служили під синьо-жовтим штандартом із шевченківським гаслом “У своїй хаті своя сила і правда і воля”. Він їздив до Генерального Секретаріату у Київ з проханням сформувати кінний полк, але дозволу не одержав, оскільки був відомим українським самостійником. Отож, підсумовував В. Липинський, “весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов – як було сказано – під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, а з самостійниками несоціялістами зокрема” [4, с. 10–11].

Що ж до нової армії, то вона, писав В. Липинський, “твориться силою, зверху вниз, а не знизу вверх – монархічними, коли ж монархія в даний момент неможлива – то аристократичними, хоча б навіть большевицькими – диктатурами. І наша Народня Республіка могла б армію створити тільки в таким разі, коли б у самім початку російської революції найшовся був український диктатор. Подібно як Хмельницький зумів сполучити українську “чернь” з українською шляхтою...” [4, с. 39].

Аналізуючи уроки Української революції, В. Липинський визначав хибною зовнішню політику Центральної Ради. “Ми українські самостійники несоціялісти хотіли тоді негайного проголошення незалежності України, миру з Центральними Державами та війни з Керенським”, – зауважував він. Але провід України пішов на порозуміння з Тимчасовим урядом, не зупинивши трагічний Тернопільський наступ 1917 р., наслідком якого стали безглузді численні жертви й розпад армії. Заключення Брестського миру й участь у ньому делегації УНР теж спричинили невизнання України Антантою. Отже, інтелігенти-демократи на чолі України відзначалися “в справах міжнародних бездонною, дитячою несвідомістю” [4, с. 12]. Варто зауважити, що видатний український воєначальник, історик і політичний діяч генерал-полковник Микола Капустянський у доповідних записках Симону Петлюрі теж наголошував: єдиний шлях до успіху визвольних змагань з Москвою – тісний союз з Антантою [5, оп. 1, спр. 82, арк. 1-3].

В одному з “Листів” щодо концептуальної орієнтації гетьманського табору В. Липинський зазначав: “Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути” [4, с. 63]. Для реалізації цих прагнень мав прислужитися лише найчисленніший і найдужчий клас в Україні – хліборобський. Однак він міг об’єднатися й стати остовом держави “тільки при гетьмансько-монархічній формі українського державного ладу”, – стверджував В. Липинський. Він вважав гетьманство найкращою системою організації українських державотворчих сил, яка забезпечить незалежність України [4, с. 80].

Підсумовуючи спадщину В. Липинського, слід визнати, що він став одним з найвидатніших постатей в українській історіографії епохи Української революції, засновником державницької школи українських істориків. Його ідеї, безперечно, стали внеском у формування державницького світогляду зарубіжного українства й спричинили суттєвий вплив на інших дослідників визвольних змагань, зокрема Василя Кучабського.

Василь Кучабський був відомим військовиком і активним учасником Визвольних змагань на Наддніпрянщині, відтак у його науково-історичній

спадщині значне місце посідали проблеми військового будівництва в роки Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР, збройної боротьби за незалежність і соборність України. Вже 1920 р. часопис “Вперед” опублікував його першу військово-історичну працю “Січові Стрільці. Їх історія і характер”, у якій автор відтворив процес відродження українського війська в період війн і революцій. Зокрема, відзначив великі заслуги січового стрілецтва в Українській революції, зауважив: “Урятуванням Центральної Ради від загибелі в січні–лютому 1918 року та потім повстанням проти гетьмана Скоропадського в листопаді 1918 року січове стрілецтво викликало своєю зброєю рішення першорядної ваги не то для історії одної тільки України, а історичної долі всієї Східної Європи” [6, с. 13]. Створення і розвиток січового стрілецтва автор пов’язував із державницькою ідеєю, піднесенням національної свідомості українського народу. Характерною рисою формації Січових стрільців у Наддніпрянщині, яка від окремого куреня виросла у корпус під проводом Євгена Коновальця та стала військом відродженої України, було шире і глибоке розуміння всім особовим складом того, що він “знає тільки всеукраїнський народ, для якого Збруч є лише мутною і болотистою річкою. І знає теж лише один інтерес – національно-український, якому мусять підчинитися всі інші інтереси” [6, с. 13]. В. Кучабський водночас зауважував, що основу формації й її хребет упродовж визвольних змагань склали національно свідомі, освічені й дисципліновані галичани.

У своїх працях він неодноразово критикував Центральну Раду за її нездатність негайно приступити до державотворчої діяльності, активного військового будівництва з метою у найкоротший термін створити міцний державний апарат і регулярну боєздатну армію. До цього її спричинила орієнтація на Росію, тоді як слід було українізовану армію наполегливо готувати до війни проти Росії за українську державність. У результаті багатотисячне військо, яке могло б захистити Україну від більшовицької агресії, доведено до повного розвалу. “Щоб дійти до еventуальної перемоги, – наголошував В. Кучабський, – треба було б негайно взятися за створення міцної власної армії й міцного державного апарату, а для цього треба було б спинити похід соціальної революції на Україні, зберегти весь дотогочасний соціально-політичний уклад – як це потім, після 1 листопада 1918 року зробили були галичани – щоби лиш згодом, після закріплення української держави, взятися за дійсно вже надто, особливо в земельній реформі, пекучі реформи” [7, с. 32]. Ці думки автора цілком збігалися з концепцією В. Липинського, а також з позицією Павла Скоропадського, яка висловлена в його “Спогадах”. Необхідно зауважити, що М. Грушевський дотримувався протилежних поглядів, особливо у сфері військового будівництва. Отже, на початках Української революції національний рух, за висловом львівського історика Степана Гелея, розколовся “на соціалістичний і консервативний блоки, що мало фатальні наслідки для подальшого процесу державного будівництва” [2, с. 144–146]. Як і В. Липинський, В. Кучабський вбачав дві політичні сили Української революції, що могли відігравати вирішальну роль у державотворчому процесі: українську аристократію, до якої зарахував військовиків, та народну інтелігенцію – національно-демократичну течію. На жаль, вдалого симбіозу цих сил не утворилося з вини останньої, яка претендувала на провідну роль, але не могла вирішити державотворчі завдання. В. Кучабський, як і значна група дослідників гетьманської доби 1918 р.: Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, П. Христюк, І. Мазепа, С. Доленга, М. Шаповал й ін., вважали

встановлення П. Скоропадським гетьманської Української держави позитивним явищем у розвитку Української революції. Необхідність цієї стадії в історії України обґрунтував своїми працями В. Липинський. Ярослав Дашкевич наголошував, що В. Липинський не був і не намагався бути істориком революції, “Липинський намагався бути і був критиком української революції”, – писав він. Але ідеї визначного історика і політолога суттєво вплинули на В. Кучабського, який слушно зауважував, що Центральна Рада була органом, який “ні до чого іншого не годився, окрім того, щоб привести країну до повного соціально-революційного безпорядку, за якого Східна Україна, безумовно повинна була стати жертвою московського більшовизму” [8, с. 51].

Будучи прихильником ідеї гетьманату, що домігся стабільності і приступив до процесу будівництва міцного апарату і власної армії, В. Кучабський водночас зауважував, що нова влада не стояла на позиціях національної ідеї й робила фатальні поступки проросійським елементам, які мали значний вплив у державі; господарем ситуації часто було німецьке командування [2, с. 163–164]. Антигетьманське повстання восени 1918 р. базувалося саме на прагненні соціально-революційного табору Директорії зберегти національну незалежну державу, не допустити федеративного зв'язку України з Москвою, який вів до втрати суверенітету. Але заява про федерацію з демократичною Росією (якої фактично не було), зауважував В. Кучабський, за тих обставин не була реальною загрозою для незалежності України, а, скоріше, маневром на дипломатичній арені у бік порозуміння з Антантою. Проте вона спровокувала широкий антигетьманський виступ українських національних сил і перемогу націонал-демократів в особі Директорії [2, с. 165–166].

В. Кучабський глибоко проаналізував добу Директорії УНР 1918–1919 рр. Його цікавили не лише воєнні операції з його участю, зокрема вирішального Мотовилівського бою, який поховав Гетьманат. Автор проаналізував процеси державотворення, військового будівництва, соціально-політичну ситуацію в Україні, взаємозв'язки УНР із Західноукраїнською Народною Республікою. Він з прикрістю зауважував, що, розігнавши державний апарат Гетьманату, Директорія так і не створила повноцінні владні структури в державі, не сформувала надійних і боєздатних збройних сил, не долучила до процесу державотворення широкі народні маси, як це було в Галичині. Відтак під її проводом Наддніпрянина була приречена стати московською колонією. [2; 9].

В. Кучабський не міг обійти увагою особу Головного Отамана і голову Директорії УНР Симона Петлюру і присвятив йому у своїх творах чимало місця. “Симон Петлюра, був, мабуть, найвидатнішою особистістю, яка діяла на верхніх щаблях влади східних українців у 1917–1920 рр. Рідко коли щось переважало у нього над любов'ю до Батьківщини. Особиста вигода не була йому властива. Його життя і діяльність належали Україні”. Водночас В. Кучабський характеризував слабкі сторони провідника УНР: “Він не міг правильно визначити рушійних сил та духовних підвалин державності; він був народним вождем, а не державним діячем. А тому вважав національні почуття достатньою підставою заснування держави... Він також не був полководцем, а лише ватажком, розумів армію як механічний згусток сили, але не мав жодної уяви про суть регулярної армії як складного організму. Через те й не довіряв найвищим офіцерам колишньої царської армії” [7,с. 118–120;2,с. 184]. Щоправда, останню тезу В. Кучабського можна поставити під сумнів, оскільки в Армії УНР за підрахунками львівського дослідника К. Науменка, у 1918–1920 рр. служили на високих посадах 123 генерали, з них 5 отримали

генеральський чин в армії царської Росії, 40 генералів закінчили Миколаївську академію Генерального штабу. 24 генерали були росіянами за походженням [10]. Отже, В. Кучабський характеризував С. Петлюру як провідника нації, що дійшов ідеї незалежності України, боровся за неї, але не володів досвідом державного і військового будівництва. Одного лише національного патріотизму для його провідників виявилось недостатньо для побудови суверенної держави. Для здійснення прагнень необхідно було задіяти консервативні цінності, тобто поєднати обидві течії революції.

У своїй праці “Зовнішньо-політичне положення об’єднаних українських армій у “Чотирикутнику Смерти”, в липні-серпні 1919”, опублікованій 1931 р., В. Кучабський відзначав, що в Українській революції були досить пристійні перспективи за умов консолідації українства в період Гетьманщини. “Скільки відпорних сил в самому по собі українському народові було, це показує факт, що без уваги на жахливий розвал після упадку Гетьманщини наддніпрянська “Директорія” й Симон Петлюра все ж могли ще довгий час сам-на-сам встояти проти більшовиків, – наголошував автор, – а наскільки могутніша була б тоді ота наддніпрянська протибольшевицька потенція коли б у Гетьманській державі вдалося було б злити в одно з українським національним рухом і “всеросійську” реакцію, як це відповідало б самій суттєвій ідеї Гетьманської держави і як зрештою до цього змагав й Гетьманський уряд у перших місяцях свого існування” [11, 1931. ч. 10. с. 13–17; ч. 11. с. 7–10; ч. 12. с. 15–18]. В. Кучабський з прикрістю константував, що Гетьманська держава, маючи суттєві переваги в організації держави перед Центральною Радою, не змогла об’єднати усі течії національно-визвольного руху, створити міцну соціальну основу в особі консолідованого суспільства. Падіння Гетьманату вирішило долю Української революції й національної державності. Були втрачені можливості зберегти державність й ефективно протистояти більшовицькій Москві, оскільки Директорія не зуміла створити державний апарат, боєздатну армію, приборкати отаманщину, відійти від соціалістичних гасел.

Підсумовуючи діяльність В. Кучабського як прихильника гетьманського руху українського зарубіжжя, слід відзначити, що він зробив вагомий внесок як в історіографію українських визвольних змагань, так і формування консервативної концепції української державності.

Ця концепція певним чином відбилася на дослідженнях визначного історика України, дочки генерала-поручника української армії Дмитра Меншова, що був фундатором і керівником Київського військового історичного товариства з 1905 р., і смертельно пораненого у Житомирі збільшовиченими солдатами у грудні 1917 р., Наталії Полонської-Василенко. У своїй “Історії України” вона зауважувала, що “ідея гетьманату не завмирала протягом XVIII, XIX і початку XX століть. Революція 1917 року збудила в Україні прагнення мати свою державу, під час першої величної маніфестації серед прапорів з соціалістичними гаслами були вже прапори з вимогами – гетьмана” [12, с.488].

Досліджуючи процес встановлення Гетьманату наприкінці квітня 1918 р., історик відзначала, що проголошення П. Скоропадського гетьманом відбулося легітимно, переворот був безкровний, а перші заяви і маніфести влади свідчили про прагнення зберегти й укріпити Українську державу. Вона слушно зауважувала, що відмова соціалістичних партій взяти участь у розбудові гетьманської держави була фатальною помилкою: “Представники українського народу не знайшли в собі в такій мірі патріотизму, національної свідомості й

зрозуміння, щоб стати вище від партійних інтересів і об'єднатися в ім'я Української Держави" [12, с. 492].

Н. Полонська-Василенко, глибоко аналізуючи події за доби Директорії, відзначала невдалу внутрішню і зовнішню політику нової влади, нездатність сконсолідувати українське суспільство. В результаті слабого центру Україна розкололася на райони діяльності отаманщини, над якими влада керування не мала. Отже, встояти проти більшовиків і денікінців її нечисленна армія не змогла навіть при активній допомозі Галицької армії. Короткочасний союз із Польщею і участь Армії УНР у радянсько-польській війні 1920 р. виявилися марною спробою відновити втрачену державність. Унаслідок міжнародної ізоляції Україна не змогла один на один подолати відновлену більшовицьку імперію, яка захопила й більшість українських земель.

Безперечно, всі пізніші історики з гетьманського табору вважали утворення Павлом Скоропадським Української держави визначним досягненням Української Революції 1917–1921 рр. Зокрема, один із них, діяч гетьманців-державників у Канаді міжвоєнних часів Борис Гомзин, з нагоди 20-ліття відновлення Гетьманату в Україні писав: “Щойно тепер, коли ми вже відійшли в часі від цієї події й маєм змогу подивитися на неї у зв'язку з нашим українським минулим, теперішнім й будучим, можемо збагнути все її величезне творче історичне значення” [13, с. 291].

Варто, нарешті, звернутися до творчої спадщини гетьмана Павла Скоропадського. У “Спогадах”, які друкувалися на сторінках “Хліборобської України” у 1922–1925 рр., П. Скоропадський зазначав, що з розпадом Російської імперії “насталася можливість і необхідність для кожного вибирати свій дальший шлях життя і праці. Зрозуміло, що я пішов тим шляхом, до якого ближче всього лежало моє серце. Цей шлях вів до України..., до ідеї української державності” [14, с. 10]. Отож, не випадково П. Скоропадський першим серед генералів царської армії українізував свій корпус, який став 1-м Українським і відіграв видатну роль в обороні Києва від збільшовичених частин 2-го гвардійського корпусу восени 1917 р. Про зростання авторитету генерала серед українства свідчило обрання його у жовтні 1917 р. отаманом Вільного козацтва України, яке бурхливо відроджувалося й набирало значної сили. П. Скоропадський прагнув щиро прислужити Українській революції, але ліва частина проводу Центральної Ради проігнорувала його пропозиції щодо створення міцної армії, піднесення козацтва, чинила “саботаж мого корпусу” і військового будівництва взагалі, призначивши військовим міністром недосвідченого підполковника Капкана, в той же час маючи під руками когорту відданих українській справі генералів. Все це змусило прийняти рішення про відставку в умовах, коли “руйнувалася надія закласти міцний фундамент для будови регулярної української армії і тим утворити умови, без яких держава Українська не може існувати” [14, с. 49].

Коли за допомогою австро-німецької армії Центральна Рада повернулася до Києва й Наддніпрянина була звільнена від більшовицьких військ, у краї панувало безвладдя і стихія. В цій ситуації, писав у “Спогадах” П. Скоропадський, “мені здавалося, що тільки сильна і доброзичлива до народу влада може тепер принести користь... Врешті-решт я прийшов до думки, що я сам мушу взяти на себе цей обов'язок заспокоєння і організації краю” [14, с. 86]. Підтриманий з'їздом Союзу хліборобів-власників, військовиками й іншими верствами населення України 29 квітня 1918 р. П. Скоропадський прийшов до влади. Деморалізована Центральна Рада та її структури, включаючи військо,

опору не чинили. “Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на возстановлення Гетьманства, – писав гетьман 1919 р. – Зовсім зрозуміло, чому так відносяться до цього факту вороги української державності... що хочуть, аби не було Української держави... Від часів Гетьманства 1918 року державність українська стала фактом, з яким світ вже рахувався і буде рахуватись. Тепер тільки від нас самих, українців, залежать докази, що цей факт здатний до життя” [15, с. 112].

Варто відзначити гетьманську концепцію української державності в інтерпретації гетьманича Данила Скоропадського, найвиразніше викладену в його книзі “Державництво і патріотизм”. У ній зібрані промови гетьманича виголошені 1937–1938 рр. під час подорожі у США й Канаду на урочистих заходах з цієї нагоди, насамперед, перед членами Союзу гетьманців-державників, а також представниками інших партій та об’єднань, згромаджень українського зарубіжжя. “Вже 20 літ минає після того, як Україна прокинулася до нового державного життя, – говорив гетьманич 13 листопада 1937 р. на зібранні української громади в Торонто. – Прокинулася з тим, щоб у скорім часі в муках занепасти. Великою трагедією всіх нас, свідків тогочасного нашого національного підйому й занепаду було, що національний зрив відбувся під гаслами національними українськими, але йшов у фарватері революції російської. Багато з тих, що в той час брались кувати долю України, у великій своїй більшості політичні романтики, не могли, бо не вміли, налагодити державної роботи. Внаслідок цієї першої невдалої спроби, була наша Батьківщина роздерта на чотири частини, а в найбільшій з них запанував і досі панує дикий московський большевизм” [16, с. 7–8].

В іншій доповіді перед українською громадою Вінніпега в грудні 1937 р. Д. Скоропадський наголошував, що “гетьманський рух став незаперечним фактором всього українського суспільного життя, і з цим фактором кожний поважний спостерігач мусить рахуватись”. Він закликав до об’єднання усіх політичних сил українського зарубіжжя: “Не біймося простягати руки до всіх Українців, що стоять сьогодні в інших політичних таборах... Бо ж Україна одна для всіх Українців” [16, с. 11]. Заклик, як бачимо, актуальний і нині.

Звертаючись до української молоді Едмонтона, гетьманич зазначав, що “Української держави нам ніхто не дасть, мусимо вибороти її ціною власного зусилля й власної крові, бо тільки тоді вона буде тривала. Для того України треба хотіти так, щоб боротьба за неї стала головною ціллю нашого життя” [16, с. 17–18]. Майже у всіх виступах за океаном Д. Скоропадський, будучи достатньо інформованим і прозорливим, за рік до початку Другої світової війни закликав українське зарубіжжя готуватися до нової ситуації в світі, яка поставить на порядку денному відродження української державності. “Не забуваймо, що належимо до нації, яка сьогодні лежить ще на землі, але що встати хоче і вже починає підводитись. Будьмо серед тих борців, що нашій Україні активно допоможуть підвестись і підтримають її в остаточній боротьбі” [16, с. 27].

Висновки.

У другій половині 1920-хх років представники гетьманського угруповання напрацювали власну концепцію української державності. Вона вплинула на ідеологію українців, на їх духовне і політичне життя в добу Української революції та після її поразки. Праці В. Липинського, В.Кучабського, С. Шемета, П. Скоропадського, Д. Донцова, С. Томашівського збагатили історіографію українського державотворення із проблематики

національної державності, державного і військового будівництва. Події Української революції 1917 – 1921рр. дослідники аналізували з точки зору того, наскільки її провідники зуміли консолідувати націю у боротьбі за державність. Відтак вбачали причини поразки у прагненні провідників спертися лише на певні соціальні групи в суспільстві, в недооцінюванні державницьких ідей, ролі сильної регулярної армії як гаранта незалежності. Проте, розбіжності в поглядах на стратегію Української революції, які були притаманні й іншим політичним силам, не впливали на загальне бажання творення суверенної країни.

Аналізуючи стан сучасної історіографії зазначеної проблематики слід наголосити, що українські історики домоглися певних успіхів у відтворенні гетьманської концепції українського державотворення. Водночас треба зауважити, що слід глибше проаналізувати діяльність військових істориків у еміграції в Європі й Америці у міжвоєнні роки.

Література

1. Проданюк Ф. Українська Держава та її гетьман Павло Скоропадський / Ф. Проданюк // Військо України. – 1993. – № 10. – С. 79–91.
2. Гелей С. Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку / С. Д. Гелей. – Львів, 1998. – 532 с.
3. Потульницький В. Нариси з української політології (1819 – 1991) / Володимир Потульницький. – Київ: Либідь, 1994. – 320 с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Відень, 1926. – 470 с.; 2-е вид. – Київ; Філадельфія, 1995. – 470 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1078. Головне управління Генштабу Армії УНР. 1918–1924.
6. Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія і характер / В. Кучабський. – Львів, 1920. – 45 с.
7. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис / В. Кучабський. Ювілейне видання. 1917–1967. – Чикаго, 1969. – 663 с.
8. Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. Вип. VIII. – Київ; Львів, 1996. – С. 54–63.
9. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – Київ: Наук, думка, 1995. – 688 с.
10. Науменко К. Генералітет Української Народної Республіки / К. Науменко // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń 1997. – S. 217– 234.
11. Літопис Червоної Калини. Львів, 1929–1939.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України / Наталія Полонська-Василенко. Т. 2. – Київ: Либідь, 1992. – 608 с.
13. Жалібна книга. Поіменний опис поляглих членів УГА у визвольній війні. Вип. 1. – Львів, 1923. – 48 с.; Вип. 2. – Львів, 1923. – 32 с.
14. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський : [передм. Г. Папакіна]. – Київ: Україна, 1992. – 112 с.
15. Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.
16. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – Київ: Академпрес, 1993. – 398 с.

Фуртес А.А. Гетманская концепция украинской государственности.

Рассмотрены концептуальные взгляды представителей гетманской группировки на формирование украинской государственности в условиях Украинской революции 1917 – 1921 годов. Выяснено место и роль гетманской концепции в процессе создания суверенной Украины.

Ключевые слова: гетманская концепция, украинская государственность, державообразование.

Furtes O.O. Hetman conception of Ukrainian state system.

The conceptual looks of representatives of hetman groupment are considered to forming of the Ukrainian state system in the conditions of Ukrainian revolution of 1917 – 1921 years. A place and role of hetman conception of the Ukrainian state system is found out in the process of creation of sovereign Ukraine.

Key words: *hetman conception, Ukrainian state system, creation of the state.*

УДК 94(477) «1923/1932» : 353

Шабельніков В.І.

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ (1923-1932 рр.)**

Досліджується історичний досвід державного реформування системи регіонального управління, складність і особливості територіальних змін та забезпечення ефективного функціонування апарату місцевих органів влади в Україні.

Ключові слова: *адміністративно-територіальний поділ, управління, район, округ, область, сільська рада, регіон.*

Адміністративно-територіальний поділ (АТП) є сферою діяльності держави, її соціально-економічної та національної політики. З поділом території ув'язується й регіональна організація системи місцевих органів влади і управління.

Розбудова незалежної, демократичної держави, її інтеграція у світове співтовариство, здійснення адміністративної реформи в Україні потребують переосмислення історичного досвіду минулих років, сутності управління регіонами, їх місця і ролі в сучасних суспільних процесах.

Саме тому історична наука стоїть сьогодні перед необхідністю дослідження і ретроспективного аналізу всіх змін АТП, що відбувались за роки радянської влади, особливо у період 1920-1930-х років, коли склалася та система територіального поділу, яка в основному збереглася до сьогодні.

Дана стаття є спробою дослідити з нових концептуальних позицій саме в історичному аспекті державну політику у вирішенні проблем територіальної організації в Україні, зокрема, питання періодизації, створення нових одиниць регіонального управління у 1923-1932 роках: районів, округів, областей.

Історія політичних дискусій того періоду з вибору нового адміністративно-територіального устрою (АТУ) показує, наскільки непростими були рішення з цього питання. Незважаючи на його дискусійність, очевидно, що то була спроба створення принципово нової системи АТУ з метою максимального наближення влади до населення і підвищення її ефективності.

Можливим варіантом вирішення проблеми АТУ міг бути «географічний федералізм». Однак ця ідея не була прийнята керівництвом компартії і розмірковувати про реальність цієї альтернативи дуже складно при відсутності історичного досвіду. На жаль, розвиток АТУ пішов іншим шляхом, який знайшов різні оцінки дослідників.

Багато науковців і практиків з числа географів, правознавців, істориків останнім часом опублікували ряд статей, в яких розглядають радянську систему регіонального адміністративного управління як неминучий шлях становлення державності [1]. На їх думку районна і обласні ланки територіального поділу України були оптимальними одиницями, здатними забезпечити виконання планів розвитку народного господарства й культури. Однак вони не дають уявлення про роль і місце регіонів в системі АТУ, особливо в економічній сфері суспільства, у період відбудови народного господарства і перших п'ятирічок.

Протягом вказаного періоду в адміністративно-територіальному районуванні відбулися зміни, які фактично визначили перспективи розвитку регіонів на наступні роки. Найбільших трансформацій зазнала мережа районної ланки.

В радянській Україні утворення районів припадає на роки відбудовного періоду в історії СРСР і УРСР, коли одночасно з відродженням господарства почалася планомірна підготовка до переходу на новий адміністративно-територіальний устрій з урахуванням потреб економіки і управління країною.

Виходячи з цього, друга сесія ВУЦВК VII скликання 12 квітня 1923 року прийняла постанову «Про новий адміністративно-територіальний поділ України» (2, арк. 33), якою скасувала волості і повіти, замінив їх районами та округами, що привело до значного зменшення кількості адміністративно-територіальних одиниць. Замість 1980 волостей і 102 повітів було створено 53 округи, які в свою чергу ділилися на 706 районів. Крім того, була визначена територія сільрад, яка узгоджувалася з територією колгоспів, що привело до зменшення їх кількості з 15696 у 1921 році до 9307 у 1923 році [2, арк.33].

Особливу адміністративно-територіальну побудову мав Донбас. В Донецькій губернії з населенням 3248730 осіб відповідно до постанови ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ Донецької губернії» [3, 562-567], були створені 7 округів і 75 районів. Округом з найменшою чисельністю жителів (близько 400 тис.) був Маріупольський, а з найбільшою чисельністю (690 тис.) – Бахмутський (з 1924 р. – Артемівський), що пояснюється головним чином тим, що його центром було велике на той час губернське місто. Крім того, до складу Донеччини входили також Луганський, Старобільський, Таганрозький, Шахтинський, Юзівський (з 1924 р. – Сталінський) округи.

Майже всі округи України мали або явно виражений промисловий, як, наприклад, Бахмутський, Криворізький, Катеринославський, або сільськогосподарський характер, як, наприклад, Коростенський, Ніжинський, Тульчинський, що сприяло всебічному розвитку їх економіки.

З 1923 року адміністративно-територіальний устрій України виглядав так: губернія – округ-район-сільрада. Особливе місце в новій системі АТУ відводилося районам, історія яких починається саме з початку 1923 року.

Райони були створені на базі волостей і покликані покращити управління територіями, сприяти підвищенню ефективності державного апарату, створити умови для участі населення в діяльності органів влади. На початковому етапі функціонування район являв собою модель адміністративно-територіальної одиниці площею 570 км² з населенням 37 тисяч осіб і кількістю населених пунктів 57 одиниць в середньому [4, 50]. Райцентрами були вибрані населені пункти, які мали стати торговельними і культурними осередками даної території. Районам було передано ряд господарських об'єктів: млини, маслобійні, цигельні заводи, друкарні, ремонтні майстерні та інші невеликі підприємства. По суті, це стало початком становлення господарсько-фінансової бази районної ланки.

Активне реформування районної ланки було мотивоване бажанням зекономити кошти, що виділялись на утримання розгалуженої управлінської системи. Тому реформа, що розпочалася у 1923 році відбувалася у кілька етапів. У цей час укрупнення районів проводилося шляхом їх злиття або розподілу територій між кількома територіальними одиницями. Важливу роль при цьому відігравали суто кількісні фактори: величина території, чисельність

населення, відстань до райцентру. Не прогнозувалися належним чином зміни в системі обслуговування населення. Перманентний характер змін зумовив постійні кадрові переміщення, а щойно укрупненні або новоутворені райони, в черговий раз піддавались територіальним змінам під час наступних реорганізацій. Загалом протягом 1923-1930 років в УСРР було ліквідовано 12 округів і 186 районів, створено 170 нових районів.

Правове забезпечення окружних і районних виконкомів регламентувалося положеннями про ці органи, затвердженими 30 травня 1923 року [5, 614-671], які закріпили перебудову місцевих органів влади відповідно до завдань відбудови народного господарства. Але і після цього в їх діяльності було немало зайвої централізації, бюрократизму, не вистачало професіоналізму. Округ не став тією структурною одиницею, яка могла б достатньою мірою сприяти розвитку районів, сільських рад і одночасно забезпечити їх зв'язок з центром.

Тому у 1924 році були внесені суттєві корективи в адміністративно-територіальний поділ на низовому рівні: перенесення окремих центрів районів, перегляд їхньої структури, а також виділення національних адміністративно-територіальних одиниць. Всього Центральною Адміністративно-Територіальною Комісією і Держпланом УСРР в АТП республіки було внесено 292 зміни, з яких: по реформуванню районів – 33, або 11,3%, перенесення райцентрів – 46 (15,7%), інших – 213 (73%) [6, арк.5].

Регіональні реформи супроводжувалися застосуванням принципу поєднання економічного районування з адміністративним, що особливо було характерно для округів. Вони, зокрема, об'єднували таку територію, яка мала необхідні умови для всебічного розвитку народного господарства. Про це свідчить створення трестів в регіонах України, взаємовідносини між ними й місцевими органами управління, особливо округів, які будувались на основі взаємозаінтересованості: трест виділяв частину матеріалів, продукції місцевим органам влади для розвитку господарства регіону, а місцеві органи сприяли піднесенню виробництва підприємств, розташованих на території регіону [7, 195-196].

Проте механічне об'єднання дрібних районів у складі округів, наявність розгалуженої структури АТП спричинило невдалу територіальну конфігурацію більшості нових утворень, їх економічну і господарську неоднорідність, поставило в скрутну ситуацію сільських мешканців, які втратили можливість користуватися послугами лікарень, магазинів, установ соціального захисту, що розташовувались у віддаленому райцентрі. Досвід існування укрупнених округів і районів довів нераціональність такого поділу і створив підґрунтя для проведення нових реформ.

У 1925 році влада почала другий етап реформи територіального управління. З метою максимального наближення радянського апарату до населення, підвищення його ефективності ВУЦВК видав 3 червня 1925 року постанову «Про ліквідацію губерній і про перехід на триступеневу систему управління» [8, 435-437], яка скасувала поділ УСРР на губернії і встановила перехід республіки на триступеневу систему управління: центр-округ-район, що привело до скорочення місцевих органів влади і спрощення їх структури. Замість губерній, повітів і волостей було створено 41 округ, 680 районів та 10314 сільрад [6, арк. 7]. Округ став вищою ланкою АТУ республіки.

Реформою здійснено також і докорінну перебудову сільських рад, які ставали представницькими органами самоврядування. Про це свідчать дані

ВУЦВК про результати перевиборів сільрад у 1924-1925 рр., коли на виборчі ділянки з'явилося 4962498 осіб, що становило по Україні 44,2% всіх осіб, які користувалися виборчим правом, а вже на наступних перевиборах 1925-1926 рр. участь населення в них становила 64%, тобто зросла на 20% [9, арк.61].

В період колективізації вузловим центром, де безпосередньо вирішувалися питання об'єднання селян в колгоспи, переходу їх на так званий соціалістичний шлях, став район. Тому уряд у 1930 році вирішив ліквідувати округи і перейти на двоступеневу систему управління (центр-район). Почалася нова реформа АТУ.

Згідно з постановами ЦВК і РНК СРСР від 23 липня 1930 року «Про ліквідацію округів» [10, 449-453], ВУЦВК та Раднаркому УРСР від 2 вересня 1930 року «Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління» [11, 687-714] округи на Україні скасувалися. Район був визнаний основною ланкою перетворень на селі і став, по суті, головною територіальною одиницею АТУ.

Вся територія республіки з 15 вересня 1930 року розподілялася на 503 адміністративні одиниці: Молдавська АСРР, 484 райони замість 680 та 18 міст республіканського підпорядкування [12, 40]. Тільки в Донбасі на території 5 округів було створено 17 районів, з яких 7 національних [13, 93]. Райони почали безпосередньо підпорядковуватись центральним органами влади: районні з'їзди рад – ВУЦВК та його Президії, а районні виконавчі комітети, окрім того, – Раді Народних Комісарів УСРР. Таким чином у 1930 році вся територія УСРР біла вже районована.

З переходом на дворівневу систему управління відбулися кількісні зміни в районній ланці. Райони стали більш крупними, в цілому їх кількість скоротилась майже на 15 відсотків. До складу районів тепер входили всі міста, що знаходились на їх території, за винятком 18 найбільш великих міст України, які виділялись в окремі адміністративно-територіальні одиниці.

Проте, завдання подальшого розвитку України вимагали реконструкції народного господарства на базі вдосконалення керівництва економікою, сільським господарством, культурним будівництвом, більш повного врахування соціально-економічних особливостей окремих регіонів. У таких умовах діяльність районів і їх рад ще більше ускладнювалась. З одного боку, зростаючою масштабністю завдань, з другого, – тим, що територія районів не збігалася з регіональною господарською специфікою, з третього, – тим, що ускладнювались зв'язки з центром управління важливими соціально-економічними та політичними процесами.

Позбавитись розриву, що існував від 1930 року між центром і районом можна було лише шляхом створення обласної ланки АТП. Тому 9 лютого 1932 року на сесії ВУЦВК було ухвалено рішення «Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР» [14, 41-43], в якому визнавалася недоцільність подальшого побільшення районів і в зв'язку з цим зазначалося, що області в Українській СРР створюються з метою забезпечити успішне виконання величезних завдань 1932 року та другої п'ятирічки, посилити конкретне оперативно-господарське керівництво всіма галузями народного господарства й культурного будівництва стосовно до економічних та виробничих умов районів України. Сесія ВУЦВК постановила: утворити на території УСРР п'ять областей: Харківську у складі 82 адміністративно-територіальних одиниць, Київську – 100 адміністративно-територіальних одиниць, Дніпропетровську – 54 адміністративно-територіальних одиниць,

Одеську – 50 адміністративно-територіальних одиниць. Це означало, що в республіці створювалася нова система управління: центр-область-район.

Крім п'яти областей, до складу УСРР входили Молдавська АСРР і 17 промислових районів Донбасу, які підлягали безпосередньо центру республіки.

Незабаром, 2 липня 1932 року, ВУЦВК прийняв постанову «Про утворення Донецької області в Донбасі» [15, 237], центром якої було визначено м. Бахмут (Артемівськ). Восени 1932 року обласним центром було визначено місто Сталіно (з 1961 р. – Донецьк).

Створена у складі 10 міських рад та 23 районів Донецька область охоплювала територію сучасних Донецької і Луганської областей. Вона відрізнялась серед інших областей УСРР великим рівнем індустріалізації з провідною галуззю – кам'яновугільною промисловістю, посиленними темпами розвитку металургії, важкого машинобудування, електроенергетики.

У новій системі АТУ вищою ланкою стала новоутворена область, а район посів характерну для нього середню, зв'язуючу і, разом з тим, опорну позицію. Таку роль він виконує і сьогодні.

З подальшим розвитком продуктивних сил області розукрупнялись. Досвід перших років роботи в умовах нового АТП показав, що деякі області були дуже великі як за територією, так і за кількістю населення, що знижувало ефективність управління ними. Це стосувалося в першу чергу Київської і Харківської областей. Було поставлено питання про виділення з їх складу нової – Чернігівської області. Її було організовано згідно з постановою ВУЦВК від 15 жовтня 1932 року [16, 36]. До складу області ввійшло 29 районів Київської і 7 районів Харківської областей.

Таким чином в республіці у 1932 році склалася дуже складна і розгалужена система територіального поділу і управління, яка включала Молдавську АСРР, 7 областей, 367 районів, 96 міських, 11265 сільських і селищних рад. Тільки чисельність сілрад збільшилася з часу районування у 1923 році на 18,5%. 14 районів в системі АТУ підпорядковувались окружним виконкомом, а більшість (353) – ЦВК АМСРР та облвиконкомом [17, 167], що значно ускладнювало процес державного управління в республіці.

Разом з тим, принцип раціонального управління, прагнення до господарського освоєння і одночасного виділення опорних пунктів господарського розвитку, обслуговування населення відкривав можливість дійсно революційних перетворень в територіальному управлінні й регулюванні господарського і соціально-культурного життя республіки.

Таким чином, розглянуті питання становлять не тільки пізнавальний, але й практичний інтерес з огляду на можливі зміни АТУ у наш час. Сьогодні існує чітке розуміння того, що в основі оптимізації АТУ має бути вдосконалення системи регіонального управління і самоврядування як форми реалізації публічної влади і інтересів територіальних громад.

Література

1. Недух А.А. Основні зміни адміністративно-територіального устрою УРСР у 1919-1978 рр. / А.А. Недух // Архіви України. – 1979. – №5. – С.59-67; Дмитрієнко М.Ф. Адміністративно-територіальний поділ Української РСР з 1917 по 80-ті рр. / М.Ф. Дмитрієнко, О.Е. Маркова // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 3-13; Ткачук П. Район: актуальні питання історії, теорії і практики територіального устрою / П. Ткачук // Право України. – 1998. – №9. – С.49-64; Федчишин М. АТУ вчора, сьогодні і завтра / М. Федчишин, В.Фрончко // Віче. – 2000. – №9. – С.38-46; Орлатий М. Розвиток сільського адміністративного району: досвід, проблеми / М. Орлатий, А. Зацарний, А. Тубол // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – К., 2003. – №1. – С.285-293.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп.1, спр.451.
3. Збірник Указонень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗУ УРСР), 1923. – №18-19. – Ст.307.
4. Ткачук П. Район: актуальні питання історії, теорії і практики територіального устрою /П. Ткачук // Право України. – 1998. – №9. – С.49-51.
5. ЗУ України, 1923. – №20-21. Ст.38.
6. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф.р.-203, оп.1, од.зб.2122.
7. Бут О.М. Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки / О.М. Бут. – К.: Либідь, 1990. – 228 с.
8. ЗУ УРСР, 1925. – №29-30. – Ст.233.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф.1, оп.2, спр.231.
10. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (ЗЗ УРСР), 1930. – №14. – Ст.141.
11. ЗЗ УРСР, 1930. – №23. – Ст.225.
12. Енциклопедія України. В 5 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2005.
13. Обидьонова О.В. Національне районування в Донбасі у 20-30-ті роки ХХ ст. /О.В.Обидьонова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VIII. – С.93-100.
14. ЗЗ УРСР, 1932. – №5. – Ст.28.
15. ЗЗ УРСР, 1932. – №5. – Ст.138.
16. ЗЗ УРСР, 1932. – №5. – Ст.170.
17. Адміністративно-територіальний поділ УСРР за станом на 1 грудня 1933 р. – Харків: Радянське будівництво і право, 1933. – 174 с.

Шабельников В.И. Государственная политика реформирования системы регионального управления в Украине (1923-1932 гг.).

Исследуется исторический опыт государственного реформирования системы регионального управления, территориальных изменений и обеспечения эффективного функционирования органов власти в Украине.

Ключевые слова: административно-территориальное деление, управление, район, округ, область, сельский совет, регион.

Shabelnikov V.I. State policy of regional governance system's reforming in Ukraine (1923-1932).

The historical experience of state regional governance system's reforming, territorial changes and effective functioning of government in Ukraine are highlighted in the article.

Key words: administrative-territorial division, administration, district, county, area, the village council, region.

УДК 94:792.03 (477.75) «18»

Шендрикова С.П.

РЕПЕРТУАРНАЯ ПАЛИТРА РУССКОГО ДВОРЯНСКОГО ТЕАТРА ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Освещается репертуар Русского Дворянского театра г Симферополя в конце XIX века.
Ключевые слова: репертуар, Русский Дворянский театр, Симферополь.

На сегодняшний день Симферополь является одним из важнейших театральных центров, как Крыма, так и всей Украины. В Симферополе действуют Русский академический драматический театр им. М. Горького, Украинский театр Драмы и Музыкальной Комедии, Крымско-татарский Академический Музыкально-Драматический театр, филармония, кукольный театр, цирк. При русском драматическом театре давно работает студия, где новая генерация актеров образовала театр юного зрителя.

Не смотря на такую не только государственную, но и всемирную значимость, к сожалению, многие не знают, как происходило зарождение и становление данных театров, а также кто из артистов с мировым именем

выступал на подмостках перечисленных театров. Исходя из вышесказанного, автор делает попытку раскрыть особенности репертуара Русского Дворянского театра города Симферополя, а также представить основную плеяду актеров, которые выступали на сцене этого театра в конце XIX века.

Автор акцентирует внимание на том, что изучением данного вопроса, к сожалению, не занимался ни один исследователь, что и заинтересовало исследователя провести исторический экскурс в данную эпоху, с целью активизации внимания к проблемам прошлого и настоящего крымчан.

Для тщательного Русского Дворянского театраисследования репертуара Русского Дворянского театра автор включает следующие источники: архивные документы Государственного архива Автономной республики Крым, материалы периодических изданий конца XIX века, а также опубликованные сборники документов и материалов.

Как известно, именно на территории Крыма находится единственный обнаруженный в Северном Причерноморье античный театр в Херсонесе.

Уникален и ведущий театр Симферополя, русский драматический театр им. М. Горького. Он обладает самым большим количеством сценических площадок во всем СНГ. Кроме того, на его сцене разыгрывали театральное действо в разные времена выдающиеся русские и украинские актеры: М. Щепкин, П. Саксаганский, Ф. Горев, В. Комиссаржевская, П. Орленев и многие другие.

Здесь создавали свои неповторимые образы народные артисты М. Соснин, Ф. Раневская, И. Дунаевский. Нельзя не упомянуть, что украинский музыкально-драматический и крымско-татарский театры за последние десятилетия стали оплотом национальных культур в Крыму.

Сценическое искусство русского, украинского и крымско-татарского народов зародилась в недрах древних ритуалов и старинных обрядов, связанных с началом различных трудовых циклов, земледельческой и скотоводческой форм хозяйствования человека, бракосочетанием, подготовкой к военным походам. Отсюда и появление связанных со всем этим народных песен и танцев.

На развитие национальных театров в Крыму также очень большое влияние оказали греческие и византийские колонии, которые и сами трансформировались под действием местных условий. Построенный в середине III века до нашей эры Херсонесский театр, рассчитанный на 3200 зрителей, столетиями массово посещали жители Крыма. Известно и то, что в следующий период значительная часть населения греческих и византийских колоний, в том числе и Херсонеса, имела прямое отношение к формированию этногенеза многих проживающих на полуострове народов.

Как уже было отмечено, кроме Херсонесского театра в Северном Причерноморье до настоящего времени не было найдено других античных театров, что делает Херсонесский театр уникальным в своём роде.

Однако среди антиковедов бытует твердое убеждение в том, что театры существовали в каждом даже незначительном городе древних греков.

О существовании театров в Босфоре сообщает Олиен: "Мемнон, во время борьбы с боспорским тираном, желая разузнать о величине неприятельских городов и о числе их жителей, послал на триере в качестве посла к Левкону византийца Архипиаада под предлогом переговоров о дружбе и связях гостеприимства и вместе с ним отправил олинфского кифареда Аристоника, в то время пользовавшегося наибольшей силой у эллинов, для того чтобы посол

мог познакомиться с численностью населения, в то время как они будут мимоходом приставать к берегам и кифаред станет показывать своё искусство, жители поспешно будут собираться в театры". Обращает на себя внимание употребление слова "театр" во множественном числе.

Помимо всего, проводилось множество исследований, посвященных поискам Пантикапейского театра. Но на сегодняшний день этот театр пока так и не найден. Его обнаружение могло бы стать не только эпохальным археологическим открытием, но и крупным событием в культуре.

Поклонники и служители муз обрели бы в Керчи совершенно неповторимую и уникальную сцену для проведения ежегодных международных фестивалей античного искусства. "Боспорские агоны", а также театральные постановки, проходящие в древнем театре Херсонеса, продолжают традиции античного искусства. В этих фестивалях активное участие берут национальные театры Крыма.

История Крымского академического русского драматического театра уходит в далекое прошлое, а именно в начало 20-х годов XIX века, когда в Симферополе впервые был основан любительский театр. Его отцом принято считать состоятельного московского купца Федора Григорьевича Волкова, жившего здесь некоторое время по совету врачей для лечения. Большой любитель театрального искусства, он решил устроить в городе театр.

Помещением, в котором стали даваться первые представления, стал длинный каменный сарай при доме дворянского собрания, в котором приезжавшие на проведение собраний и скачек ставили своих лошадей [1, с. 300].

С разрешения дворянства Ф.Г. Волков перестраивает эту конюшню, оборудуя её под театр: были заложены арки, выходившие во двор, пол устлан досками, устроены небольшая сцена, ложи, в партере поставлены деревянные скамейки. Снаружи театр сохранил вид и размеры сарая [2, с.36].

Этот флигель с крошечными окнами и с нишами в стенах для керосиновых ламп около 50 лет служил Симферополю театральным зданием. Здесь на небольшой сцене, восьми аршин в ширину, Ф.Г. Волков с другими любителями театра стали знакомить публику с произведениями Д.И. Фонвизина, А.П. Сумакорова, В.А. Озерова [3, с. 100] и многих других авторов, вызывая у общества все больший и больший интерес к сцене.

Театр в этот период привлекал многочисленных посетителей не своей внешностью, а игрой актеров и любителей. Так, в 1842 году побывала в Симферополе труппа Бердянского купца первой гильдии Д.Д. Жураховского, а через год её сменила другая странствующая, как говорили в то время, "компания актеров" под руководством Виноградова-Дудкина [4, с. 5], которая пробыла здесь три дня [5, л. 2].

Впоследствии театральное помещение не раз реставрировалось. В 40-х годах XIX века по инициативе директора гимназии А.В. Самойлова, брата знаменитого актера, и на средства от устраиваемых им любительских спектаклей были произведены ремонтные работы в зале театра: переделан партер по наклону, расширены ложи, к основному помещению пристроены коридоры и подъезд. Таким образом театр принял более благоустроенный вид.

В середине 50-х годов супруга губернатора Жуковского занялась обновлением театра: для постановок были созданы новые декорации, ложи продолжены до самой сцены.

В 1846 году при свете керосиновых ламп теплыми сентябрьскими вечерами на помостах симферопольской сцены играет великий русский актер Михаил Семенович Щепкин, посетивший Крым вместе с В.Г. Белинским [6, с. 41]. В репертуар симферопольских гастролей входили 13 спектаклей с участием мастера: "Матрос" (Матрос Симон), "Москаль-Чаривник" (Чупрун), "Ревизор" (Городничий), "Два купца и два отца" (Бона), "Подложный клад" (Подслухин), "Мирандолина" (Вальдорф), "Наталка-Полтавка" (Макогоненко), "Господин Богатонов" (Богатонов), "Женидьба" (Кочкарев), "Секретарь и повар" (Суфле), "Филипп, или фамильная гордость" (Филипп), "Тяжба" (Бурдюков) и "Король и пастух" (испанский трактирщик Альварец) [7, с. 379-385].

Публика приходила в неистовый восторг при каждом слове, каждом куплете, спетом артистом [8, с. 153]. "В каждой роли он решительно другой человек - всегда донельзя верен характеру роли, всегда артистически костюмирован и часто изумительно натурален. Лучшие из его ролей те, в которых ты его видел". В газете "Таврические ведомости" за 1846 год напечатано: "М.С. Щепкин в свое кратковременное пребывание в Симферополе умел не на одной сцене привлечь к себе внимание и возбудить признательность его жителей.

Во многих домах принимали его как умного и любезного собеседника, говорящего о своем искусстве с толком и страстью артиста и приводящего примеры игры и декламации с обязательной готовностью. Сколько любезность его понравилась жителям Симферополя, столько же, по-видимому, и он был доволен своим здесь пребыванием".

1873 год - знаменательная дата в истории симферопольского театра. Именно в этом году Иван Самсонович Чех, будучи директором театра в то время, берет его в аренду у дворянства.

М.Г. Ленская, Е. Горева, М.В. Агромов, А.А. Яблочкина, М.Н. Протасов, Н. Ленский - вот блестящая плеяда талантливых артистов, которые выступали на сцене в годы заведования симферопольским театром И.С. Чеха [9, с. 39].

С 1874 года устанавливаются постоянные зимние и весенние театральные сезоны. С октября этого же года при театре находилась драматическая труппа под режиссерством Л. Яковлева, состоящая из 18 персонажей (7 актрис и 11 актеров), суфлера, дирижера и 10 музыкантов. На сцене ставились преимущественно модные в то время драмы и комедии - оригинальные и переводные. В репертуаре были и костюмные пьесы, и водевили, и одноактные оперетки. Архивные источники свидетельствуют о том, что в труппе находилось несколько талантливых личностей и пьесы разыгрывались весьма удовлетворительно [10, с. 48].

Успешно провела театральный сезон 1880-1881 годов и труппа Черкасова [11, с. 4]. Одной из основных составляющих успеха этого коллектива было серьезное отношение руководителя труппы к зрителям и артистам. На сцене стали ставить лучшие произведения классики: "Уриель Акоста", драма "Коварство и любовь" Шиллера, "Как поживешь, так и прослывешь" Дюма-сына, пьесы Островского, Грибоедова, Шекспира. И хотя классический репертуар не всегда давал полные сборы, это был заметный шаг вперед для сценического искусства, главная цель которого - поднимать людей на более высокий культурный уровень. Первой актрисой творческого коллектива была Лаврецкая-Черкасова, обладавшая всеми данными, свойственными несомненному таланту.

Крымская публика также рукоплескала русскому актеру Митрофану Трофимовичу Иванову-Козельскому. Впервые симферопольцы познакомились с игрой актера, когда их вниманию была представлена драма В. Лангаммера (Аркадьева) "От судьбы не уйдешь", где Иванов-Козельский исполнил роль Артамонова. Совместно с труппой Даниловича были также сыграны комедии А.С. Грибоедова, пьесы А.Н. Островского, "Каширская старина" Д. Аверкиева и другие произведения классики [12, с. 12].

Артист дал в театре и несколько благотворительных спектаклей. Пустовавший в этом сезоне зал был снова полностью заполнен, когда на сцене выступал этот мастер театрального искусства. Людей привлекала обдуманность и в то же время простота и оригинальность игры актера. Гастроли Иванова-Козельского стали поистине знаменательным событием для театральной жизни провинциального Симферополя.

В 1889 году театр был снова в центре внимания общественности, когда Симферополь впервые посетил Павел Николаевич Орленев [13, с. 29]. В 1893 году симферопольцы познакомились с искусством М.Г. Савиной. После этого и П.Н. Орленев, и М.Г. Савина еще не раз приедут в Симферополь, но это будет уже в начале XX века, как и гастроли великих артистов сцены В.Ф. Комиссаржевской (1902 год, 1903 год, 1907 год), братьев Адельгейм (1901 год), В.И. Качалова.

В 1894 году, во время своих гастролей по югу России, маршрут которых пролегал через Севастополь, Феодосию, Ялту, Новороссийск, Мариуполь, ведущая актриса Малого театра Гликерия Федотова посетила и Симферополь. Гастроли открылись 21 июня и продолжались две недели. Зрители смогли увидеть следующие спектакли с участием этой замечательной актрисы: "Счастливец" В. Немировича, "Преступница" Г. Вильде, "Цепи" А. Сумбатова,, "Вторая молодость" П. Неvejeина и "Тетя Лиза" В. Ландау-Крылова, а также пьесы Островского "Без вины виноватый", "Гроза", "Василиса Мелентьевна". Самой большой сенсацией для жителей Симферополя стала блистательная игра Г. Федотовой ролей "Катерины" и "Василисы" в пьесах Островского [14, с. 5]. И это неудивительно, ведь многие роли великий драматург писал именно для нее. Местные газеты отмечали самоотверженность игры актрисы, зажигающую огонь в сердцах зрителей.

2 и 3 января 1897 года на сцене дворянского театра были поставлены драма "Любовь трагика" и пьеса "Лес" Островского с участием в них известного провинциального актера Е.М. Рахимова [15,с.2]. "Давно уже наш театр не видел в своих стенах такой массы интеллигентной публики, как это было в день дебюта Рахимова в роли Геннадия Несчастливецца" [16,с. 3].

Любимица публики М.П. Никольская, бенефис которой состоялся 21 января 1897 года, выступала в числе труппы И.С. Габриели. Для постановки на этот вечер была выбрана лирическая пьеса в стихах "Принцесса Греза" по сочинению Эдмонда Ростана. Гром аплодисментов встретил бенефициантку, на сцену летели разноцветные бумажки с поздравительной надписью: "Симферопольские друзья и почитатели шлют свое сердечное приветствие талантливой артистке М.П. Никольской!" [17, с. 4].

В следующем году артисты этой труппы снова привезли в Симферополь свои постановки. Первым спектаклем, представленным актерами на этот раз, стала новая пьеса Григория Ге "Набат". В последнее время во многом благодаря этой труппе публику все больше интересовали постановки на народные темы. Поэтому огромный интерес у зрителей вызвал русский народный водевиль

"Ямщики, или как гуляет староста Семен Иванович" [18, с. 2]. Премьерами этого сезона также стали французская пьеса "Два подростка", поставленная П.Я. Ефремовым [19, с. 4] и драма "Темная сила", в которой впервые дебютировал как режиссер И.М. Арнольдov [20, с. 5].

Таким образом, к концу XIX века на волне интереса к театральному искусству в Симферополе в полную силу работает стационарный театр, который имеет свою профессиональную труппу, а также радушно встречает на своих подмостках знаменитые коллективы не только России, а и Европы.

Развитие театрального дела имело существенное значение на тот момент, как для Крыма, так и для государства в целом.

Во-первых, в силу того, что театр был местом многочисленных народных собраний, для него нужно было устроить безопасное помещение и следить за содержанием пьес, которые ставились на подмостках театров, оказывая существенное влияние на общественное мнение, познание глубоких смысловых произведений.

Во-вторых - в культурном плане как уникальное учреждение культуры и искусства, которое поднимало нравственность общества, способствовало формированию массового сознания и восприятия чистого, доброго, прекрасного, что положительно влияло на дальнейшие тенденции развития просвещения.

В-третьих, осуществляя постановку того или иного классического произведения с участием актера, известному всему миру, давало возможность зрителям окунуться в атмосферу того времени, той эпохи и прочувствовать все тонкости, которые хотели донести постановщики, а особенно автор произведения.

Во II половине XIX века увлечение театральным искусством приобрело массовый характер, что сыграло немаловажную роль в развитии общей культуры Таврической губернии.

Литература

1. Третья учебная экскурсия симферопольской мужской гимназии (под ред. Ф.Ф.Лашкова) – Симферополь: тип. газ. «Крым», 1890. – С. 300.
2. Маркевич Арс. И. Симферополь. Его исторические судьбы, старина и недавнее прошлое // И. Маркевич Арс // Симферополь: Крымиздат, 1924. – С. 36.
3. Третья учебная экскурсия симферопольской мужской гимназии (под ред. Ф.Ф.Лашкова) – Симферополь: тип. газ. «Крым», 1890. – С. 100.
4. Крымский областной драматический театр им. М. Горького. Очерк. – Симферополь: Крымиздат, 1947. – С. 5.
5. ГААРК. – Ф. 26. - Оп. 1. - Д. 12. - Л. 2.
6. Симферополю – 200 лет (1784-1984): сб. док. и мат. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 41.
7. Гриц Т.С., Щепкин М.С. Летопись жизни и творчества // Т.С. Гриц, М.С. Щепкин // – М.: Наука, 1966. – С. 379-385.
8. Мартынов Б. Крымский академический // Мартынов Б. // Земля и земляки. – Симферополь: Таврия, 1981. – С. 153.
9. Симферопольский дворянский театр. Краткий очерк // Крым. – 1890, №125. – С. 38.
10. Симферополю – 200 лет (1784-1984): сб. док. и мат. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 48.
11. Таврида. – 1880, №9. – С. 4.
12. Касьяненко Л. Орленев и Иванов-Козильский на симферопольской сцене // Л. Касьяненко // Республика Крым, 2002. - 27 июня. – С. 12.
13. Мацкин А.А. Орленев Т.Н // А.А. Мацкин // – М.: Искусство, 1977. – С. 29.
14. Касьяненко Л. Крымские гастроли Федотовой Г.Н. // Л. Касьяненко // Крымские известия. – 2001. - 20 января. – С. 5.
15. Крым. – 1897, №2. – С. 2.
16. Крым. – 1897, №3. – С. 3.

17. Крым. – 1897, №18. – С. 4.
18. Крым. – 1898, №58. – С. 2.
19. Крым. – 1898, №60. – С. 4.
20. Крым. – 1898, №255. – С. 5.

Шендрикова С.П. Репертуарна палітра руського дворянського театру Тавричної губернії у кінці XIX століття.

Висвітлюється репертуар Руського Дворянського театру м Сімферополя у кінці XIX ст.

Ключові слова: репертуар, Руський Дворянський театр, Сімферополь.

Shendrikova S.P. Repertoire palette of russykogo nobiliary theater of Tavrichnoy of province is at the end of XIX century.

In the article author analyzes the performances of the Russian Nobiliary theatre of Simferopol by the end of the XIX century.

Key words: classic literature, dramaturgy, performance.

УДК 4Ф: 72,3:4

Яценко А. В.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. К. ФІЛПОВСЬКОГО У КИЇВСЬКОМУ АГРОНОМІЧНОМУ ТОВАРИСТВІ

Висвітлюється популяризаційна діяльність відомого українського вченого – аграрія, одного із методологів та організаторів галузевої дослідної справи О. К. Філіповського у єдиному в царській Росії творчому об'єднанні науковців, освітян і практиків - Київському агрономічному товаристві протягом 1909-1917 років.

Ключові слова: О. К. Філіповський, Київське агрономічне товариство, 1909-1917 роки.

Пошук оптимальності існування галузевої академічної науки у світлі декларованих виконавчою владою європейських цивілізаційних цінностей дедалі частіше змушує сучасних істориків звертатися до минувшини. Для успішного генерування новітнього, що суттєво зможе піднести продуктивність провідного сектору економіки України – сільського господарства, поряд з іншим, вони пропонують використати досвід існування вільних від державної опіки творчих об'єднань науковців, освітян і практиків у вигляді профільних товариств, які досить успішно функціонували на українських землях до подій 1917 року. При цьому історики особливо підкреслюють їх ефективну для свого часу системну популяризаційну діяльність взагалі й окремих представників зокрема. Підтвердженням такого підходу є серія монографічних видань [1–8], а також дисертаційні дослідження [9–10]. Мало того, окремі автори [1–3, 5–7] взагалі розглядають наукові товариства як феномен просвітництва і культури в Україні для свого часу

Однак, практично системно не дослідженою залишається сукупність організацій розповсюдження новітніх галузевих знань фактично єдиного на теренах царської Росії спеціалізованого наукового об'єднання – Київського агрономічного товариства (КАТ).

В останні роки історія його існування та діяльності дедалі частіше стає предметом досліджень. Найбільш системно їх розглядає у своїх працях член-кореспондент НААН В. А. Вергунов, доводячи, що ідейно КАТ було створено за прообразом славетної Академії сільськогосподарських наук Франції [7], однак, принципи його діяльності мали національні особливості та пріоритети, які, в кінці кінців, через організаційні трансформації, спочатку у вигляді

Сільськогосподарського наукового комітету України, привели до Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук у 1931 році [11].

Власне бажання розглянути популяризаційну діяльність КАТ через постать відомого для свого часу вченого-аграрія й одного з організаторів і методологів галузевої досвідної справи в Україні, що став жертвою політичних репресій в країні у 20-30 – х р.р. ХХ ст., О. К. Філіповського не випадкове. Поетапно досліджуючи його творчу спадщину через доступні архівні документи та бібліографічні довідники про членство у творчих наукових об'єднаннях прізвище цього вченого не згадується взагалі і тим більше у КАТ [12–13]. Офіційно опубліковані звіти КАТ за період 1909–1917 років, а також його інші періодичні й продовжувані видання дали змогу реконструювати невідому для вітчизняних істориків аграрної науки та освіти сторінку в бібліографії практично забутого сьогодні, багатогранного українського вченого. Її вивчення дасть можливість розглянути контекст розвитку сільськогосподарської досвідної справи на Наддніпрянщині у період найвищого її науково-організаційного піднесення за царської доби.

Київське агрономічне товариство офіційно розпочало своє існування 12 лютого 1909 року після затвердження його Статуту адміністрацією, а вже 17 лютого цього ж року було проведено установчі збори [14, с. 1]. Серед прізвищ 39 осіб, що виступили засновниками цього творчого об'єднання, знаходимо і О. К. Філіповського [14, с. 4]. Головою Правління Товариства загальні збори обирають професора К. Г. Шиндлера, товаришем (заступником) голови С. Л. Франкфурта, “непременними членами” – І. І. Дамберга та В. М. Сазанова, а “казначеем” – майбутнього академіка АН УРСР О. І. Душечкіна при секретареві – А. В. Країнському [14, с. 3]. Протягом першого року існування у КАТ відбулося 14 загальних зборів. 5 листопада 1909 року першим питанням такого зібрання для 13 учасників стала доповідь О. К. Філіповського “Дані про склад розчинних солей деяких солонидів Харківської губ.” [14, с. 1].

На іншому зібранні, що пройшло 21 травня, було вирішено провести районний з'їзд з досвідної справи. Подавши необхідні документи до Департаменту землеробства та міської адміністрації й отримавши необхідний дозвіл, 19 листопада Загальні збори обрали Комісію по проведенню з'їзду із п'яти осіб, до складу якої увійшов і О. К. Філіповський [14, с. 2].

У наступному році було проведено 11 загальних зібрань. Встановлено, що серед основних доповідачів на них О. К. Філіповський відсутній. Однак за доповіддю В. В. Колкунова “Про організацію колективних дослідів з сортами сільськогосподарських рослин” Загальними зборами було обрано спеціальну Комісію із семи осіб серед яких знаходимо і Олександра Костянтиновича [15, с. 2].

Членом ще однієї Комісії КАТ, що відіграла визначальну роль у популяризації новітніх галузевих досягнень, О. К. Філіповський стає у 1910 році згідно з основними положеннями доповіді О. І. Душечкіна “Про організацію комісії по перегляду сільськогосподарської популярної літератури” та рішеннями Загальних зборів товариства [15, с. 2]. Багато в чому завдячуючи наполегливій популяризаційній діяльності членів КАТ по “онаучиванню” вітчизняного сільського господарства, їх чисельність неухильно збільшується і досягає на 1.01.1911 року 141 особу [15, с. 5].

Як результат, у 1911 році кількість загальних зборів збільшується до 15, а кількість основних доповідей з найактуальніших питань науково-освітнього забезпечення вітчизняного аграрного виробництва – до 20. Офіційний звіт КАТ

за 1911 рік дає відомості, що О. К. Філіповський 15 березня виступив з доповіддю “Спостереження за ходом росту буряка” [16, с. 2]. Крім того, як співдоповідач О. К. Філіповський бере активну участь у Загальних зборах КАТ, присвячених святкуванню 2 березня 1911 року десятиріччя мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків (ВТЦ). Не менш активною була діяльність Олександра Костянтиновича протягом 1911 року у складі створеної ще восени 1910 року Комісії по вивченню картопляних господарств Південно-Західного краю. Її поява зобов’язана бажанню Правління КАТ спрямовувати зусилля на “...вивчення сільськогосподарської дійсності оточуючих м. Київ районів” [16, с. 4].

З цією метою в першу чергу, був обстежений найближчий до столиці Поліський район Київської губернії завдячуючи фінансовій підтримці у сумі 500 рублів від Київського губземства. Ще 600 рублів для досліджень виділив Департамент землеробства. Основна мета комплексу робіт полягала в “...детальному сукупному опису поліських господарств картопляного типу у Київській губернії...” [16, с. 5] для визначення економічної доцільності вирощування картоплі, а також її переробки на спирт. Перші результати цих досліджень друкує журнал “Хозьяйство” за 1911., у № 8 та за 1912 р. у № 1, а також згодом сам О. К. Філіповський узагальнює їх у своїй монографії [17].

26 березня, 12 жовтня та 1 листопада 1911 року О. К. Філіповський бере участь у роботі іншої Комісії КАТ по розповсюдженню сільськогосподарських знань. На них головував новий очільник КАТ професор В. В. Колкунов і секретар товариства – А. В. Країнський.

Серед рішень цієї Комісії : 1) організація проведення лекцій у м. Києві для агрономів і сільських господарів; 2) читання лекцій по сільському господарству в містах і містечках Південно – Західного краю; 3) читання популярних лекцій по сільському господарству у військах Київського гарнізону.

Для виконання першого завдання було запроваджено спеціальні курси, а серед лекторів був і О. К. Філіповський.

Однак найбільш популяризаційною виявилась діяльність О. К. Філіповського за 1911 рік в іншій Комісії, а саме – з перегляду популярної сільськогосподарської літератури. Основною метою її діяльності визначено “...перегляд і рецензування, як існуючої, так і новітньої друкуючої популярної сільськогосподарської літератури “і особливо” ... районного характеру” [16, с. 8]. В основу методології рецензування був покладений підхід, викладений у брошурі “До питання про розповсюдження сільськогосподарських знань позашкільним шляхом”, підготовленій Імператорським Вільним Економічним товариством. Протягом року О. К. Філіповський разом з іншими членами комісії переглянув 200 брошур, з яких 70 було відібрано для рецензування. Цю роботу оплачувало Правління КАТ у сумі 300 руб. на рік на всіх рецензентів.

У звіті за 1912 рік знаходимо відомості, що О. К. Філіповський виступає 1 березня з доповіддю перед загальними зборами КАТ на тему: “Результати семирічних дослідів по культурі картоплі” [18, с. 4].

4 листопада 1912 року вчений увійшов до десяти членів Комісії створеної Загальними зборами для прийняття резолюції по двом доповідям: 1) В. Г. Громана “Про погодження оціночно–статистичних досліджень з агрономічними і проведення їх в обласному вимірі ” та 2) М. П. Флорова “Бажані зміни у ґрунтових дослідженнях, пов’язаних з оціночними роботами” [18, с. 7]. Ця робота мала величезне практичне значення для подальшого розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як організації, бо

стала передвісником запровадження її обласної побудови в країні. Відпрацювання координацій механізму економічних та агрономічних досліджень на прикладі Київської губернії дозволило покласти на КАТ функції головної наукової установи для цих цілей Південно–Західного краю.

Досить активню була діяльність О. К. Філіповського протягом 1912 року в Комісії по розповсюдженню сільськогосподарських знань, яка організовувала читання лекцій для трьох прошарків населення через спеціальні курси. Загальні збори КАТ від 16 лютого 1912 року за доповіддю голови цієї Комісії урядового агронома Київської губернії Ф. В. Скуратова затвердили програму лекцій і кошторис. Програма курсів складалася із 6 циклів. Олександрю Костянтинівичу у третьому циклі разом із С. Л. Франкфуртом, В. В. Колкуновим, І. І. Засухіним та В. В. Талановим, відводилося 2 години для читання лекцій на тему “Культура картоплі” [18, с. 11]. На них він виступає як молодший спеціаліст Департаменту землеробства. Наведений у звіті за 1912 рік план лекції дає підстави вважати, що і сьогодні вона б мала зацікавлених слухачів у справі вирощування картоплі [18, с. 16–17]. Всього протягом 25 листопада – 8 грудня 1912 року курси прослухало 214 осіб з Волинської, Подільської, Київської, Чернігівської, Бессарабської та Катеринославської губерній.

Крім того, О. К. Філіповський у 1912 році взяв участь у проведенні засідання Комісії по перегляду популярної сільськогосподарської літератури. Рецензії членів цієї комісії почав друкувати журнал “Хозяйство” під рубрикою “Із діяльності Комісії по перегляду сільськогосподарської популярної літератури при Київському агрономічному товаристві”. Всього було надруковано 23 рецензії, а ще 36 рецензій очікувало своєї черги [18, с. 21].

Найбільш вдалим щодо реалізації творчих задумів членів КАТ став 1913 рік. Значно збільшився бюджет товариства. На статутну діяльність Департамент землеробства виділив 2200 руб., з яких 1100 руб. надало Київське губерніальне земство. Таким чином, бюджет КАТ разом із членськими внесками досяг 5172,32 руб. [19, с. 28]. Чисельність членів КАТ на 1.01.1914 р. становила 47 осіб, з яких – 60 були іногородні [19, с. 18].

Протягом року відбулося 9 засідань Загальних зборів. Встановлено, що

О. К. Філіповський взяв участь в їх роботі 2 лютого, 11 і 25 жовтня, 8 і 22 листопада. 11 жовтня вчений виступає із спеціальною доповіддю “Розбір понять про рентабельність різних сільськогосподарських заходів в залежності від умов їх застосування”. Дебати після його виступу доводять, що він не тільки визнаний для свого часу вчений–аграрій, а й кваліфікований аграрний економіст, прекрасно обізнаний з вітчизняним цукровиробництвом і шляхами підвищення його виробництва через поняття “...закон росту лежить в суті виробництва і від кон’юнктури ринку не залежить [19]. За пропозицією О. К. Філіповського та О. І. Душечкіна на Загальних зборах КАТ 8 листопада 1913 року дійсними його членами були обрані агрономи мережі дослідних полів ВТЦ В. Ф. Вержбицький та М. І. Луговий, а на засіданні 22 листопада того ж року П. О. Соляков. У звіті КАТ за 1913 рік вперше друкується доповідь вченого, зроблена на Загальних зборах 11 жовтня. Крім того, ці матеріали публікує журнал “Хозяйство” у № 42 і 43 за цей же рік.

У 1913 році КАТ за пропозицією Комісії по перегляду популярної сільськогосподарської літератури, висловленою ще у попередньому році, почало видавати “Обзори текущей популярной сельскохозяйственной литературы” або спеціальні збірки рецензованих рефератів надісланих до бібліотеки КАТ популярних видань сільськогосподарського спрямування. Було

прорецензовано 203 видання. Однак до № 1 і № 2 "Обзорів" за 1913 рік увійшло тільки 126 рецензій. Частина з них була продубльована не тільки у журналі "Хозяйство", а й "Хуторянин" [19, с. 10]. Наприклад, у щотижневому сільськогосподарському і економічному журналі "Хозяйство", що виходив з 1905 року під егідою Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільськогосподарської промисловості, у № 43 за 1 листопада 1912 року знаходимо два реферати О. К. Філіповського на брошури: 1) М. М. Тулайкова "О посевах" та 2) Ів. Шулова "Обработка почвы". Відмінністю обох рецензій від аналогу в "Обзорах" є лаконічніший виклад рецензованого матеріалу. Зроблений контент аналіз видань щотижневика "Хозяйство" до моменту його закриття у 1918 році доводить, що інформація про діяльність окремих комісій КАТ друкується в ньому до кінця 1917 року. Після 1914 року О. К. Філіповський свої рецензії-реферати на сторінках цього журналу вже не друкує, а обмежується тільки публікацією власних статей. Прізвище О. К. Філіповського знаходимо серед чисельної когорти вчених та освітян, що постійно друкується у журналі "Хозяйство", у всіх рекламних публікаціях або проспектах цього видання до чергової щорічної передплати починаючи з 1910 року. До речі, Олександр Костянтинович крім особистих статей, написання рефератів від імені Комісії по перегляду популярної сільськогосподарської літератури при КАТ для щотижневика "Хозяйство" активно співпрацює з ним у рубриці "Вопросы и ответы". Підтвердженням цього, наприклад, може бути його односторінкова відповідь на запитання читача № 453, надрукованого у № 46 журналу за 22 листопада 1912 року: "какие из яровых злаков надежнее и выгоднее посеять весной на том участке, где осталась невыкопанной свекла?" (С. 1518–1519)

"Обзоры" завдячуючи своїм досить чисельним накладам (№ 1 – 500 прим., № 2 – 600 прим.), швидко були розповсюджені й одержали високу оцінку читачів і, головне виконавчої влади на рівні повітів та губерній імперій. Крім цієї комісії, О. К. Філіповський, як і минулі роки, активно співпрацює у 1913 році з іншими Комісіями: 1) по вивченню господарств Південно-Західного Краю та 2) по розповсюдженню сільськогосподарських знань.

Нами проведений аналіз опублікованих і ,головне, доступних видань КАТ у вигляді " Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы" за 1913-1914 роки. За цей період друком вийшло чотири випуски. Наповнення "Обзорів" забезпечувала група висококваліфікованих фахівців шляхом написання рецензій на популярну галузеву літературу. Всі вони були членами Комісії по перегляду популярної сільськогосподарської літератури КАТ, створеної у 1912 році.

У передмові до першого випуску "Обзорів" редакція чітко задекларувала і основні завдання даного типу видання: "1) загальна критика знаходящої на ринку і виходящої популярної літератури по всім галузям сільського господарства і спорідненим їй питанням та 2) розцінка її, з точки зору придатності для тієї чи іншої цілі (напр. для бібліотеки, в якості практичного керівництва і ін.) у певних природно-історичних і економічних умовах" [20, с. 1]. КАТ таку форму популяризаційної роботи розглядало як допоміжну в питаннях позашкільного розповсюдження сільськогосподарських знань.

Із 45 рецензованих рефератів до першого випуску "Обзора" п'ять було підготовлено О. К. Філіповським , а саме на брошури: 1) М. М. Тулайкова

"О почвах", 2) Ів. Шилова "Обработка земли"; 3) Д. Рябого "О жизни растений", 4) Д. Ф. Бурлюка "Кормовая свекла (бураки), как ее сеять и для

чого” та 5) проф. О. Ростовцева ” Картофельная болезнь или мокрое гниение картофельной ботвы и клубней“, що вийшла ще у 1896 році. Перший випуск “Обзоров” одержав високу оцінку на Всеросійському сільськогосподарському з’їзді, що пройшов у Києві 1-10 вересня 1913 року по доповіді Комісії по перегляду популярної сільськогосподарської літератури ”Завдання бібліографії популярної сільськогосподарської літератури у зв’язку із тенденціями розвитку суспільної агрономії“. Як наслідок, другий випуск “Обзоров”, що вийшов у 1913 році, вже мав рубрики, а також список спеціально зазначених 39 співробітників комісії, які безпосередньо займалися їх підготовкою. Серед них знаходимо і О. К. Філіповського як агронома мережі дослідних полів ВТЦ у Києві, хоча жодного реферату до другого випуску він не публікує [21]. Те саме стосується і третього випуску, що вийшов у 1914 році [22]. Більш продуктивно працює Олександр Костянтинович для випуску 4 “Обзоров”, що вийшли у тому ж 1914 році. За своєю побудовою цей випуск максимально наближений до сучасних видань такого типу, як, наприклад, реферативний журнал, що готує ДНСГБ НААН ”АПК України”. Авторські реферати у номері чітко систематизовано за відповідними 14 рубриками . Такий розподільчий підхід у поданні реферативної інформації притаманний сучасній сільськогосподарській бібліографії. О. К. Філіповський підготував 5 рефератів до наступних розділів: другого – “Питання удобрення”; третього – ”Про насіння і посіви“ та п’ятого – “Спеціальні культури”[23].

З 1914 року Комісія по перегляду популярної сільськогосподарської літератури КАТ розпочала видавати свій новий друкований орган у вигляді двомісячного журналу ”Вестник популярной с.-х. литературы“. Його основним завданням було висвітлення як, до речі, й ”Обзоров, “ питань ”...позашкільного розповсюдження сільськогосподарських знань, популярної сільськогосподарської літератури і бібліографії”[24, с. 1]. Перший номер вийшов 2 травня 1914 року і коштував 20 коп. за один примірник. У передмові ”Від редакції“ зазначено, що видання буде “...намагатися до того, щоб дати можливість всім, так чи інакше, які цікавляться популярною книгою, орієнтуватися у масі книжкового матеріалу, який надходив на ринок і обирати відповідно їх бажанням”, і на додаток редколегія наполягала: ”особливу увагу редакція надає земському і місцевому суспільному видавництву і виданням“ [24, с. 3]. Серед поданих авторських статей, рефератів та інформації до першого номера прізвище О. К. Філіповського не знайдено.

Другий номер “Вестника” вийшов 29 липня 1914 року. У розділі ”Бібліографія“ знаходимо рецензовані реферати, підготовлені О. К. Філіповським, на такі брошури: 1) С. Єрофеева “Семена и посев. Чтение для крестьян”; 2) А. Земляка ”Беседы по сельскому хозяйству“; 3) Георгия Александровича “Удобрения земли без навоза (Об искусственных удобрениях)”; 4) А. В. Португалова ”Чем удобрять землю кроме навоза и минеральных туков“; 5) В. В. Винера “Рожь. Правила возделывания для северных и средних черноземных губерний по наблюдениям на Шатиловской опытной станции”[25]. Окремі підготовлені О. К. Філіповським реферати до ”Вестника“ були продубльовані аналогічними за змістом, наприклад на книгу В. В. Вінера, у випуску 4 “Обзоров”. Таким чином досягалася максимально широка популяризація того чи іншого видання, відібраного Комісією по перегляду популярної сільськогосподарської літератури КАТ для рецензування на сторінках як своїх друкованих органів, так і від її імені в інших періодичних галузевих виданнях країни.

На жаль, не знайдено авторських публікацій О. К. Філіповського в іншому друкованому виданні КАТ – “Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго – Западного края ” за 1912-1917 роки, активним членом якої був учений.

Підсумовуючи, слід наголосити, що протягом періоду існування Київського агрономічного товариства, одним із засновників якого був О. К. Філіповський, вчений вів активну популяризаційну діяльність шляхом: 1) виступів із доповідями на найактуальніші для свого часу наукові проблеми на загальних зборах його членів, 2) підготовки рецензій (рефератів) на популярні сільськогосподарські видання, які друкуються в офіційних бібліографічних збірках КАТ: “Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы (1913–1914)” та “Вестник популярной сельскохозяйственной литературы” (1914), а також у журналах “Хозяйство” і “Хуторянин”; 3) проведенням спеціальних дослідницьких робіт через Комісію по вивченню картопляних господарств Південно–Західного краю (1910-1917), 4) читанням лекцій на курсах, організованих Комісією по розповсюдженню сільськогосподарських знань КАТ для різних верств сільського населення (1912-1914).

Можемо стверджувати, що отримані починаючи з 1908 року “роз'їздным” агрономом О. К. Філіповським [26] власні результати польових дослідів по системі або мережі дослідних полів ВТЦ, а також узагальнення їх для потреб Київського губземства та Департаменту землеробства через популяризаційні можливості КАТ сприяли, як найшвидшому їх впровадженню у сільськогосподарське виробництво, особливо в період 1909-1914 років.

Література

1. Павленко Ю. В. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Ю. В. Павленко, С. П. Руда, С. А. Хорошева, Ю. О. Храмов. – К. : Видавн. від. “Академперіодика”, 2001. – 420 с.
2. Савчук В. С. Естественнонаучные общества Юга Российской империи : вторая половина XIX – начало XX в. / В. С. Савчук. – Днепропетровск : Изд-во Днепропетр. Ун-та, 1994. – 232 с.
3. Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX- XX ст. : навч. посіб./ В. І Онопрієнко – К. : Либідь, 1998. – 304 с.
4. Онопрієнко В. Українське наукове товариство : 1907-1921 / В. Онопрієнко, О. Реєнт, Т. Щербань. – К., 1998. – 242 с.
5. Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
6. Колеснік В. Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості / Вікторія Колеснік ; Вінницький обл. краєзнавчий музей. – Вінниця : ВМГО “Розвиток”, 2005. – 218 с.
7. Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. – 1920 рік). / В. А. Вергунов. – К., 2009. – 199 с. – [Текст. рос. мовою]. –(Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 33).
8. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя дослідництва в агрономії та тваринництві). / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; Кн. 23).
9. Чайка Н. Г. Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Н. Г. Чайка ; ДНСГБ. – К., 2005. – 21 с.
10. Корзун О. В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 «Історія науки і техніки» / О. В. Корзун ; ДНСГБ. – К., 2010. – 21 с.

11. Вергунов В. А. Киевское агрономическое общество (1909-1919): из истории основания и деятельности / В. А. Вергунов // Наука и техника. Вопросы истории и теории: тезисы XXVII годич. конф. СПб. отд-ния нац. ком. по истории и философии науки и техники РАН. 21–24 нояб. 2006 г. – СПб., 2006. – Вып. 22. – С. 241–242.

12. Ильевич С. В. Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / С. В. Ильевич // УААН, Нац. Асоц. сахарников Украины, Ин-т сахарной свеклы. – Нежин: Аспект-Полиграф, 2007. – С. 190–193.

13. Филипповский А. К. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда / А. К. Филипповский // АН СССР. Наука и научные работники СССР. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1928. – Ч. VI. – 445 с.

14. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1909. - К., 1910. - 6 с. – Отт. из журн. “Хозяйство” № 6. за 1910 г.

15. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1910. - К., 1911. - 7 с.

16. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1911. - К., 1912. - 13с.

17. Филипповский А. К. Результаты опытов по культуре картофеля за 1905-1911 г.г / А. К. Филипповский // Труды сети опытных полей Всерос. О-ва Сахарозаводчиков. Собрание 20. – К., 1912. – 141 с.

18. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1912 г. –К.: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – 31 с.

19. Отчёт о деятельности Киевского Агрономического Общества за 1913 г. –К.: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1914. – 32 с.

20. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во, Комис. по пересмотру с.-х. л-ры. – К.: Типо-литогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – Вып. 1. – 25 с.

21. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во, Комис. по пересмотру с.-х. л-ры. – К.: Типо-литогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – Вып. 2. – 55 с.

22. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во, Комис. по пересмотру с.-х. л-ры. – К.: Типо-литогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1914. – Вып. 3 – 47 с.

23. Обзор текущей популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во, Комис. по пересмотру с.-х. л-ры. – К.: Типо-литогр. «Печатня С. П. Яковлева», 1915. – Вып. IV. – 84 с.

24. Вестник популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во. – К., 1914. – № 1 (25 мая).

25. Вестник популярной сельскохозяйственной литературы / Киевское агрономическое о-во. – К., 1914. – № 2 (июль). – 120 с.

26. Филипповский А. К. Местный агрономический персонал состоявший на правительственной и общественной службе 1 января 1914 г. / А. К. Филипповский // Справочник / сост. Н. А. Александровский, М. М. Глухов, Н. Ф. Щербаков; Г. У. З. и З., Департамент земледелия; под общ ред. В. Н. Штейна. – Петроград, 1914. – С. 125.

Яценко А. В. Популизаторская деятельность О.К. Филипповского в Киевском агрономическом обществе.

Рассматривается популяризаторская деятельность известного украинского учёного-агрария, одного из методологов и организаторов отраслевого опытного дела О. К. Филипповского в единственном в царской России творческом объединении научных работников, педагогов и практиков – Киевском агрономическом обществе в течение 1909-1917 годов.

Ключевые слова: *О. К. Филипповский, Киевское агрономическое общество, 1909-1917.*

Yatsenko A. V. Populizatorskaya activity of O.K. Filippovskogo in Kievan agronomical society.

Populyarizaciynna activity of the known Ukrainian scientist is examined in the article – agrarian, one of methodologies and organizers of of a particular branch experimental matter of O. K. Filipovskogo in the unique in tsar's Russia creative association of research workers, teachers and practical workers - Kievan agronomical society during 1909-1917.

Key words: *O. K. Filipovskiy, Kievan agronomical society, 1909-1917.*

ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 314.74:314.72

Власов В.І.

ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ

Обговорені тенденції міграції людей залежно від рівня розвитку людського потенціалу в окремих країнах і групах країн.

Ключові слова: міграція, людський потенціал, тенденції.

Міграція (від грецького *migratio*) – переселення людей розпочалося в сиву давнину з початку формування людства, зростання чисельності якого вимагало освоєння нових територій. Нині вона набула форми глобальної проблеми, яка багато в чому визначає розвиток економіки країн світу.

Багато дослідників міжнародної міграції називають останні десятиліття ерою міграції [1], засвідчуючи зростаючі потоки мігрантів, які за обсягами значно перевищили чисельність людей, що переміщалися під час „великого переселення народів”, або під час освоєння європейцями Американського континенту.

Щодо великого інтересу дослідників до проблем міграції населення свідчать такі дані: в Інтернет-системі Google розміщено понад 106 млн. публікацій з цих питань на англійській, понад 1,4 млн. на російській і понад 123 тис. – на українській мовах.

Підштовхують міграцію, насамперед, різниця у рівнях життя населення різних країн. Так, наприклад, за даними (у нашій обробці) „Доповіді щодо розвитку людини 2009” людина, що народилася у США, має можливість прожити на 3 роки довше і у три рази більше заробляти й витратити, ніж людина, що народилася в сусідній Мексиці. Ще більш разючі показники для громадянина США і громадянина африканської країни Чад. Різниця очікуваної тривалості життя – понад 30 років, а в паритеті купівельної спроможності – тридцятикратна.

У цілому люди, що народилися в Європейському Союзі, мають можливість прожити на 15 років довше, ніж люди, народжені в країнах Південної Азії, заробляти у 10 і, відповідно, витратити удесятеро більше [2, с. 171-175].

Аналіз, проведений нами за даними вже згаданої Доповіді за групами країн з різним рівнем розвитку людського потенціалу, що є зведеним показником, який визначає середній рівень досягнень у розвитку людей конкретної країни за трьома аспектами життя:

- довгого і здорового життя, що вимірюється показником очікуваної тривалості життя при народженні;
- знаннями, які вимірюються рівнем письменності дорослого населення (з ваговим коефіцієнтом 2/3) і сукупним контингентом учнів початкових, середніх та учебних закладів третього ступеню (ваговий коефіцієнт 1/3);
- гідного рівня життя, що вимірюється показником ВВП на одну особу (Паритет купівельної спроможності у дол. США [3, с. 253].

При цьому, ООН встановив такі градації для груп країн за величиною індексу розвитку людського потенціалу:

- дуже високий – > 0,9;
- високий – 0,8 – 0,9;
- середній – 0,5 – 0,8;
- низький – < 0,5.

Результати аналізу по групах країн з різним рівнем розвитку людського потенціалу з виділенням у межах кожної групи декількох типових країн наведені в таблиці.

Насамперед, слід відмітити тенденцію посилення міграції у світі. Якщо за 1960-1990 рр. у середньому за рік чисельність мігрантів становила 2,6 млн осіб, то за 1990-2005 рр. – 2,65, тобто на п'ятдесят тисяч більше. Але цікавіше не це, а те, що відбулися значні зміни у тенденціях міграції по групах країн з різним індексом розвитку людського потенціалу.

Динаміка чисельності мігрантів по країнах з різним рівнем розвитку людського потенціалу (ІРЛП)

Країна	Чисельність мігрантів, тис. осіб					Питома вага мігрантів, %		Внутрішня міграція, тис.
	1960	1990	1990 ± до 1960	2005	2005 ± до 1990	1960	2005	
Дуже високий ІРЛП >0,9								
Нідерланди	446,6	1191,6	745,0	1735,4	543,8	3,9	10,6	
Швеція	295,6	777,6	482,0	1112,9	335,3	4,0	12,3	
США	10825,6	23251,0	12425,4	39266,5	16015,5	5,8	13,0	44000
Італія	459,6	1428,2	968,6	3067,7	1639,5	0,9	5,2	
Німеччина	2002,9	5936,2	3933,3	10597,9	4661,7	2,8	12,9	
Разом по 38 країнах	30954,6	66516,6	35562,0	107230,7	40714,1	3,5 *	10,0 *	54290
% до світу	40,1	42,8	+ 1,7	54,9	+ 12,1			15,3
Високий ІРЛП 0,8 – 0,9								
Польща	2424,9	1127,8	- 1297,1	825,4	- 302,4	8,2	2,2	
Аргентина	2601,2	1649,9	- 951,3	1494,1	- 155,8	12,6	3,9	6700
Мексика	223,2	701,1	477,9	604,7	- 96,4	0,6	0,6	17800
Саудівська Аравія	63,4	4743,0	4679,6	6336,7	1593,7	1,6	26,8	
Росія	2941,7	11524,9	8583,2	12079,6	554,7	1,1	8,4	
Туреччина	947,6	1150,5	202,9	1333,9	183,4	3,4	1,9	
Разом по 45 країнах	13300,0	48491,5	35191,5	37151,5	13340,0	1,7	3,8	106430
% до світу	17,2	31,2	+ 14,0	19,0	- 12,2	1,7 *	3,8 *	30,1
Середній ІРЛП 0,5 – 0,8								
Україна	-	6892,8		5390,6			11,5	-
Іран	48,4	4291,6	4243,2	2062,2	- 2229,4	0,2	2,9	
Китай	245,7	376,4	130,7	590,3	213,9	0	0	73100
Йорданія	385,8	1146,3	360,5	2345,2	1198,9	43,1	42,1	
Сирія	276,1	690,3	414,2	1326,4	636,1	6,0	6,9	
Індонезія	1859,6	465,6	- 1394,0	135,6	- 330,0	2,0	0,1	8000
Індія	9410,5	7493,2	- 1917,3	5886,9	- 1606,3	2,1	0,5	42300
Разом по 75 країнах	28053,9	44584,6	16530,7	40442,5	- 4142,1	0,8	0,8	181540
% до світу	36,4	28,6	- 7,8	20,7	- 7,3	0,8 *	0,9 *	51,4
Низький ІРЛП < 0,5								
Малаві	297,7	1156,9	859,2	278,8	- 878,1	8,4	2,0	200
Кот-д'Івуар	767,0	1816,4	1049,4	2371,3	554,9	22,3	12,3	
Замбія	360,8	280,0	- 80,8	287,3	7,3	11,9	2,4	
Гвінея	11,3	241,1	229,8	401,2	160,1	0,4	4,4	
Дем Респ. Конго	1006,9	754,2	- 252,7	480,1	- 274,1	6,5	0,8	8500
Буркіно-Фасо	62,9	344,7	281,8	772,8	428,7	1,3	5,6	
Разом	4409,6	9089,0	4679,4	8695,7	- 393,3	1,8	1,6	11000
% до світу	5,7	5,8	+ 0,1	4,4	- 1,4	1,8 *	2,3 *	3,1
Світ	77114,7	155518,1	78403,4	195245,4	39723,3	1,4	2,9	353260

* Розраховані за даними таблиць А та L: Доклад о развитии человека, 2009.

Отже, якщо за 1960-1990 роки середньорічна міграція до країн з низьким рівнем ІРЛП становила близько 156 тис. осіб, із середнім – 551 тис., високим – 1173 тис. і дуже високим – 1185 тис. осіб, то за 1990-2005 роки в групах з низьким, середнім і високим рівнем ІРЛП відбулося скорочення міграції, а по групі країн з дуже високим ІРЛП вона зросла до 2189 тис. осіб за рік.

Такі тенденції зумовили значний перерозподіл питомої ваги мігрантів між групами країн з різним рівнем ІРЛП. Так, якщо у трьох групах (високий і нижче ІРЛП) питома вага мігрантів до них зменшилася порівняно з 1990 роком: низький (- 1,4), середній (- 7,3) і високий (- 12,2%), то питома вага мігрантів до країн з дуже високим ІРЛП зросла (+ 12,1%) і в цілому питома вага мігрантів до цих країн з 40,1% у 1960 році збільшилася до 54,9% у 2005 році.

Другою особливістю цього періоду є те, що деякі країни втратили привабливість для мігрантів. У Польщі, де у 1960 році було 2,4 млн. мігрантів, їх кількість скоротилася в 2005 році до 825 тис., або у 2,9 рази, в Аргентині – відповідно було 2,6 млн., а в 2005 році – близько 1,5, в Індонезії – 1,8 і 0,1 млн., Індії – 9,4 і 5,9 млн., Демократичній Республіці Конго – 1 і 0,5 млн. Інші країни, навпаки, стали більш привабливі: чисельність мігрантів у Німеччині за 1960-1990 роки у середньому щорічно зростала на 131 тис. осіб, а за 1990-2005 роки – на 310 тис.; у США – відповідно 414 і 1076 тис., Італії – 32 і 109 тисяч осіб.

Третьою особливістю є те, що внутрішня міграція у межах країни значно більша, ніж за межі країни. Природно, що ООН попереджає щодо неточності цих даних внаслідок складності отримання відповідної статистики, але загальну картину вони, на нашу думку, відображають достатньо надійно.

Отже, якщо у світі у 2005 році в цілому було 195,2 млн. „зовнішніх” мігрантів, то обсяги внутрішньої міграції становили понад 350 млн. При цьому найбільш високою внутрішня міграція була в країнах із середнім індексом розвитку людського потенціалу.

Сучасна міграція створює особливу ситуацію в розвитку світової економіки. По-перше, вона глобалізує рух робочої сили. По-друге, завдяки цьому руху прискорюється розвиток транспортної інфраструктури. По-третє, виникає більше потреб щодо комунікаційних мереж. Найголовніше - завдяки потужним потокам переказів грошей мігрантами на їхню батьківщину розвивається фінансова система. Ці гроші стають основним і надійним джерелом надходження валюти в бідні країни, допомагаючи, такти чином, зміцненню фінансової системи цих держав.

Більше того, перекази мігрантів на батьківщину перевищують офіційну допомогу світової спільноти на розвиток (ОДР) бідних країн. Так, перекази турецьких заробітчан за 2007 рік становили 80 дол. США на одного мігранта проти 11 дол. США на одну особу за програмою офіційної допомоги на розвиток, Ямайки – відповідно 25724 і 10; Аргентини – 315 і 2; Перу – 3294 і 9; Суринамі – 12333 і 329; Індонезії – 10356 і 3; Анголи – 10695 і 14. Перелік країн можна продовжувати, але наведемо узагальнені дані по континентах походження мігрантів.

Африка від кожного мігранта отримала 324 дол. США, або по 44 дол. на одну особу проти 36 дол., що надійшли на одного африканця у вигляді офіційної допомоги. Відповідно Азія – 1448, 36 і 9; Латинська Америка і Карибський басейн – 798, 114 і 10.

У цілому по світу ці показники мають такі величини: перекази на одного мігранта – 1464 дол. США, на одну особу – 58 дол. США і на одну особу у вигляді офіційної допомоги – 14 дол. США [2, с. 159-162].

Наочним прикладом є також грошові перекази так званих „остарбайтерів”, що працюють у Росії. За даними Е. Тюрюканової (по мігрантам, що приїхали в Росію на строк до 5 років включно) річна сума переказу (у автора наведена середньомісячна, яку ми перерахували на річну) на одного мігранта становить по країні походження: Азербайджан – 1596 дол. США, Вірменія – 1560, Грузія – 1032, Казахстан – 708, Киргизстан – 948, Узбекистан – 624, Таджикистан – 612, Молдова – 1320 і Україна – 1560 дол. США, або в середньому 1188 дол. США на одного мігранта [4, с. 93].

Література

1. Castles S., Miller M.J. The Age of Migration. International Population Movement in the Modern World. – London: Macmillan, 1993. – 306 p.
2. Доклад о развитии человека 2009: пер. с англ. – М.: „Весь Мир”, 2009. – 217 с.
3. Доклад о развитии человека за 2002 год: пер. с англ. – Нью-Йорк, Оксфорд юниверсити прес, 2002. – 277 с.
4. Тюрюканова Е. Денежные переводы мигрантов в российском контексте / Е.Тюрюканова // Proet Contra, 2005/ Т.9.- №1, июль-август. – С.91-96.

Власов В.И. Тенденции миграции людей.

Обсуждены тенденции миграции людей в зависимости от уровня развития человеческого потенциала в отдельных странах и группах стран.

Ключевые слова: миграция, человеческий потенциал, тенденция.

Vlasov V.I. Tendencies of migration of people.

The tendencies of migration of people are depending on the level of development of human potential in separate countries and groups of countries are discussed.

Key words: migration, human potential, tendencies.

УДК 930+94

Корчанова Ю.А.

ПОДВИЖНИКИ АГРИКУЛЬТУРЫ ДОНБАССА (XIX – середина XX вв.)

Освещена жизненная и творческая деятельность подвижников агрикультуры Донбасса: Вальха Б.С., Руднева М.В., Руднева И.И.

Ключевые слова: агрикультура, зоология, орнитология, климат.

Творческий вклад в агрикультуру Донбасса таких известных деятелей как: профессор Докучаев В.В. (1846-1903), академик ВАСХНИЛ Горячкин В.П. (1868-1935), профессор Макаров Н.П. (1887-1960), Профессор Графф (1820-1867), академик Сукачев В.Н. (1880-1967), просмотрен нами в работах [1, 2, 3, 4, 5]. Эти действительно подвижники земледельческой науки и практики, родоначальники новых агрикультурных знаний еще при жизни удостоились мировой и вседержавной славы. Они вполне заслужено вошли в анналы аграрной истории Донбасса. Но наши историко-научные исследования показывают, что на землях Донбасса, не в столицах, а в уездных городках жили и трудились простые труженики, отдавая себя каждодневно такой не простой сфере деятельности как земледелие. О таких малоизвестных подвижниках, их жизненной и творческой деятельности пойдет дальнейшее изложение.

Самоотверженно трудились на поприще земледельческой культуры люди глубочайшего социального прозрения. К ним следует отнести: Вальха Бориса Сергеевича (1876-1942), Руднева Ивана Ильича (1824-1907), Руднева Михаила Васильевича (1857-1928).

Вальх Борис Сергеевич родился в с. Введенское, Бахмутского округа, Харьковской губернии, (ныне с. Новобахмутовка, Ясиноватского р-на, Донецкой обл.). Отец его происходил из мелких дворян и получал доходы от домовладений. [6] Сам Вальх Б.С. утверждает, что его фамилия происходит от испанской Вальхео и что его дед, фортификатор по специальности, был приглашен Петром I в Россию. Фамилия Вальх чисто немецкая. Это имя целой семьи немецких ученых. [7] Окончивши гимназию в г. Павлограде, Вальх в 1896 поступает в Харьковский университет. Любопытно, что основанием г. Павлограда в Екатеринославской губернии послужило с. Луганское (1779), где располагалась штаб-квартира Луганского пекинерского полка [8]. Участь на медицинском факультете, студент Вальх Б.С. параллельно посещал занятия на естественноисторическом факультете, слушая лекции профессора зоологии Брандта А.Ф. (1844 г.р.), сына известного зоолога, академика Санкт-Петербургской АН Брандта Ф.Ф. (1802-1879). Будучи студентом Вальх Б.С. публикует свою первую научную работу под названием «Материалы для орнитологии Екатеринославской губернии». Исследователи его творчества называют Вальха Б.С. – первым зоологом Донбасса [9]. Будучи доктором медицины по профессии он считал себя биологом, работающим по специальности. На протяжении своей жизни Вальх сотрудничал с академиком Сушкиным П.П. (1868-1928), зоологом, работавшим в Санкт-Петербурге и имевшим труды по орнитологии, зоогеографии, сравнительной анатомии, палеонтологии позвоночных сам Сушкин П.П. ценил Вальха Б.С. как талантливое таксодермиста, зоолога, орнитолога. Он принимал непосредственное участие в организации заповедников Белосарайской косы и каменных могил. Эта его организационная деятельность организации заповедников проходила вместе с ботаником – флористом, доктором биологическим наук Клоковым Н.В. (1896 г.р.) Сам Клоков М.В. известен как поэт и литературный критик под фамилией Доленго. Кроме того, он автор монографии «Визначник рослин у РСР», отмеченный в 1952 Сталинской премией. Вальх Б.С. собрал редкостную зоологическую коллекцию, которую передал Азейбарджанской Академии Наук, а чучело птиц принял Артемовский краеведческий музей. Высокую оценку Вальху Б.С. как энтомологу дали шведские ученые. В 20-х годах Вальх возглавлял Артемовскую станцию защиты растений, в 1937 работал в Туркмении заведующим и Олотанской тропической станции. В 1926 он организует экспедицию в глухой Серебряно-лесной массив Донбасса, где еще обитали выхухоли. В этом же году на озерах этого массива было создано первое на Украине специализированное выхухолево хозяйство. Во время оккупации в 1942 работал главным врачом г. Артемовска, оказывая помощь раненым красноармейцам. Умер Вальх Б.С. в 1942 в своем кабинете.

За время своей творческой деятельности Вальхом Б.С. опубликованы следующие работы:

1. Выхухоль в Серебрянской лесном массиве Артемовского округа // Український мисливець та рибалка. №4, 1928. – С.19-21.

2. К вопросу о значении большого баклана в рыбном хозяйстве Азовского моря // Український мисливець та рибалка. №11-12, 1930. – С.29-42.

3. Фауна птахів Харківського «Університетського саду» // Вісник природознавства, т.4, №1-1, 1931. – С.48-49.

4. Озимая совка в Донбассе в сезон 1924 // Донецкий пахорь. №3-4, 1925. – С. 27-29.

5. Гусеница-златогузка // Донецкий пахорь. №1, 1925. – С.28-30.

6. Озимый червь и борьба с ним // Донецкий пахорь. №37, 1924. – С.13-15.

Руднев М.В. (1857 г.р.) – почетный гражданин пчеловодства г. Старобельска. Родился этот самородок в семье пасечника, с. Каплуновка, Богодуховской волости, Харьковской губернии. После смерти отца (1878) он становится хозяином отцовской пасеки, которая полностью состояла из 1822 дуплянок конструкции Юшкова. В 1891 Руднев М.В. переходит на 2-хэтажный улей с общим магазином рамного типа Лангстрота. После окончания учительской семинарии Руднев М.В. некоторое время учительствует, а затем полностью погружается в пчеловодство. Рудневым Н.В. опубликованы следующие работы: «Основы прибуткового пасічництва», «Робота на пасіці». В 1896 Руднев М.В. получает бронзовую медаль в Москве за 2-х семейный улей. Эта модель была у него куплена с выставки комиссаром Парижской национальной Академии Наук для своего музея. Рудневу М.В. принадлежит изобретение улья с названием «Кишенья», служащего для перевозки пчел. Во время революции большевики зачислили его в разряд буржуазных элементов, конфисковали все имущество, в том числе и пасеку. Находясь уже в пожилом возрасте, Руднев в 1923 берет участие во Всесоюзной выставке со своей «пасекой на возу». Это был раздвижной воз, на котором размещалось 20 пчелиных семей. Не снимая ульев с воза можно было осматривать пчел. Более полная биография Руднева описана Кораблевым И.И. – автором книги «Бджільництво», К.: 1958 [10].

Руднев Иван Ильич (1824-1907) – наблюдатель Луганской обсерватории с 1839 года. Учился в горной заводской школе Луганского литейного завода. В 1842 учился в обсерватории Санкт-Петербургского горного института, в 1844 присвоено звание унтер-шихтмейстер, а в 1852 – урядник третьей статьи. В 1856 награжден светлой бронзовой медалью на Андреевской ленте в память о Крымской войне 1853-1856 гг. В 1858 присвоено звание урядника второй статьи. Указом Сената от 5 июля 1865 за выслугу лет удостоен звания коллежского регистратора. Жена – Руднева Анна Павловна. Дети: Антонин, Василий, Георгий, Мария, Агафья, Мария, Евдоха.

Работать Руднев И.И. начал в обсерватории еще 15-тилетним юношей и продолжал метеонаблюдения в течение 68 лет без перерыва. Точность его измерений, заботливость об инструментах, как отмечал Воейков А.И., были выше всякой похвалы. [11] В 1896 императорская Академия Наук утвердила Руднева И.И. корреспондентом Главной физической обсерватории. По этому случаю он получил уведомительное письмо директора обсерватории Рыкачева М.А. (1840-1919), генерал-майора морского флота, академика СПб АН. Рыкачев М.А. известен трудами по магнетизму, проходил стажировку в Гринвической обсерватории, основанной в 1675 году. В этом же году Рудневым И.И. для Сборника статистических сведений о Екатеринославской губернии были даны сведения о погоде для Славяносербского уезда, вычисленные с 1876 по 1885 [12].

Литература

1. Петренко О.О., Корчанова Ю.О. Наукова школа В.В. Докучаєва та її ґрунтово-геологічні дослідження Донбасу. Історія науки на межі тисячоліть. Вип. 27, К.: ДНСГБ, 2007. – С.60-64.

2. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Украинские соратники и ученики академика В.П. Горячкина. Историчні записки: Збірник наукових праць. Вип.21, Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2009. – С.190-193.

3. Корчанова Ю.А., Профессор Н.П. Макаров, ученый, педагог, общественный и государственный деятель. Историчні записки: Збірник наукових праць. Вип.16, Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2007. – С.185-191.
4. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. В.Е. Графф – пионер лесного разведения на Луганщине. Историчні записки: Збірник наукових праць. Вип.17, Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2008. – С.225-232.
5. Петренко А.Е., Корчанова Ю.А. Из аграрной истории Старобельского уезда (18-20 вв.) Историчні записки: Збірник наукових праць. Вип.23. 4. 1. Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2009. – С.184.
6. Борейко В.Е. Словарь деятелей охраны природы. Серия: История охраны природы. Вип.25, К.: 2001. – С.65-67.
7. Вальх Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т.10, СПб, 1892.
8. Павлоград Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т.44, СПб, 1897.
9. Мусафирова О., Борейко В. Тихий подвиг. Артемовский краеведческий музей, Ф.107, д.1. – С.1-13.
10. Корчанова Ю.А. Из истории пчеловодства Донбасса (XIX – нач.ХХст.) Историчні записки: Збірник наукових праць. Вип.25. 4. 1. Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2010. – С.100.
11. Конопля Н.И. Климат Луганской области. – Луганск: 1998. – С.126.
12. Сборник статистический сведений по Екатеринославской губернии. Вып.3. Славяносербский уезд. Географические и метеорологические сведения. – Екатеринослав, 1886. – С.1-9.

Корчанова Ю.О. Подвижники агрикультури Донбасу (XIX - середина ХХ ст.).

Освітлена життєва і творча діяльність подвижників агрикультури Донбасу: Вальха Б.С., Руднева М.В., Руднева І.І.

Ключові слова: агрикультура, зоологія, орнітологія, клімат.

Korchanova Yu.O. Devotees of agriculture of Donbas (XIX - the middle of the XX century).

Vital and creative activity of devotees of agriculture of Donbas is lighted up: Val'kha B.S., Rudneva M.V., Rudneva I.I.

Key words: agriculture, zoology, ornithology, climate.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алейников Іван Михайлович – магістрант кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Арабаджи Світлана Сергіївна – аспірантка кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

Барабаш Юлія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Барібіна Юлія – бакалавр кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Баркалова Ольга Миколаївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету.

Богінська Ірина Валентинівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Бровар Олександр Віталійович – доктор історичних наук, професор Донецького національного університету.

Власов Володимир Іванович – д.е.н., д.с.-г.н., професор, гол. наук. співробітник Національного наукового центру „ІАЕ” НААНУ.

Гогохія Нані Тамазівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ЛНУ імені Т. Шевченка, докторант Донецького національного університету.

Дацків Ігор Богданович – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Діденко Ольга Миколаївна – аспірантка ДНСГБ НААН, спеціальність 07.00.07 - „Історія науки і техніки”.

Довжук Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Дорош Тетяна Олександрівна – інженер кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Д’яконіхін Андрій Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ерхов Геннадій Петрович – доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры всемирной истории Донецкого национального университета.

Євдокимов Микола Олександрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля.

Єсіп Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Донецького національного університету.

Жулканич Неля Михайлівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Ужгородського національного університету.

Зозуля Євген Вікторович – кандидат історичних наук, доцент, вчений секретар Вченої ради Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ.

Клеймьонова Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Корольова Галина Іванівна – кандидат історичних наук, докторант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Корчанова Юлія Олександрівна – асистент кафедри сільськогосподарських машин Луганського національного аграрного університету.

Кривуля Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Кубанов Руслан Анатолійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри маркетингу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Куріліна Юлія Юріївна – магістрант кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Ладига Олександр Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Леміш Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, в.о. зав. кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Конотопського інституту Сумського державного університету.

Овчаренко Світлана Іванівна – студентка групи ФЛ-881, кафедри туризму і готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Орешкіна Марина Олександрівна – вчений секретар ГНД організації «Інститут Глобальних Досліджень».

Панченкова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Пекарчук Володимир Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

Підченко Світлана Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Почкалова Алєся – бакалавр кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Рижєва Надія Олександрівна – доктор історичних наук, професор Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Сапицька Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сафонова Наталія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сергієнко Ганна Сергіївна – доцент кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Сич Юрій Миколайович – магістрант кафедри архівознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Скорченко Юрій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стецюк Катерина, студентка IV курсу історичного факультету спеціальності «Міжнародні відносини» Донецького національного університету.

Тодоров Ігор – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Удалова Тетяна Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Донецького національного університету.

Фуртєс Олексій Олександрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного.

Шабельніков Віктор Ілліч – кандидат історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Донецького національного університету.

Шендрикова Сніжанна Павлівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України історичного факультету Тавричного Національного університету ім. В.І. Вернадського.

Яценко Анна Володимирівна – аспірантка ДНСГБ НААН, м. Київ.

ЗМІСТ

СТАТТІ

Арабаджи С.С.	ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ЕКСПЕДИЦІЙ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕКІВ ПРИАЗОВ'Я У ХІХ ст.	3
Барабаш Ю.В.	ВИТРАТИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ У 1920-х рр.	9
Баркалова О.М.	ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ЧЛЕНСТВА УГОРЩИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	14
Богинская И.В., Стецюк Е.	РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ «БОЛЬШОЙ СТРАТЕГИИ» КНР В ХХІ ВЕКЕ	18
Бровар О.В.	ВІДБУДОВА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ В 1943-1950 РОКАХ	26
Гогохія Н.Т.	ДИСКУРС ДИТИНИ У ПРОСТОРІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УРСР(1929-1939 рр.): ПОЛІТИКА І ПОВСЯКДЕННІСТЬ	33
Дацків І.Б.	УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	39
Діденко О.М.	ВОДНЕ ПРАВО: ІСТОРІКО-НАУКОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ У СВІТОВОМУ ВИМІРІ	49
Довжук І.В., Алсйников І.М. Дорош Т.О.	ІНФОРМАТИЗАЦІЯ АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ТИПУ АГРАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20-і рр. ХХ ст.)	55
Д'яконіхін А.В.	СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОНБАСУ ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)	60
Ерхов Г.П.	ООН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РУБЕЖЕ ХХ-ХХІ вв.	67
Євдокимов М.О.	ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА – КЛЮЧОВА ПОДІЯ В ІСТОРИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ РОСІЇ З УКРАЇНОЮ	72
Єсіп І.М.	БРОНЕТАНКОВА ТЕХНІКА НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА У ПЕРШІ РОКИ ДРУГОВОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІТИЧНИЙ ПОГЛЯД	78
Жулканич Н.М.	АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ КІНЦЯ ХХ ст.	84
Зозуля Є.В.	МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ	91
Клеймьонова О.О.	ПОЛІТИКА ЛИТОВСЬКИХ КНЯЗІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІV – НА ПОЧАТКУ ХV СТ.	98
Корольова Г.І.	ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАНОВИЩА СЕЛЯН УКРАЇНИ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ	107
Кривуля О.О.	(друга половина 40-рр. ХХ ст. – 1953 р.) ЖІНКИ НА ВІЙСЬКОВІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ (1917-1939 рр.)	112
Кубанов Р.А.	КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ АНТИМОНГОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ	120
Ладига О.І.	УЧАСТЬ ІТАЛІЙСЬКИХ ВМС У ВІЙНІ З РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ (1941 – 1943 рр.)	132
		137

Леміш Н.О.	ІСТОРИОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА В АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ першої половини ХІХ ст.	141
Орешкіна М.О.	БІБЛІОТЕКИ УРСР У ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ (1943-1953 рр.)	148
Панченкова Н.О.	ЄВРЕЇ ТА ЛІВОРАДИКАЛЬНИЙ РУХ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	153
Пекарчук В.М.	СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧО-РОЗПОРЯДЧИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ (90-і роки ХХ – початок ХХІ століття)	159
Підченко С.А., Куріліна Ю.Ю.	НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦІЛІСНОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ	165
Посредников Д.В., Рижева Н.О.	ПРАВОСЛАВІЕ В УКРАЇНЕ В 2010 – 2011 гг. ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ РІЧКОВОГО СУДНОБУДУВАННЯ У ХЕРСОНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-30 рр. ХХ ст.	170
Сапицька О.М.	ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ПОЛЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК В УМОВАХ КОЛЕКТИВІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	176
Сафонова Н.М.	ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЩОЇ ШКОЛИ УРСР ЧАСІВ «СТАБІЛІЗАЦІЇ»	181
Сергієнко Г.С., Сич Ю.М.	ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ В УКРАЇНІ	187
Скорченко Ю.А., Овчаренко С.І.	ТУРИЗМ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АНИМАЦИИ	193
Тодоров І., Почкалова А., Барібіна Ю., Удалова Т.М.	ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В 2010 РОЦІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ	198
Фуртес О.О.	УЧАСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЛУГАНЩИНИ У ПАТРІОТИЧНИХ РУХАХ (1943-1945 рр.)	201
Шабельніков В.І.	ГЕТЬМАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	209
Шендрикова С.П.	ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ (1923-1932 рр.)	215
Яценко А. В.	РЕПЕРТУАРНА ПАЛИТРА РУССКОГО ДВОРЯНСКОГО ТЕАТРА ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ ХІХ ВЕКА	224
	ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ О .К. ФІЛПОВСЬКОГО У КИЇВСЬКОМУ АГРОНОМІЧНОМУ ТОВАРИСТВІ	229
	ПОВІДОМЛЕННЯ	
Власов В.І.	ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ	235
Корчанова Ю.А.	ПОДВИЖНИКИ АГРИКУЛЬТУРИ ДОНБАССА (ХІХ – середина ХХ вв.)	243
Відомості про авторів		246
		250

Вимоги до оформлення наукових статей для публікації у збірнику наукових праць «Історичні записки»

Редколегія наукового збірника «Історичні записки» – фахового видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (постанова президії ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7) запрошує науковців надсилати свої статті.

Приймаються наукові статті, які мають такі *необхідні елементи* (Бюл. ВАК № 1, 2003): висвітлення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями (5-10 речень); аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор (до 0,75 сторінки); виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей та завдань статті (до 0,5 сторінки); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження; перспективи подальших розвідок у даному напрямку (2-3 проблеми).

Матеріали для публікації (обсяг в межах 0,5-0,75 д.а.) подаються на диску в текстовому редакторі MS Word for Windows 1997-2003 в редакторі Word разом із одним надрукованим примірником на аркушах формату А 4.

Вимоги до електронного варіанта тексту. Текст статті складається з таких елементів у такій послідовності: шифр УДК (вирівнювання тексту по ширині); прізвище та ініціали автора (шрифт напівжирний, розміщується справа); через рядок назва статті (шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру); через рядок коротке резюме мовою основного тексту статті та ключові слова; через рядок текст статті (посилання у тексті супроводжуються цифрами у квадратних дужках із позначенням номера цитованого видання у списку літератури, а потім через кому подаються сторінки, наприклад: [1, с. 34]); через рядок список літератури, оформлений згідно з новими вимогами ВАК України, під заголовком **Література** (ніяких інших слів!); через рядок прізвище, ім'я, по-батькові, назва статті, короткі резюме та ключові слова українською, російською та англійською мовами.

Усі поля 20 мм; шрифт Times New Roman; кегель 14; інтервал 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки і таблиці оформлюються згідно із ДСТУ.

Щодо символів. У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також у них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

Відомості подаються повністю, без скорочень, одним реченням, через кому, в одному файлі зі статтею.

УВАГА: текст статті, резюме, відомості про автора, адреса становлять єдиний електронний файл, який має назву згідно з прізвищем автора!

Зразок оформлення структурних елементів статті

УДК

Прізвище І.П.

НАЗВА СТАТТІ

Анотація українською мовою.

Ключові слова українською мовою.

Текст статті.

Література

1. ...

Прізвище І.П. Назва статті. *Анотація і ключові слова російською мовою.*

Прізвище І.П. Назва статті. *Анотація і ключові слова англійською мовою.*

Прізвище Ім'я По-батькові – доктор (кандидат) історичних (політичних тощо) наук, професор (доцент) кафедри (назва) університету (назва).

Домашня адреса, номер телефону, адреса електронної пошти.

Повідомляємо, що збірники друкуються на комерційній основі за рахунок авторів. Доктори наук, які є одноосібними авторами, друкуються у збірнику безкоштовно.

Статті подавати за адресою: 91034, м. Луганськ, вул. Ватутіна, 1, корпус 8, кафедра всесвітньої історії.

Контактні телефони: 8(0642) 33-02-37

8(066) 238-25-80

8(066) 620-24-12

E-mail: tdorosh@mail.ru

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція матеріали не рецензує і не повертає. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні або такі, що не відповідають поданим вище вимогам, матеріали без пояснення причин.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

У разі передруку посилання на «Історичні записки: Збірник наукових праць» **обов'язкове.**

Збірник регулярно розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України.

Наукове видання

**ІСТОРИЧНІ ЗАПИСКИ:
Збірник наукових праць**

Випуск 29

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів,
цитат та інших відомостей відповідають автори

**Головний редактор
Відповідальний секретар
Літературний редактор
Оригінал-макет**

**Михайлюк В.П.
Дорош Т.О.
Бугокова Л.В.
Дорош Т.О.**

Підписано до друку 25.02.2011 р.
Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 20,99
Наклад 300 прим. Вид. № 15. Замовлення № 48. Ціна вільна

Надруковано з оригінал-макету у ПП Пальчак А.В.
м. Луганськ, вул. Коцюбинського, 2/2